

p. 11 1955-
UNICAT

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL MUNICIPIULUI TURDA
MUZEUL DE ISTORIE

POTAISSA

STUDII ȘI COMUNICĂRI

*

p. 208065

1978
TURDA

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL MUNICIPIULUI TURDA
MUZEUL DE ISTORIE

POTAISSA

STUDII ȘI COMUNICĂRI

1978
TURDA

COMITETUL DE REDACȚIE

ANA CĂTINAȘ

(muzeograf)

ANA HOPÂRTEAN

(muzeograf)

CLAUDIA LUCA

(muzeograf)

ZAHARIE MILEA

(muzeograf)

VOLKER WOLLMANN

(cercetător)

Orice corespondență se va adresa:

Muzeul de istorie Turda

Str. B. P. Hașdeu nr. 2

Tel. 11227

**Toute correspondance sera envoyée à
l'adresse:**

Muzeul de istorie Turda

Str. B. P. Hașdeu nr. 2

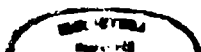
ROUMANIE

CUPRINS

M. BĂRBULESCU, Z. MILEA, A. CĂTINAȘ, A. HOPĂRTEAN, <i>Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în castrul roman de la Turda (1971—1976)</i>	5
<i>Die Wichtigsten Ergebnisse der Archäologischen Forschungen am Römerlager von Turda (1971—1976)</i>	14
A. CĂTINAȘ, M. BĂRBULESCU, <i>O epigrafă inedită din castrul de la Potaissa</i>	17
<i>Eine neue Inschrift aus dem Lager von Potaissa</i>	20
M. BLĂJAN, T. CERGHI, <i>Descoperiri romane și postromane la Aiton, jud. Cluj</i>	21
<i>Römerzeitliche und Nachrömerzeitliche Funde aus Aiton (Kr. Cluj)</i>	27
C. POP, <i>Se poate vorbi de un stil „Potaissa“ în arta provincială din Dacia romană?</i>	35
<i>Peut-on parler d'un style „Potaissa“ dans l'art provinciale de Dacie romaine?</i>	37
V. WOLLMANN, <i>Monumente sculpturale romane de la Potaissa văzute de F. J. Neugebauer, Fodor A. și M. J. Ackner</i>	39
I. WINKLER, <i>Circulația monetară și continuitatea populației daco-romane la Potaissa</i>	55
E. CHIRILĂ, A. HOPĂRTEAN, <i>Tezaurul monetar de la Turda (Contribuții numismatice la problema penetrației ungarilor în Transilvania în secolul XI)</i>	59
A. KISS, <i>Relațiile dintre Turda Veche și Turda Nouă în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea și primul deceniu al secolului al XVII-lea</i>	75
FR. PĂP, <i>Efectiv monetar și monedă de calcul în comerțul clujean (prima jumătate a sec. XVII)</i>	93
<i>Effectif monétaire et monnaie de calculation dans le commerce extérieur de Cluj (1re moitié du XVIIe siècle)</i>	98
AL. NEAMȚU, <i>Exploatarea ocnelor de sare din Turda în sec. al XVIII-lea</i>	99
M. PORUMB, <i>Contribuții privind pictura românească din secolul al XVIII-lea în jurul orașului Turda</i>	111
C. MUREȘAN, <i>Aspecte din viața politică a orașului Turda în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	115
R. TEXE, <i>Turda în anii revoluției de la 1848—1849</i>	125
S. RETEGAN, <i>Acțiuni politice românești în comitatul Turda în primii ani ai guvernării liberale</i>	131
L. SOMEȘFALEAN, <i>Organizarea meșteșugarilor din orașul Turda după 1848</i>	141
P. ABRUDAN, <i>Turda — centru al solidarității cu România în anii războiului pentru independență 1877—1878</i>	149

AL. MATEI, Războiul de independență și Turda — Contribuții documentare	155
N. CORDOȘ, Turda în mișcarea memorandistă	169
M. RACOVITAN, Documente sibiene referitoare la activitatea dr. Ioan Rațiu	177
O. ROTAR, Personalitatea și activitatea dr. Ioan Rațiu reflectată în documentele arhivelor blăjene	183
G. NEAMȚU, Aspecte ale relațiilor politice dintre Alexandru Roman și Ioan Rațiu (1865—1896)	191
L. BOTEZAN, A. STOICA, Situația țăranimii din comitatul Turda-Arieș și lupta ei pentru eliberarea socială și națională în perioada 1850—1918	201
<i>La situation de la paysannerie du comitat de Turda-Arieș et sa lutte pour la libération sociale et nationale entre 1850—1918 . . . . .</i>	<i>246</i>
M. PARASCHIV, Mișcarea muncitorească din Turda în toamna anului 1920 și reflectarea ei în ziarul local	249
I. TALPEȘ, Luptele desfășurate în toamna anului 1944 pe Valea Arieșului	253
GH. I. BODEA, Lupta maselor populare din nordul Transilvaniei pentru triumful democrației	259
P. BUNTA, G. PROTOPODESCU, Aspecte din activitatea forțelor democratice în frunte cu P.C.R. pentru cîștigarea bătăliei alegerilor din noiembrie 1946, în fostele județe Cluj și Turda	279
<i>Aspects de l'activité des forces démocratiques, conduites par le P.C.R. pour la victoire dans la campagne électorale de novembre 1946, dans les anciens départements Cluj et Turda . . . . .</i>	<i>286</i>
M. MIREL, M. JUDE, A. M. ARDOS, Aspecte ale vieții turdene oglindite în ziarul „Cuvîntul poporului” 1944—1949	287
Prescurtări bibliografice	301

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE ÎN CASTRUL ROMAN DE LA TURDA (1971—1976)*

Castrul Legiunii a V-a Macedonica de la Potaissa se află în marginea de sud-vest a actualului oraș Turda, pe platoul numit „Cetate”, situat între valea Sindului și cea a Rachișului.

Impunătoarea construcție militară, cu ruine vizibile pînă în veacul al XVIII-lea a constituit în evul mediu și epoca modernă nu numai o „carieră” de piatră pentru nevoile edilitare ale Turzii, ci și o sursă de antichități de tot felul (piese arhitectonice, sculpturale și epigrafice, monede, ceramică etc.), descoperite fortuit și intrate, cele mai multe, în diferite colecții.

Primele cercetări arheologice sistematice au fost efectuate în anul 1958, la bastionul din colțul sud-estic. Rezultatele acestor săpături au fost publicate¹.

Cercetările la castru au fost reluate în 1971². În campaniile dintre anii 1971 și 1976 lucrările au urmărit, în principal, stabilirea sistemului de fortificație al castrului și cercetarea construcțiilor din interior.

Zidul de incintă al castrului (*mur*) a fost intersectat de opt secțiuni; el a fost surprins de asemenea cu prilejul cercetării bastionului nord-vestic și a porții de pe latura de vest. În general, din zidul de incintă se păstrează numai fundația, construită din piatră de carieră cu mortar (*opus incertum*), avînd o grosime de 1,70—2,00 m. Fundația se păstrează pe o înălțime de cca. 1 m. În anumite porțiuni, fundația e constituită din piatră de riu, cu nisip și pămînt, pe o înălțime de 1,20 m. Peste fundație, zidul propriu-zis era alcătuit (cel puțin paramentul) din blocuri fasonate, paralelipipedice, din calcar; din acestea se mai păstrează ici-colo cîte unul (*exempli gratia*, dimensiunile unui asemenea bloc: 0,90×0,45×0,55 m); avem de-a face deci cu un *opus quadratum* care îmbrăca un miez construit în *opus incertum*.

În spatele zidului de incintă, sprijinindu-l, se află *aggerul*, alcătuit din pămînt negru, curat și foarte bine tasat. *Aggerul* este lat la bază de 7—10 m. Partea sa superioară s-a aplatizat, valul păstrîndu-se pe o înălțime de cca. 1,50 m.

---

* Acest raport preliminar, fiind prezentat sub formă de comunicare la Sesiunea comemorativă a Muzeului de Istorie din Turda (nov. 1976) a fost conceput în mod deliberat ca o expunere doar a principalelor rezultate obținute, fără apartență critică, material ilustrativ (planuri, profile), analogii etc. Cercetările amintite aici sumar și materialele descoperite vor fi reluate în monografia castrului, aflată în pregătire.

¹ I. H. Crișan, *Șantierul arheologic Turda*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 431—439.

² Începînd cu anul 1971, cercetările s-au desfășurat an de an, cu fonduri puse la dispoziție de Institutul de Istorie și arheologie și de Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; un aport substanțial la lucrările de cercetare și conservare l-au adus, prin muncă patriotică, elevii și întreprinderile din municipiul Turda, datorită solitudinii organelor locale de partid și de stat.

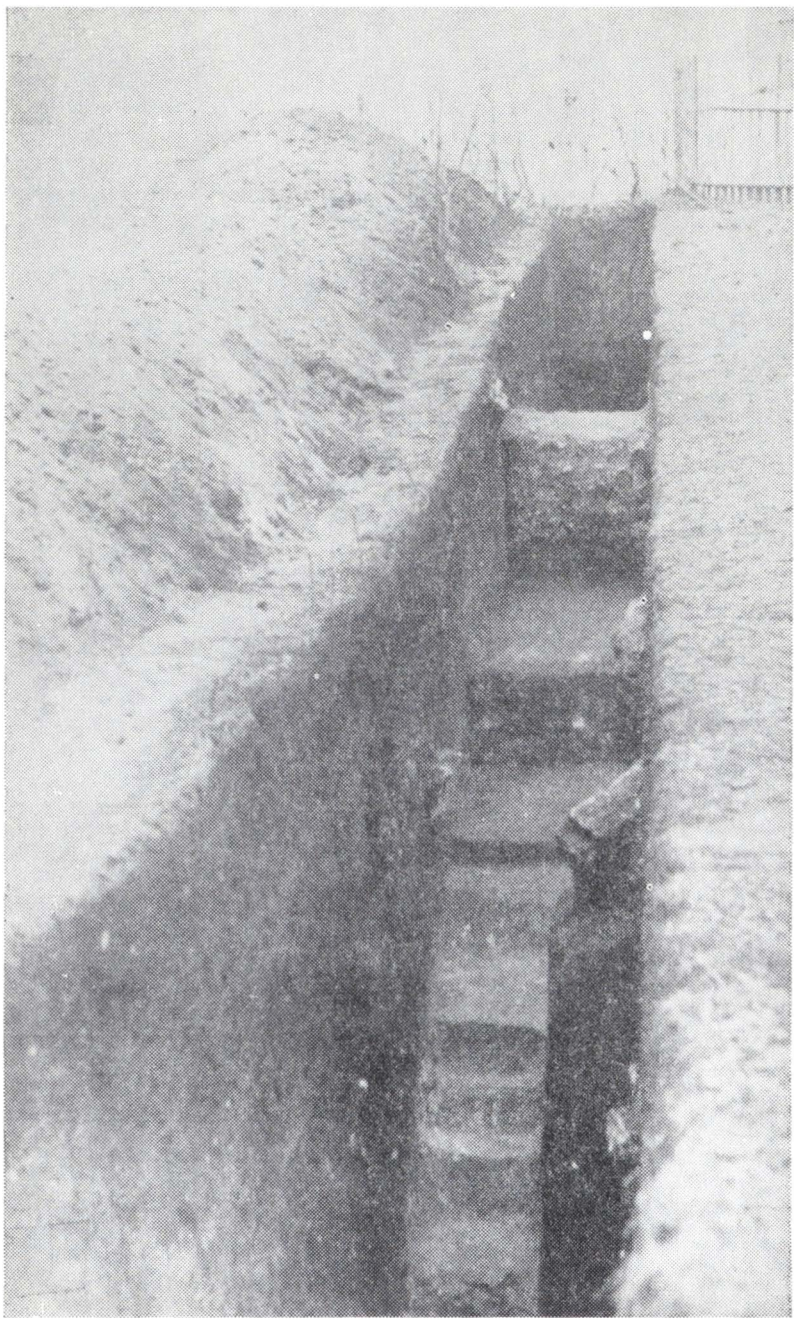
Via sagularis, construită din piatră de riu, este lată de 4,50 m; prezintă, în secțiune, bombarea caracteristică, stratul de pietriș fiind înalt, la mijloc, de 0,40 m.

În exteriorul zidului de incintă se surprinde cu greutate *berma*, lată de cca. 2 m, după care urmează șanțul (*fossa*), larg la gură de 12 m, săpat sub formă de ic, adînc de 2,75—3,00 m. În decursul timpului șanțul s-a umplut cu pămînt și pietre căzute din zid; această astupare este marcată, pe etape, de linii cvazi-continue de pietre și mortar. Pe latura de N a castrului, în secțiunea care a surprins toate elementele de fortificație (fig. 1) a apărut un singur șanț; pe latura răsăriteană, lucrări de canalizare recent executate au probat existența unui singur șanț; pe laturile de vest și de sud forma terenului lasă să se observe, de asemenea, un singur șanț de apărare. În lipsa unor secțiuni pe latura estică care să indice exact locul zidului de incintă, nu putem preciza, deocamdată, dimensiunile „de la zid la zid” ale castrului.

Bastionul din colțul nord-vestic al castrului a fost cercetat (1975—1976) mai întîi prin trei secțiuni, apoi degajat în întregime, prin dezvelirea unei suprafețe de 270 m². Bastionul realizează racordarea laturii de nord cu cea de apus a castrului printr-o curbură cu raza de 18 m. Zidul de incintă, care formează latura exterioară a turnului de colț, păstrează caracteristicile descrise mai înainte. În dreptul bastionului fundația incintei se îngroașă pînă la 2 m. Din bastion se păstrează, în general, doar fundațiile. S-au găsit însă și blocuri frumos fasonate, rămășițe din paramentul zidului propriu-zis. Nivelul de călcare antic a fost în cea mai mare parte distrus de arături, care au împins pămîntul spre șanț. Materialele arheologice apar răvășite în jumătatea vestică a turnului.

S-au delimitat două etape de funcționare a bastionului, înainte și după o reconstruire. Într-o primă etapă, care începe odată cu construirea incintei, turnul se lega organic de zidul de incintă. Laturile de est și vest ale bastionului erau lungi de cîte 5,30 m, iar latura care închide turnul spre interiorul castrului avea o lungime de 12 m (măsurate prin exteriorul bastionului). Lățimea lor era de 1,70 m. Reconstruirea bastionului, făcută din motive și într-o epocă pe care nu o putem preciza deocamdată, a constat din îngroșarea laturilor. Fenomenul a fost surprins foarte bine pe latura estică a turnului unde, la 3—5 cm de vechea fundație construită în tehnica *opus incertum*, spre interiorul bastionului, s-a alipit o fundație din pietre de riu, adîncă de 0,95 m. Peste vechea temelie și cea acum alipită s-au așezat blocuri mari, fasonate, provenite probabil din zidurile incintei. În felul acesta, zidul estic a devenit lat de 2 m la îmbinarea cu incinta și de 2,50 m la cealaltă extremitate. Și zidul de apus al bastionului a fost îngroșat asemănător; zidul care închide turnul spre interiorul castrului a devenit lat de 2 m, construit acum din materiale amestecate, blocuri de piatră și pietre de riu. Fundația sa, alcătuită din pietre de riu legate cu pămînt și nisip este adîncă de 1,60 m. Bastionul are forma ușor trapezoidală, închizînd o suprafață de apr. 33 m². Nu s-a descoperit nici o intrare în bastion. Probabil că aceasta era mai sus. Turnul din colțul nord-vestic (împreună cu porțiuni din zidul nordic și vestic al incintei) după dezvelire a fost consolidat, rămînînd un punct vizitabil (fig. 2).

Poarta de vest a castrului a fost cercetată parțial în campania din 1976. Ea se află, după cum era de așteptat, la mijlocul laturii (latura

Fig. 1. Secțiune prin elementele de fortificație de pe latura de nord a castrului.

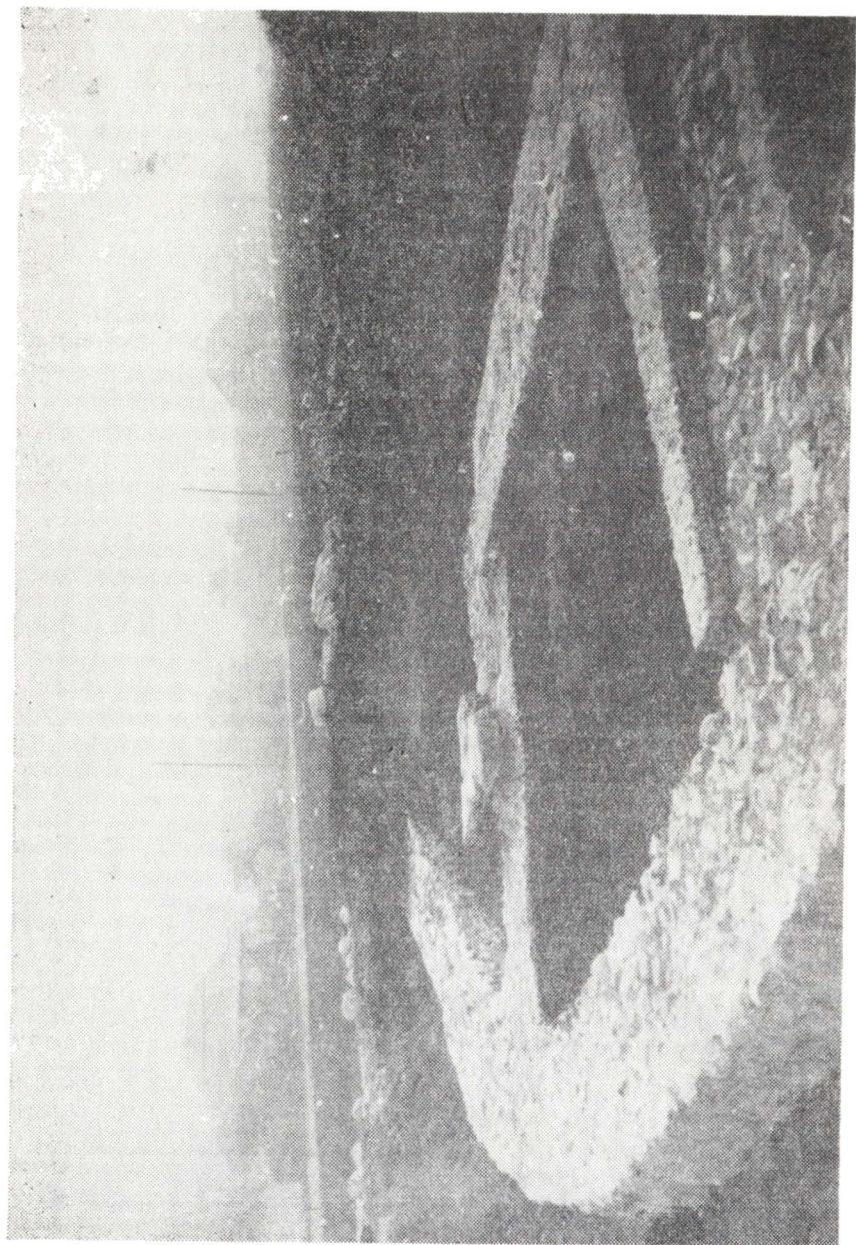

Fig. 2. Bastionul din colțul nord-vestic după consolidare.

de vest fiind una din cele scurte); necunoscînd orientarea generală a castrului, nu ne putem încă pronunța asupra numelui acestei porți (*praetoria* sau *decumana*).

Poarta este flancoată de două turnuri cu plan dreptunghiular, legate organic de zidul de incintă. Din poartă s-a păstrat foarte bine fundația, construită în tehnica *opus incertum*. Cele două turnuri, care o mărginesc, ca și incinta, au zidurile groase de 1,70 m. Mai complet cercetat a fost turnul care mărginea poarta spre nord (fig. 3). Acesta măsoară (prin exterior) $8,95 \times 6,80$ m. Interiorul cuprinde o suprafață de $5,45 \times 3,40$ m. Ieșindul față de linia exterioară a zidului incintei este de 3,25 m. Către deschiderea porții se observă fundația unui contrafort de $1,25 \times 0,70$ m. Turnul de sud are lățimea egală cu cea a pendantului său nordic, de unde presupunem că forma și dimensiunile turnurilor sînt identice. În interiorul turnurilor s-a descoperit nivelul de călcare, gros de 10 cm, format din mortar, pietriș mărunt și cărămidă pisată.

Deschiderea porții, între turnuri, este de 12 m. În centrul ei se află un zid lat de 2,80 m, care nu depășește lungimea turnurilor. Lățimea neobișnuită a acestui zid median se explică probabil prin necesitatea de a susține două arcade de piatră, spre cele două bastioane, deasupra porților de lemn. Mai multe blocuri de piatră, fasonate, cu secțiuni pentagonale, par să provină de la aceste arcade. Zidul împărțea poarta în două părți aproape egale; jumătatea nordică era străbătută de drumul de acces în castru, lat de 4,90 m, cu bombarea specifică la centru, format dintr-un strât de piatră sfărîmată, gros de 15 cm, așezat peste un pat de lut. În cealaltă jumătate a porții nu există un asemenea drum; aici s-a descoperit o piatră scobită, în care se rotea probabil un stîlp, și mai multe piroane mari care fixau birnele de lemn ale porții.

Pe latura de nord a castrului, adosată zidului de incintă, s-a descoperit (1976) o *platformă-contrafort*, cu suprafața de $2,95 \times 2,00$ m, construită din pietre, țigle și bucăți de mortar. Se pare (după materialul și tehnica de construcție și după poziția stratigrafică față de zidul incintei) că această platformă a fost ridicată ulterior incintei, poate chiar ulterior epocii romane.

Săpăturile din interiorul castrului s-au efectuat mai ales în perimetrul actualelor rezervoare de apă ale orașului, aflate între centrul castrului și latura lungă de nord.

Deocamdată, cea mai impunătoare clădire depistată (1971) pare a fi un *horreum* (prin poziție și aspect). S-a descoperit pe o lungime de 34 m, o porțiune din zidul vestic al acestei construcții, gros de 1,20 m. Ridicat în tehnica *opus incertum* (atît fundația, adîncă de 1,20 m, cît și perețele propriu-zis, păstrat pe o înălțime de 0,60 m), zidul era prevăzut cu contraforți de $1,20 \times 1,00$ m.

În aceeași zonă s-au descoperit (1971—1973) și alte construcții (barăci militare?), compartimentate în încăperi care măsoară, în medie, $7,50 \times 5,30$ m (fig. 4). Barăcile (?) au fost construite probabil în întregime din piatră, în tehnica *opus incertum* și erau acoperite cu țigle; din ziduri (late de 0,60—0,70 m) s-a păstrat doar partea inferioară, pe o înălțime de 0,30—0,50 m; temeliiile sînt construite din piatră de râu cu nisip și pămînt (numai în mod excepțional apar la aceste construcții temelii în *opus incertum*). Deși s-au găsit cîteva „pișcoturi“ de teracotă, folosite la pardoseală, în general podeaua în aceste încăperi constă dintr-un

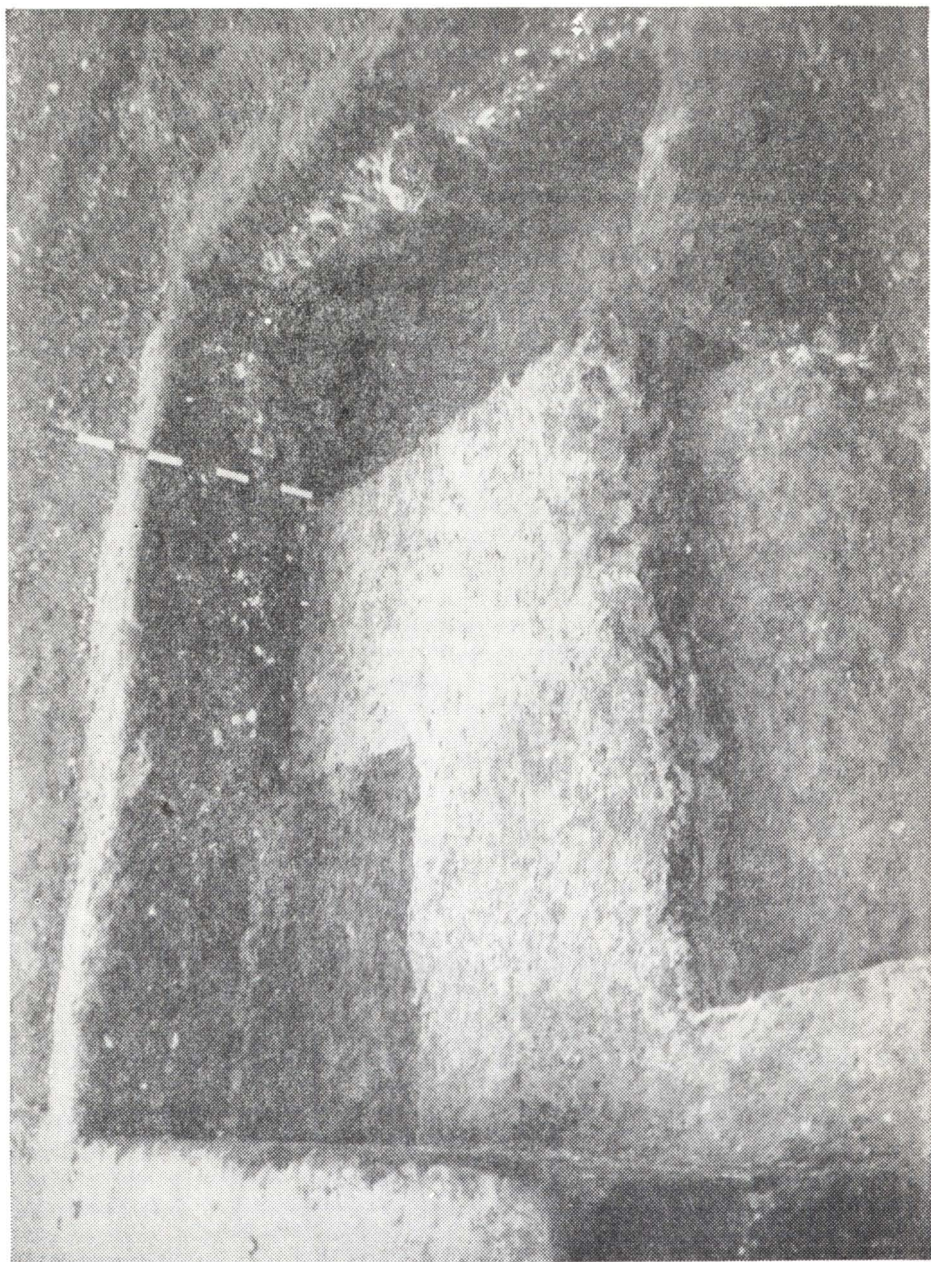

Fig. 3. Poarta de vest a castrului. Detaliu: ieșindul turnului de nord.

Fig. 4. Încăpere dintr-o baracă(?) militară.

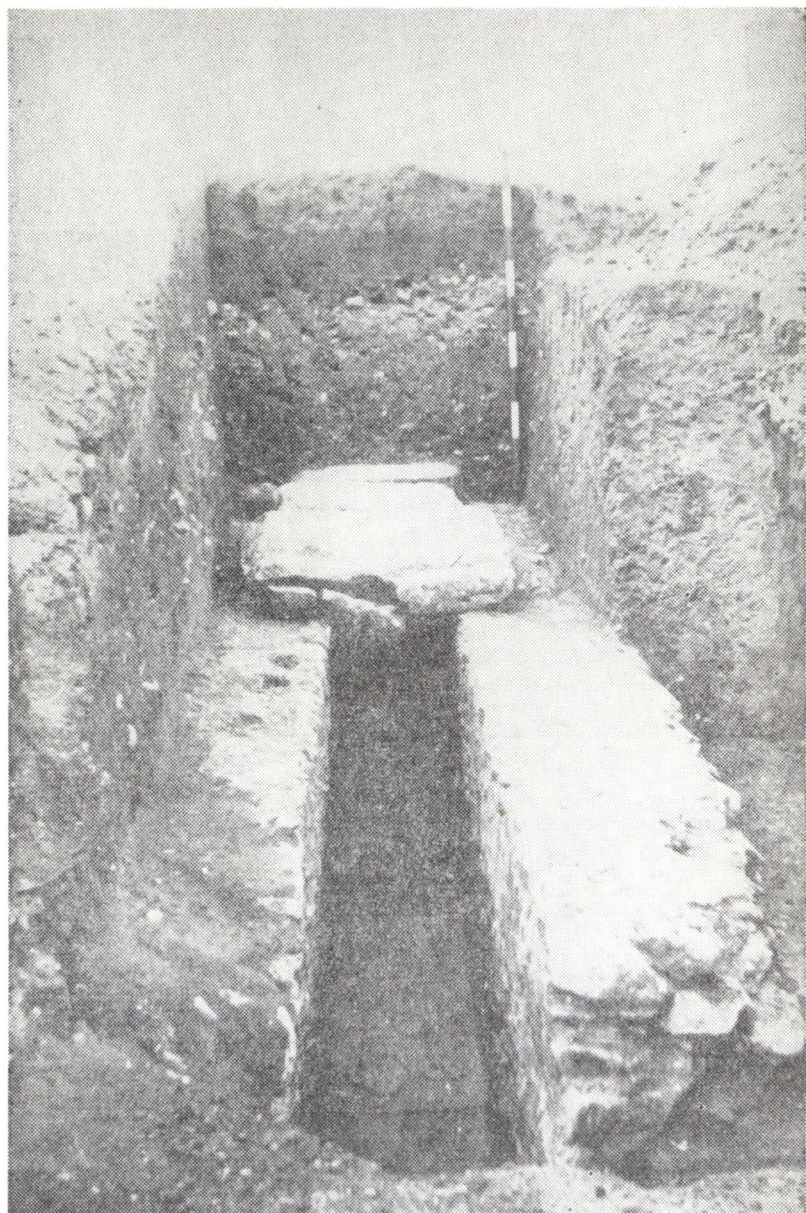
strat de mortar amestecat cu nisip și pământ bătut, uneori cu mici fragmente de cărămidă, gros de cca. 5—10 cm. Cercetările din zona acestor construcții continuă.

Altă clădire a depistat sondajul efectuat (1974) în zona centrală a castrului. Remarcăm că aici, în două încăperi, podeaua e alcătuită dintr-un strat gros de 20 cm de pietriș mărunț, amestecat cu var și sfărâmatură de cărămidă, formînd o masă compactă și tare ca betonul (asemănător cu *opus signinum*).

În sfîrșit, lîngă bastionul din colțul nord-estic al castrului s-a descoperit (1976) un canal care evacua apele reziduale din interiorul castrului (fig. 5). Canalul a fost urmărit pe o porțiune din imediata apropiere a zidului răsăritean al castrului; nu s-a dezvelit deocamdată capătul său estic, care trecea desigur pe sub zidul de incintă. Foarte bine păstrat, canalul este mărginit de două ziduri, lucrate în tehnica *opus incertum*, late de cîte 0,70 m. Pe jos era pardosit cu cărămizi pătrate ($53 \times 53 \times 6$ cm), așezate peste un strat de nisip și pietriș mărunț. Canalul era acoperit — la nivelul de căloare antic — cu mari lespezi de piatră. Zidurile care alcătuiesc pereții laterali, pardoseala de cărămizi și acoperișul din piatră formează un interior de $1,20 \times 0,60$ m. (1,20 m fiind înălțimea canalului). În canal, printre alte materiale căzute, s-a aflat o bază de coloană.

Dintre drumurile (*viae*) din castru, cercetările de pînă în prezent au depistat, pe lîngă *via sagularis*, un drum secundar, apărut într-o secțiune din zona rezervoarelor de apă ale orașului. Acesta era lat de numai 1 m, format dintr-un strat de pietre de râu și nisip, gros de 10 cm. „Cărarea“ pavată astfel făcea probabil legătura între *via sagularis* (pe care este perpendiculară) și o construcție din interior. Cît privește dru-

Fig. 5. Canalul din apropierea colțului nord-est: al castrului.

mul care ieșea din castru prin poarta de vest (vezi mai sus), urmele sale se observă în arătură pe o distanță de 150—200 m V—NV de castru.

Materialul arheologic descoperit în campaniile din anii 1971—1976 este cel obișnuit într-un castru din această epocă. În general urmele de cultură materială încep la — 0,25 m sub humusul actual și durează, în medie, până la — 0,80 m, aflându-se, în mod excepțional la — 1,50 m.

În săpăturile de pînă în prezent nu au apărut nivele deosebite de folosire a castrului, stratul roman prezentîndu-se ca o depunere continuă de materiale, pe parcursul veacului de funcționare al castrului.

Toate secțiunile s-au adîncit pînă la pămîntul virgin; nicăieri nu s-au descoperit urme anterioare epocii romane.

Materialul de construcție folosit este în primul rînd piatra de calcar, provenită din carierele de la Cheile Turzii; blocurile de alabastru, foarte rar întîlnite, provin din aceeași carieră. Piatra de calcar s-a folosit la construcția castrului fie sub formă de sfărîmături de stîncă, la *opus incertum*, fie sub forma blocurilor fasonate, la *opus quadratum*; din calcar s-au realizat apoi și elementele arhitectonice descoperite (baze de coloane, console etc.). Piatra de rîu care se întîlnește de obicei în fundații provine din albia Arieșului; o parte însă (cea mai puțin „rulată”) a fost extrasă din terase³.

Cărămizile, olanele (*imbrices*) și *tegulae mammatae* s-au găsit într-un număr foarte mic. Abundă în schimb țiglele de bună calitate, numeroase șampilate LVM, LEGVM LEGVMAC, foarte rar LVMP. Un singur antefix și cîteva bucăți de pardoseală în formă de „pișcot” completează categoria materialelor de construcție.

Cea mai bogată categorie de material arheologic descoperită este, bineînțeles, ceramica. Se remarcă de la început preponderența ceramicii roșii asupra celei cenușii. În general ceramica descoperită e de bună calitate; lipsește însă cu desăvîrșire *terra sigillata*. S-au descoperit cîteva fragmente din categoria ceramicii șampilate și din vase cu decor aplicat (cu „șarpe”). Principalele forme sînt: străchini, oale, ulcioare, chiupuri, farfurii, capace, cănițe, fructiere. Din ceramică sînt confecționate și toate lucernele descoperite (printre care două *trilychnis*, celelalte cu cîte un singur *rostrum*).

Din fier sînt numeroase piese, cu destinație diversă: în primul rînd cuiele și piroanele (cele mai mari ajungînd la o lungime de 0,30 m), apoi cuțite, verigi, cîrlige, scoabe, o dală, chei, un *strigilis* etc. Din bronz sînt multe piese mărunte, ornamentale, uneori traforate, cataramae, aplice, torți de vase, chei, ferecături pentru casete etc. Vase de sticlă întregi nu s-au păstrat. S-au descoperit fragmente de pahare, unele decorate cu butoni în relief. Nu s-a descoperit deocamdată nici un *mortarium*; a apărut însă un fragment de *catillus*.

Dintre arme, cele mai frecvente sînt virfurile de *pilum* (printre care unul în trei muchii), cîlcioie de lănci sau de sulite; s-a găsit și o lamă de pumnal și o buterolă din bronz, excelent conservată. Din echipamentul militar s-au păstrat solzi de *lorica squamata*, aplice de la *cingulum*, precum și un prinzător de teacă (Schwertscheidenbügel)⁴.

Cele mai frecvente piese de podoabă sînt fibulele, din categoriile „cu picior întors pe dedesubt”, „cu genunchi” și „cu portagrafă laterală”.

Monedele descoperite se însiruie, cronologic, de la Antoninus Pius la Filip Arabul (ultima, de la acest împărat, fiind una din monedele provinciei Dacia).

³ Informație de la conf. I. Buta de la Facultatea de Biologie-Geografie Cluj-Napoca.

⁴ Determinarea acestor din urmă piese o datorăm colegului L. Petculescu de la Muzeul de Istorie al R.S.R.

În decursul săpăturilor s-au descoperit mai multe fragmente din profilaturile unor altare; un altar epigraf onorific, descoperit în 1972, a fost publicat⁵.

Raportate la suprafața mare a castrului (aproape 23 ha), cercetările din 1971—1976 constituie un început. Ele au confirmat câteva din datele care se cunoșteau despre istoria acestei importante fortificații militare. Așa de pildă, poarta de vest se încadrează perfect în tipul de porți al castrului de legiune construite în jurul anilor 170 e.n. Descoperirea pe temelia porții de vest a unor fragmente de ceramică smălțuită din sec. XVII—XVIII, „datează” demolarea zidurilor castrului. Pe de altă parte, descoperirea inscripției onorifice (vezi nota 5) dovedește că surprizele oferite de aceste cercetări pot fi încă numeroase.

Apariția unor fragmente ceramice caracteristice pentru sec. VIII—IX, mai ales în perimetrul actualelor bazine de apă, constituie o dovadă importantă a locuirii castrului (chiar dacă această refolosire a fost sporadică) după retragerea aureliană. Faptul este însă cu totul explicabil și asemenea descoperiri sînt de așteptat printre ruinele care au stat în picioare aproape 15 veacuri după epoca romană.

Castrul Legiunii a V-a Macedonica de la Potaissa a rămas astăzi cea mai mare tabără militară la care se pot executa săpături în Dacia. În felul acesta el se înscrie printre cele mai importante obiective arheologice ale epocii romane de pe teritoriul României. Materialele arheologice descoperite în castru (ceramică, unelte etc.) contribuie la conturarea unor aspecte ale vieții economice în Dacia. Cercetarea sa cît mai completă va da posibilitatea cunoașterii mai îndeaproape a armatei provinciei, a importanței factorului militar în crearea romanității carpato-danubiene. Analogiile acestei uriașe fortărețe sînt celelalte castru de legiune din Imperiu; astfel Dacia se înscrie o dată mai mult în viața care pulsează pe tot cuprinsul statului roman.

M. BĂRBULESCU — Z. MILEA — A. CĂTINAȘ — A. HOPÂRTEAN

DIE WICHTIGSTEN ERGEBNISSE DER ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNGEN AM RÖMERLAGER VON TURDA (1971—1976)

(Zusammenfassung)

Dieser Artikel behandelt die Ergebnisse der archäologischen Forschungen am Römerlager von Turda zwischen den Jahren 1971—1976. Die Forschungen bezweckten die Untersuchung des Befestigungssystems (Abb. 1) und der Innenbauten des Lagers.

Die Umfassungsmauer, von der nur das Fundament erhalten ist, wurde aussen im *opus quadratum* gebaut und deren nach innen gekehrte Teil im *opus incertum*.

Das Bollwerk der nord-westlichen Ecke, von dem auch nur das Fundament erhalten ist, wurde vollkommen freigelegt. Man kann zwei Funktionierungsetappen feststellen. In der ersten Etappe wurden die östliche und westliche Seite, die Seite, die den Turm umschliesst und die Umfassungsmauer gebaut. In der zweiten Etappe

---

⁵ M. Bărbulescu — Z. Milea, *O descoperire epigrafică în castrul de la Potaissa*, în *SCIVA*, 26, 4, 1975, p. 571—576.

wurde das Bollwerk durch eine Verbreiterung der Mauern befestigt. Das völlig freigelegte Bollwerk wurde von uns konsolidiert (Abb. 2).

Das westliche Tor ist von zwei Türmen mit viereckigem Grundriss flankiert. Der nördliche Turm wurde schon erforscht (Abb. 3). Eine mediane Mauer teilt die Toröffnung in zwei Gänge. Durch die nördliche Hälfte führt der Zugangsweg ins Lager. Ein solcher Weg fehlt an der anderen Seite.

Unter den Innenbauten des Lagers wurden die folgenden erforscht ein Gebäude, das ein *horreum* zu sein scheint, und mehrere Bauten (militärische Baracken?), die in verschiedene Räume geteilt sind (Abb. 4).

Im Jahre 1976 wurde neben dem Bollwerk der nord-östlichen Ecke des Lagers ein Kanal (Abb. 5) für die Evakuierung der Abwässer entdeckt. Dieser Kanal ist von zwei Mauern flankiert. Der Fussboden ist mit viereckigen Ziegeln belegt, die Decke besteht aus grossen Steinplatten.

Während der Ausgrabungen wurden folgende Materialien entdeckt: Keramik, gestempelte Ziegeln, Gegenstände aus Bronze, Eisen und Glas, Münzen, Schmuck, sowie ein Altar mit Inschrift.

Dieser Aufsatz bietet nur einen Einblick in ein Legionslager, dessen Erforschung fortgesetzt wird.

O EPIGRAFA INEDITĂ DIN CASTRUL DE LA POTAISSA*

În luna august 1975 lapidarul Muzeului de istorie din Turda s-a îmbogățit cu un altar votiv descoperit pe „Cetate” cu ocazia efectuării unor lucrări agricole (inv. nr. 3136)¹. Descoperirea altarului cu inscripție în interiorul castrului în perioada cînd se efectuau cercetări la bastionul de nord-vest, ne-a determinat să-l includem în prezentul volum alături de rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse între anii 1971—1976 în castrul de la Potaissa.

Din informațiile pe care le deținem reiese că altarul a fost scos cu plugul într-o zonă aflată în centrul castrului, la cca. 50 m vest de incinta bazinelor de apă. Din apropiere mai provine încă o piesă epigrafică, descoperită în campania de săpături din 1972².

Altarul votiv (fig. 1 a—b), din piatră calcaroasă, de formă paralelipipedică are dimensiunile 64×31×21 cm. Cîmpul inscripției măsoară 32×23 cm, iar înălțimea literelor variază între 3,5 și 5 cm. Coronamentul și baza sînt mulurate; spatele este cioplit sumar fără a fi finisat, ceea ce dovedește că altarul era adosat la un zid. Deși coronamentul este parțial deteriorat (la fel partea inferioară dreaptă), din ce s-a păstrat se observă că nu avea cavitate pentru libații. Cuvintele sînt despărțite prin *hederae distinguentes*, cu excepția ultimului rînd, unde literele V, S și L sînt despărțite prin puncte. Între L și M din acest rînd nu este nici o punctuație. Scrierea este obișnuită, doar două litere apar redatate într-o formă mai deosebită: la L bara orizontală e oblică, iar A este incizată ca grecescul λ (lambda). Menționăm în rîndul al treilea grupul LE înscris în litera C. Textul inscripției se citește cu ușurință:

GENIO	Genio
1 AVRE	(centuriae) Aure
LIVS ASCLE	lius Ascle
PIADES	piades
V·S·L M	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

În traducere: Geniului centuriei, Aurelius Asclepiades și-a îndeplinit făgăduiala de bună voie.

Altarul constituie așadar încă o dovadă a prezenței geniilor printre divinitățile adorate în Dacia.

Genius (în cazul de față cu specificarea *centuriae*) face parte din divinitățile de esență romană, creaturi oarești, zei și spirite totodată. *Genius* apare în cele mai vechi credințe romane ca *deus* și *comes* al oame-

* Comunicarea a fost prezentată la Simpozionul „In memoriam Constantini Daicoviciu”, Caransebeș, 13—14 martie 1976.

¹ Altarul a fost descoperit de tractoristul Vasile Greța.

² M. Bărbulescu — Z. Milea, în *SCIVA*, 26, 4, 1975, p. 571—576.

1. Fig. 1 a—b Altar votiv

nilor. Extinzându-și atribuțiile, geniile devin spirite ocrotitoare ale persoanelor, familiei, orașelor, țărilor, ale lucrurilor, locurilor și ale persoanelor juridice. În acest din urmă aspect se încadrează geniile colegiilor, ale armatei și unităților militare etc. Totodată geniile sînt considerate emanații ale zeilor. Un aspect particular al adorării lor apare în epoca imperială sub forma *genius Augusti*. Datorită atribuțiilor lor, geniile sînt înrudite cu Di Manes, Lares, Agathoi Daimones și Nymphae.

În reprezentările figurative geniile apar sub chipul unui tînar sau a unui bărbat, cel mai frecvent atribut fiind *cornucopia*. Așa sînt înfățișate geniile în picturi murale, reliefuri, statuete și pe monede³.

Referindu-ne la teritoriul Daciei, constatăm că Geniile, împreună cu Lares, Penates și Manes formează gruparea „spiritelor” în cadrul seriei de personificări cunoscute religiei romane din provincie⁴. Inscripțiile atestă adorarea în provincia traiană a diferitelor categorii de genii: protectoare ale locului (*Genius loci*), ale localităților (*Genius Miciae*), ale

³ L. Preller, *Römische Mythologie*, II, Berlin, 1883, p. 195—203; *DA*, II, 2, p. 1488—1494 (Hild); *LexMyth*, I, 2, col. 1613—1625 (Birt); *RE*, VII, 1, 1155—1170 (Otto).

⁴ M. Bărbulescu, în *AIIA*, XX, 1977, p. 272—273.

ordinului decurionilor (la Ulpia Traiana Sarmizegetusa), ale poporului roman (*Genius Populi Romani*), ale comerțului (*Genius commercii*), ale libertilor și sclavilor (*Genius libertorum et servorum*). Totodată epigrafele menționează geniul legiunii a XIII-a Gemina și ale centuriilor acesteia, al pretoriului castrului din Apulum, al locuitorilor din canabele legiunii, apoi geniul colegiului locuitorilor dalmatini dintr-un sat de lângă Alburnus Maior, al colegiului beneficiarilor legiunii a V-a Macedonica, al colegiului decurionilor (*Genius sanctae scholae decurionum*), al ordinului augustalilor, al colegiului fabricilor etc.⁵. *Genius nautarum* este reprezentat de un relief care provine din Apulum⁶.

Subliniem prezența în Dacia a încă două atestări ale geniului centuriei, la Apulum și Potaissa⁷. Felul în care sînt scrise aceste două dedicații este identic cu cel din inscripția noastră: *Genio* 7, în timp ce în epigrafele întîlnite în alte provincii apare și forma *Genio centuriae* (așa de exemplu la Brigetio, Aquincum, Carsium etc⁸).

Dedicantul Aurelius Asclepiades este desigur un militar în legiunea a V-a Macedonica; nu știm însă dacă era simplu *miles*, ori avea vreun grad militar. Prima epigrafă descoperită la Potaissa închinată geniului centuriei are ca dedicant pe centurionul Iulius Maximianus⁹. Tot un Iulius Maximianus, dar *tribunus militum*, ridică la Potaissa un altar în cinstea lui Iupiter, numit *stator* și *depulsor*¹⁰. Cealaltă atestare a unui geniu protector al centuriei, de la Apulum, este dedicația unui *optio*, Tiberius Claudius Mansuetus, singura menționare a acestui subofițer în Dacia¹¹.

Nomen-ul *gentile* Aurelius este frecvent întîlnit în Dacia¹². Cognomenul Asclepiades, teonim greco-oriental¹³ este de asemenea cunoscut în provincia de la nordul Dunării¹⁴. La Potaissa Aurelius Asclepiades nu apare în nici o altă epigrafă, după cum nu este pomenit nici în restul provinciei. Un personaj cu același nume este cunoscut dintr-o inscripție din Moesia Superior¹⁵. Așadar, cele trei dedicații către geniul centuriei cunoscute în Dacia, una la Apulum și două la Potaissa, sînt puse de trei militari, doi cu nume romane (Iulius Maximianus și Tiberius Claudius Mansuetus) și unul cu nume greco-oriental (Aurelius Asclepiades, dedicantul celei de-a doua inscripții de la Potaissa).

Întîlnite în cele două mari centre militare ale Daciei care au fost pentru o anumită perioadă garnizoanele celor două legiuni, dedicațiile

⁵ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 365.

⁶ E. Zefleanu, în *Apulum*, III, 1947—1948, p. 173 sq, nr. 4, fig. 2.

⁷ *CIL*, III, 1015, 7676.

⁸ *CIL*, III, 4287, 10401, 7493.

⁹ *CIL*, III, 7672.

¹⁰ *CIL*, III, 895.

¹¹ *CIL*, III, 1015.

¹² C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 227; idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 125.

¹³ Ἀσκληπιάδης (W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig, 1884, p. 158); Asclepiades (Forcellini, *Onomasticon totius Latinitatis*, I, 1913, p. 184).

¹⁴ I. I. Russu, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 197; idem, în *l'Onomastique latine* (Colloques internationaux du Centre National de la recherche scientifique, nr. 564), Paris, 1977, p. 358.

¹⁵ *CIL*, III, 8180.

închinat acestor spirite protectoare, completînd tabloul divinităților adorate la Apulum și Potaissa, fac dovada venerării de către militari nu numai a divinităților de prim rang din panteonul roman, ci și a celor legate direct de viața subunităților pe care le protejau.

Comparînd cele două altare descoperite în ultimul timp în castrul legiunii a V-a Macedonica de la Potaissa, se constată asemănarea evidentă a unor litere (de exemplu, M și A), a materialului din care sînt executate, ca și a aspectului general. Aceste elemente conduc spre presupunerea că ele provin din același atelier de pietrărie, atelier care, situat în castru ori în apropiere, satisfacea mai ales comenzile militarilor.

ANA CĂTINAȘ — MIHAI BĂRBULESCU

EINE NEUE INSCHRIFT AUS DEM LAGER VON POTAISSA

(Zusammenfassung)

Dieser Artikel behandelt die Entdeckung einer Inschrift im Lager der V. Legion Macedonica während der landwirtschaftlichen Arbeiten. Diese Inschrift ist der gönnerschaften Gottheit *genius centuriae* gewidmet.

DESCOPERIRI ROMANE ȘI POSTROMANE LA AITON (JUD. CLUJ)

Localitatea Aiton, situată la 8 km sud-est de Cluj-Napoca, s-a făcut cunoscută în literatura arheologică încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma descoperirii, în anul 1758, a unui *milliarium* cu inscripție¹. Această descoperire este completată cu alte vestigii romane apărute întâmplător în locul „Podul de piatră” din hotarul de nord al satului. Săpăturile efectuate aici de Márton Roska, în anul 1913, au scos la iveală resturile unui edificiu cu cinci încăperi, care a fost considerat o *villa rustica*. Zidurile clădirii, groase de 0,50 m, erau construite din pietre legate cu mortar în tehnica *opus incertum*, iar în unele porțiuni se folosea și cărămida (*opus mixtum*?). Clădirea, în forma literei L, avea o absidă pe latura de vest, iar una dintre încăperi era prevăzută cu o instalație cu *hypocaustum*, la care se distinge un *praefurnium*². În vecinătatea construcției și azi se văd împrăștiate în arătură numeroase pietre de construcție, țigle, cărămizi și ceramică provincială romană.

Între anii 1969—1973, făcând cercetări de suprafață pe teritoriul satului Aiton, am identificat, în diferite puncte, pe lângă urmele unor așezări preistorice, și vestigii romane nesemnificate în literatura de specialitate³. Astfel, în grădinile caselor (nr. 83, 84, 116, 126 și 160) din vatra

¹ Ioannis Seivert, *Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*, Vienna, 1773, nr. IX, p. 8—9; J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Überresten des Klassischen Altertums*, Kronstadt (Brașov), 1851, p. 221—222; *CIL*, III, 1627; Torma Károly, *Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyiratához*, XI/II, Pest, 1863, p. 30; Michael J. Ackner și Friedrich Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. 149; Carl Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, în *AVSL*, Hermannstadt (Sibiu), 1876, p. 64; Ipolyi Arnold, *Magyar régészeti repertórium*, în *ArchKözl*, II, Budapest, 1861, p. 241, nr. 18; Herepey Karoly — Cserni Bela, *Alsófehér vármegye történelme*, II/1, Nagyenyed (Aiud), 1901, p. 138; Iulian Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița, 1920*, p. 6; Bodor András, *Napoca a feliratok tükrében*, în *Emlékönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, București-Cluj, 1957, p. 79; *Istoria României*, I, București, 1960, p. 363 și Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 123, nota 38 și p. 129.

² Roska Márton, *Rómaiakori villa Ajton (Kolozs. vm.) határában*, în *Dolg.*, Cluj, VI, 1913, p. 48—50 și fig. 1; D. Tudor, *Orașe, țiguri și sate din Dacia romană*, București, 1968, p. 218; *TIR*, L 34, Budapest, 1968, p. 26; Mihail Macrea *op. cit.*, p. 224; Ion Mitrofan, *Villae rusticae în Dacia Superioară* (I), în *ActaMN*, X, 1973, p. 150 și nota 51, unde socotește clădirea cu *hypocaustum*, aflat „în apropierea drumului imperial dintre Potaissa și Napoca”, o *mansio*. În favoarea identificării construcției cu o fermă agricolă romană ar pleda următoarele elemente: 1) era situată în apropierea orașelor Napoca și Potaissa, lângă drumul imperial roman și 2) avea în apropiere cursul de apă al piraieiilor Șurilor și Togu. Cf. Mihail Macrea, *loc. cit.*, dar vezi și I. Winkler, V. Vasiliev, L. Chițu, A. Borda, „*Villa rustica*” de la Aiud. Cîteva observații privind „villae-le rusticae” din Dacia Superior, în *Sargeția*, V, Deva, 1968, p. 78, nota 42 și p. 81, nota cu asterisc.

³ La acțiunea de depistare a materialelor arheologice au participat numeroși elevi de la Școala generală din Aiton, sub îndrumarea prof. Tiberiu Cerghi.

satului se găsesc fragmente ceramice, iar în locul „Cinepi“, pe hotarul sud-estic au fost scoase de plug bucăți de țigle, olane și pietre de construcție tăiate dintr-o gresie nisipoasă. De asemenea, în timpul unor lucrări agricole efectuate în grădina casei nr. 121 a locuitorului Traian Orb s-au găsit, la adâncimea de 0,50 m, resturi din două ziduri de piatră paralele, care credem că aparțin unei construcții romane. Urme de clădiri din aceeași epocă au fost identificate la 0,5 km sud-vest de sat, iar la circa 1 km în avalul pârului Togu, pe terasa din partea dreaptă, apar fragmente ceramice și pietre din gresie.

O importanță deosebită prezintă ceramica fragmentară, fragmentul de toartă șampilată de la o amforă și o statueta de teracotă, provenite din vatra satului și împrejurimi.

Olăria romană provincială după tehnică, ardere și culoarea pastei cuprinde două categorii: 1) ceramica din pastă foarte fină și 2) ceramica zgrunțuroasă.

1). Vasele din categoria fină sînt confecționate dintr-o pastă roșie-gălbuiie sau cenușie-deschisă, de calitate superioară, cuprinzînd următoarele forme: oale, căni, străchini, chiupuri, cupe, fructiere și amfore.

Oalele, des răspîndite, au fundul înelar sau plat, gîtul scurt, buza răsfrîntă oblic, îngroșată și rotunjită (fig. 1,1 și fig. 2,4) ori plată (fig. 1,9). Cănilor cu toartă (fig. 2,6), reprezentate de cîteva margini, se caracterizează printr-un gît cilindric, buza profilată, cu marginea țesită orizontal (fig. 1,8) sau oblic (fig. 1,10) și canelată. Majoritatea străchinilor sînt scunde, cu fundul plat și buza arcuită spre interior și îngroșată (fig. 1, 2, 4) sau mult evazată (fig. 1, 5). Mai rar apar străchini înalte cu corpul împărțit în două printr-un umăr (fig. 1,6) sau de formă bi-tronconică, prevăzute cu trei torți și cu buza țesită orizontal (fig. 2,3). Decorul oalelor constă din benzi de linii orizontale asociate cu benzi de linii în val (fig. 3,3), iar străchinile au pe umăr grupuri de cîte două caneluri (fig. 1,7 și fig. 2,5). Unele fragmente cu pasta foarte fină prezintă la exterior o angobă roșie. Din fructiere se păstrează numai baza (fig. 2,1) și piciorul gol în interior (fig. 2,2) a două exemplare scunde, modelate dintr-o pastă nisipoasă fină, de culoare cărămizie. Chiupurile sînt reprezentate de două margini din pastă fină, de culoare cenușie, decorate sub buză cu benzi de linii în val și gropițe dispuse în șir (fig. 1,3) sau cu linii orizontale (fig. 3,7). Cupele de dimensiuni reduse au piciorul înalt și plat (fig. 1,11).

Prezența amforelor în așezarea de la Aiton este atestată de un fragment de toartă cu șampilă⁴. Vasul a fost lucrat dintr-o pastă nisipoasă fină, de culoare roșie-gălbuiie (fig. 4,1). Miezul torții are culoarea cenușiu-violetă. Ștampila aplicată la limita superioară a regiunii de maximă arcuire are forma dreptunghiulară, cu capătul superior adînc incizat în lutul moale (fig. 4,2). Dimensiunile ștampilei: lungimea 4,5 cm, lățimea 1,1 cm și înălțimea literelor 0,9 cm. Inscripția VIRGIN, imprimată cu litere în relief dispuse pe un singur rînd, indică probabil

⁴ Toarta a fost găsită de elevul Ioan Calo în grădina casei nr. 316 a săteanului Nicolae Hiriț.

numele proprietarului oficinei⁵. Amfore romane ștampilate cu aceeași inscripție apar extrem de rar pe teritoriul de odinioară al Imperiului Roman, fiind atestate doar în descoperirile din Italica (Santiponce)⁶ din Hispania și în Gallia meridională, la Vienne și Narbonne⁷. Răspândirea acestor amfore în regiunea Baetica și în sudul Galliei ne face să credem că oficina producătoare de amfore cu ștampila VIRGIN trebuie căutată în Hispania în prima jumătate a secolului II e.n.⁸. Amfora din care ni s-a păstrat fragmentul de toartă în discuție, este un produs de import (provenit probabil din oficina atestată în Italica) adus la Aiton, între anii 107—108 e.n., cu vin sau cu alte lichide, de soldații din *Cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum equitata*, care lucrau la construcția drumului imperial⁹. Prezența acestui recipient la Aiton nu este un caz singular, căci importuri de amfore romane sînt atestate și în alte localități din Dacia romană. Un caz tipic îl constituie amfora imperială cu ștampilă, provenită dintr-un atelier de olărie al împăratului Nerva, de la Parenzo din Peninsula Istria, descoperită în 1958 la Porolissum¹⁰.

Categoriei cu pasta foarte fină îi atribuim și ceramica cu decor ștampilat care cuprinde; un fragment dintr-un perete de strachină de culoare roșie, cu firniș roșu-închis, decorat cu două caneluri, între care este cuprins nu registru de *aediculae* cu inele și palmete imprimare, avînd în partea superioară un șir de semiove (fig. 3,1), un fragment de vas de culoare roșie-deschisă, cu fundul inelar, ornamentat cu o canelură circulară suprapusă de un șir de semiove (fig. 3,2) și un perete de vas cenușiu, cu firniș pe ambele fețe, decorat cu două șiruri de ciorchini dispuși oblic (fig. 3,4).

2). Categoria de ceramică zgrunțuroasă, de culoare sură-cenușie, cuprinde fragmente de oale decorate cu benzi de linii orizontale și registre de linii în val (fig. 3,5—6). și cîteva funduri de vase ornamentate cu linii concentrice, imprimate în timpul desprinderii vasului de pe roată. Capacele, puține la număr, sînt prevăzute cu un buton înalt, de formă circulară (fig. 2,7).

Materialul ceramic descoperit este, în totalitatea lui, provincial roman și se întîlnește peste tot în Dacia.

⁵ René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1890, p. 304. Inscripția mai poate indica numele producătorului de amfore sau al posesorului vasului (*Ibidem*, p. 308; K. Horedt, *Cu privire la interpretarea unor ștampile epigrafice*, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 109; Miguel Beltran Lloris, *Las anforas romanas en España*, Zaragoza, 1970, p. 101—102.

⁶ *CIL*, II, 6254, 42 b; M. H. Callender, *Roman amphorae with index of stamps*, London, 1965, p. 265—266, § 1792; Miguel Beltran Lloris, *op. cit.*, p. 196, § 487.

⁷ *CIL*, XII, 315 b—c; M. H. Callender, *op. cit.*, p. 265.

⁸ *Ibidem*, p. 266; Miguel Beltran Lloris, *op. cit.*, p. 240, nr. 30.

⁹ J. F. Neigeaur, *op. cit.*, p. 222; Michael J. Ackner și Friedrich Müller, *loc. cit.*; Király Pál, *Dacia Provincia Augusti*, Nagybecskerek, 1894, II, p. 11 și p. 15; Bodor András, *loc. cit.*; D. Tudor, *op. cit.*, p. 209—210; C. Daicoviciu, *Un nou „miliarium” din Dacia*, în *Dacia*, Cluj, 1970, p. 227, notele 6 și 7; Șt. Ferenczi, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei (Partea a II-a/1)*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 389.

¹⁰ M. Macrea, D. Protase și Mircea Rusu, *Șantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 378, fig. 15. De asemenea, o analogie identică se cunoaște la Aquincum (*Ibidem*, nota 1 și I. Szilágyi, în *ArchÉrt*, 78, Budapest, 1951, p. 128).

Ca piesă importantă, descoperită la sud-vest de sat, menționăm o *statuetă de teracotă romană*, din care se păstrează doar partea superioară¹¹. Statueta confectionată prin turnare în tipar cu două valve este goală în interior. Pasta de argilă fină, cu fragmente de calcar alb-cretat în compoziție, este bine arsă într-un mediu oxidant, având culoarea cărămiziu-gălbui. În exterior se disting urme vagi de retușuri ulterioare turnării, iar pe fața interioară apar impresiuni de degete imprimate în timpul presării lutului moale în negativ. Piesa este o figurină feminină, reprezentată în picioare în poziție rigidă. Corpul cu conturul reliefat foarte vag are umerii coboriți mai jos decât linia anatomică, fiind primitiv și asimetric reprezentați prin căderea *himation*-ului. Figurina reliefează trăsăturile unei femei tinere, cu capul drept, fața prelung-ovală, gîtul înalt și rotunjit în exterior, marcat la bază de o bordură groasă, care sugerează marginea *hion*-ului surprinsă în partea superioară a decolteului. Pieptănătura în *feston* are cărare pe creștet, cu două bucle proeminente care acoperă partea superioară a frunții, subțindu-se treptat pînă cînd intră sub acoperișul *himation*-ului¹² (fig. 5,1). Dorsal faldurile veshmintului se revarsă vertical, fiind indicate prin cute groase, mărginite de șanțuri largi¹³ (fig. 5,2). Partea inferioară a figurinei lipsește, fiind greu de precizat felul cum erau modelate baza statuetei, poziția mîinilor și draperia din față.

Unele elemente de tehnică, arhitectură și de port (turnarea piesei într-un tipar cu două valve, compoziția pastei, velarea capului cu un *himation* care cade pe spate în falduri, redarea părului în *feston* etc.) își găsesc similitudini cu figurinele de teracotă de tradiție greacă din depozitul descoperit, în 1963, la Histria¹⁴. Avînd în vedere aceste analogii apropiate, figurina se încadrează în seria statuetele funerare utilizate în epoca romană¹⁵. Pentru caracterul funerar al statuetei pledează, în primul rînd, velarea capului și căderea în față a *himation*-ului și, în al doilea rînd, expresia rigidă a feței¹⁶. Teracota provine fie dintr-un atelier dobrogean, fie din altă parte a imperiului, fiind adusă la Aiton probabil de primii coloniști romani în sec. II e.n.

Atît ceramica cit și materialele de construcție și resturile de ziduri identificate în diferite locuri pe teritoriul satului Aiton sînt urme elocvente ale unei importante așezări rurale, situată pe artera principală care lega Potaissa de Napoca încă din primii ani după cucerirea Daciei. Con-

¹¹ Statueta a fost descoperită de elevul Ioan Făgădar în grădina Bisericii ortodoxe din Aiton.

¹² Cf. Alexandru Suceveanu, *Depozitul de statuete romane de teracotă de la Histria*, în SCIV, 18, 1967, 2, p. 255 și fig. 7/A Ia; fig. 8/A Id; fig. 14/Ba și fig. 15/C. O statueta identică cu piesa noastră în privința trăsăturilor feței, a cărei coafură are cărare pe creștet, a fost descoperită în împrejurimile orașului Prilep (R. P. Macedonia) și atribuită perioadei elenistice (sec. III î.e.n.). Vezi Milivoje Veličković, *Katalog Grečkih i rimskih teracota*, în *Antika*, III, Beograd, 1957, p. 85, § 22, pl. XI, 22.

¹³ Alexandru Suceveanu, *op. cit.*, p. 225 și fig. 7/A Ia, fig. 8/A Ic și fig. 9/A Ie.

¹⁴ Vezi supra notele 12 și 13.

¹⁵ Alexandru Suceveanu, *op. cit.*, p. 261.

¹⁶ *Ibidem*, p. 265—266. Aducem și aici mulțumirile cuvenite cercetătorilor Constantin Pop (Cluj-Napoca), Alexandru Suceveanu și Maria Coja (București) pentru sugestii.

struit între anii 107—108 e.n.¹⁷ de soldații din *Cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum equitata*, drumul imperial, care unea cele două centre urbane, trecea, după cum ne indică miliariul și observațiile făcute pe teren, pe teritoriul așezării antice¹⁸.

Dintre materialele aflate în partea nord-estică a satului¹⁹, în afara celor romane, menționăm o parte din peretele unei căni și o toartă din perioada migrațiilor. Ambele fragmente sînt lucrate la roată rapidă din pastă foarte fină, de culoare cenușie, acoperite pe amîndouă fețele cu o angobă lucioasă cenușiu-închisă. Primul ciob, provenit din partea superioară a unei căni, este decorat pe fața exterioară prin lustruire cu o linie orizontală asociată cu linii verticale și în zigzag, de culoare neagră²⁰ (fig. 6,1 și fig. 7,1). Fragmentul de toartă, cu marginile îngroșate, are suprafața exterioară ornamentată cu o linie lustruită în zigzag²¹ (fig. 6,2 și fig. 7,2 a), iar pe partea interioară a tortii se disting patru semne scrijelate în lut după arderea vasului²² (fig. 6,3 și fig. 7,2). Inscripția este formată din două rînduri, literele fiind incizate cu vîrfu ascuțit al unui instrument din metal. Primul semn din rîndul de sus, înalt de 1,5 cm, se compune dintr-o linie ușor înclinată spre dreapta, care nu atinge

¹⁷ Incadrarea cronologică a miliarului cu inscripție, pe baza căreia se consideră terminarea construcției drumului imperial pe distanța de zece mii pași de la Potaissa spre Napo a, între anii 107—108 e.n. este susținută de prof. I. I. Russu (Informație verbală), Bodor András (*loc. cit.*) și D. Tudor (*op. cit.*, p. 209), în timp ce Ioannis Seivert (*op. cit.*, p. 9), Torma Károly (*Adalék...*, p. 30 și nota 39), Michael J. Ackner și Friedrich Müller (*loc. cit.*), TIR și C. Daicoviciu (*loc. cit.*) datează monumentul în anul 108 e.n., iar Carol Gooss (*loc. cit.*) și *Repertoriul arheologic al României*, partea pentru Transilvania (manuscris la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a), între anii 108—109 e.n.

¹⁸ Observațiile efectuate pe teren în cursul perieghazelor din anul 1972 și cu ocazia vizitei informative din 7 aprilie 1974, făcută împreună cu prof. I. I. Russu și I. Winkler (Cluj-Napoca), ne-au permis să urmărim traseul drumului roman. Acesta venea dinspre Potaissa, pe partea dreaptă a pîrului Togu, prin locul „Cînepi“, traversa așezarea antică în direcția nord-est și apoi, ocolind dealul „Ciolt“, se îndrepta prin punctul „Podul de piatră“ spre nord, peste pășune, spre Gheorgheni. Vezi și M. I. Ackner, *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen, in Jahrbuch der kaiserl. königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Wien, 1856, p. 23 și harta; Torma Károly, *A limes darcus felső része*, Budapest, 1880, p. 114 și harta și *Repertoriul arheologic...*, fișa Aiton.

¹⁹ În grădina casei nr. 316.

²⁰ Ca analogie, care merge pînă la identitate în privința tehnicii de redare a decorului prin lustruire și a motivului ornamental, cităm cana cu toartă descoperită în localitatea Gerbstedt (Turingia) din Germania, datată în sec. VI e.n. Vezi Günter Behn-Blanke, *Gesellschaft und Kunst der Germanen. Die Thüringer und ihre Welt*, Dresda, 1973, p. 341, fig. 46.

²¹ Forma tortii se aseamănă perfect cu mînușa cănii de la Gerbstedt (*Ibidem*), iar pentru linia lustruită în val se găsesc analogii în decorul vaselor descoperite în neropolele gepidice de la Magyartés (Dezso Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken (454—568 u.z.)*, în *ArchHung*, Series Nova, XXXVIII, Budapest, 1961, p. 331, pl. XLVII, 12) și Szentes-Berekhat (*Ibidem*, p. 326, pl. CI, 11), încadrate cronologic între anii 472—568. O toartă asemănătoare a fost găsită la Morești în complexul gepidic. Informații de la prof. K. Horedt.

²² Căni cu semne unice apar și în descoperirile de la Radu Negru (sec. IV e.n.) și Nădlac (perioada hunică). Vezi Gh. Diaconu și N. Angelescu, *Despre necropola din sec. IV e.n. de la Radu Negru (r. Călărași)*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 168, fig. 3 și fig. 4,1—2 și Maria Comșa, *O cană cu semne magice-religioase din epoca hunică, descoperită la Nădlac* (raionul Arad, regiunea Banat), în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 123—124, fig. 1.

acoperişul format din două linii unite la partea superioară în unghi ascuțit. Litera, după aspectul grafic, se identifică cu semnul A din scrierea latină arhaică de la începutul secolului IV și secolul V e.n.²³, scris și sub grafia ↑ în textul inscripției runice de pe colanul din tezaurul de la Pietroasa²⁴ sau pe fusaiola de lut de la Lețcani²⁵. Semnul al doilea, format dintr-o linie verticală, de 1,3 cm, se identifică cu litera I din inscripțiile romane de la sfârșitul secolului V și secolul VI e.n.²⁶, fiind frecvent întâlnit în textul inscripțiilor amintite²⁷ și la Aquincum²⁸. Runa a treia, din rîndul de jos, este compusă dintr-o linie incizată orizontal, lungă de 2 cm și ușor arcuită, și o linie semiovală redată prin trei incizii succesive, aproape suprapuse, fără să se taie la extremități. Capătul drept al liniei orizontale se arcuiește în jos sub forma unei dire ușoare, lăsată prin zgîrierea ciobului de vârful instrumentului, iar la extremitatea stîngă este depășită de capătul celei de a doua incizii a semi-ovalului²⁹. La sfârșitul inscripției sînt puse în poziție oblică două linii paralele, lungi de 0,8 cm și respectiv 0,9 cm, care pot fi interpretate ca semne de punctuație³⁰ (fig. 7,2). Prin urmare, cele patru semne incizate pe fața interioară a tortii compun o inscripție a cărei descifrare ne-ar putea preciza caracterul vasului și atribuirea sa etnică. Avînd în vedere decorul cu linii în zigzag asociate cu linii orizontale și verticale, redată în tehnica lustruirii, și scrierea runică, pe baza analogiilor citate, datăm cele două fragmente ceramice în sec. V—VI e.n., atribuindu-le perioadei gepidice (Gepidenzeit)³¹. De asemenea, de pe teritoriul satului Aiton, din descoperiri fortuite, provine un *aureus* (solidus) al lui Teodosius II (408—450), găsit în 1803³².

²³ René Cagnat, *op. cit.*, p. 3 și 12.

²⁴ *Ibidem*; Mihail Isbășescu, *Inscripția de pe colanul din tezaurul de la Pietroasa*, în *Revista de filologie romană și germanică*, I, 1957, p. 123 (aici este identificată cu runa tyz (t)). În acest sens vezi și Carl Schuchhardt, *Vorgeschichte von Deutschland*, München-Berlin, 1939, p. 309, fig. 286, litera III/17. Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, Editura Meridiane, București, 1967, p. 40—42 și fig. 46. Argumente în favoarea datării tezaurului în sec. V e.n. vezi la K. Horedt, *Datarea tezaurului de la Pietroasa*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 549—551.

²⁵ Cătălina Bloșiu, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani-Jași*, în *MemAnt*, I, Piatra Neamț, 1969, p. 174, fig. 3.1.

²⁶ René Cagnat, *op. cit.*, p. 3.

²⁷ Cătălina Bloșiu, *loc. cit.*; Mihail Isbășescu, *op. cit.*, p. 124—126, (runele 6, 9 și 12).

²⁸ I. Boná, *Longobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye*, în *ActaArch*, VII, fasc. 1—4, Budapest, 1956, p. 196.

²⁹ Identificarea celui de-al treilea semn, redat în poziție orizontală, întîmpină greutăți. Prof. I. I. Russu presupune că semnul ar putea să sugereze litera latină D.

³⁰ Cf. Cătălina Bloșiu, *loc. cit.*, fig. 4. Un semn identic apare incizat, alături de alte rune, pe coloana romano-bizantină de la Carali (R. P. Bulgaria), care datează din epoca feudală timpurie (sec. IX—X e.n.). Vezi Maria Comșa, *Semne din epoca feudală timpurie incizate pe o coloană romano-bizantină*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, fig. 1 și fig. 5,12.

³¹ Pentru această încadrare optează și prof. K. Horedt, prof. I. Nestor și Mircea Rusu, cărora le mulțumesc, și pe această cale, pentru îndrumările date.

³² K. Horedt, *Contribuții la istoria Tarnsilvaniei, sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 39 și nota 6. *Ist Rom.*, I, p. 620; I. Winkler, *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pap Szathmári (1737—1812)*, în *SCN*, III, 1960, p. 440, nr. 1 și nota 8; D. Protase, *Problema continuității în Dacia, în lumina arheologiei și a numismaticei*, București, 1966, p. 160.

Aşadar, noile descoperiri arheologice făcute în vatra şi împrejurimile satului Aiton contribuie la depistarea şi cunoaşterea ariei de răspindire a vestigiilor romane ale aşezării rurale din sec. II—III e.n., scoţind la iveală şi materiale ceramice din perioada prefeudală.

MIHAI BLĂJAN—TIBERIU CERGHI

RÖMERZEITLICHE UND NACHRÖMERZEITLICHE FUNDE AUS AITON (KR. CLUJ)

(Zusammenfassung)

Die zwischen 1969—1973 auf dem Gemeindegebiete des Dorfes Aiton durchgeführten Bodenuntersuchungen brachten — neben einigen vorgeschichtlichen Siedlungen — auch römerzeitliche und frühmittelalterliche Spuren ans Licht.

So wurden nördlich des Dorfes, an einer „Podul de piatră“ genannten Stelle, weiters auf der südöstlichen Flur, an dem „Cînepi“ bezeichneten Ort sowie im Weichbild des Dorfes Mauer- und Dachziegel, behauene Steine, Mauerreste und Tonware aufgefunden. Die aus feinem rotgelblichem und grauem oder grobkörnigem aschgrauem Ton gefertigte provinzialrömische Ware umfaßt Töpfe, Kannen, Schüsseln, Becher, Fruchtschalen und Krausengefäße, die alle im 2.—3. Jh. u.Z. in Gebrauch standen (Abb. 1—3). Erwähnenswert ist auch ein gestempelter Amphorenhenkel mit der Inschrift VIRGIN (Abb. 4) und eine Terrakotta-Statuette (Abb. 5).

Tonware, Baumaterial und Gebäudereste, der Meilenstein mit Inschrift und das 1913 untersuchte Gebäude sind nur einige der Spuren, die von der auf der kaiserzeitlichen Römerstraße zwischen Potaissa und Napoca gelegenen römischen Siedlung erhalten blieben.

Aus dem frühen Mittelalter (6. Jh.) stammt die Wandscherbe einer Kanne und ein Henkel mit vier, auf der Innenseite eingeritzten Runen, gefertigt aus feinem grauem Ton mit Glättmuster (Abb. 6 und 7).

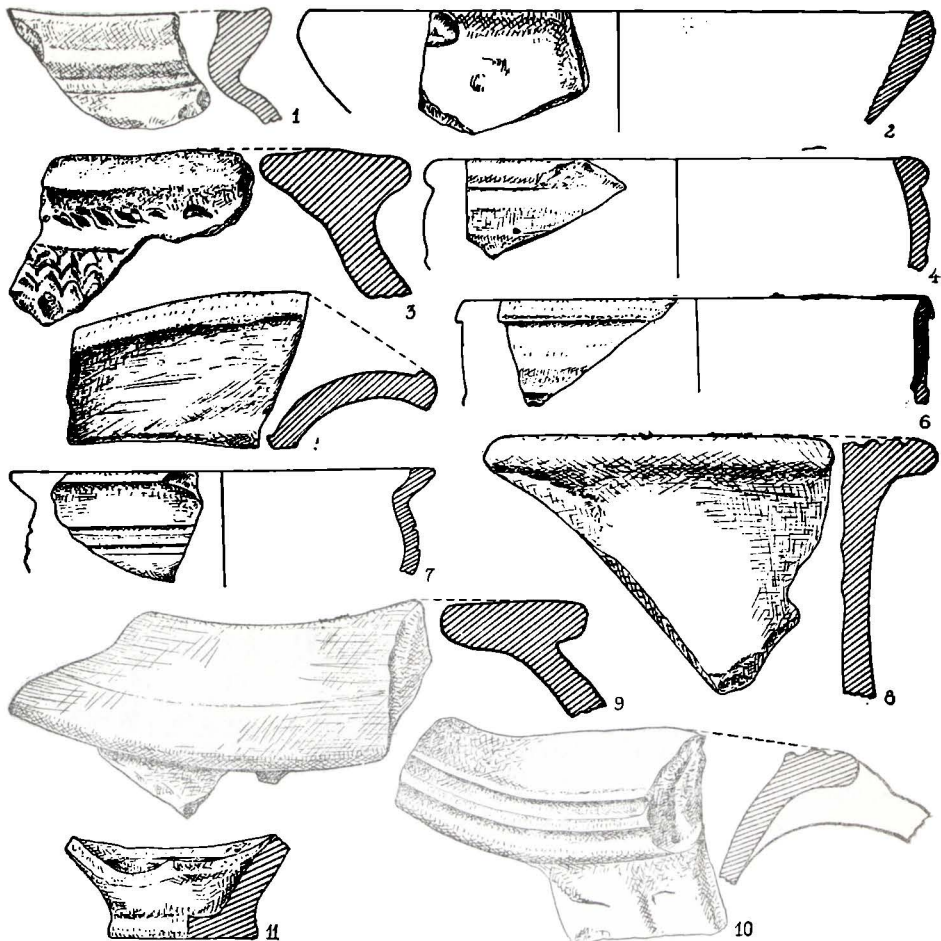

Fig. 1. Aiton. Ceramică romană cu pasta fină roșie (1—2, 4—11) și cenușie (3).

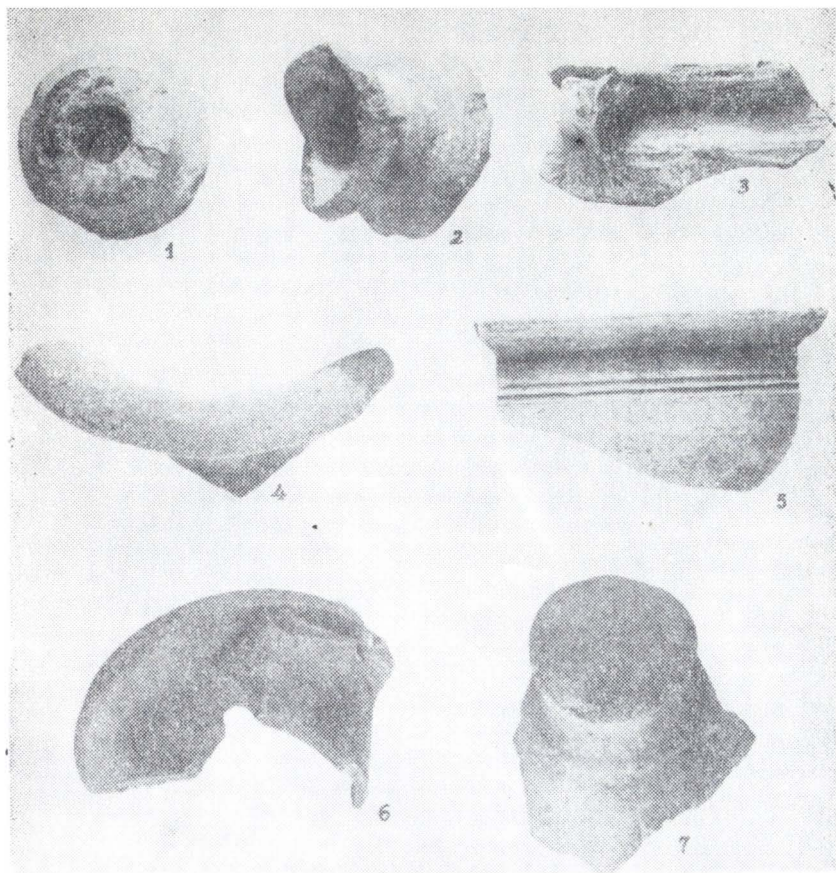
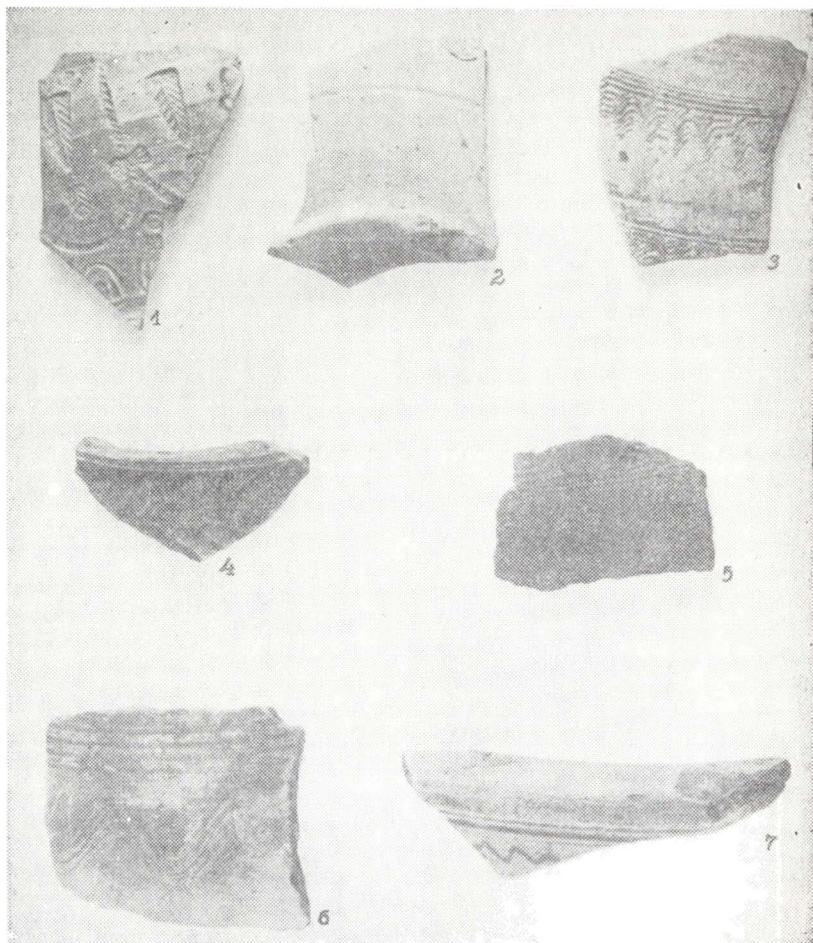

Fig. 2. Aiton. Ceramică romană fină (3 și 5) și fină nisipoasă roșie (1—2), cenușie (4 și 6) și zgrunțuroasă sură-cenușie (7).

Fig. 3. Aiton. Ceramică romană fină roșie (1—2), cenușie (4 și 7) și zgrunțuroasă sură-cenușie (5 și 6) cu ornamente ștampilate și incizate.

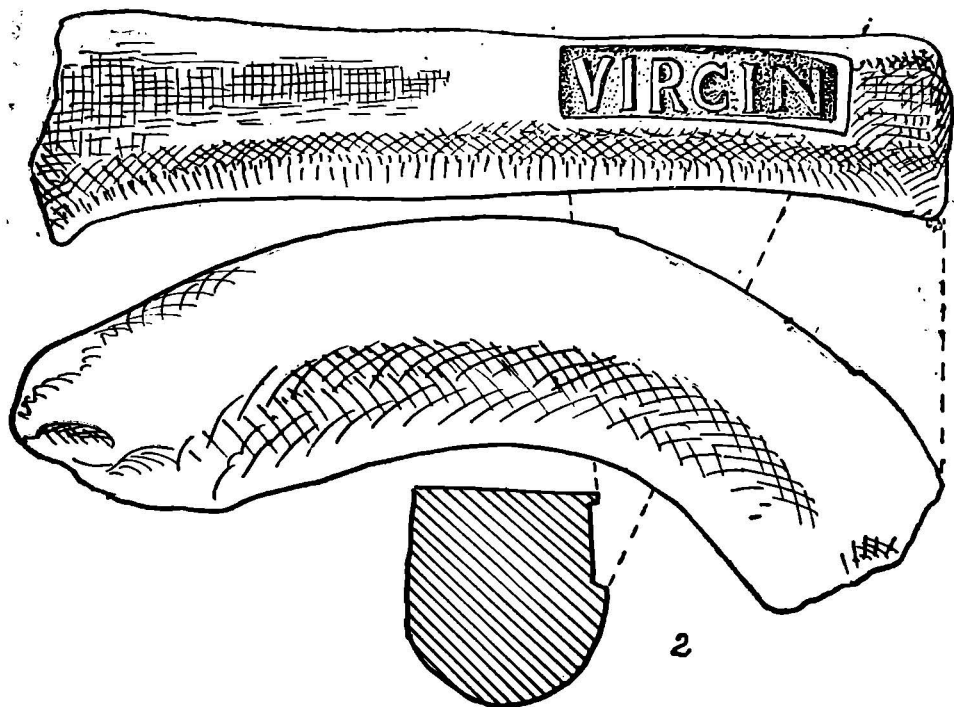
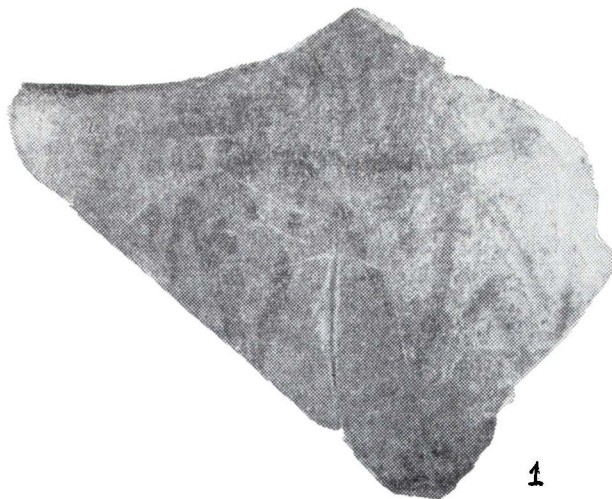

Fig. 4. Aiton. Fragment de toartă de amforă romană cu șampilă (sec. II e.n.).

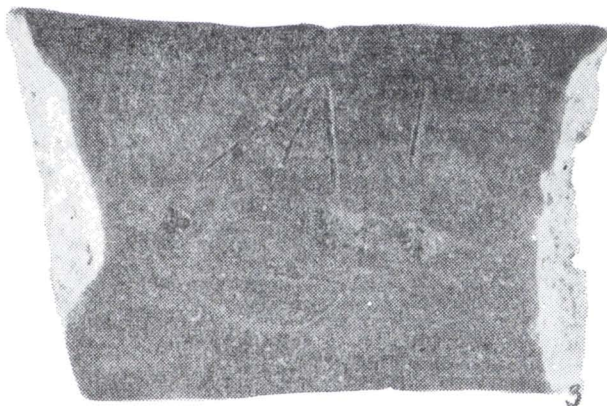
Fig. 5. Aiton. Statuetă de teracotă romană.

1

2

3

Fig. 6. Aiton. Fragmente ceramice cu decor lustruit și rune (sec. VI (e.n.).

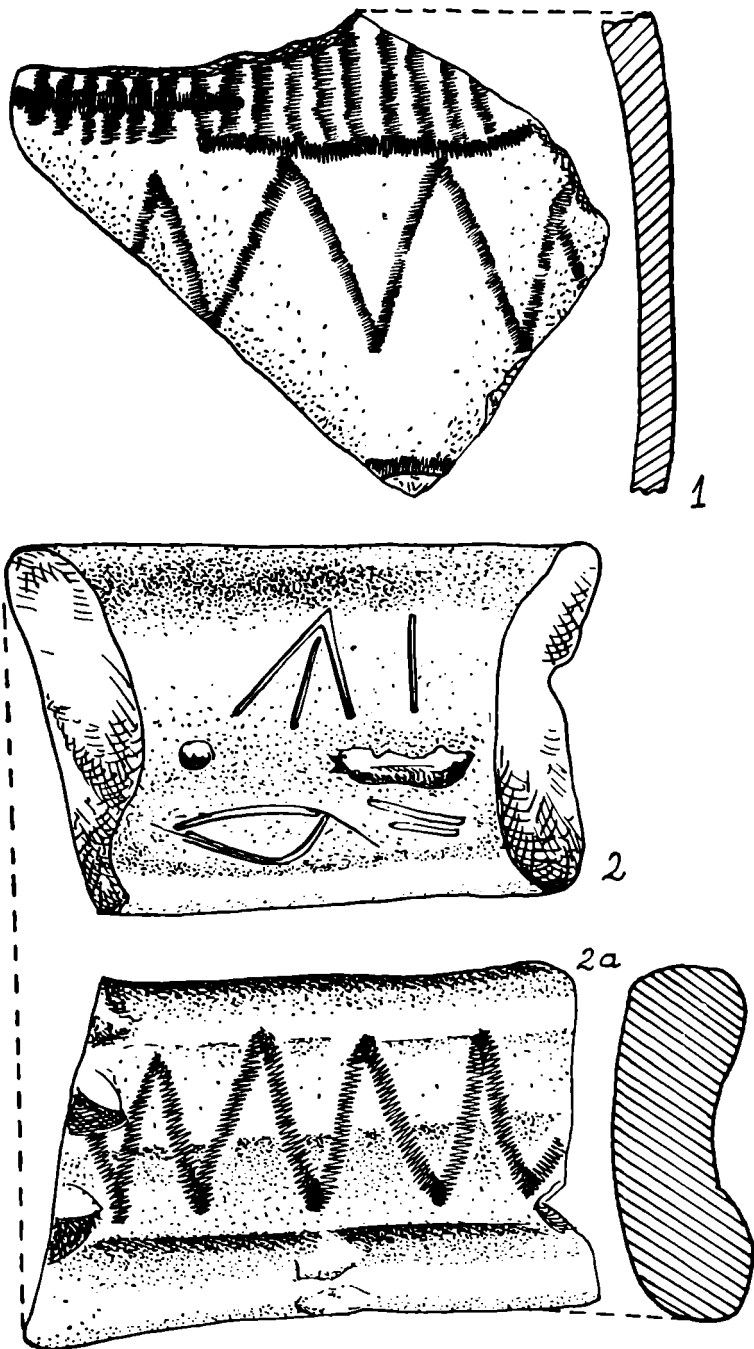

Fig. 7. Aiton. Fragmente ceramice cu decor lustruit și rune (sec. VI e.n.). Desen.

SE POATE VORBI DE UN STIL „POTAISSA“ ÎN ARTA PROVINCIALĂ DIN DACIA ROMANĂ?*

Săpăturile arheologice efectuate în diferite puncte ale Turzii sau descoperirile fortuite au permis specialiștilor să vorbească în repetate rânduri de un centru artistic de pietrărie¹ care a ființat în acest important oraș al Daciei romane.

În cele ce urmează voi face scurte considerații despre câteva particularități ale stilului unor monumente figurate potaissense observate de mine, precum și asupra altor probleme legate de existența atelierelor locale de iapicizi, considerații care eventual ar putea fi folosite într-un studiu aprofundat privind centrele artistice din provincia traiană.

Amintind de cercetările de specialitate, voi face referiri, în primul rând, la cele din vara anului 1964, de pe panta estică a Dealului Zinelor din Turda². Aici s-au descoperit lângă o clădire blocuri de piatră, opt capace de sarcofage, unele semiprelucrate, trei altare dintre care unul anepigraf³, o tăbliță votivă dedicată cultului lui Liber Pater⁴ ș.a., care au dus la concluzia justă că în această zonă ar fi existat unul dintre cartierele meșteșugărești ale Potaisssei, în cadrul căruia se pot distinge și lucrătorii în piatră⁵.

Specificul unor monumente de la Potaissa, cum ar fi, de pildă, Silenul care ține deasupra capului un coș cu fructe sau o tîpsie cu ofrande, personaj reprezentat pe două sculpturi turdene (unul fragmentar expus în Muzeul de istorie din această localitate⁶, nr. inv. 437, celălalt fiind tăblița votivă de mai sus, astăzi în Muzeul de istorie al R. S. România din București) și un al treilea de la Pojejena⁷ (jud. Caraș-Severin), precum și splendidele execuții ale capetelor lui Liber Pater și Libera⁸, aparținînd, pare-se, unui grup sculptural, lucrate în marmură și descoperite la Turda (sînt proprietatea Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, nr. inv. 4262 și 4263), cu reușite analogii iconografice ale lui Dionysos, ca, de exemplu, fragmentele statuare provenite de la Sîntămăria de

---

Comunicare prezentată la sesiunea de comunicări a Muzeului de istorie din Turda cu prilejul aniversării a 25 de ani de la înființare (6 noiembrie 1967).

¹ Z. Milea și V. Feneșan, în *RevMuz*, III, 1966, p. 267—268; I. Mitrofan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 521—522; I. Mitrofan—L. Țeposu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 533—534 etc.

² I. Mitrofan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 517—519.

³ Idem, *op. cit.*, p. 518.

⁴ I. I. Russu, Z. Milea, în *ProblMuz*, [1964], Cluj, p. 31, *addenda*, nr. 4; C. Pop—Z. Milea, în *ActaMN*, II, 1965, p. 196—201, fig. 1—1a.

⁵ I. Mitrofan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 521—522.

⁶ C. Pop, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 152—154, nr. 5, fig. 1/5; M. Jude — C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istoria Turda*, Cluj, 1972, p. 19, nr. 2, pl. XVIII/2.

⁷ C. Pop, în *Apulum*, X, 1972, p. 176, nr. 4, fig. 5.

⁸ C. Pop—Z. Milea, *op. cit.*, p. 204—205, nr. 7—8, fig. 7—7a și 8—8a.

Piatră⁹ (jud. Hunedoara, în Muzeul județean Hunedoara din Deva, nr. inv. 394), Cluj-Napoca¹⁰ (Biserica franciscanilor) și Tomis¹¹ (în Muzeul de istorie al R. S. România din București), modele, desigur, inspirate după „albumele” artistice ale vremii care circulau în lumea mediteraneană clasicizată, sînt exemplificări concludente ale stilului particular de execuție a monumentelor acestui oraș roman¹².

De asemenea, se pot pune în discuție categoriile unor piese bacchice cunoscute în Dacia, în genul plăcilor votive care reprezintă pe Liber Pater în mijlocul participanților alaiului său, ținînd în mînă șarpele și avîndu-l alături pe Ampelos, grupă de piese sculpturale denumită de prof. A. Bodor tipul „Potaissa”, spre deosebire de reprezentările în care Dionysos apare cu Libera, și acoliții (tipul „Sarmizegetusa”) ¹³.

Se pare că o caracteristică a cercului artistic potaissens este și specializarea în ceea ce privește confecționarea pieselor de *aediculae*. Această remarcă se datorează faptului că din acest oraș și a împrejurimilor sale sînt cunoscute 18 pereți laterali¹⁴ aparținînd unor asemenea monumente funerare, număr întrecut doar de exemplarele provenite de la Micia (32 de bucăți¹⁵).

Nu poate fi trecută cu vederea apoi mulțimea pieselor anepigrafe (altare, capace de sarcofag, unele semiprelucrate¹⁶, elemente arhitectonice în genul capitulurilor¹⁷ sau a unei plăci arhitecturale destinată a fi scrisă și expusă spre vânzare¹⁸).

De asemenea, în apropierea Turzii sînt cariere de piatră calcaroasă și alabastru — tocmai materialele din care au fost confecționate majoritatea monumentelor epigrafice și sculpturale din Potaissa — exploatate din plin încă din epoca romană, cum sînt cele de la Cheia (calcar jurasic și alabastru)¹⁹ și Sîndulești (calcar jurasic)²⁰, astfel că și problema identificării locurilor de unde se extrăgeau rocile pentru prelucrarea pieselor este rezolvată.

Desigur, lapicizii din Potaissa, vor fi constituiți într-un *colegium lapicidarum*, care însă, deocamdată, n-a fost depistat epigrafic sau arheologic.

Particularitățile de ordin stilistic, ornamentarea și tehnica executării unor detalii de pe monumentele sculpturale potaissense pot constitui un

⁹ C. Pop, în *Apulum*, VI, 1967, p. 176, nr. 8, fig. 8—8a.

¹⁰ A. Bodor, în *Studia*, ser. IV, fasc. 1, Historia, 1960, p. 26—28 și nota 4 (= *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 211—213 și nota 2); C. Pop, în *ActaMN*, V, 1968, p. 488, fig. 12.

¹¹ P. Nicorescu, în *BCMI*, 1915, p. 43—44; G. Bordenache, *Sculture grece e romane del Museo Nazionale di Antichità*, I, București, 1969, p. 59—60, nr. 106, pl. XLVII.

¹² Despre aceste considerații, vezi și C. Pop, *Puncte de vedere privind arta sculpturală în piatră din Dacia superioară*, sub tipar la *Apulum*, XV, 1977.

¹³ A. Bodor, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 236 și urm.; A. Căținaș și subsemnatul preferă denumirea de tipul B (pentru tipul „Potaissa”) și tipul A (pentru tipul „Sarmizegetusa”).

¹⁴ O. Floca, W. Wolski, în *BMI*, 3, 1973, p. 14—18, nr. 33—50, cu bibliografia.

¹⁵ Idem, *op. cit.*, p. 4—14, nr. 1—32, cu bibliografia.

¹⁶ Vezi nota 3.

¹⁷ Z. Milea, M. Bărbulescu, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 477—495; M. Jude, C. Pop, *op. cit.*, p. 22—28, nr. 1—25, pl. XXII/1—XXVIII/3.

¹⁸ M. Jude, C. Pop, *op. cit.*, p. 21, nr. 2, pl. XXI/2.

¹⁹ Multumesc și pe această cale pentru informație colegului N. Vlăssă, șef de secție la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

²⁰ Vezi nota de mai sus.

punct de plecare în formularea unei teorii — bazată pe o minuțioasă studiere a materialului — privind caracteristicile metodelor de lucru folosite în cadrul atelierelor de pietrărie, care și-au conturat o manieră artistică proprie ce poate fi denumită „stilul Potaissa“.

CONSTANTIN POP

PEUT-ON PARLER D'UN STYLE „POTAISSA“ DANS L'ART PROVINCIALE DE DACIE ROMAINE?

(Résumé)

L'auteur est amené vers des observations sur le style des quelques monuments découverts à *Potaissa*, qui lui permettent d'identifier tout une manière spécifique, caractéristique au „style Potaissa“ en sculpture.

MONUMENTE SCULPTURALE ROMANE DE LA POTAISSA VĂZUTE DE F. J. NEIGEBEUR, FODOR A. ȘI M. J. ACKNER*

Bogăția și varietatea materialelor arheologice provenind din ruinele orașului și fortificației romane Potaissa — adică de pe un teritoriu de aproape 3×3 km localizat în jurul cotului pe care îl face riul Arieș în interiorul Turdei de azi — semnalată, mai ales în cazul inscripțiilor, încă în evul mediu de către umaniștii și călătorii cu preocupări istoriografice, a intrat în veacurile următoare și în sfera de interes a unor colecționari, anticari și arheologi. O bună parte din aceste materiale mai există ori sînt cunoscute din literatura arheologică mai veche sau din lucrări de specialitate mai recente¹; foarte multe au dispărut însă din cauza lipsei de interes față de ele, iar colecționarii particulari au putut achiziționa relativ puține monumente și numai la întîmplare, pe care le-au depozitat la conace și castele feudale ori la casele lor, unde nu s-au bucurat întotdeauna de siguranță și de condiții de păstrare și de conservare corespunzătoare. Astfel materiale arheologice litice descoperite în ruinele castrului și așezării de la Potaissa au „migrat” la Viena încă în veacul al XVIII-lea în cadrul cunoscutei acțiuni întreprinse de contele G. Ariosti, pe cînd altele au ajuns în colecțiile unor amatori de antichități la Gușterița, Mediaș, Luncani, Lona, Mihai Viteazul, Petrești (Petrid) ș.a.m.d.; cantități însemnate de blocuri de piatră (printre care desigur și monumente epigrafice și sculpturale) s-au refolosit ca materiale de construcție în orașul Turda și în localitățile învecinate.

Cele mai multe piese arheologice din colecțiile amintite, ca aceea a lui M. J. Ackner din Gușterița, Lugosy F. din Petrești, vestita colecție a contelui J. Kemény² din Luncani (Gerend) care număra sute de piese în afara celor peste 4000 de monede, au dispărut în cursul ultimelor două secole, dar mai ales în timpul evenimentelor revoluționare din anii

* Comunicare ținută la sesiunea științifică de comunicări „Turda trecut, prezent și viitor” organizată la 6 noiembrie 1976 cu prilejul aniversării a 25 de ani de la înființarea Muzeului de Istorie din Turda.

¹ Publicațiile mai importante de materiale arheologice și epigrafice de la Potaissa din ultimii ani: *Descoperiri și achiziții ale muzeului raional Turda*, în *Din activitatea muzeelor noastre*, Cluj, 1955, p. 100—106; I. Țigăra, *Descoperiri monetare în teritoriul orașului Turda*, în *Studii și cercetări numismatice*, III 1960, p. 547—553; I. I. Russu, Z. Milea, *Materiale epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda*, în *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1964, p. 14—31; I. Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în *ActaMN*, VI 1969, p. 517—523; A. Hopârteanu, J. Winkler, *Moneda antică la Potaissa*, Muzeul Turda, Cluj, 1973; M. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1973; Dr. R. Rațiu, I. I. Russu, *Un relief al „Cavalerului trac” la Potaissa (Turda)*, în *SCIVA*, 28, 1977, p. 597—602.

² Despre viața și activitatea lui J. Kemény, cf. Veress E., *Gróf Kemény József (1795—1855)*, Cluj-Kolozsvár, 1933, 118 p.; *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. I, București, 1975, p. 48.

1848—1849³. În măsura în care au fost semnalate în cele câteva descrieri și repertorii cu caracter arheologico-epigrafic ale lui Neigebaur, Fodor și Ackner — existente la mijlocul veacului trecut — descoperirile respective au devenit recuperabile din punct de vedere științific. Alte descoperiri arheologice făcute la sfârșitul veacului trecut ni s-au transmis prin intermediul însemnărilor și manuscriselor unor colecționari locali ca Botár I.⁴ și Téglás I.⁵

Descoperiri epigrafice, sculpturale, litice și din bronz, precum și o parte din monedele de la Potaissa au fost publicate în 1851 mai mult sau mai puțin exhaustiv de F. J. Neigebaur⁶ în lucrarea *Dacien. Aus den Ueberresten des classischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen* (Brașov), în urma vizitei pe care a întreprins-o în martie (?) și în iunie 1847 la Turda și în împrejurimi. Cu acel prilej au fost văzute și desenate o parte din monumentele litice romane răspândite sub formă de material de construcție pe tot cuprinsul orașului; cele 5 biserici existente la data respectivă în Turda fiind construite, cum remarcă însuși Neigebaur⁷ și din piatră prelucrată din ruinele orașului roman. Tot atunci Neigebaur înregistrase și obiectele care constituiau colecția contelui J. Kemény din Luncani și Cluj, dispărute în mare parte în condițiile arătate mai sus. Faptul că Neigebaur ar fi fost însoțit în această acțiune științifică și de teren de medicul Dr. Fodor A. (Lugosi) din Deva⁸ — împreună cu care a întreprins în vara aceluiași an o expediție arheologică în Țara Hațegului, Valea Jiului și Grădiștea Muncelului — este greu de precizat. Cert este însă că în cunoscuta lucrare manuscrisă a lui Fodor A. *Erdély ritkaságai és természeti nevezetesei*, cunoscută și sub denumirea *Führer durch Siebenbürgen für Freunde vaterländischer Alterthümer (in verschiedenen Teilen und Ortschaften)*⁹ sînt

³ cf. M. J. Ackner, *Decennal-Aufzeichnungen der archäologischen Funde in Siebenbürgen vom Jahre 1845 bis 1855*, in *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Wien, I, 1856, p. 100.

⁴ Cîteva însemnări cu caracter arheologic ale lui Botár I. s-au păstrat în colecția de manuscrise a Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca; cf. R. Ardevan, A. Rusu, *Botár Imre și colecția sa de antichități*, comunicare ținută la sesiunea științifică organizată cu prilejul „Zilelor Institutului” la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca în iunie 1977.

⁵ Téglás I. (Ștefan 1853—1915, frate al naturalistului și arheologului autodidact Gabriel Téglás, 1848—1916), învățător în Transilvania, apoi revizor școlar al județului Turda între 1894—1907. Unele materiale arheologice și epigrafice din colecția lui au ajuns la Muzeul din Turda. Despre Téglás István cf. Orosz Andrei în rev. *Erdély*, Cluj, 7—12, 1915, *Materiale*, VI, 1959, p. 878.

⁶ F. J. Neigebaur (1783—1866), consul și consilierul juridic al Prusiei la București; cf. IDR, I p. 49.

⁷ *Dacien*, p. 199: „Auf mehreren einander gegenüber liegenden Punkten dieser dies großen Oblongum erschließenden Walle liegen noch viele behauene Steine, obwohl die Stadt Thorda mit ihren 5 Kirchen, meist aus diesen alten Bauwerken entstanden ist“.

⁸ Fodor Andras (Lugosi = din Lugoj), doctor în medicină, oculist, *Physicus ordinarius* al fostului comitat Hunedoara, apoi în Deva; a depus o activitate bogată pe tărîm arheologic în calitate de membru al Societății pentru științele naturii și ca membru corespondent al Societății pentru arheologie română.

⁹ Manuscrisul al cărui prim volum se referă la descoperirile arheologico-epigrafice al județului Hunedoara; vol. II la restul Transilvaniei se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cota 754 sub denumirile menționate, respectiv și sub numele „*Führer mit den classischen Seltenheiten (der) 3 Dacien...*”.

reproduce și amplu ilustrate multe din descoperirile înșirate de Neigebaur, acordându-se un spațiu larg colecției arheologice a lui Kemény. Cele două lucrări, prima ceva mai exactă în prezentarea inscripțiilor și monumentelor sculpturale romane răspindite în raza orașului Turda și cea de-a doua prin calitatea grafică și reproducerile ilustrative, se completează armonios și redau bogăția impresionantă în vestigii romane a zonei arheologice Potaissa. Unele informații sînt echivoce în ceea ce privește locul de proveniență și de păstrare, altele, redată în desen, sînt inexacte și incomplete, multe foarte schematic sau disproportionat; în cazul monumentelor dispărute aceste referiri prezintă însă o informație documentară unică și chiar excepțională.

Toate aceste informații și date la care se adaugă și cele furnizate în desen și manuscris de M. J. Ackner, au menirea să ne faciliteze distingerea monumentelor romane de proveniență locală (adică de pe platoul castrului, așezarea civilă și necropola) față de cele ajunse cu timpul în colecțiile Muzeului de istorie din Turda. Pe de altă parte, descrierile lui Neigebaur și Fodor ne permit semnalarea unor monumente sculpturale — chiar dacă interpretarea lor simbolistico-religioasă lasă mult de dorit — dispărute pentru un timp sau pentru totdeauna în cursul celei de-a două jumătăți ale veacului trecut și mai apoi. Nu este exclus ca o parte din aceste sculpturi romane, vizibile însă în anul 1847, refolosite în altă parte sau acoperite cu tencuială să mai reapară în cursul unor lucrări de renovare și restaurare a unor vechi construcții de piatră din centrul medieval al orașului, situație care cunoaște un precedent cu mult discutat „relief creștin“ de pe strada Avram Iancu nr. 3; vezi fig. 18.

În continuare se vor prezenta sculpturile romane semnalate pentru prima dată de Neigebaur, în ordinea numerotării sale, cu referiri, acolo unde este cazul, la înregistrări ulterioare sau cu precizări în legătură cu locul de păstrare sau destinația monumentului sculptural. Se va indica cu acel prilej bibliografia generală referitoare la aceste sculpturi, respectiv cataloagele unde au fost cuprinse mai recent.

1. — *Perete de aedicula* (?), placă de marmură (?), cu înălțimea 7½, lățimea 6 „Zoll“¹⁰. În registrul superior, probabil scena dominantă, scena banchetului funebru cu o *mensa tripes*, pe care se putea distinge un pește, la care participă 5 persoane (poate busturile defuncților ?). În stînga și în dreapta mesei, câte un călăreț cu bonetă frigiană (?) purtînd o *tunica* scurtă. Sub fiecare călăreț se putea identifica câte un personaj masculin culcat pe spate. Într-un registru inferior este reprezentat un cal, care probabil împreună cu celelalte două motive de călăreț simboliza ocupația defunctului; se mai putea distinge la data semnalării monumentului de către Neigebaur pe acest registru și un pește și câteva animale fantastice, primul evident tot un simbol funerar. Ca loc de proveniență al reliefului funerar se menționează Dac-Vâr (platoul cetății) de pe cuprinsul orașului Turda și ca loc de păstrare colecția contelui Kemény. Dacă descrierea lui Neigebaur este relativ exactă și precisă în descrierea elementelor simbolistice, scena centrală a reliefului funerar (perete de *aedicula* ?) prezintă

¹⁰ Transpunerea acestor unități de măsură în sistemul metric: 1 Zoll = 2,63 cm; 1 linie = 2,19 mm; 1 Fuß = 0,31 m) nu ne permite aici și nici în celelalte situații reconstituirea aproximativă a dimensiunilor monumentelor, căci se constată o inconsecvență a utilizării unui anumit procedeu de măsurat.

asemănări evidente cu piesa nr. 4; în schimb informația privitoare la materialul litic din care s-ar fi confectionat pare neverosimilă. Atare sculpturi din anta provincială romană din Dacia s-au confectionat foarte rar din marmură (*Dacien*, p. 208, nr. 54).

2. — *Perete de aedicula* (?), marmură (?), o latură de 5 Zoll, care după Neigebaur se deosebește de cea anterioară, doar în privința celui de-al doilea registru, care n-a existat, ori eventual a fost rupt încă în antichitate. Monumentul sculptural a ieșit la iveală în același loc cu piesa nr. 1, de unde a fost transportat în grădina farmacistului din Turda, unde după câteva zile a fost văzut de Neigebaur în 6. 03. 1847 (*Dacien*, p. 208, nr. 56).

3. — *Perete lateral de aedicula* (?), gresie, înălțime 2' (Zoll) 3" (linii) cu înfățișarea lui Attis sprijinit pe un *pedum* și cu toate celelalte atribute compoziționale. Monumentul a fost văzut în parcul contelui Bethlen F. din Turda și n-a putut fi identificat pînă în prezent; posibil să fie același din ilustrația lui Fodor A.: pl. 42, lit. n; vezi fig. 1 (*Dacien*, p. 209, nr. 60).

4. — *Peretele posterior al unei aedicula*, calcar, văzută de Neigebaur și de Ackner încastată în „Casa Comitatului“ și reproducă de oel din urmă foarte exact în însemnările lui manuscris (vezi, infra nr. 18; fig. 9); (*Dacien*, p. 209, nr. 61; R. Münsterberg—J. Oehler, în *JÖAI*, V, Bbl. col. 103—105; I. Mitrofan—L. Țeposu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 533—534, fig. 103—105, fig. 4; M. Jude—C. Pop, *Monumente sculpturale în Muzeul de Istorie Turda*, p. 7, pl. I).

5. — *Stelă funerară (medalion ?)*, reprezentînd bustul unui bărbat cu barbă și cite un copil în stînga și în dreapta. Se află în 1847 la primarul din Mediaș (*Dacien*, p. 209, nr. 62).

6. — *Relief*, înfățișînd boul *Apis*; textul *Apis* redat cu caractere grecești. Neigebaur subliniază calitatea slabă a execuției („schlecht gearbeitetes Relief“) reliefului (vezi fig. 2) care se afla în colecția lui Kemény, unde a fost văzut și desenat de Fodor A. (pl. 42, lit. o; vezi fig. 2; *Dacien*, p. 209, nr. 63). Relieful a ajuns mai tîrziu la Tîrgu Mureș, în a cărui muzeu se află și în prezent.

7. — *Relief*, înfățișînd o plantă stilizată cu frunze (fig. 3), văzută de Neigebaur tot în colecția Kemény și reproducă de Fodor (pl. 42, lit. p; *Dacien*, p. 209, nr. 64).

8. — *Bază de statuie* (?), lungimea 5, lățimea 2½, înălțimea 2 „Fuß“ (1 Fuß = 12 Zoll = 0,31 m), prevăzută cu un orificiu pentru fixarea statuii. Pe o latură lungă este înfățișat după descrierea lui Neigebaur un cap care emana raze de soare (meduză ?) așezat între doi lei adosați iar pe cele două laturi scurte reprezentări de delfini. În ciuda elementelor figurative simbolistice pregnant funerare, pe de altă parte confuze și lipsite de analogii în arta provincială romană din Dacia, monumentul sculptural despre care Benkö spune în manuscrisul său *Transilvania specialis* . . ., că s-ar fi aflat pînă prin 1770—1780 în preajma porții castrului legiunii a V-a Macedonica, a fost considerat de Zamosius a fi bază de statuie a zeiței Minerva. Monumentul a fost transportat de acolo la castelul

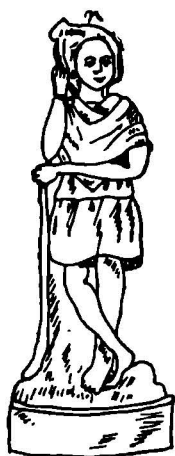

Fig. 1. Relief (statuetă?) cu reprezentarea lui Attis din colecția Kemény. (după Fodor A.).

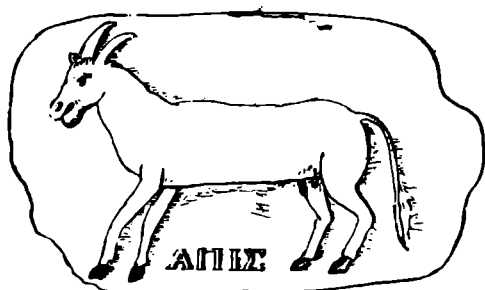

Fig. 2. Relief cu reprezentarea bouului Apis din colecția Kemény (după Fodor A.).

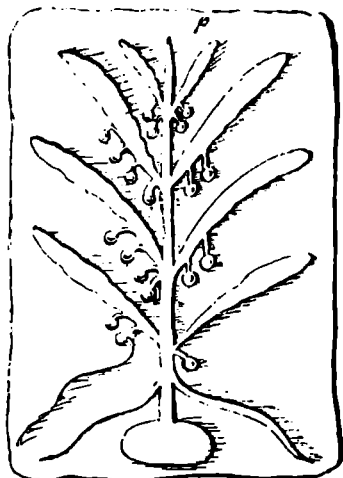
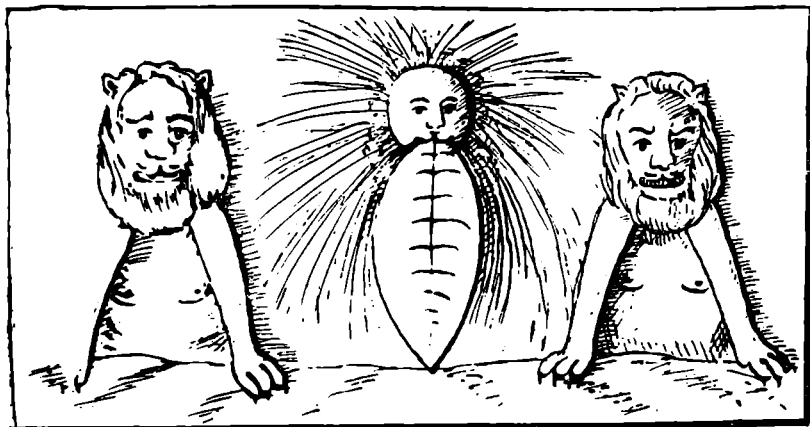

Fig. 3. Relief roman din colecția Kemény (după Fodor A.).

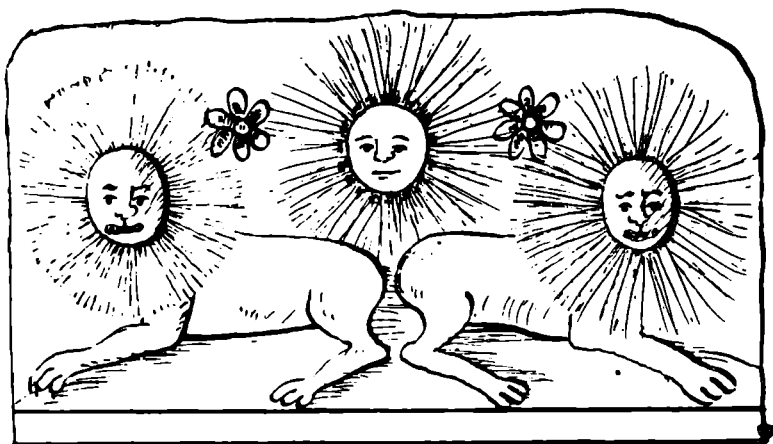
contelui Moise Jósika din Luna de unde în cele din urmă a fost cumpărat în anul 1845 de contele J. Kemény și transportat la Luncani. Doi ani mai târziu, la 21 iunie 1847, l-a văzut și desenat aici F. J. Neigebaur. Desenele lui nu s-au păstrat în schimb două laturi ale bazei statuiei (posibil și baza vreunui monument funerar?) au fost desenate de Fodor A. în lucrarea citată (p. 31; pl. 40, lit. *l* și *m*), vezi fig. 4, unde se precizează că monumentul a fost confecționat din marmură și descoperit îngropat lângă poarta castrului, unde a servit ca bază unui „monument dedicat soarelui“ (*Dacien*, p. 214, nr. 186).

9. — *Relief funerar* (poate *perete de aedicula*?), lungimea 7 Fuß, înfățișându-l pe Attis pe care Neigebaur îl confundă cu *Bonus puer Phosphorus* întâlnit în texte epigrafice. Monumentul a fost notat și desenat de Neigebaur la 19 iunie 1847 în casa lui Anton Csiki din Turda; posibil să fie identic cu cel desenat cu un an mai târziu de Ackner (vezi, *infra* nr. 23, fig. 14).

10. — *Peretele posterior al unei aedicula*, calcar, cu personaje ridicare în altorelief. De la stînga spre dreapta se disting un bărbat cu mustață, îmbrăcat în *tunica* scurtă și o mantie prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă; în mîna stîngă ține un *volumen* și în dreapta adusă la piept o *ascia*. Urmează o femeie cu părul strîns la spate, poartă o *tunica* lungă și o mantie; în mîna stîngă ține un buchet de flori (?) iar în dreapta îndoită spre piept un porumbel. Ce-a de a treia persoană este un bărbat cu față mutilată care ține în mîna stîngă adusă în față un obiect în formă de coroană împletită. În primul plan se văd figurile, respectiv bustul a doi copii. Monumentul a fost văzut de Neigebaur la 19 iunie 1847 în casa preotului reformat din Turda — unde se află și în prezent (fig. 5 a—b; str. Rațiu 44) încastat în fațada casei împreună cu o sculptură fragmentară din calcar, 68×36 cm, care înfățișează capul cu boneta specifică lui Attis sprijinit cu cotul mîinii stîngi pe un *pedum* (Fig. 6). Pe-

a

b

Fig. 4 a—b. — Bază de statuie sau monument funerar de la castrul roman Po-taissa (colecția Kemény; după Fodor A.).

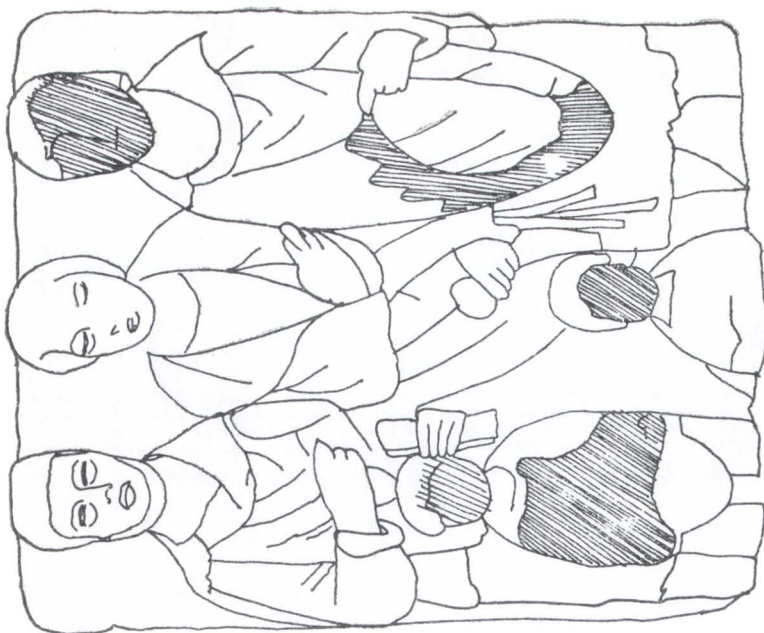
rețele de *aedicula* funerară a devenit din nou vizibil prin anii 1947—1948 în urma renovării casei parohiale și semnalată de Prof. Ion I. Russu au-torilor Oct. Floca și W. Wolski pentru studiul monografic consacrat unui tip de monumente sculpturale: *Aedicula funerară în Dacia romană*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 3, 1973, p. 18, nr. 49, fig. 64 (*Dacien*, p. 215, nr. 193).

11. — *Leu stilofor*; nu pare a fi identic cu cel semnalat de Ackner (vezi infra, fig. 14); *Dacien*, p. 215, nr. 193.

12. — *Stelă funerară*, fragmentară, înfățișând două personaje într-o nișă semicirculară. Fără ca Neigebaur să fi indicat vreun loc de desco-perire sau păstrare, s-ar putea să se fi referit la stela funerară din

a

b

Fig. 5 a—b — Perete de aedicula. Turda str. I. Rațiu 44.

Fig. 6. Altorelief fragmentar. Turda, str. I. Rațiu 44.

calcar, ruptă deasupra cimpului inscripției și descoperită cu ani în urmă pe strada I. Rațiu, transportată apoi la Muzeul local din Turda; cf. M. Jude — C. Pop, *op. cit.*, p. 11, nr. 11, pl. VI/3 (*Dacien*, p. 216, nr. 215).

13. — *Coronament* în formă de trunchi de piramidă cu muchiile aronțite și trei laturi sculptate, din care Neigebaur n-a văzut decît două: latura centrală care reprezintă un delfin spre dreapta cu capul în jos, încolăcit în jurul unui trident și latura dreapta cu un *kantharos* ornamentat cu linii paralele și zig-zag pe care se înalță zvelt un vrej de viță de vie. Poate că acest monument („Denkstein“) a fost încastrat într-o construcție, și cea de-a treia latură (stîngă) pe care apare un vrej de viță de vie cu ciorchini de strugure a fost degajată ulterior, poate cu prilejul aducerii coronamentului funerar la Muzeul din Turda; cf. Z. Milea, în SCIV, XXIV, 3, 1973, p. 539—540; M. Jude — C. Pop, *op. cit.*, p. 16, nr. 23, pl. XIII/1—3 (*Dacien*, p. 216, nr. 217).

14. — *Lei funerari adosați în asociere cu meduza (?)* menționați de Neigebaur fără alte amănunte în legătură cu proveniența și locul de păstrare. Identificarea unei „fețe care emana raze“ („ein Gesicht mit Strahlen“) cu o medusă presupunem că nu poate comporta vreo eroare (*Dacien*, p. 217, nr. 218).

•

Cîteva monumente sculpturale descoperite în veacul trecut pe platoul castrului și care au fost cumpărate, cum remarcă Fodor A. în manuscrisul său, aproape exclusiv de contele Kemény¹¹, fie că nu erau accesibile lui Neigebaur, fie că s-au descoperit ulterior, apar menționate și ilustrate exclusiv în manuscrisul lui Fodor A. De remarcat că în fasciculele cu planșe anexate manuscrisului apar și inscripții pierdute sau

¹¹ Fodor A., *ms. cit.*, vol. II, p. 30; „Wo täglich roemische Alterthümer aufgefunden wurden, die gemeiniglich der Graf Joseph Kemény zu kaufen pflegt“.

distruse, reproduse destul de fidel, subliniindu-se astfel valoarea lor arheologică și artistico-sculpturală (ex. CIL, III 902); altele în schimb sînt înfățișate inexact, nu numai în ce privește proporțiile și textul epigrafic, dar și prin introducerea unor elemente sculpturale străine monumentului, văzute în altă parte, sau care chiar dacă se aflau în același loc, nu făceau parte din același monument (ex. leul funerar de la baza inscripției CIL, III 914). În schimb manuscrisul lui Fodor conține două sculpturi care n-au fost menționate de nici unul dintre cei doi arheologi care au vizitat Turda între lunile martie — octombrie 1847.

15. — *Placă votivă*, marmură albă, dedicată lui Mithras; lungimea 6 unități a 2 cm (exprimată în scară grafică după sistemul Wiener Maß), cu elementele caracteristice uciderii taurului: tauroctonul cu mantia fluturîndă; cei doi dadofori flancați în stînga și în dreapta, cel din dreapta cu facla ridicată în sus, cel din dreptul chenarului stîng cu facla întoarsă în jos. În partea superioară a reliefului se disting două busturi, din care cel stîng în asocierie cu o pasăre; la mijloc sus, capul unui animal (leu?), vezi, fig. 7. Prezența ultimelor elemente este mai puțin obișnuită în atare compoziții mithriace și se pot datora în parte și unor erori ale desenatorului din moment ce Fodor vorbește în text atunci cînd descrie monumentul, de un soare care apune (Fodor, *ms. cit.*, p. 43, pl. XLIII, *lit. a*).

16. — *Stelă funerară*, marmură (?) albă, lungă, 217" și lată 110", executată cu un chenar îngrijit în al cărui registru superior se poate distinge bustul nud al unei femei într-o nișă pectiformă și flancată de

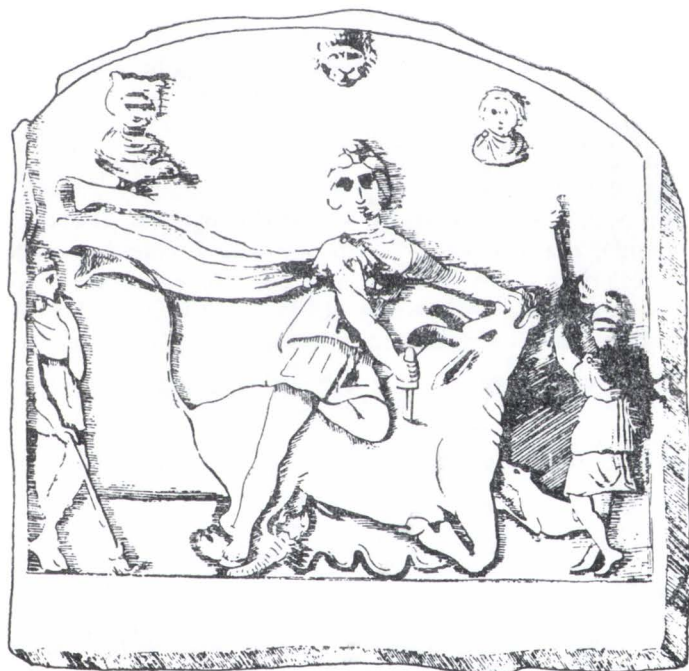

Fig. 7. Placă votivă dedicată lui Mithras din colecția Kemény (după Fodor A.)

Fig. 8. Stea funerară romană din Turda (după Fodor A.).

numit gen de stele funerare întâlnit mai frecvent în zona Apulum—Ampulum¹² (Fodor A., *ms. cit.*, p. 31; pl. 42, lit. m).

*

În cadrul preocupărilor sistematice și neîntrerupte de a cerceta și colecționa vestigiile romane ale Daciei răspindite pe teritoriul fostei provincii carpatice „nestorului” istoriografiei germane din Transilvania M. J. Ackner¹³ nu i-au rămas necunoscute nici cele câteva monumente sculpturale romane existente și vizibile în parte la mijlocul veacului trecut în raza orașului Turda. Chiar dacă ele n-au fost cuprinse în cunoscutul repertoriu, de fapt topografia arheologică a Transilvaniei, cunoscut sub numele *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen*¹⁴, ele figurează în însemnările lui de teren, păstrate incomplet de altfel ca și cele mai multe manuscrise rămase de la el. Descoperirile arheologice făcute la Turda, identificată de Ackner și mulți arheologi și epigrafiști în frunte cu Th. Mommsen pe baza lui Ptolemeu și a Tabulei Peutingeriene cu anticul Salinae, i-au reținut atenția cu diferite ocazii și atunci când descrie bogăția arheologică a platoului castrului în următoarele cuvinte: „Fundatii și ziduri, valuri și șanțuri ale vechiului oraș-salină roman, distrus și ajuns în ruină, se găsesc pe

¹² cf. V. Wollmann, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 111—112, notele 29—33.

¹³ Așa l-a numit J. K. Schuller într-un discurs festiv cu prilejul sărbătoririi a 50 de ani de activitate rodnică și prodigioasă a lui Ackner, publicat la Sibiu, 1858 (Tipografia Steinhaus); despre viața și activitatea lui A. cf.: J. K. Schuller în *Österreichische Wochenschrift (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 1863, p. 97—101; J. Trausch, *Schriftstellerlexikon oder biographisch-literarische Denksblätter der Siebenbürger Deutschen*, Brașov, I 1868, p. 1—8.

¹⁴ Publicat în *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Wien, 1, 1856, p. 22.

o înălțime în așa numita Turda-Vechi și încă din depărtare se poate observa un dreptunghi alungit pe a cărui latură nordică — potrivit [relatării] lui Wolfgang Bethlen — s-ar fi păstrat pînă dincolo de jumătatea secvolului al XVII-lea un mare portal de piatră cu o statuie colosală a Minervei. De neconfundat sînt urmele unui apeduct, la o oră depărtare de izvoarele de la Copăceni, cu o excoelentă apă. Numărul inscripțiilor votive și funerare descoperite aici și în rest a inscripțiilor se ridică — cel puțin în ceea ce privește cele cunoscute — la 55—60 împreună cu celelalte obiecte antice: statui, statuete, basoreliefuluri, obiecte de uz casnic, arme, piese de podcabă etc. se cifrează la 240 fără monede, dintre care numai contele Josif Kemény posedă o colecție la Turda (?) de 111 monede consulare și 851 monede imperiale. Și locul de descoperire încă nu este epuizat. Fiecare schimbare a anotimpurilor, mai ales în timpul aratului și a muncilor cîmpului, aduce cu sine și a adus de cînd lumea la lumina zilei — prin întîmplare — noutăți și valori istorice din cenușia antichității. O parte este preluată de nobilimea de acolo și este păstrată în curțile nobiliare aflate în apropiere, cele mai multe la Lunca¹⁵.

Materialul epigrafic din Potaissa cunoscut pînă în deceniul 6 al veacului trecut a fost valorificat aproape exhaustiv în culegerea de inscripții romane din Dacia *Die römischen Inschriften in Dacien* (1865) în colaborare cu Fr. Müller, lucrare meritorie dar cu lipsurile semnalate la timpul său de Th. Mommsen¹⁶, pe cînd monumentele sculpturale înregistrate de M. J. Ackner la Turda au rămas nesemnate în literatura de specialitate și consemnate numai în manuscrisele sale cu caracter arheologic¹⁷.

Într-o însemnare marginală pe unul din aceste desene-schiță (vezi, fig. 18) se specifică: „*Turda, 1847 octombrie*“, dată importantă pentru stabilirea datei vizitei lui Ackner la Turda, prilej cu care el și-a notat foarte probabil și celelalte sculpturi cu același loc de proveniență. De remarcat faptul că, deși colecționarul și arheologul sas, preot la Gușterița (Sibiu) între anii 1821—1862 a trecut prin Turda abia la cîteva luni după F. J. Neigebaur, el a văzut cîteva monumente sculpturale în plus față de cel din urmă, ceea ce reprezintă un bun cîștigat pentru repertoriul monumentelor figurative din vechiul Potaissa și merită să fie amintite mai jos:

18. — *Perete posterior de aedicula* (= nr. 4), văzută la Turda de Ackner tot în „Casa Comitatului“ (Fig. 9). Desenul este schematic, dar destul de exact și îngrijit.

19. — *Stelă funerară*, stare de conservare bună la data execuției desenului, exceptînd colțul din stînga sus, rupt. În două registre se redau chipurile defuncțiilor: în cel de sus un bărbat foarte schematic, în stînga o femeie executată în aceeași manieră foarte schematic. În registrul inferior, în stînga bustul unei femei, urmat de cel al unui copil și în dreapta urmează un bărbat; un al șaselea bust (de femeie) aparținînd

¹⁵ *Ibidem*, p. 22.

¹⁶ cf. *IDR*, I p. 51—52.

¹⁷ O parte din aceste manuscrise au fost recuperate la începutul acestui secol de M. Kimakowicz (custodele Muzeului Brukenthal în acea vreme) și se află în Biblioteca aceluiași muzeu, la cota 506 (ms.).

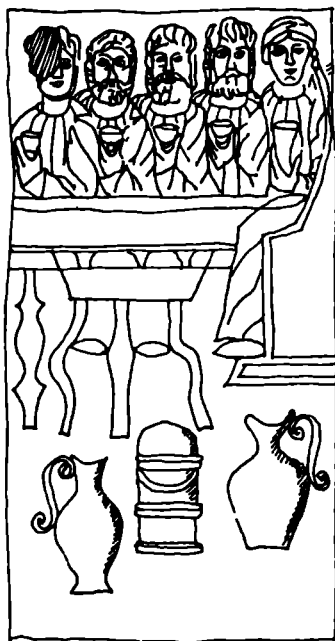

Fig. 9. Peretele posterior unei aedicula (Muzeul Turda).

Fig. 10. Stelă funerară romană din Turda (după M. J. Ackner)

poate grupului din registrul superior este încadrat aproape simetric la mijlocul stelei între cele cinci figuri. De remarcat în această stelă modul de execuție al coafurii femeilor, sub formă de turban, așa cum s-a mai întâlnit într-un medalion funerar adus de la Roșia Montană (*Alburnus Maior*) la Muzeul din Turda cu cîțiva ani în urmă. (Fig. 10) Locul de descoperire și păstrare nu este specificat, ca de altfel nici la celelalte piese (exceptîndu-se piesa, fig. 18) și se pare să fie inedită.

20. — *Stelă funerară*, fragment, cîmpul inscripției n-a mai existat în momentul încadrării monumentului într-o casă de pe actuala strada Arieșului, unde a fost văzut și desenat de Ackner. Într-o nișă ornamentală cu motive vegetale și o rozetă sînt înfățișate busturile a trei persoane (Fig. 11). Coronamentul compus din lei funerari adosați, în asocierie cu conul de pin așezat deasupra stelei și formînd corp comun cu aceasta, nu apare în desenul executat cu multă precizie și eleganță de Ackner, pe motivul că la acea dată trebuia să fi fost acoperit cu un strat de mortar (cf. *RömRum*, p. 265, G. 178, pl. 82 = *Civiltă*, p. 250, G. 115); M. Jude — C. Pop, *op. cit.*, p. 10, nr. 7, pl. V/2.

21. — *Perete lateral drept de aedicula* cu reprezentări sculpturale pe ambele fețe. Fața interioară văzută și desenată de Ackner, cealaltă fiind fost zidită într-o casă de pe strada N. Iorga nu i-a fost accesibilă la acea dată. Desenul (Fig. 12) înfățișează două personaje, probabil soț și soție. În singa, femeia înveșmintată într-o haină lungă, drapată ține în mîna stîngă un fald al îmbrăcămîntei. Alături apare un bărbat îmbrăcat într-o *tunica* pînă la genunchi, răsfrîntă și îndoită pînă la mijloc, ținînd în

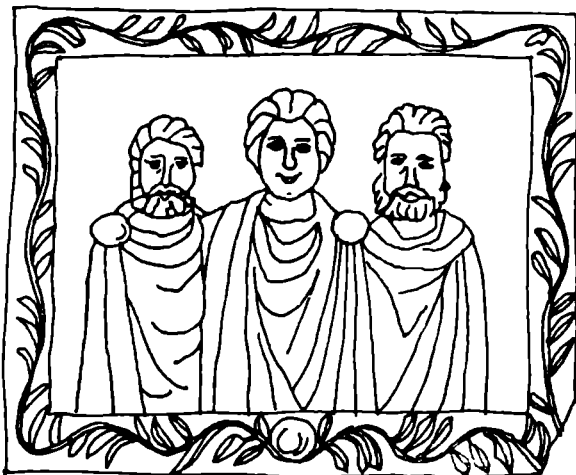

Fig. 11. Stelă funerară romană din Turda (desen incomplet de Ackner); Muzeul Turda.

Fig. 12. Peretele lateral de aedicula (după Ackner); Muzeul Turda.

mina dreaptă un col al șervetului aruncat peste umăr. Pe cealaltă latură, fața exterioară, este reprezentată o femeie care toarce cu fusul în mina dreaptă și în stînga un copil nud, în profil, cu brațul stînd ridicat în sus (cf. I. I. Russu — Z. Milea, *Monumente epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda în Probleme de Muzeografie*, 1964, p. 29—30, fig. 18 a—b; M. Jude — C. Pop, *op. cit.*, p. 12—13; pl. VIII/1—2; O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 17, fig. 54—55.

22. — *Statuie*, înfățișează o femeie înveșmîntată cu două piese de îmbrăcăminte: o haină lungă (*palla*) bogat drapată și o mantie deasupra. Mina dreaptă iese de sub haină, fiind adusă la piept; cu stînga ține un fald îndoit, ușor ridicat, al mantiei. La data înregistrării monumentului de arheologul sibian, capul statuii însă nu era rupt, după cum rezultă dintr-un desen destul de schematic. Trăsăturile feței sînt redată liniar: distingem din coafură părul mai lung strîns la tîmple cu un fel de diademă (Fig. 13). În cazul că reprezentarea sculpturală din desenul lui Ackner este identică cu statuia de femeie (de data aceasta fără cap) descoperită la Valea Sîndului¹⁸ și expusă în Muzeul din Turda — ambele semănînd pînă la identitate — este greu de explicat cum a putut să ajungă acest monument văzut în 1847 în oraș sau undeva vizibil în apropiere, în acel loc de descoperire. Nu este exclus însă ca într-un atelier local să se fi confecționat — poate chiar în cariera romană — după același prototip mai multe statui. În acest caz aceea din desenul lui Ackner reprezintă o descoperire inedită.

23. — *Perete de aedicula* (?) cu reprezentarea lui Attis în obișnuita lui poziție melancolică, sprijinit cu ambele mîini pe un *pedum* și așezat pe un suport în formă de altar votiv (Fig. 14). Dimensiunile date prin intermediul scării grafice: 120"×20" par prea disproporționate față de

¹⁸ I. I. Russu, Z. Milea, *op. cit.*, p. 27, nr. 24, fig. 14.

Fig. 13. Statuie de femeie (după Ackner).

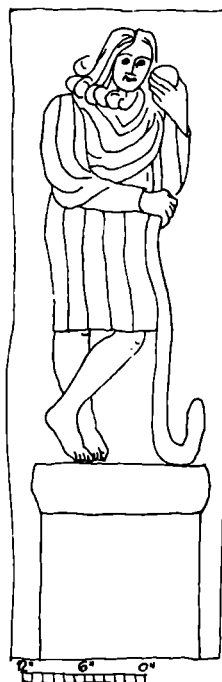

Fig. 14. Peretele lateral de aedicula cu reprezentarea lui Attis (după Ackner).

schita desenată. Dacă cumva acest relief este identic cu cel pe care îl descrie Neigebaur (vezi supra nr. 9): „Ein 7 Fuß hoher Stein mit dem Relief eines Knaben der sich auf den Stock stützt...“, atunci se poate stabili locul unde Ackner a văzut și a desenat monumentul în discuție: casa lui Anton Csiki din Turda.

24. — *Relief*, aparținând foarte probabil unui monument sau unei construcții funerare de proporții mai mari. El reprezintă un tânăr călare pe un *hypocampus*, motiv funerar mai răspândit în arta provincială romană din Dacia. Desenul pare să reprezinte destul de fidel scena descrisă (Fig. 15). O schiță-desen cu exact același motiv sculptural este reprodusă (alături cu piesa nr. 26 și alte două reprezentări de animale fantastice) în manuscrisul lui Fodor A. unde le înșiră printre obiectele care constituiau colecția arheologică a lui Ackner la Gușterița (Fodor, *ms. cit.*, pl. VII, lit. u—z).

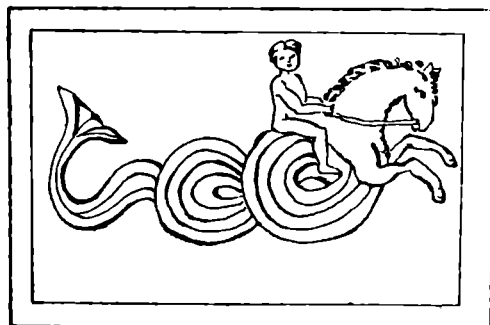

Fig. 15. Relief roman din Turda (după Ackner; în colecția din Gușterița).

25. — *Leu funerar*, așezat pe un postament solid și care după

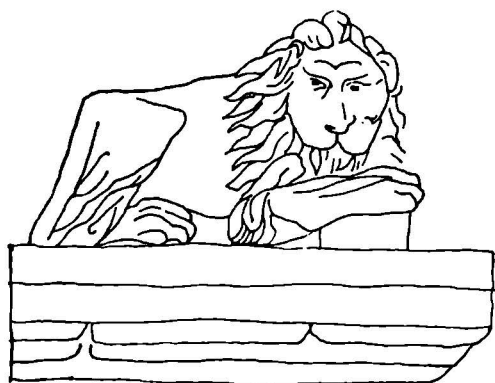

Fig. 16. Leu funerar roman din Turda (după Ackner).

Fig. 17. Relief roman din Turda (după Ackner; în colecția din Gușterița).

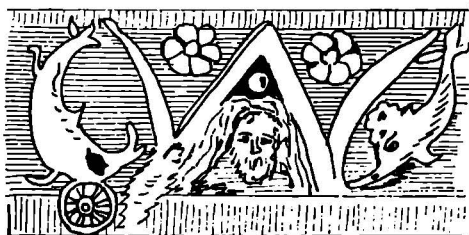
compoziția sa sculpturală nu poate fi identică cu nici unul dintre cei amintiți de Neigebaur (*Dacien*, nr. 197 și 218); vezi, fig. 16.

26. — *Relief*, executat cu o ramă îngrijită, înfățișând un tânăr seminud, înarmat cu o lance, plasat în profil în fața unui *agger*?, ridicătură de pământ, palisadă sau val (Fig. 17). Se pare că a ajuns împreună cu piesa nr. 24 în colecția lui Ackner.

În același fond arhivistic s-a mai păstrat un desen executat cu cerneală neagră, cu indicația: „Turda, 1847, octombrie; zidit în peretele unei frumoase case noi, a treia în partea stângă, după biserica reformată în

Turda 1847. October

*In vineri, 1847. October 10. M. Ackner
a fost în Turda, în casa lui Ackner, în fața
unei case noi, a treia în partea stângă, după
biserica reformată în*

*→ de Turda, în reformată biserica, în fața
unei case noi, a treia în partea stângă, după
biserica reformată în*

Fig. 18. Latura unui acoperiș de aedicula, Turda, str. Avram Iancu 3 (după Ackner).

drumul spre Oluj¹⁹ (Fig. 18). Foia de hîrtie cu desen și informația topografică tradusă mai sus a fost atribuită mai de mult de Prof. K. Horedt (în acea vreme custode la Muzeul Brukenthal din Sibiu) cu certitudine lui M. J. Ackner — fapt pe care nu-l contestăm și pe care îl folosim pentru datarea celorlalte desene referitoare la monumentele sculpturale înșirate mai sus și împreună cu care s-au păstrat în fondul arhivistic amintit. Relieful care apare în desenul lui Ackner în „chip de friză, ca o bandă orizontală, cu un singur registru“ înfățișînd un cap de om cu barbă și păr stufos, avînd deasupra un motiv-chenar proeminent în formă de „W“ între ale cărui brațe se află cite o rozetă, iar la margine cite un delfin cu capul în jos²⁰ a avut plasat în desenul lui Ackner în partea stîngă sub delfin în chip asimetric o roată cu opt spițe, aceasta fiind interpretată de descoperitorul ei ca o combinație a cristogramului constantinian cu crucea greacă, a fost publicată ca un relief creștin²¹.

În ciuda localizării neprecise a clădirii unde se afla încastat acest monument în 1847, relieful a putut fi „redescoperit“ în 1958 în strada Avram Iancu nr. 3, distrus în parte, lipsind tocmai porțiunea cu rozeta care a stîrnit după publicarea ei un viu interes printre specialiști — cu mai multe sau mai puține rezerve față de caracterul ei creștin²². În schimb cu ocazia „redescoperirii“ ei a ieșit la iveală cealaltă latură a monumentului, care formează colțul zidului spre stradă și pe care se pare că Ackner n-a observat-o sau n-a apucat s-o înregistreze. Ea indică o formă dreptunghiulară, ornamentată cu acrotere, cite o rozetă la colțuri și între ele un mic ulcior. Neputînd fi văzut deocamdată decît pe două din cele șase fețe ale blocului, monumentul sculptural văzut de Ackner și a cărui imagine a fost întregită prin identificarea de pe strada Avram Iancu nr. 3, nu poate fi determinat în privința rostului și funcției sale inițiale. Forma dreptunghiulară de capac, indică mai curînd decît funcția de *operculus* (capac de sarcofag) un *capac de acoperiș al unei aedicula funerare*, așa cum se cunosc alte șapte exemplare de la Micia (Muz. Deva)²³.

VOLKER WOLLMANN

¹⁹ „...von der reformierten Kirche das dritte Haus links, wan(n) man nach Klausenburg fährt an einem schönen neuerrichtetet Hause eingemauert“.

²⁰ „In einem umgekehrten lateinischen großen M oder W (v. fig. 18) im Mittelfeld bärtiger Kopf in jedem Oberfeld eine Rose, in den Nebefeldern ein Delphin vom rechten oder auf der linken Seite seinen Kopf auf Wagenrat stützt“.

²¹ K. Horedt, în *Mittheilungen des Brukenthalmuseums*, Sibiu, 11, 1946, p. 12—13.

²² cf. I. I. Russu, *Un relief roman din Potaissa*, în *SCIVA*, 27, nr. 3, 1976, p. 405—412 cu bibliografie amplă și o discuție aprofundată asupra posibilităților de interpretare a acestei descoperiri.

²³ O. Floca, W. Wolski, *op. cit.*, p. 8—10.

CIRCULAȚIA MONETARĂ ȘI CONTINUITATEA POPULAȚIEI DACO-ROMANE LA POTAISSA

Printre orașele provinciei Dacia, Potaissa ocupă al doilea loc din punctul de vedere al descoperirilor monetare¹ (pe locul întâi fiind Apulum², iar pe al treilea Sarmizegetusa³). Cantitatea de monede cunoscută din fiecare localitate este determinată pe de o parte de extensiunea săpăturilor arheologice, pe de altă parte, de atenția acordată de localnici colecționării monedelor. Din acest punct de vedere orașul Turda are o situație deosebit de avantajată, căci încă din secolul al XVI-lea dascălii școlii unitariene au început să colecționeze antichități și monede⁴, cu atât mai ușor cu cât obiectele romane ieșeau permanent la iveală pe teritoriul orașului. Pe lângă colecția școlii unitariene au existat desigur numeroase colecții particulare, ce în marea lor majoritate s-au pierdut însă fără urmă, căci numai pentru două dispunem de câteva informații sumare⁵ și doar una singură, cea a prof. István Téglás, poate fi valorificată pentru reconstituirea istoriei economice, piesele fiind inventariate și desorise de posesor⁶. Datele oferite de această colecție se completează cu câteva informații publicate în diferite reviste⁷.

Deși încă în prima jumătate a secolului nostru s-au depus eforturi pentru înființarea unui muzeu local, abia în anul 1951 s-a putut organiza, după cum se știe, prin străduința regretatului prof. I. Țigăra, Muzeul de istorie al orașului Turda. Într-un sfert de secol muzeul și-a format o colecție de 350 de monede antice (329 publicate în 1973⁸) și peste 5000 monede medievale, o realizare deosebit de meritorie având în vedere că în două decenii I. Téglás a reușit să achiziționeze 402 monede antice într-o conjunctură excepțional de favorabilă, deoarece în acea perioadă, făcându-se săpături adinci pentru plantarea viței de vie și pentru alte construcții, stratul roman a fost răscolit în profunzime, iar prin popularitatea lui, în rîndul elevilor și al cetățenilor din oraș, I. Téglás a reușit să împiedice ca monedele ieșite la iveală să fie vindute unor comercianți

¹ I. Winkler și A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, p. 107, 110—111.

² I. Winkler, în *ActaMN*, II, 1965, p. 247—254.

³ Idem, în *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 131.

⁴ B. Orbán, *Torda város és környéke*, Budapest, 1889, p. 55, 251.

⁵ J. F. Neigebaur, *Dacien, aus den Überresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt (Brașov), 1851, p. 199—221; I. Téglás, în *ArchErt*, XXX, 1910, p. 129; G. Téglás, în *Bányászati és kohászati lapok*, XLVI, 1913, p. 26; I. Winkler — A. Hopârtean, *op. cit.*, p. 16, 27—42, 70.

⁶ I. Winkler și A. Hopârtean, *op. cit.*, p. 43—46.

⁷ I. Winkler și A. Hopârtean, *op. cit.*, p. 15—25.

⁸ I. Winkler și A. Hopârtean, *op. cit.*, p. 73—90.

de antichități și le-a salvat astfel pentru istoria patriei, integrându-le în colecția sa⁹.

Descoperirile monetare arată că *vicus*-ul Potaissa, care prin poziția sa geografică a ocupat un loc important în viața economică a Daciei pre-romane, a cunoscut o remarcabilă prosperitate și în cadrul provinciei Dacia, datorită căreia a fost ridicat la rang de municipiu¹⁰.

Potaissa este de fapt una dintre puținele așezări din Dacia intracarpatică în care circulația monetară puțin de urmărită atât în epoca dacică, cât și cea romană și postromană, avem posibilitatea să-i trasăm, chiar dacă numai în linii mari, cursul dezvoltării economice.

Cele mai vechi emisiuni monetare cunoscute în descoperirile de la Potaissa sînt tetradrahme ale daco-geților, datînd din secolul III—II î.e.n.¹¹ și tetradrahme thasiene emise în a doua jumătate a secolului II î.e.n. și primele decenii ale secolului I î.e.n.¹².

Tot din această perioadă datează și două tezaure cu monede dacice schifate. Pieseile de tip Chereluş ale primului depozit¹³ indică legăturile așezării cu părțile vestice ale Daciei, în timp ce piesele de tip Sibişel—Petelea din a doua descoperire¹⁴ au ajuns aici probabil din părțile sud-vestice ale Transilvaniei. Despre un al doilea tezaur de monede schifate avem numai informații vagi¹⁵. Aceste două tezaure, ca și piesele izolate din epoca dacică, au o importanță deosebită, deoarece se cunosc doar două oști dacice de pe teritoriul oraşului Turda¹⁶, ceea ce ar fi prea puțin pentru a confirma o așezare autohtonă la Potaissa, în schimb materialul numismatic confirmă pe deplin că *vicus*-ul din provincia Dacia s-a dezvoltat în apropierea sau chiar pe teritoriul unei așezări din epoca dacică.

Numărul relativ mare al descoperirilor izolate din secolul I î.e.n. — I e.n.: 13 denari din epoca republicii, o drahmă din Dyrrhachium și 46 monede imperiale¹⁷, indică intensificarea folosirii monedei în efectuarea schimburilor.

Transformările survenite în viața economică a Potaissei după organizarea provinciei Dacia se pot aprecia prin proveniența din descoperiri izolate a 47 de monede emise în timpul domniei lui Traian, avînd în vedere că aceste piese s-au risipit într-un interval de 11 ani față de numai 60 de monede ce se extind pe secolele I î.e.n. și I e.n.

Admiterea coincidenței epocii de emisie cu cea a circulației diferitelor nominale comportă un indiciu de arbitrar, dat fiind că ele au circulat mult timp după data emiterii. Dar deoarece monedele descoperite reprezintă doar o infimă parte a numerarului în circulație, trebuie să le raportăm întotdeauna convențional la perioada în care au fost emise.

⁹ I. I. Russu, în *Prob. Muz.*, Cluj, [1964], p. 15—16, nota 1; idem, în *Materiale*, VI, [1959], p. 878, nota 1.

¹⁰ Pentru istoria așezării vezi C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, 1 (1952), 1011—1020 și D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 209—217.

¹¹ I. Winkler și A. Hopârtean, *op. cit.*, p. 24/6—7.

¹² *Ibidem*, p. 106.

¹³ R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Strassburg, 1908, p. 209—210, nota 1.

¹⁴ E. Chirilă, ... în *ActaMN*, II, 1965, p. 647/1, fig. 2.

¹⁵ B. Mitrea, în *SCIV*, 1966, p. 419.

¹⁶ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu privire specială asupra Transilvaniei*, 1969, p. 278.

¹⁷ I. Winkler și Ana Hopârtean, *op. cit.*, p. 107, 120.

Monedele de argint fiind de o mare valoare, se păstrau cu deosebită grijă; este firesc aşadar ca numărul pieselor ce se pierdeau să nu fie prea mare, de aceea în descoperirile monetare izolate predomină moneda de bronz. Cu tot caracterul lor întâmplător, descoperirile monetare reflectă, prin eşalonarea cronologică a pieselor, gradul de dezvoltare a schimbului prin intermediul monedei în antichitate, arătându-ne care au fost monedele mai uzuale.

Monedele descoperite la Potaissa arată că aici, ca în toată Dacia, maxima înflorire economică este atinsă în epoca lui Antoninus Pius şi Septimius Severus.

Aducerea legiunii a V-a Macedonica a însemnat desigur punerea în circulaţie a unei cantităţi mai mare de numerar, dar aceasta nu se reflectă în descoperirile monetare, deoarece epoca în care a venit la Potaissa legiunea a V-a Macedonica coincide cu o epocă de criză economică.

Pînă în perioada domniei lui Elagabal descoperirile din aşezarea civilă le depăşesc pe cele din castru. Numai sub Severus Alexander se inversează raportul: 25 descoperiri în castru faţă de 18 în aşezarea civilă. Dacă avem de a face cu o simplă întâmplare sau dacă fenomenul reflectă începutul decăderii aşezării civile — ceea ce e mai probabil — va putea fi lămurit eventual pe baza unor descoperiri ulterioare. Situaţia se menţine similară şi sub Filip Arabul, căci pe teritoriul castrului s-au găsit 12 monede din seria celor cu legenda *Provincia Dacia*, iar în aşezarea civilă numai 6¹⁸.

Tezaurul descoperit pe platoul cetăţii, format din 105 antoniniani şi 106 denari, datînd de la Septimius Severus pînă la Gordianus III, acumulat probabil de un militar al legiunii a V-a Macedonica, într-o perioadă de numai 3 ani¹⁹, reflectă posibilităţile materiale ale unora dintre ostaşi. El echivalează din punct de vedere valoric cu toate monedele ce revin aceleiaşi perioade din descoperirile izolate de pe teritoriul oraşului şi al castrului.

Descoperirile monetare nu ne spun nimic despre existenţa în ultimele două decenii a unor schimburi mai intense, expresia bunei stări de altă dată a provinciei Dacia.

Retragerea legiunii a V-a Macedonica şi plecarea unei părţi a populaţiei s-au repercutat puternic asupra vieţii oraşului²⁰, atrăgînd după sine o reducere a descoperirilor atît din punct de vedere al numărului cit şi al extensiunii teritoriale datorită schimbărilor din istoria Daciei, unde, ca şi în alte regiuni ale imperiului, economia naturală cîştigă din ce în ce mai mult teren.

Monedele reapar după 283 e.n., ele sînt atestate în şapte locuri pe teritoriul oraşului şi al castrului²¹. În condiţiile desprinderii Daciei de imperiul roman, aceste monede constituie o dovadă a continuării legăturilor între populaţia romanizată rămasă pe teritoriul Potaissiei şi romanitatea sud-dunăreană şi implicit a continuităţii daco-romane în arcu intracarpatic.

JUDITA WINKLER

¹⁸ *Ibidem*, p. 116—119.

¹⁹ *Ibidem*, p. 91—97.

²⁰ Vezi nota 10.

²¹ I. Winkler şi Ana Hopârtean, *op. cit.*, p. 116—119.

TEZAURUL MONETAR DE LA TURDA

(Contribuții numismatice la problema penetrației ungurilor în Transilvania în secolul XI).

Tezaurul care face obiectul articolului de față a fost descoperit în zona lacurilor sărate din împrejurimile orașului Turda¹, la NV de oraș. El se compune din 48 de monete de argint care fuseseră depozitate într-un vas de lut. Acesta a fost distrus de descoperitori. Monetele se păstrează în Muzeul de Istorie din Turda. Cele 48 de piese sînt denari de argint de la Ladislau I (1077—1095), de tipul U, 22 = CNH, 33. Descrierea lor este următoarea²: Av. LAD—ISL—AVS RE. După fiecare a treia literă o semilună. După ultima literă o cruce de Malta. Ambele litere S inversate și formate din două semilune. Legenda între două cercuri de perle. Trei sceptre în formă de oruce; cel din mijloc mai lung. Stanța aversului este foarte exact și simetric așezată pe discul monetei.

Rv. Legenda, identică cu cea a aversului, dar mai sumar executată, între două cercuri. Cruce cu cîte un triunghi între brațe. Spre deosebire de avers stanța reversului este nesimetric așezată pe discul monetei, așa că, de multe ori, acoperă numai o parte a reversului.

Ca și celelalte emisiuni monetare ale regelui Ladislau I, anterioare sau ulterioare seriei de care ne ocupăm³, piesele tezaurului sînt așa numiții semibracteți, care fac tranziția spre emisiunile de bracteți propriu-ziși. Ei provin din monetăria regală existentă la Székesfehérvár

¹ O notă asupra unui prim lot de 24 de piese din tezaur a fost publicată de Gh. Anghel — A. Hopârtean, *Apulum*, VIII, 1971, p. 51—54.

² În articolul de față folosim următoarele abrevieri:

CNH = L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae*, vol. I, Budapest, 1899.

U = E. Unger, *Magyar Éremhatározó* (determinator de monete maghiare), Ed. II, Budapest, 1976.

Frata = E. Chirilă — V. Feneșan, *Der Münzhort von Frata, 11. Jh.*, în *StCom*, Sibiu, 18, 1974, p. 43—49.

Tezaurul I = G. Jeszenszky, *Szent László korabeli magyar éremlelet és a tanulságai*, în NK, XXXVIII—XXXIX, 1939—1940, p. 29 sqq.

Tezaurul II = G. Jeszenszky, *Szent László korabeli éremlelet Székesfehérvár vidékéről*, NK, XLI, 1942, p. 25 sqq.

Relations = Relations between the autochthonous population and the migratory populations, București, 1975.

NK = Numizmatikai Közlöny, Budapest.

SCN = *Studii și Cercetări de Numismatică*, București.

ACIN = Actes du 8-ème Congrès International de Numismatique, New-York—Washington, sept. 1973, Paris—Bâle, 1976.

³ Emisiunile U, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, corespunzînd, respectiv, emisiunilor CNH, 25, 26, 28, 36, 27, 31, 32, 33, 34, 37. Emisiunea U, 17 cumulează de fapt emisiunile CNH, 28—30. De remarcat faptul că cercetarea maghiară modernă a adoptat o nouă cronologie relativă a emisiunilor lui Ladislau I decît cea folosită de CNH. Pentru a evita repetiții obositoare în cursul lucrării se va face referință numai la lucrarea lui Unger, în ce privește tipurile de denari emiși de Ladislau I.

(Alba Regia) sau Esztergom (Gran) ale cărei emisiuni sînt influențate de cele bavareze⁴.

Cu excepția unei singure monete, nr. 48, care prezintă greșeli în legenda aversului și stingăcii de executare, mai ales la avers⁵, piesele sînt foarte unitare ca aspect iar argintul lor este de bună calitate. Ele se deosebesc doar prin semnele de control de pe avers. După cum se știe, la cuvîntul LADISLAVS de pe avers literele — VS sînt despărțite de restul cuvîntului printr-un semn de control⁶ constînd din punct, linie, triunghi, cruce de Malta, sau combinații ale acestor elemente. La piesele tezaurului de la Turda aceste semne de control prezintă 14 variante. Iată lista lor⁷:

1. Un punct.
2. Două puncte pe verticală, unul sub altul.
3. Trei puncte așezate oblic.
4. Linie verticală.
5. Linie oblică.
6. Două linii pe verticală, una sub alta.
7. Linie verticală; deasupra ei un punct.
8. Triunghi cu vîrfurile în jos.
9. Două triunghiuri pe verticală, cu vîrfurile unul către altul.
10. Triunghi cu vîrfurile în sus; sub el un punct.
11. Triunghi cu vîrfurile în jos; sub el un punct.
12. Triunghi cu vîrfurile în jos; deasupra lui un punct.
13. Cruce de Malta.
14. Cruce de Malta; sub ea un punct.

Semnele nr. 5, 6, 12 sînt inedite. Ele nu figurează nici în tezaurul de la Frata, compus și el *exclusiv* din piese U, 22, nici în tezaururile din Ungaria publicate sistematic pînă acum, care conțin, alături de alte emisiuni, denari de tipul U, 22: tezaurul de la Somogykiliti⁸, cu emi-

⁴ În legătură cu semibracteții, evoluția lor, tehnica de batere și problema localizării monetăriei regale ungurești în acea vreme, vezi Frata, p. 44, cu bibliografia indicată în notele 2—5. La aceasta se poate adăuga I. Gedai, *Bavarian influence on the early coinage of the states in Central Europe*, în *ACIN*, p. 415—421.

⁵ În tezaurul de la Frata, pl. VI, nr. 24 figurează o piesă cu legendă defectuoasă, dar cu semn de control și una considerată de noi, la data publicării, drept fals. Dar fiind intervalul relativ scurt de emisie a denarilor U, 22 (vezi mai jos) și de acumulare a pieselor tezaurului, acest lucru ni se pare acum mai puțin probabil. E vorba mai degrabă de greșeli tehnice în cadrul monetăriei pentru că dotarea lor tehnică prezenta uneori insuficiențe. Vezi în acest sens R. Kiersnowski, *Les imitations et les falsifications monétaires à l'époque du Moyen Age*, în *ACIN*, p. 425.

⁶ În legătură cu semnele de control de pe emisiunile U, 22 vezi Frata, p. 44, cu nota 7 și p. 45—46, cu nota 9.

⁷ Vezi pl. I. Numărul din dreapta sus este numărul de ordine al variantei din tezaurul de la Turda. Numărul din stînga jos este numărul de ordine al variantei corespunzătoare din tezaurul de la Frata, la care apar 24 de variante ale semnelor de control. Variantele nr. 5—6 și 12 din tezaurul de la Turda, fiind inedite, nu-și găsesc, firește, corespondenți în tezaurul de la Frata.

⁸ A. Börzsönyi, *Szent László-féle éremlelet Kiliti határában*, în *NK*, II, 1903, p. 90—99; G. Rhé, *Adatok a Kilitin lelt Szent László-féle éremlelethez*, în *NK*, IV, 1905, p. 71—73; vezi și tabelul tezaururilor cu monete de la Ladislau I din Tezaurul I, p. 36, unde însă se indică greșit *NK*, 1902, în loc de 1903 pentru tezaurul de la Somogykiliti. Acesta cuprinde emisiuni, U, 15—23.

siuni exclusiv de la Ladislau I, Tezaurul I, cu loc neprecizat de descoperire⁹ cu piese ce se eşalonează de la Petru (1038—1041; 1044—1046) la Ladislau I, cuprinzînd şi şapte denari de la episcopul Eberhard sau Eppo de Naumburg-Zeitz (1046—1078). Tezaurul II, cu piese de la Solomon (1063—1074) pînă la Koloman (1095—1116) şi îngropat pe la 1096—1097, deci în primii ani de domnie ai acestuia din urmă¹⁰. La acestea se adaugă tezaurul de la Tadtent¹¹, cu piese care se înşiruie de la Ladislau I (se-riile U, 21—22) pînă în primii ani de domnie ai lui Ştefan II (1116—1131).

Tezaurul de la Gölle¹² care se încheie cu piese U, 22 şi cel de la Somogyvár¹³ nu sînt încă publicate, după cît ştim. Ultimul, compus din 185 de piese, exclusiv U, 22, *singurul de acest tip din Ungaria*, ar putea furniza informaţii extrem de valoroase în legătură cu această emisiune. Nepublicate sînt, după cît ştim, şi celelalte trei tezaure menţionate în tabelul din Tezaurul I, p. 36, care cuprind alături de alte emisiuni şi piese U, 22; ele ar putea oferi completări utile în ce priveşte semnele de control de pe această emisiune. Din fericire în acest tabel se indică apartenenţa pieselor acestor tezaure la tipurile din CNH.

Distribuirea pieselor din tezaurul de la Turda în cadrul celor 14 variante ale semnelor de control amintite mai sus este următoarea:

1. 4 piese (nr. 1—4).
2. 8 piese (nr. 5—12).
3. 3 piese (nr. 13—15).
4. 11 piese (nr. 16—26).
5. 2 piese (nr. 27—28).
6. 1 piesă (nr. 29).
7. 3 piese (nr. 30—32).
8. 2 piese (nr. 33—34).
9. 1 piesă (nr. 35).
10. 1 piesă (nr. 36).
11. 4 piese (nr. 37—40).
12. 1 piesă (nr. 41).
13. 2 piese (nr. 42—43).
14. 4 piese (nr. 44—47).

Fără semn de control: 1 piesă (nr. 48).

Datele oferite de tezaurele publicate sistematic¹⁴ arată că pe emisiunile U, 22 apar în total un număr de 37 de semne de control¹⁵. Dintre acestea 13 (sau poate 14; vezi nota 15) apar numai pe pietre din tezaure

⁹ Vezi lista abreviaţiilor.

¹⁰ Vezi lista abreviaţiilor.

¹¹ A. Barb — F. Dworschak, *Der Fund von Tadtent, Burgenland*, în *Numismatische Zeitschrift*, NF, 29, 1936, p. 69—72. Localitatea apare în tabelul din Tezaurul I, p. 36, sub numele Mosonytétény. Tezaurul se încheie cu emisiuni U, 35 şi 37 (= CNH, 39 şi 54), ceea ce ar indica o dată de îngropare mai timpurie decît anul 1130 propus de autorii articolului, probabil 1120.

¹² Simplă menţiune în NK, XXIII—XXIV, 1924—1925, p. 44; Tezaurul I, p. 36.

¹³ Tabelul din Tezaurul I, p. 36.

¹⁴ Somogykiliti, Tezaurul I, Tezaurul II, Tadtent, la care se adaugă tezaurele recent descoperite de la Frata şi Turda.

¹⁵ Vezi planşa II. Nu am socotit necesar să mai dăm o listă cu descrierea acestor semne, pe care planşa II o face, de altfel, inutilă. Credem că semnul de pe piesa nr. 43 (planşa V, nr. 43) este tot o cruce de Malta plasată mai sus, nu un semn în formă de T.

rele de la Frata și Turda¹⁶. Semnele de control corespund unui număr echivalent de serii monetare în cadrul emisiunii U, 22. La acestea se adaugă încă o serie fără semn de control, atestată în tezaurele de la Somogykiliti, Tezaurul II, tezaurul de la Tadtén și cel de la Frata¹⁷. Se cunosc deci până acum un număr de 38 de serii monetare în cadrul emisiunii U, 22, ceea ce o așează între cele mai abundente dintre emisiunile lui Ladislau I. Ea este întrecută doar de emisiunea U, 20 care prezintă 63 de semne de control¹⁸. Tezaurele I și II arată că emisiunile U, 15, 16, 17, 19 și 21 au, respectiv, câte 12, 10, 14, 14 și 23 semne de control¹⁹. Datele în legătură cu abundența emisiunii U, 22 rezultând din numărul de semne de control sînt confirmate și de numărul de piese din Tezaurul II, unde, din 280 de piese de pe timpul lui Ladislau I, emisiunile U, 22 reprezintă 123 piese iar emisiunea U, 21 reprezintă 113 piese. Este adevărat că în Tezaurul I, emisiunea U, 22 este reprezentată doar prin 24 de piese, față de 276 și 368 cit dețin, respectiv, emisiunile U, 19 și U, 20. Tezaurul I se încheie însă cu emisiunea U, 22, iar numărul mic al pieselor de acest tip nu arată altceva decît că tezaurul este îngropat la o dată cînd U, 22 abia își făcuse apariția iar proprietarul tezaurului nu putuse acumula încă un număr mai mare din aceste piese. Semnele de control²⁰ de pe piesele U, 22 din acest tezaur sînt deci, în mod necesar, *primele semne de control*, prin urmare *cele mai vechi*, ce apar pe denarii U, 22: pl. II, nr. 1, 2, 4, 5, 10, 12, 24, 26, 30. S-ar putea vorbi deci de o cronologie relativă a acestor semne de control la emisiunea amintită? În cele ce urmează vom încerca să folosim pentru aceasta datele ce rezultă din tabelul sinoptic de pe planșele III—IV. Tabelul prezintă numărul de piese ce revin fiecărui semn de control din Tezaurul I, tezaurele de la Turda, Frata, Somogy-Kiliti, Tezaurul II și tezaurul de la Tadtén. În coloana I este indicat numărul de ordine al semnelor de control de pe planșa II. Ordinea așezării tezaurelor pe planșele III—IV nu este arbitrară, ci urmează data de îngropare a tezaurelor, pornind de la cel timpuriu, Tezaurul I (vezi mai sus) la cel mai tîrziu, tezaurul de la Tadtén²¹. În stabilirea ordinei de îngropare a tezaurelor am ținut, evident, seama de piesele

¹⁶ La Frata, p. 44, nota 7 se va citi: Die Varianten Nr. 3, 6, 7, 10, 12, 15, 17, 18, 19, 24, sind unveröffentlicht.

¹⁷ O asemenea serie fără semn de control este prezentă și în emisiunile U, 21 din tezaurele de la Somogykiliti, Tezaurul II și tezaurul de la Tadtén.

¹⁸ Tezaurul I, p. 30 (dacă aprecierea nu este cronată). În orice caz seria U, 20 este și ea o serie masiv reprezentată în Tezaurul I, cu 368 de piese.

¹⁹ Vezi tezaurele de la Somogykiliti, Tadtén, Tezaurul I și Tezaurul II.

²⁰ În Tezaurul I, p. 31, sînt indicate zece variante ale semnelor de control din acest tezaur. Variantele nr. 8—9 de la această pagină se prezintă la fel, sub forma unei linii. La Frata am remarcat că linia verticală (ca semn de control) apare sub două forme: mai lungă și mai scurtă, așezată în acest al doilea caz mai jos. Noi am considerat că cele două forme reprezintă același semn de control. Probabil la Tezaurul I, autorul a considerat că e vorba de două semne de control.

²¹ La Tezaurul I am marcat doar simpla apartenență a pieselor la semnul de control respectiv fără a preciza numărul pieselor. Autorul articolului (vezi lista abreviațiilor) spune doar că în tezaur există 24 de piese U, 22 totalizînd zece semne de control, fără să dea alte detalii. Vezi și nota 20. La tezaurul de la Tadtén, p. 71, autorul nu dă precizări în legătură cu semnele de control formate din două, respectiv trei puncte. Ele ar putea fi oricare din semnele nr. 2—7 de pe pl. II. Noi le-am încadrat la semnele nr. 2, respectiv nr. 6 de pe planșa II, acestea fiind cele mai frecvente în majoritatea tezaurelor.

cu care se încheie tezaurele, dar am anticipat și unele din rezultatele pe care le oferă tocmai tabelul de pe aceste planșe. Faptul că cele 120 piese din tezaurul de la Frata și cele 48 din tezaurul de la Turda, compus exclusiv din denari U, 22, (totalizând împreună nu mai puțin de 27 de semne de control din cele 37 cunoscute până acum) sînt toate foarte bine păstrate, arată, că emiterea întregului grup de piese de tip are loc într-un *interval foarte scurt*. Eșalonarea pe un interval mai mare a emisiunii U, 22 ar fi avut ca urmare diferențe marcate de uzură între piese cu semne de control diferite. Acumularea celor două tezaure, cel de la Frata și cel de la Turda, ca și îngroparea lor are loc la o dată cînd emiterea tipului U, 22 se face din plin. Prezența semnelor de control nr. 7, 13 și 22 exclusiv în cele două tezaure amintite stabilește o perfectă legătură cronologică între ele, chiar dacă semnele de control nr. 6 și 37 indică, pentru tezaurul de la Frata afinități și cu cele două tezaure mai tîrzii: Somogykiliti și Tezaurul II. Acestea se pot datora la fel de bine și proporțiilor mai mari ale tezaurului de la Frata, 120 piese, față de cel de la Turda, 48 piese. La fel se întîmplă cu tezaurul de la Somogykiliti (vezi nota 15). El se termină cu o piesă U, 23, reprezentînd penultima din emisiunile monetare ale lui Ladislau I. Tezaurul prezintă o serie de semne de control noi: nr. 17—19 și 34—35. Nu este însă sigur că emiterea denarilor U, 23, deci a unui tip nou, a însemnat în mod necesar încetarea imediată a emisiunii U, 22. Cele două tipuri ar fi putut continua să fie emise un timp scurt în paralel, ceea ce ar explica prezența unor tipuri noi de semne de control pe piesele U, 22 din Tezaurul II, îngropat pe la 1096—1097: nr. 9, 15, 36. Tezaurul de la Tadten, îngropat mult mai tîrziu, poate pe la 1120, nu aduce nici un tip nou de semn de control pe emisiunile U, 22.

Credem că am reușit să schițăm, în linii mari, o succesiune cronologică a semnelor de control de pe denarii U, 22. Valoarea ei nu este însă absolută, după cum dovedește semnul de control nr. 5 prezent doar în Tezaurul I și Tezaurul II. Fără exemplarul din Tezaurul I, el ar putea fi considerat un semn de control tîrziu. Ni se pare extrem de puțin probabil ca toate cele 37 de semne de control identificate pe denarii U, 22 să fi fost folosite toate de la începutul acestei emisiuni. În acest caz distribuirea semnelor de control în tezaurele cu care operăm ar fi trebuit să fie mult mai omogenă. Datele oferite de prezența semnelor de control nr. 1, 2, 6, 10, 12, în cinci din cele șase tezaure discutate par să sugereze că un semn de control odată adoptat este folosit în continuare pînă la sfîrșitul emisiunii U, 22. Proporția relativ mare de piese cu semnele de control amintite în toate sau aproape toate cele șase tezaure pledează în favoarea acestei afirmații. De asemeni se pare că un semn de control se repetă la diferitele emisiuni (de exemplu la emisiunile U, 21 și 22), designînd poate aceeași monetari sau aceeași împărțire în cadrul monetăriei. Urmărirea acestei probleme în cadrul emisiunilor lui Ladislau I depășește însă cu mult cadrul lucrării de față. În alcătuirea planșei II cu semnele de control, noi le-am grupat după un criteriu logic: punctul și combinațiile sale, triunghiul și combinațiile sale și așa mai departe. Nu este însă sigur că monetarii care au folosit aceste semne au procedat tot așa. Ei au putut folosi de la început un grup de semne de control foarte diferite, după cum rezultă din cele ce apar în Tezaurul I. Rămîne de stabilit locul pieselor fără semn de

control în cadrul emisiunii U, 22. Deși ele lipsesc în Tezaurul I, sînt prezente în toate celelalte tezaure. Este foarte probabil că ele marchează începutul emisiunii U, 22, pentru că în cazul lor controlul este asigurat de tipul monetei ca atare, ce se deosebește net de tipul precedent U, 21. Nu dispunem de date care să ne informeze despre distribuirea cantitativă a pieselor în cadrul semnelor de control, adică să ne informeze limpede dacă s-a emis un număr egal sau un număr diferit de piese cu același semn de control. În ipoteza introducerii succesive a diferitelor semne de control și a folosirii lor în continuare, este evident că numărul pieselor diferă de la un semn de control la altul, în sensul că semnele de control mai vechi se află pe un număr mai mare de piese. Acest lucru pare să rezulte din tabelul de pe planșele III—IV.

Folosirea intensă a semnelor de control la emisiunile lui Ladislau I indică un extrem de minuțios control al metalului prețios folosit la baterea monetei și a întregii activități de monetizare. Acest riguros sistem de control are o veche tradiție deja pe timpul lui Ladislau I și pare a fi fost adus din Orient²².

După cum s-a mai spus tezaurul de la Turda, ca și cel de la Frata, este compus exclusiv din emisiuni U, 22. Pînă acum în Ungaria, deci în țara de baștină a acestor emisiuni, nu se cunoaște decît un singur tezaur cu această compoziție, cel de la Somogyvár. Faptul nu este întimplător: abundentele emisiuni de tip U, 20—U, 22 par să fie legate de cheltuielile cerute de ofensiva ungară în Transilvania pe timpul lui Ladislau I, iar prezența a două tezaure de emisiuni U, 22 în Transilvania în opoziție cu unul singur în Ungaria, confirmă acest fapt și acordă celor două tezaure transilvane o deosebită valoare documentară în urmărirea etapelor penetrației ungare în Transilvania în a doua jumătate a secolului XI, mai exact în ultimele decade ale acestui secol.

În acest context are o deosebită importanță datarea exactă a celor două tezaure, cel de la Frata și cel de la Turda, pe baza poziției lor cronologice în cadrul emisiunilor U, 22; aceasta, la rîndul ei, este stabilită tocmai de *studiul minuțios al semnelor de control*, care ne oferă elemente de date atît în legătură cu acumularea tezaurelor cît și cu îngroparea lor.

Pe lîngă o cronologie relativă a emisiunilor lui Ladislau I (vezi nota 3), școala numismatică maghiară a propus și o cronologie absolută²³ a acestor emisiuni, în cadrul căreia denarii U, 20, din care este constituit integral tezaurul de la Sîntandrei²⁴ se datează în 1081 iar denarii U, 22 în 1095. Credem însă că datarea emisiunii U, 22 în 1095, deci în anul morții lui Ladislau I se lovește de anumite dificultăți: regele moare încă înainte de sfîrșitul anului 1095, iar în cadrul acestui an o emisiune abundentă ca U, 22 ar fi deci contemporană cu încă două emisiuni monetare: U, 23—24. Chiar dacă aceste ultime două emisiuni sînt foarte reduse numeric²⁵, dovadă că durată în care au fost emise este

²² Vezi Frata, p. 46, cu nota 9.

²³ G. Radóczy, în *Az Érem*, 1968, seria 24, nr. 45—46, p. 4.

²⁴ I. Sabău, *SCN*, II, 1958, p. 294.

²⁵ Gradul de raritate pentru denarii U, 23—24 dat de Unger, I, p. 70 este o indicație pozitivă în acest sens.

foarte mică, ne pare mai logic să acordăm denarilor U, 22 un timp mai lung de emiteră care să acopere anul 1094 și, poate, începutul anului 1095. În acest caz îngroparea tezaurelor de la Frata și Turda, acumulate într-un timp foarte scurt, are loc *cel mai târziu* la începutul anului 1095. Pentru precizarea etapelor penetrației ungarilor în Transilvania faptul că dispunem de elemente atât de precis databile este deosebit de important. Într-adevăr, cel mai devreme după lupta de la Chiraleș²⁶ deci după 1068, dar cel mai târziu începînd cu domnia lui Ladislau I înaintarea unghiurilor spre est este reluată. Limitele ei estice la sfîrșitul secolului XI sînt dateate pînă acum²⁷ aproape numai pe baza studiului toponimicelor referitoare laa fortificațiile numite „prisăci” (lat.: indagine; ungurește: gyepű; în germană: Hach) și la așezările de pece-negi și secui folosiți ca grăniceri²⁸ în zonele acestor fortificații²⁹. Potrivit datelor oferite de aceste toponimice, la sfîrșitul secolului XI ungurii, pătrunzînd pe valea Mureșului și a Tirnavelor, nu depășesc spre est zona actualului oraș Tingu Mureș, limita înaintării lor spre sud fiind linia rîului Tirnava Mare³⁰. Într-adevăr la răsărit de Moldovenești³¹ lîngă Turda, materialul arheologic de la sfîrșitul secolului XI lipsește. În zona orașului Tg. Mureș apare însă material monetar de la Ștefan II (1114—1131) și Bela II (1131—1134)³². Tezaurul de la Frata reprezintă deci pînă acum singurul material arheologic cu datare sigură, de la sfîrșitul secolului XI, care marchează înaintarea ungarilor spre estul Transilvaniei. El se află, firește, în interiorul zonei ocupate, dar la cel mult 20 de km în linie dreaptă de limita estică a înaintării ungarilor stabilită pe baza toponimicelor și, parțial, indirect pe baza materialului monetar mai târziu³³. În aceste circumstanțe concluziile unei metode de cercetare sînt sprijinite și confirmate de rezultatele cercetării numismatice, ceea ce arată, odată mai mult, posibilitățile acestei discipline în cercetarea istorică. Ea dovedește de asemenea că, în împrejurări în care altă documentare lipsește, datele oferite de cercetarea numismatică sînt perfect valabile.

Înaintarea ungarilor spre est pare a ajunge pe la 1200 la marginea de răsărit a Transilvaniei, la Carpați³⁴.

În această ordine de idei e foarte dificil de precizat datarea îngropării tezaurului de la Sînpaul, care ar putea constitui un punct de re-

²⁶ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 96.

²⁷ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 112.

²⁸ Lucrarea lui H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, nu ne-a fost accesibilă.

²⁹ Este concludentă în acest sens descoperirea tezaurului de la Taden într-un mormînt cu călăreț, ce făcea parte din garnizoana unei astfel de prisăci.

³⁰ K. Horedt, *Contribuții* ..., p. 119.

³¹ Din cimitirul de la Moldovenești provin două monete de la Ladislau I, precedate însă de altele mai vechi. I. Sabău, SCN, II, 1958, p. 290.

³² K. Horedt, *Contribuții* ..., p. 119.

³³ Vorbind despre limita de est a înaintării ungarilor în Transilvania pe la sfîrșitul secolului XI e necesar să precizăm că nu ne gîdim că ea s-ar înfățișa sub forma unei linii drepte N—S. Pătrunderea are loc pe valea Someșului, Mureșului și a Tirnavelor. Descoperiri noi și cercetări pe teren vor putea aduce precizări importante în legătură cu traseul acestei limite de est. Cetățile de pămînt de pe valea Nirajului și Lufului ar putea fi dateate pe la sfîrșitul secolului XI (mulțumim colegului I. Ferenczi pentru această informație).

³⁴ K. Horedt, op. cit., p. 128; Șt. Pascu, op. cit., p. 112, cu nota 33.

per cronologic tocmai în problema pe care o discutăm: o informație mai veche³⁵ ne spune că aici s-au găsit „în cantitate mare monete ale lui Coloman, Ladislau și Bela⁴. Majoritatea cercetărilor consideră că este vorba de monete de la Coloman, Ladislau I și Bela I, care s-ar înșirui între 1060—1116. Ne întrebăm însă de ce B. Orban, de la care provine informația i-ar fi amintit pe acești regi în ordine inversă, de la cel mai recent la cel mai vechi și dacă nu cumva informația se referă la piese de la Coloman, Ladislau II și Bela III, care s-ar eşalona între 1095—1196. Uzul curent, stabilit de mult timp, este de a menționa monetele unui tezaur pornind de la cele mai vechi la cele mai recente. În aceste condiții este drept să considerăm poziția cronologică a tezaurului de la Sinpaul ca neprecisă.

După cum s-a mai spus tezaurul de la Turda a fost descoperit în zona lacurilor sărate de lângă oraș. Prezența sa este în mod evident legată de ocnele din această zonă. După cum se știe, cîmpia panonică nu are sare și, în aceste condiții, pentru unguri sarea era mai scumpă decît aurul³⁶. De altfel în decursul istoriei, din antichitate³⁷ pînă în evul mediu³⁸, sălinele sînt centre de intensă activitate economică în jurul cărora, în evul mediu, apar uneori monetării³⁹. Nu este întîmplător că cel mai vechi document referitor la Transilvania⁴⁰, cel din 1075, este în legătură cu ocnele de la Turda. Una din primele griji ale regilor unguri a fost desigur, organizarea exploatării de sare din Transilvania.

Cîteva cuvinte în sfîrșit despre cauzele îngropării tezaurului de la Turda. El a fost îngropat în același timp și din aceleași cauze ca și cel de la Frata: probabil în legătură cu una din numeroasele incursiuni ale cumanilor așezați în Moldova⁴¹, de unde întreprind expediții de jaf în Transilvania și Ungaria. Ar fi extrem de tentant să punem îngroparea celor două tezaure, de la Turda și Frata, în legătură cu marea incursiune cumană din 1091, menționată de *Chronicon Pictum*⁴², ceea ce ar data automat în același an și emisiunile U, 22. Nu există însă o bază

³⁵ B. Orban, *A székelýföld leírása történelmi természetrajzi és népismereti szempontból*, vol. I, Budapest, 1868, p. 166, cu nota 2; I. Sabău, SCN, II, 1958, p. 294.

³⁶ E. Wagner, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürgischen Sachsen*, Köln—Wien, 1976, p. 5.

³⁷ B. Mitrea, EDR, X, 1945, p. 153; E. Chirilă — B. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru*, Tîrgoviște, 1969, p. 43; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 107.

³⁸ M. Robin, *Salines et fontaines salées*, în 93-e Congrès National des sociétés savantes (Tours, 1968), Section d'archéologie; R. P. François de Dainville, *Cartes du sel*, în *Le rôle du sel dans l'histoire*, Paris, 1968; J. Schneider, *La ville de Metz aux XIII-e et XIV-e siècles*, Nancy, 1950. Lucrarea lui M. R. Bloch, *The social influence of the salt*, în *Scientific American*, 209, July, 1963, nu ne-a fost accesibilă.

³⁹ I. Heidrich, *Die Merowingische Münzprägung in Gebiet von oberer Maas, Mosel und Seille*, în *Rheinische Vierteljahrsbücher*, 38, 1974, p. 89; A. M. Stahl, *Merovingian CA coinage*, în *American Numismatic Society Museum Notes*, 21, 1976, p. 145.

⁴⁰ Documente privind istoria României, veacul XI—XIII. C. Transilvania, vol. I, (1075—1250), București, 1951, p. 355 (text latin), p. 1 (traducere românească); Șt. Pascu, op. cit., p. 96.

⁴¹ V. Spinai, *Relations of the local population of Moldavia with the nomadic turanian tribes in the 10th—13th centuries*, în *Relations*, p. 268.

⁴² *Chronicon Pictum*, LXII, București, 1937 (ed. G. Popa — Lisseanu).

sigură pentru aceasta, după cum nu avem nici o posibilitate de a stabili o legătură sigură între îngroparea celor două tezaure din Transilvania și îngroparea tezaurului de la Somogyvár, la sud de Balaton, în Ungaria.

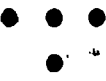

Cu aceasta ne încheiem considerațiile asupra tezaurului de la Turda, care ne-a dat posibilitatea de a cerceta minuțios emisiunile U, 22, de a încadra două tezaure de astfel de emisiuni în contextul istoric al pătrunderii ungarilor în Transilvania la sfârșitul secolului XI și de a verifica încă odată valabilitatea cercetării numismatice în comparație cu cea a altor discipline ale științei istorice.

EUGEN CHIRILĂ — ANA HOPÂRTEAN

1 	2
3 	4
5 	6
7 	8
9 	10
11 	12
13 	14
20	22

Pl. 1. Semnele de control de pe monedele tezaurului de la Turda.

 1	 2	 3	 4
 5	 6	 7	 8
 9	 10	 11	 12
 13	 14	 15	 16
 17	 18	 19	 20
 21	 22	 23	 24
 25	 26	 27	 28
 29	 30	 31	 32
 33	 34	 35	 36
		 37	

Pl. 2. Semnele de control de pe emisiunile U, 22.

Semn de control	Tez I	Turda	Frata	Somogy kiliti	Tez. II.	Tadten
1	X	4	13	2	14	2
2	X	8	10	5	17	4
3			1			
4	X		1			
5	X				1	
6			5	2	8	1
7		3	1			
8			1			
9					1	
10	X	2	7	5	16	4
11			3			
12	X	4	6	1	9	
13		1	1			
14		1				
15					1	
16			1			
17				1		
18				2		
19				1		

Pl. 3. Distribuirea semnelor de control în tezaurele discutate în lucrare.

Semn de control	Tez. <u>I.</u>	Turda	Frata	Somogy-kiliti	Tez. <u>II.</u>	Tadten
20			2			
21			1			
22		1	1			
23			2		1	
24	X		1			
25			1			
26	X	11	31	6	24	4
27		2				
28		1				
29		3	1	1	1	
30	X	2	7	4	13	
31			1		1	
32		4	7	2	3	1
33					1	
34				2		
35				1		
36					2	
37			4	1	1	
Fără semn de control		1	10	3	6	2

Pl. 4. Distribuirea semnelor de control în tezaurele discutate în lucrare.

27

29

41

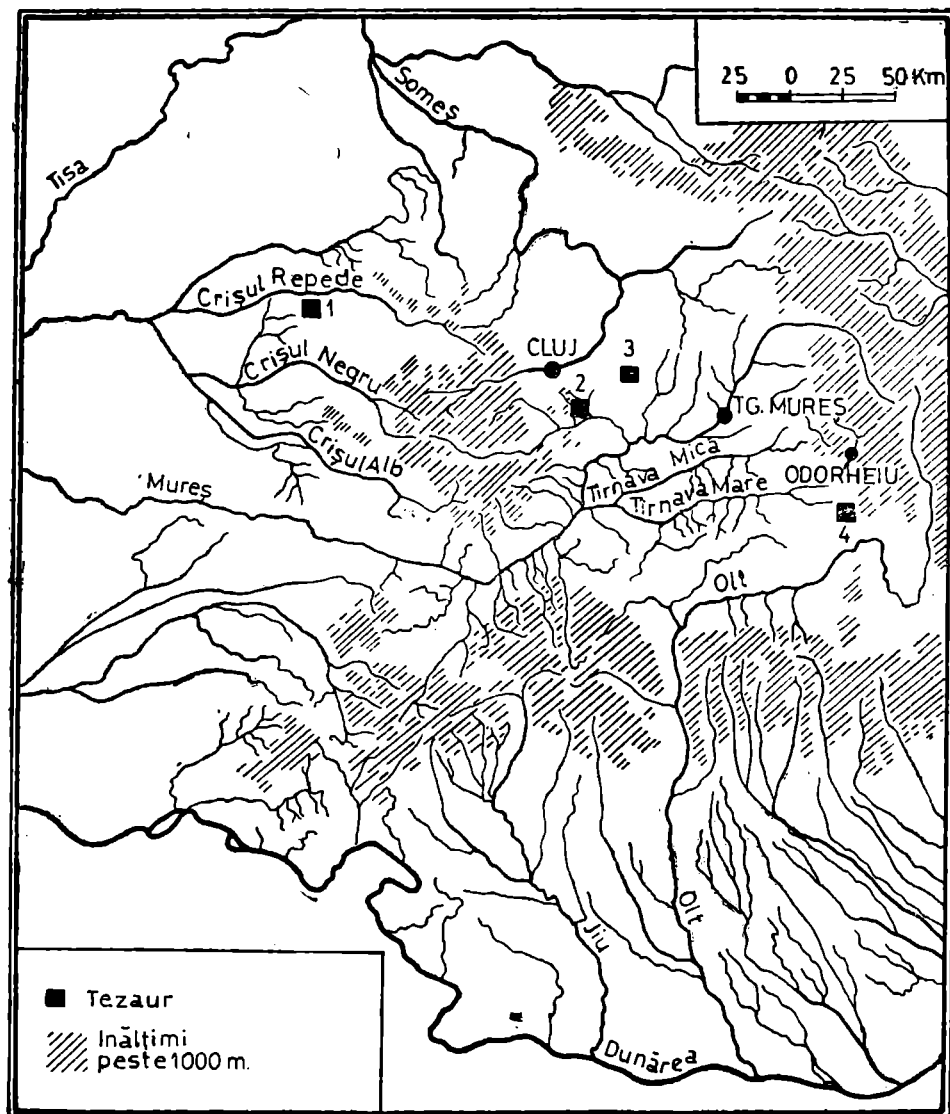

43

48

Pl. 5. Pieseale nr. 27, 29, 41, 43, 48 din tezaurul de la Turda, mărite de două ori

Pl. 6. 1. Sintandrei; 2. Turda; 3. Frata; 4. Sînpaul.

RELĂȚIILE DINTRE TURDA VECHIE ȘI TURDA NOUĂ ÎN CEA DE-A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA ȘI PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XVII-LEA

(Contribuții documentare la istoricul orașului Turda)

1. Încă din secolul al XIV-lea alături de așezarea cunoscută în documentele medievale din secolul al XIII sub denumirea de Turda (Thorda, Torda) informațiile documentare — e vorba de registrul subcolectorilor de dijme din anii 1332—1336¹ — atestă și existența așezării denumite Turda Nouă (Nova Torda). În ceea ce privește amintita așezare mai veche, Turda, care apare în documentele medievale încă din secolul al XIII-lea, aceasta este pomenită în legătură cu ocnele de sare de acolo², apoi în legătură cu un sat învecinat al călugărilor din ordinul Ioaniților³, cunoscându-se din acest secol și documentul dat în 1291, prin care comunității din Turda i se recunosc libertățile obținute mai de mult⁴. Într-un document din 1297 așezarea apare deja ca oraș (civitas)⁵. Aceste atestări documentare sînt însă sporadice, bazate pe documente păstrate în alte arhive decît cea a tîrgului Turda, aceasta din urmă trecînd prin vicisitudini ce n-au permis conservarea documentelor medievale proprii. Din menționatul privilegiu dat în 1291 oaspeților acestei așezări aflăm că în 1241 „toate actele lor întocmite cu privire la libertățile lor au fost mistuite de foc și arse în cetatea banului Micud, în vremea tătarilor și de către acești tătari”⁶. Cu trei secole mai tîrziu, în privilegiul dat la 1 mai 1602 în Alba Iulia de către Sigismund Báthori, prin care întărește vechile privilegii și libertăți ale tîrgului, se spune că privilegiile și scrisorile de libertăți mai vechi dobîndite de tîrgul Turda au fost distruse cu prilejul luptelor și incendiilor ce au avut loc în această localitate⁷, în vara anului 1601. În acest fel se înțelege că informațiile privitoare la Turda, amintită și ca Turda Veche după apariția celeilalte așezări care purta numele de Turda Nouă, sînt relativ puține. În bună parte lipsesc privilegiile sale proprii, care să ne ofere date amănunțite despre drepturile, libertățile așezării, organizarea sa și mai cu seamă lipsesc documentele sale interne (în primul rînd protocoalele adunărilor de centumviri,

¹ *Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania*, vol. III (1331—1340), București, 1954, p. 122. În continuare se va cita: *DIR.C.* — Orbán Balázs, *Torda város és környéke* (Orașul Turda și împrejurimile sale), Budapesta, 1889, p. 142. — Camil Mureșan, *Monumente istorice din Turda*, București, 1968, p. 13.

² În anul /1271/: *DIR.C. Veacul XIII*, vol. II (1251—1300), București, 1954, p. 142; în anul 1276: *Ibidem*, p. 183.

³ În anul 1288: *Ibidem*, p. 301; în anul 1295: Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor), V, Budapesta, 1913, p. 683.

⁴ Documentul din 1291 /înainte de iulie 10/: *DIR.C. Veacul XIII*, vol. II (1251—1300), București, 1954, p. 376—377.

⁵ *Ibidem*, p. 435.

⁶ *Ibidem*, p. 376. — Csánki. op. cit., p. 685.

⁷ Orbán, op. cit., p. 127.

protocoalele de judecată și socotelile), care să ateste felul în care beneficia de drepturile și libertățile dobândite, în care să fie consemnate normele ce au reglementat viața proprie a așezării și care să reflecte îndeosebi modul în care erau aplicate toate acestea în viața cotidiană. Din acest motiv, deși în lat domeniu avem date mai numeroase în ceea ce privește istoricul localității, doar cu greu putem reconstitui organizarea și viața ei internă, mai ales în cadrul evoluției sale din oraș (civitas) în târg (oppidum).

Dacă informațiile privind localitatea inițial denumită Turda (apoi Turda Veche) sînt sporadice și nu cuprind prea multe informații asupra vieții interne și a organizării așezării, cele privind Turda Nouă sînt și mai reduse atît ca număr cît și ca date. În afară de informațiile ce atestă existența așezării⁸, în ceea ce privește organizarea sa și viața sa internă precum și relațiile cu Turda Veche aproape că nu avem date înainte de repopularea ei din secolul al XVII-lea. De aceea aceste probleme s-au putut urmări mai de aproape abia începînd din acel secol, cînd după amintita repopulare a așezării Turda Nouă, distrusă în 1601, cele două așezări locuite de comunități cu drepturi diferite vor parcurge din nou o etapă a evoluției ce se va încheia în cea de a doua jumătate a secolului XVII-lea prin contopirea din nou a celor două așezări și nivelarea drepturilor populațiilor lor. Dar, așa cum am amintit, etapa premergătoare acestei evoluții, mai ales sub aspectul organizării și a relațiilor dintre cele două așezări cuprinde foarte multe părți lacunare. Importanța documentului pe care-l prezentăm cu acest prilej constă tocmai în faptul că ne oferă o serie de informații anterioare repopulării așezării Turda Nouă, privind organizarea și viața internă, comunitatea celor două așezări, informații ce pot fi puse în corelație cu unele informații ale altor izvoare sporadice și evaluate critic în lumina acestora.

2. Documentul la care ne referim și pe care-l reproducem în anexă constă din mărturia depusă la cererea judeului și juraților tirgului Turda în fața reprezentanților comunității orașului Cluj în zilele de 23 și 28 martie 1629 de către 20 de martori, privind relațiile care au existat în trecut între Turda Veche și Turda Nouă. Înainte de a trece la analiza acestor mărturii, considerăm că nu este lipsit de importanță să încercăm să stabilim, care au fost antecedentele și cu ce prilej, în ce scop s-a efectuat această ascultare de martori.

Din istoricul celor două așezări știm că în vara anului 1601, după uciderea lui Mihai Viteazul, în cursul ciocnirilor care au avut loc între trupele nobililor care îl sprijineau pe Sigismund Báthori și trupele de mercenari de sub comanda generalului Basta, Turda Nouă a fost distrusă în întregime⁹. Privilegiul dat de Gabriel Bethlen la Alba Iulia în 25 august 1619 cu prilejul așezării pedestrașilor săi în Turda Nouă amintește cum au fost uciși și devastați în vara anului 1601 locuitorii din Turda Nouă, adăpostiți în întăritura din jurul bisericii de acolo, supra-

⁸ Din anii 1393, 1503, 1523: Csánki, *op. cit.*, p. 685.

⁹ *Enyedí Pál énekéből az erdélyi veszedelmekről* (Din cîntul lui Paul Enyedí despre nenorocirile din Transilvania), în *Erdélyi Történelmi Adatok* (Date istorice transilvane) Cluj, 1855, p. 201. În legătură cu izvorul vezi: I. Crăciun și A. Ilieșiu, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne în sec. XV—XVIII privind istoria României*, București, 1963, p. 235, n. 1. — Orbán, *op. cit.*, p. 143. — Mureșan, *o.c.*, p. 17 și 29.

viețuitorii luînd calea pribegiei și devenind victimele ciumei și foametei¹⁰. Insuși documentul pe care-l prezentăm cuprinde informații asupra stării pustiite a așezării, anume un martor arată în legătură cu târgul anual ținut la Turda Nouă de ziua Sfintului Ioan că „în timpul războiului”, cînd a locuit el la Turda, acest târg nu s-a ținut în Turda Nouă ci în Turda Veche, deoarece Turda Nouă a fost loc pustiu.¹¹

Repopularea așezării Turda Nouă și stabilirea drepturilor și libertăților celor așezați în localitate se face de către Gabriel Bethlen. În legătură cu aceste măsuri cunoaștem două privilegii. Din privilegiul dat la 8 martie 1614 în Mediaș rezultă că încercarea de repopulare s-a făcut în interesul bunei funcționări a ocnelor de sare, privilegiul vizînd pe tăietorii de sare ce se așează în Turda Nouă. Comparînd conținutul privilegiului cu cele cuprinse în ascultarea de martori din 1629, dată în anexă, rezultă că acordarea drepturilor și libertăților stabilite în acest privilegiu a ținut seamă de relațiile constituite în decursul secolelor între cele două așezări și nu a știrbit drepturile târgului Turda Veche, ținînd seamă mai ales de folosirea în comun a avuției celor două comunități și dreptul de crișmărit.¹² Pare însă că în urma emiterii acestui privilegiu Turda Nouă nu a fost repopulată în modul dorit, deoarece în cel de al doilea privilegiu de repopulare, dat în 1619, se spune că Turda Nouă e nepopulată.¹³

Ceea ce produce însă schimbări esențiale în relațiile dintre cele două așezări se datorește drepturilor și libertăților stabilite în privilegiul amintit, dat la Alba Iulia în 25 august 1619. Cu acest prilej principele îi așează în Turda Nouă pe foștii lui pedestrași, donîndu-le așezarea Turda Nouă cu tot ce ține de ea și acordînd tuturor celor așezați acolo drepturi nobiliare în schimbul obligațiilor militare.¹⁴ Totodată dispune ca din hotarul celor două așezări, de care pînă atunci cele două comunități beneficiau în devălmășie, să fie desprinsă partea cuvenită așezării Turda Nouă și să fie folosită de locuitorii acesteia, ceea ce a atras după sine declararea întîmpinării de către cei din Turda Veche împotriva separării avuției comune, dar fără rezultat.¹⁵ În această situație relațiile stabilite în trecut între cele două comunități au suferit perturbări, generate mai ales de două motive. Primul motiv consta din existența a două drepturi diferite în cadrul a două comunități care pînă atunci aveau drepturi egale¹⁶ și anume, cei din Turda Veche au fost lăsați în drepturile lor anterioare, în schimb celor din Turda Nouă li s-au acordat

¹⁰ Orbán, *op. cit.*, p. 143.

¹¹ Anexă, declarația martorului al doisprezecelea.

¹² Orbán, *op. cit.*, p. 139 și 143.

¹³ *Ibidem*, p. 143.

¹⁴ *Ibidem*, p. 143—144. — Mureșan, *op. cit.*, p. 17.

¹⁵ Orbán, *op. cit.*, p. 146.

¹⁶ Prezența nobililor în târguri sau obținerea drepturilor nobiliare de unii locuitori ai târgului, după cum se știe din istoricul mai multor târguri din Transilvania, a dus la controverse în cadrul comunității târgului între locuitorii care beneficiau de drepturi diferite, mai ales în domeniul suportării sarcinilor. În ceea ce privește cele două așezări turdene, din declarația martorilor 1 și 2 rezultă că înainte de repopulare chiar și nobilii așezați acolo aveau drepturi și obligații asemănătoare cu restul locuitorilor. — Vezi și reglementarea lui Sigismund Báthori dată la 13 august 1591 în Alba Iulia, privilegiul său din 1 mai 1602 dat tot la Alba Iulia și cel al lui Gabriel Báthori, dat în Cluj la 3 mai 1609. Orbán, *op. cit.*, p. 127 și 129.

drepturi nobiliare, deci mai avantajoase decât aveau cei din localitatea soră.¹⁷ Al doilea motiv constă în faptul că în locul folosirii comune a hotarului până atunci în devălmășie, hotarul ce se cuvenea celor din Turda Nouă urma să fie defalcat. Această nouă situație va genera un nou proces în evoluția acestor târguri, în cadrul căruia cei din Turda Veche vor căuta să restabilească vechea comunitate în care rolul principal îl va avea vechea așezare, pe cînd noii locuitori din Turda Nouă vor să beneficieze cît mai mult de avantajele oferite de privilegiul din 1619. Noua situație a celor așezați în Turda Nouă prezenta însă o serie de probleme nereglementate precis și în legătură cu acestea urma să se ia măsuri uneori chiar de către puterea centrală. Astfel, deși începînd din 1609 jurisdicția deplină nobiliară, liberul baronat, a fost în general înlăturată în Transilvania¹⁸, totuși, comunitatea din Turda Nouă pare că beneficia sau intenționa să beneficieze de această prerogativă. Așa se explică faptul că articolul IX al dietei ținute la Alba Iulia între 9 aprilie și 5 mai 1628, referindu-se la faptul că locuitorii din Turda Nouă pînă atunci nevoind să țină nici de jurisdicția târgului, nici de cea a comitatului, dispune ca cei ce nu vor să se considere ca membrii ai comunității târgului ci vreau să beneficieze de libertățile nobiliare, să se supună jurisdicției comitatului Turda.¹⁹

Din ascultările de martori care au avut loc în favoarea târgului Turda Veche nu rezultă în mod cert în ce scop au fost efectuate. Puteau fi în legătură cu întîmpinarea din 1620, amintită mai înainte, care avea ca scop împiedicarea defalcării hotarului comun. Din unele date ale ascultărilor făcute rezultă existența neînțelegerilor în această privință și sînt indicii că separarea hotarelor încă nu a fost realizată. Astfel martora a cincisprezece spune despre o vie care a fost a ei că cei din Turda Nouă vor s-o ocupe pe seama lor. Dar putea fi făcută, chiar în urma articolului dietal menționat, în vederea unei noi încercări a târgului Turda Veche de a restabili vechea situație, demonstrînd prin probele ascultării de martori că nu numai organizarea și hotarele celor două așezări au fost comune, dar că în trecut calitatea de nobil a unui locuitor din cele două așezări nu-l împiedica să fie pârtaș atît al drepturilor cît și al obligațiilor comunității. În sfîrșit, nu este exclus nici faptul că ascultarea de martori a fost făcută în vederea reglementării raporturilor dintre cele două așezări, realizată în oarecare măsură prin înțelegerea încheiată între Turda Veche și Turda Nouă la 29 august 1631, în vederea soluționării conflictului între cele două comunități.²⁰ Intenția celor din Turda Veche a fost însă în mod cert — indiferent care a fost mobilul imediat care a dus la ascultarea martorilor — probarea faptului că înainte de pustiirea așezării Turda Nouă în 1601, această așezare a fost sub ju-

¹⁷ Situația mai avantajoasă a celor din Turda Nouă a atras pe cei din Turda Veche în noua comunitate. De aceea în 1634 s-a interzis sub sancțiunea de 200 de florini ca cei din Turda Nouă să primească în comunitatea lor persoane din Turda Veche: Vezi: *Approbatæ Constitutiones regni Transilvaniæ et partium Hungariæ eidem annexarum, 1540—1653*, partea III, titlul 61, articolul 1.

¹⁸ *Ibidem*, p. III, t. 18, art. 1. — În legătură cu baronatul liber vezi: A. Kiss, *Forul dominal în Transilvania*, în *RevArh.*, anul XII (1969), nr. 2, p. 61 n. 7 și p. 63 n. 25.

¹⁹ Szilágyi Sándor, *Monumenta comitialia regni Transilvaniæ*, vol. VIII, Budapesta, 1882, p. 485.

²⁰ Orbán, *op. cit.*, p. 149.

risdicție comună cu Turda Veche și ele au avut hotare comune, beneficiind de drepturi și obligații egale.

3. Ascultarea celor 20 de martori în legătură cu relațiile dintre Turda Veche și Turda Nouă înainte de repopularea acestei așezări din urmă s-a făcut — așa cum am mai amintit — în orașul Cluj, în fața reprezentanților comunității orășenești. Cei ascultați erau la data audierii locuitori ai orașului Cluj, dar — după cum vom vedea — în cea mai mare parte foști turdeni. Audierea martorilor s-a făcut de către reprezentanții comunității orășenești în baza dreptului pe care îl avea orașul Cluj de a întocmi și emite sub sigiliu propriu acte autentice privind actele și faptele locuitorilor săi. Acest drept în privința locuitorilor și pe teritoriul orașului excludea activitatea altor organe îndreptățite să întocmească acte autentice, astfel că și în domeniul procedurii judecătorești ascultarea martorilor în pricinile judecate în fața judelei orașului, dar și acelea care trebuiau luate pentru alte instanțe, pentru locuitorii orașului și pe teritoriul orașului s-au efectuat de către reprezentanții comunității orășenești²¹. Iar potrivit obiceiului stabilit, ascultările de martori se consemnau în protocoalele ascultărilor de martori păstrate încă din prima parte a secolului al XVI-lea, actele autentice conținând mărturiile fiind emise apoi sub sigiliul orașului în baza textului consemnat în aceste protocoale. În acest fel aa ajuns în protocolul ascultărilor de martori al orașului Cluj mărturia celor 20 de locuitori ai orașului într-o pricină care privea exclusiv cele două comunități din Turda.

O altă întrebare în legătură cu aceste mărturii, de care trebuie să amintim, constă în aceea, de ce a fost nevoie să fie ascultați într-o pricină care privește organizarea internă de odinioară a celor două așezări turdene, relațiile din trecut care au existat între ele, martori dintr-o altă localitate, chiar dacă o bună parte din acești martori au fost originari din Turda sau au locuit acolo. Vîrsta celor audiați nu justifică acest fapt, dat fiind că martorii sînt de diferite vîrste, de la 45 pînă la 88 de ani, deci nu sînt numai oameni foarte bătrîni, ci de vîrste de care puteau fi găsiți martori din belșug chiar în Turda. Motivul ascultării unor locuitori din Cluj, într-o problemă internă a celor două așezări turdene trebuie căutat în concepția juridică potrivit căreia nimeni nu poate fi martor într-o pricină în care e interesat și nu poate emite nici acte autentice care să servească drept probe în aceasta.²² Astfel, chiar dacă martorii ascultați au fost în bună parte turdeni, totuși la data depunerii mărturiei din punct de vedere formal ei nu mai erau interesați în pricina celor două comunități turdene, fiind locuitori ai orașului Cluj.

Dintre cei 20 de martori 14 sînt bărbați, iar 6 femei. Ținînd seamă de mărturiile lor, constatăm că 10 dintre ei sînt în mod cert din Turda,

²¹ Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez* (Colecție de documente la primul volum al istoriei Clujului), Buda, 1870, p. 83, 121—126. — Idem, *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez* (Colecție de documente la volumul al doilea și al treilea al istoriei Clujului), Budapesta, 1888, p. 149. — În 1692 breasla cizmarilor din Cluj este admonestată din partea orașului pentru că a efectuat ascultări de martori fără respectarea privilegiilor orașului. *Arhivele Statului Cluj. Fond Corporația cizmarilor din Cluj*, fasc. 20, fila 1.

²² Este cunoscut că — tot în virtutea acestei concepții — locurile de adevărare nu emiteau acte autentice în pricinile în care erau interesate, ci se adresau altui loc de adevărare sau cancelarii îndreptățite să emită acte autentice.

fie originari de acolo, fie foști locuitori ai târgului (martorii 1, 2, 3, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15), în cazul a 9 martori răspunsurile indică faptul că ei cunosc bine situația din cele două așezări, dar nu rezultă în mod cert că ar fi fost turdeni (martorii 4, 9, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 20) și numai despre unul singur dintre martori (al cincilea) știm în mod sigur că el cunoștea situația din Turda datorită faptului că frecventa târgurile de acolo încă din copilărie, deci nu a fost turdean.

În baza vârstei martorilor, considerînd că o persoană își aduce aminte de cele petrecute în viața sa cam de la vârsta de 7 ani și ținînd seama de unele precizări din mărturii, informațiile martorilor pot reflecta situația existentă în relațiile dintre cele două așezări în baza cunoașterii directe în perioada dintre 1548 (martorul al patrulea) și 1606 (martorul al șaselea, care a locuit în Turda între 1593 și 1606).

Constatăm că între declarațiile martorilor nu sînt contradicții esențiale, doar există cazuri cînd, în cîte o chestiune, unii își amintesc într-un fel, alții în alt fel de vreun amănunt. La evaluarea informațiilor trebuie să ținem seamă și de faptul că toți martorii depun la cererea comunității din Turda Veche, sînt martori ai acestui târg.

În protocolul ascultărilor de martori nu au fost consemnate întrebările formulate în mod obligatoriu în prealabil, la care trebuiau să răspundă martorii (deutri puncta). Acestea, de obicei, nu se consemnează în protocolul orășenesc. Totuși, în baza răspunsurilor date putem reconstitui cele 6 întrebări astfel:

1). Turda Veche și Turda Nouă au fost supuse în trecut aceleași jurisdicții, cele două așezări au avut același jude, sau fiecare dintre ele își avea judele propriu?

2). Dacă judele celor două așezări a fost ales vreodată și dintre locuitorii din Turda Nouă sau nu, dacă au existat centumviri și jurați și din Turda Nouă în adunarea comună a centumvirilor și consiliul comun al celor două târguri?

3). Turda Veche și Turda Nouă aveau hotar comun și îl foloseau în devălmășie sau hotarul fiecărei așezări era separat de cel al celeilalte?

4). Cui îi reveneau bunurile celor decedați fără urmași? Tîrgului sau principelui?

5). Cine îndrepta pricinile iscate la târgul anual de la Turda Nouă? Judele tîrgului Turda Veche, reprezentantul acestuia sau era un jude propriu al așezării Turda Nouă? La târgul anual amintit cei din Turda Veche puteau duce și vinde în mod liber vin și hidromel?

6). Existau dealuri de vii separate pentru cei din Turda Veche și separate pentru cei din Turda Nouă, sau acestea erau comune?

4. În urma analizei răspunsurilor date constatăm că în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pînă la pustiirea așezării Turda Nouă, în anul 1601, în privința celor două așezări organizarea internă și relațiile dintre ele pot fi schițate astfel:

Cele două așezări erau supuse aceleiași jurisdicții, ca atare membrii comunităților suportau aceleași sarcini, martorul al treilea dînd chiar ca exemplu că la lucrările de la biserica din Turda Nouă au luat parte și cei din Turda Veche, amintindu-se și obligația de pază, de facerea digurilor (martorul 2), atît pentru heleșteu, cît și pe Arieș (martorul 11).

Exista un singur jude, de fapt judele târgului principal Turda Veche, ales prin vot egal de către centumvirii proveniți din ambele așezări. În afară de centumviri și jurații proveneau din ambele comunități (martorul al șaselea amintește chiar numele unor jurați din Turda Nouă). Alegerea judeului se făcea în adunarea centumvirilor, convocată prin tragerea clopotelor, când și centumvirii din Turda Nouă au coborât în Turda Veche pentru a alege judele (martorul 2). Când judele a convocat adunarea centumvirilor și consiliul, în acestea se prezentau centumvirii și jurații din ambele comunități (martorul 3). Unii adaugă că în această privință în trecut nu au fost neînțelegeri între cele două comunități, ba chiar și nobilii și oamenii de frunte care locuiau acolo suportau sarcinile târgului (martorul 2)²³, fiind aleși și unii dintre ei în consiliu (martorul 1).

În ceea ce privește alegerea judeului comun și dintre locuitorii din Turda Nouă, la această întrebare nu mai pot da răspuns similar toți martorii, fiind martori care nu știu să fi existat jude ales din Turda Nouă. După alții se alegea jude și dintre cei din Turda Nouă, dacă se găsea o persoană potrivită pentru funcția de jude (martorul 1), iar acest jude cîrnuia apoi întregul târg, înțelegîndu-se prin acesta ambele așezări (martorul 4). Martorul al șaptelea amintește chiar nominal un asemenea jude ales din Turda Nouă, pe care el l-a slujit când locuia în Turda și precizează că în timpul cît a fost jude acest locuitor din Turda Nouă în Turda Veche n-a fost alt jude, fapt confirmat și de martorul al treisprezecelea, iar martorul al unsprezecelea amintește de asemenea nominal pe un locuitor din Turda Nouă care a fost ales jude, dar nu e sigur pe afirmația sa.

Hotarul celor două așezări a fost comun, atît pămînturile arabile cît și fînațele se foloseau în devălmășie, fără să existe vreo delimitare între hotarul celor două așezări. Împărțirea pămîntului se făcea anual (martorul 7), primăvara, cînd cei din Turda Veche și Turda Nouă întrunindu-se, se duceau împreună să împartă pămîntul (martorul 18), iar la alegerea locurilor nu se ținea seamă dacă cineva era din Turda Veche sau Turda Nouă. Fiecare își alegea pămîntul în partea de hotar în care voia, în așa fel că cei din Turda Veche aveau pămînt arabil și fînăț în hotarul dinspre Turda Nouă și invers.

Se precizează în legătură cu acest fapt că din pricina devălmășiei în Turda nici nu a existat proprietate individuală în privința pămîntului arabil (martorul 1), pentru că acolo nu exista pămînt moștenit, fiecare primind pămînt în funcție de darea plătită și prestații (martorul 15).²⁴ În afară de pămînturile arabile și fînațe a fost comun și heleșteul (martorul 8). Martora a treisprezecea precizează că această stăpînire a hotarului în devălmășie de către ambele așezări exista încă din secolul al XIV-lea, din timpul lui Nicolae Pogány.²⁵ Al patrusprezecelea martor precizează totuși în legătură cu folosirea în devălmășie a hotarului că cei din Turda Nouă arau mai mult în partea de hotar spre Aiton, iar cei din Turda Veche în alte părți, dîndu-se dijmă însă împreună.

²³ Vezi reglementarea lui Sigismund Báthori din 13 august 1591 dată la Alba Iulia și privilegiul său dat tot la Alba Iulia la 1 mai 1602. Orbán, *op. cit.*, p. 127.

²⁴ Vezi privilegiul dat în Cluj la 3 mai 1609 de Gabriel Báthori. Orbán, *op. cit.*, p. 129.

²⁵ În legătură cu Nicolae Pogány vezi Csánki, *op. cit.*, p. 688.

Martorii știu mai puțin despre succesiunea bunurilor rămase în urma celor decedați fără moștenitori, ceea ce se explică prin faptul că mulți dintre martori au plecat din Turda încă din frageda tinerețe, cînd nu se interesau de asemenea probleme. Totuși cei care dau răspuns la această întrebare afirmă că aceste bunuri au revenit tîrgului și nu principelui (martorii 14, 16, 20) și că principele nu a făcut nici o donație împotriva tîrgului (martorul 14).²⁶

În Turda Veche și Turda Nouă, în perioada la care se referă martorii, se țineau în total trei tîrguri, dintre care unul la Turda Nouă, de ziua Sfîntului Ioan. Martorul care-și amintește de acest lucru știe de la tatăl său că acest tîrg a fost rînduit la Turda Nouă ca veniturile sale să servească pentru nevoile bisericii de acolo (martorul 10). Cu prilejul tîrgului anual soluționarea pricinilor ivite acolo, măsurile în legătură cu certurile, încăierările era de competența judeului comun al celor două așezări. Acesta fiind de obicei din Turda Veche, se ducea în ziua tîrgului în Turda Nouă și diriguia acolo treburile tîrgului, la casa unui jurat de acolo, locul și proprietarul acestuia fiind identificați de mai mulți martori (1, 6, 18, martorul al zecelea fiind chiar ginerele juratului la casa căruia stătea judele comun în timpul tîrgului anual de la Turda Nouă). Judele comun (de obicei din Turda Veche) dădea și supraveghetori și paznici la acest tîrg (martorul 5). În caz de infracțiuni săvîrșite la tîrg, ce trebuiau judecate și care reclamau deținerea infractorului, acesta din urmă era dus la închisoarea din Turda Veche.

Locuitorii din Turda Veche puteau duce și vinde în mod liber la tîrgul anual din Turda Nouă vin și hidromel, după unii și pîine, carne și fructe (martorul 13). Al patrulea martor afirmă că cei din Turda Nouă puteau aduce la fel spre vânzare în Turda Veche aceleași lucruri la tîrgurile anuale de acolo. Martorul al doisprezecelea precizează că în timpul războaielor, deci după pustiirea așezării Turda Nouă, tîrgul de ziua Sfîntului Ioan se ținea la Turda Veche, deoarece Turda Nouă a fost nelocuită.

Viile, asemănător pămînturilor arabile și fînațelor se cultivau de către membrii celor două comunități, fără să fie delimitate dealurile pe care-și puteau planta vița. Astfel cei din Turda Veche aveau vii în partea dinspre Turda Nouă, cei din această așezare din urmă avînd și ei vii înspre Turda Veche. Totuși pare că cei din Turda Veche au avut mai multă vie în părțile din Turda Nouă decît înșiși locuitorii acestei așezări (martorii 11 și 18).

În privința folosirii comune a hotarului primul martor menționează că cei din Turda Veche și-au făcut și tău pe loc din Turda Nouă, pe care l-au împrejmuit cu berc de salcie. Dă informații și asupra folosirii pădurii, care se făcea numai cu știrea consiliului tîrgului.²⁷

5. Din ascultările de martori prezentate putem concluda că înainte de pustiirea așezării Turda Nouă cele două comunități constituiau de fapt două părți ale unui tîrg, cu organizare, drepturi, obligații comune și hotarul în devălmășie. Deși în cadrul acestor comunități existau persoane cu drepturi diferite, totuși acestea nu afectau în general drepturile

²⁶ Vezi privilegiul lui Sigismund Báthori dat la Alba Iulia la 1 mai 1602. Orbán, *op. cit.*, p. 127.

²⁷ Vezi reglementarea lui Sigismund Báthori din 13 august 1591, Alba Iulia, Orbán, *op. cit.*, p. 127.

și obligațiile comune. Așa cum am amintit, sciziunea s-a produs cu prilejul repopulării așezării Turda Nouă în 1619, când în urma acordării drepturilor nobiliare întregii comunități nou așezate, s-au creat de fapt două comunități cu drepturi diferite, ceea ce a dus la separarea drepturilor, obligațiilor și chiar a avuției. În această situație târgul Turda Veche ajunge defavorizată față de Turda Nouă și e firesc că va încerca refacerea vechii comunități a celor două așezări, bazată pe drepturi și obligații egale. Această comunitate se va realiza însă abia peste mai bine de trei decenii, prin acordarea drepturilor nobiliare și locuitorilor din Turda Veche și contopirea celor două comunități în cadrul unei așezări specifice din Transilvania feudală, târgul nobil (oppidum nobilium) Turda.²⁸ Această etapă a evoluției este cunoscută, la fel ca și organizarea internă a târgului nobil Turda, format din așezările Turda Veche și Turda Nouă. În schimb valoarea documentară a ascultării de martori, pe care o publicăm mai jos, rezultă tocmai în împrejurarea că ne oferă o imagine a relațiilor dintre cele două așezări existente *înainte* de distrugerea și, apoi, repopularea așezării Turda Nouă.

KISS ANDREI

ANEXA

1629 martie 23 și 28, Cluj. — Ascultare de martori în fața reprezentanților comunității orașului Cluj, cu privire la jurisdicția, alegerea judeului, juraților și centumvirilor, dreptul de succesiune a bunurilor rămase în urma celor decedați fără urmași, folosirea hotarului, ținerea târgului și viilor din Turda Veche și Turda Nouă.

1629 die 23. Martij. Testimonia pro prudentibus et circumspectis iudice caeterisque juratis ciuibus et senatoribus oppidi Thorda, recepta ad attestatorium seu litteras compulsorias Serenissimi principis Transilvaniae.

Per dominos Gregorium Zegedj et Joannem Wogner senatores recepta.

1. testis circumspetus Michael Nyireo, centumpater juratus Coloswariensis, ad fidem suam Deo et ciuitati debitam fassus est taliter (annorum 46), citatus et examinatus: Tudom, hogy az egez varast Thordat mindenkor (az en emlekeztem idejeben) egý Jurisdictio alat birtak és egý birotol volt függese uj Thordánakis az derek varassal; egý Capitanýok, Zazlojok es Tizedesek volt, mellyet az Biro rendelt.

Tudom, hogy az varasnak felseo reszeben, ugý mint Vj Thordaban, valamely ember talaltatott illendeonek lennj az birosaghra, azt valasztottak per suffragium, az egyenleo vox mondas szerent in officium Judicatus; megh polgarokatis hasonlokeppen valasztottanak mindenik rezreol, mind also es felseo Thordarol; es az az biro es Tanaczi birta az egesz varast, nem birta küleon²⁹ biro es nem volt semmi ellenkezes, hanem egý akarattal voltak, seot megh az melj nemes emberek ot laktakis azokatis be valasztottak Tanachyokban s be eskettek es szinten subjiacaltattanak az varos Teoruenje ala mit egyebek.

Vgý vagon, hogý Also es Felseo Thorda keoezt semmi határozas nem volt hanem az egesz hatart elegyeslegb birtak es az ki hova akart zabad³⁰ valasztasa szerent maganak Zanto feoldet es kaszalo retet ki fogni az eo Zabadsaga volt, akar mellik reszen az hatarnak; mert magamis az Atyam halala uthan ugi

²⁸ Orbán, *op. cit.*, p. 146—147.

²⁹ Scris inițial „küleonben“, apoi „ben“ a fost șters și s-a scris deasupra cuvîntul „biro“.

³⁰ Urmează cuvîntul „akarattya“, șters.

birtam, seot mind ugý tudom; s nemis volt nekem tulaidon küleon Zanto-feoldem.

Az maghua Zakat joknak allapattya feleol nem tudok semmitis mint hogy arra gondom nem volt.

Tudom .hogý Zent Janos napi Sokadalom mikor celebraltatot vj Thordaban, tehat az varas biraja fel ment Vi Thordaban egy polgar hazaban s ot igazgatta az akkor esendeo es teortenendeo dolgokat tervený szerent. Es minden kor az Zekelj Ferencz hazanal, az zegelet haznal voltanak. Vgý vagýon azis, hogy Oh Thordabol az ki akart fel vinni Bort es Mehsert, arulhatta, Zabad akarattyaban volt mind addegh, megh benne tartot.

Zeoleohegyetis tudom, hogy az ki hol akart ot vehetet es birt. Egikis az masikat aual el nem vethette, hogý te Oh Thordaj vagi en uj Thordaj, azert nem engedem az ui Thordaban leveo Zeoleot neked ó Thordainak, miuel nemis volt affele egyenletlensegh, hanem az ki uj Zeoleot akart fel fogni, ot foghatot fel az hol akarta indifferenter, seot megh az Oh Thordaj Ember az vi Thorda helyen az ot folyo patakon totis czinalt maganak Zabadoson es az keorül füz berket. Soha en egy bironal teobbet nem tudok keozteok. Az melj Zalas erdejek voltis, aztis nem birtak³¹ mod nélkül, hanem az Tanaczi Erdeo birakat tartot benne. Senkj hirnelkül egy ujni fat sem mert le vagni benne (enis viseltem azt az Tisztet ot), hanem keremes szerent az kinek mit engedet nagi Züksegere az Tanaczj.

2. testis circumspectus Stephanus Thordaj senior, annorum circiter 53, Colosvariensis, citatus, juratus et examinatus, fassus est tali modo: Ad primum articulum similiter fatetur; eztis hozza teuen, hagi en megh hasonlast sem tuttam keoztek, noha nemes emberekis voltak ot, feo emberek, eorizesbeol es gatlasbal mindeneket azert szinten ugi praestaltak. Ad 2dum mind hogý en tanulo³² Jnas esztendeomet ki teoituen el budostam Thordarol, birot uj Thordaban nem tudok, de tudom, hogý mind az ket nevü helj egy birotol függeot, küleon biraja nem volt, oh Thordaban lakuan, vý Thordaban kerezt Atyaim voltak, eleget jartam oda. Hanem Zaz emberek voltak uj Thordaban s ala jeöttek mikor birot valasztottak. Ad 3tium. Tudom, hagi volt az Atyamnak az ui Thorda fele valo feoldeon vetese,³³ es hagi ki oztottak semmi küleombsegh nem volt, chyak hogý miuel az atým nem igen zantatot, specificie nem emlekezem az dologhra. Az kazalo retreolis ugj val. Ad quartum nil scit. Ad quintum, nem emlekzem arra olj modon, ha az³⁴ biro Igazgattae vagi kepebelj volt ot, de tudom, hagi sok Zur Zauar eset ot. Aztis tudom, hogý oh Thordabol Zabad volt bort es mesert fel vinni az Sokadalomban, Feseo³⁵ Thordaban; megh fel mentek az feo emberekis Oh Thordabol s oda lakoztak Sokadalom idejen vj Thordaban. Ad 6. Tudom, hagi az Zeoleo hegyetis keozeonsegesen birtak, es az also varasbeli embereknek minden oda fel volt Zeoleo hegyek.

3. testis Stephanus Thordaj junior, tonsor³⁶, annorum circiter 46, citatus es examinatus fassus est tali modo: Ad primum similiter uti primus testis; mert tudom, hogý mikor Jeuetelre megh vontak az nagi harangot, az Zaz emberek gyülesere, ala jeöttek uj Thordabol az Zaz emberek; megh mikor az Vi Thordaj templomok³⁷ czinaltakis az arkat auagi uitottak, az oh Thordaiak zinten ugi oda mentek dologhra mint az uj Thordajak, enis oh Thordaj leuen, ot voltam az dolgon. Ad 2dum Vi Thordaj birot nem tudok, de tudom, hagi Vi Thordabol volt polgar es Zaz ember es egyenleöl gyültek be az also Thordaiakkal az Tanacziban az biro hirdetesere. Ad³⁸ tertium. Tudom, hogý az hataris mind keozeonseges volt, feold oztani mind az ket varasbeli nep egyenleo keppen mentenek kj, az ki hol akarat, ott attanak nekie feoldet, hasonló keppen kaszalo

³¹ În continuare a fost început un cuvînt „indiss”, apoi şters.

³² Cuvîntul „tanulo” e scris, în completare, pe marginea coloanei de text.

³³ Urmează cuvintele „es ki hogý ki oztottak”, şterse.

³⁴ Urmează „also Thor”, şters.

³⁵ Scris greşit. Corect: „Felseo”.

³⁶ În ziua de 12 noiembrie 1612 a depus jurămintul de cetăţean al oraşului Cluj „Thordai Borbely Istvan, alias Olah...”, probabil identic cu martorul. *Arhivele Statului Cluj. Fond Primăria oraşului Cluj*, Liber civitatis, p. 123. Fondul se va cita în continuare: *Fond Cluj*.

³⁷ Scris greşit. Corect: „templomnak”.

³⁸ În faţa cuvîntului „Ad” a mai fost scris odată „Ad”, dar a fost şters.

retetis egyenleoul birtak. Ad 4tüm. Nem tudom, affelet miuel gyermekszamban³⁹ voltam, nem veottem eszembem, miért nem volt gondom rea.⁴⁰ Ad 5tüm. Tudom, hogy mikor Sokadalomkor Vj Thordabam valami olj dologh teortent, hat az also varasban vittek az biro cleiben teoruenre; mert tudom, hagi egi ember megh vagot mast egikor s megh fogak es az Oh Thordai bironak vivek es ot az Teomleoczben teuek. Affele büneos embereket az kik ot az uj Thordaban chytaszta, harcoltak, vittén vittek Oh Thordaba, miwel az Oh Thordaj biro paranchjolt oda. Ad 6. Tudom, hogy az Zeoleo hegyeket az ki hol akart, ot vehette es Zabadoson birta.

4. testis Sador Peter Colosuarat lako, annorum 88, citatus, juratus et examinatus, fassus est taliter: Ad primum similiter uti praecedentes testes. Ad 2dum. Tudom, hogy Birot Oh Thordabolis valasztottak, Vi Thordabolis, es az mellik reszreol mikor birot valasztottak, az birta az egez varast. Ad tertium etiam similiter fatetur ut reliqui praecedentes testes, videlicet: Tudom, hogy minden valogatas nélkül elegyeslegh oztottak⁴¹ mind az oh s mind az uj Thordaiak keozcot az Zanto feoldet es kaszalo retet, semmi valasztas aban nem volt. Ad quartum nil scit. Ad quintum ut primus testis ita fatetur in omnibus, hoc addito, hagi mikor oh Thordaban Sokadalom volt az vi Thordaiak⁴² hasonlokeppen chjelekedtek. Ad sextum nil scit.

1629 die 28 Marty. Coram dominis Stephano Baczi et Andrea Herman.

5. testis circumspetus Demetrius Farkas centumpater juratus, annorum⁴³ 62, citatus et examinatus, fassus est tali modo, ad fidem suam Deo et ciuitati debitam: Ad primum. En gyermekségenteol foghua oda jartam Thordara Sokadalomra; en az ket neuen leueo Varasban egy bironal teobbet soha nem tudok az haborusagigh, es hogy ezekis oda ala vetettek s azokis ide fel vetettek, egy arant eltek az Szantofeoldet. Ad 2dum en arra nem tudok egyebet mondanj az mit az elseo. Ad tertium. Arrol sem tudok egyebet mondanj az mit mondek. Ad quartum nil scit. Ad quintum. Ugy emlekezem rea, hogy az⁴⁴ varasnak egy Biraja igazgatot Szent Janosnapi, Vj Thordaban eset Sokadalomban teortent veszekedesekeitis, seot az adot vigyazokat es eorizeokeitis oda fel. Azt sem tudom, hogy az ket waros küleon valo hegyeken birt volna Zeoleoket, hanem az Oh Thordaiak ide felis birtak Zeoleot alattis, az felseo Thordaiakis oda ala birtak Zeoleoket.
6. testis nobilis circumspetus Joannes Salankj, Colosuariensis,⁴⁵ annorum circiter 60, citatus et examinatus, fassus est tali modo: En 1606 jeottem Colosvarra, az eleot laktam Thordan keozel 13 Esztendeigh. Ez wdeo alat mind ugy thudom, hogy⁴⁶ Oh Thordanak es Ui Thordanak mind egy Biraja volt s egy Jurisdictio alat voltak. Ad 2dum. Nem jut eszembem s nem tudom, hogy Vi Thordaban Biro leot volna, polgarok tudom, hogy voltanak Szaniszo Jstuan, Daroczi Janos. Ad tertium. En arra mint hogy nem igen mentem ki, nem emlekzem, de hallottam. Zeoleot tudom, hogy mixtim birtak, az felseok alat birtak, az alsok⁴⁷ megh fellyeol, elegyeslegh. Ad quartum nil scit. Nem emlekezem rea. Ad quintum. Vi Thordaban tudom fel mentenek az Zent Janosnapi Sokadalomban az Birak es Polgarok Zekelj Ferencz hazahoz s ot voltak az megh az Sokadalom tartot es ot igazgattak. Emlekezem arra is valami reszereol, hogy az ki ollyankor Oh Thordabol az mit fel akart vinni, mindent Zabadon arult ott.
7. testis strenuus Joannes Polczi, annorum 66, citatus, juratus et examinatus, fassus est tali modo: Ad primum fatetur ut primus et secundus testis, jol tudgya mert ot születet. Ad 2dum. Tudom, hogy Vi Thordabannis volt biro, mert emlekzem egy Zekelj Gergelj newü Birora, zolgaltamis. Akkor penigh Oh Thordaban nem volt más biro, es az igazgatta minden rendekbeol mind az

³⁹ Cuvintul „szamban“ a fost scris, în completare, deasupra rîndului.

⁴⁰ Urmează „Tud“, şters.

⁴¹ Urmează cuvintul „az“, şters.

⁴² Inițial scris „Thordaiaknak“, însă „nak“ a fost şters.

⁴³ „Annorum 62“ scris deasupra rîndului.

⁴⁴ Urmează cuvintul „egý“, şters.

⁴⁵ Figurează în registrul de impunere al oraşului. *Fond Cluj*, Socotelile oraşului, 17 a/XXIV, p. 10.

⁴⁶ Urmează cuvintele „vi Tho“, şterse.

⁴⁷ Inițial „felseok“, şters, cuvintul „alsok“ fiind scris apoi deasupra.

ket varast. Ad 3. Tudom aztis, hogy minden valasztas nélkül oztottak ki minden esztendeonket⁴⁸ mind az Zantofeoldeket, mind az kaszalo retekert elegyeslegh, az ki hol akarta kifogni, nem volt semmi küleombsegh benne, akar uj, akar oh Thordaj leot legyen. Ad quartum nil scit. Mert eo affeilet nem tudakozot. Ad 5. Mikor Zent Janos napi Sokadalom volt Vj Thordaban, tudom hogy minden dolgokat az Varos biraja Jgazgatot ottis. Aztis tudom, hogy Oh Thordabol Zabado volt mind bort, mind mesert fel vinnj vi Thordaban Sokadalomkor es ot arulnj Sokadalomkor. Ad 6. Az Zeoleohegyeketis mindeniket⁴⁹ mindenfele egy arant birtak.

8. testis circumspectus Andreas Grusz, Colosvariensis,⁵⁰ annorum 54, citatus, juratus et examinatus, fassus est tali modo:⁵¹ En mikor ot laktam, en egy tudom, hogy mind Oh mind Vi Thordanak egy volt Biraja, Szanto feolde es halas Towa, polgarok es centumpaterek mindenik heljteol sine discrimine voltak. Az Zeoleohegyeketis es kaszalo retekert egy arant birtak, minden hatar valogatas nélkül, mind az ket varasbelyek. Tudom aztis, hogy mikor vi Thordaban az Zent Janos napi Sokadalom celebraltatot, akkor az varas biraja Jgazgatot ott minden veszekedesekeket es az Oh Thordaiak bort es mesert Zabadoson vittek fel es ot arultak. Enis attam bort ki ot Sokadalom idejen.
9. testis Franciscus Buca, annorum 67, citatus, juratus et examinatus, fassus est tali modo: Tudom, hogy Oh Thordanak es Vi Thordanak egy Biraja volt, egy birotol függeottek, Zeoleot, Zantofeoldet es kaszalo retet mind egy arant, sine discrimine, az ki hol akart, ot veot es ot fogot ki es ot birta. Tudom aztis, hogy mikor Vj Thordaban az Zent Janos napi Sokadalom celebraltatot, minden veszekedesekeket es haborgasokat az keozeonseges biro Jgazgatot teoruenj szerent. Egyebet nem tudok.
10. testis Joannes Jso,⁵² annorum 56, citatus, juratus et examinatus, fassus est tali modo: Tudom az meniere en ot az allapatot tudom, hogy mind az ket varasnak mindenkor egy biraja volt, az igazgatta keozeonsegesen mind az ket varast, polgarok es Zaz emberekeis mind az ket heljteol voltak. Szanto feold, kaszalo ret ki oztas es ki fogasbannis semmi valasztas es küleombsegh nem volt, hanem indifferenter az hol ki akarta foghni, ot foghta kj. Az Zeoleotis aki akart ot vehetet az hol akarta. Tudom, harom Sokadalom volt ot, kettee alat, az egik fen. Kérdem az atyamat, miet⁵³ vagyon az az egy Sokadalom fen, azt mondta, hogy az Templom kedvejert rendelte oda, hogy az Sokadalom Jeovedelmebeol az ki arra valo volt, abbol epitettek. Aztis tudom, hogy a Zent Janos napi sokadalomban vj Thordaban az veszekedesekeket az varas biraja igazgatta, az felesegem apja, Zekelj Ferencz hazanal. Bort, mesertis az ki akart ollyankor Zabadoson vihetet fel Oh Thordarol⁵⁴ es arulhatta, magamis chyelekettem.
11. testis Joannes Keczikemethi alias Zabo, annorum 46, citatus juratus et examinatus, fassus est tali modo uti praecedens testis, hogy egy Biraja volt mind az ket varasnak es egy birotol függeottek, minden Zolgalat rendiben, mind Togat teoltesben es Aranyos gattya czinalasban egy arant Zolgaltnak es mindenben egy arant birattanak. Vgy teczik, hogy Zekelj Ferencz Vi Thordaj ember leuen volt Biro, bizonyoson nem tudom. Az hatartis ugy emlekzem, hogy egy arant birtak, abbol nem volt küleombsegh az ket varas keozeot, hanem elegyeslegh szantottak, kaszaltak, az hatart egy arant eltek, az ki hol szerette, ott zantatot es kaszaltatot. Az Zeoleo hegyetis egy arant eltek, nem volt küleomb valogatas, seot az Oh Thordaiaknak teob Zeolejek volt oda

⁴⁸ Scris greşit. Corect: „esztendeonkent“.

⁴⁹ În completare s-a scris deasupra rîndului: „mindenekis“, apoi „is“ a fost şters.

⁵⁰ La 2 martie 1611 a depus jurămîntul de cetăţean al oraşului Cluj „Andreas Grusz Szabo... Coloswario oriundus...“ care este probabil identic cu martorul. În acest caz, fiind originar din Cluj, el va fi fost ucenic sau calfă la Turda. *Fond Cluj*, Liber civitatis, p. 121. Figurează şi în registrul de impozite, *Ibidem*, Soco-telile oraşului, 17 a XXIV, p. 1.

⁵¹ Urmează cuvintele „Ad primum“, şterse.

⁵² Figurează în registrele de impozite. *Fond Cluj*, Soco-telile oraşului, 17 a XXIV, p. 14.

⁵³ Scris greşit. Corect: „miert“.

⁵⁴ Cuvintele „Oh Thordarol“ scrise deasupra rîndului.

hengeszen. Tudom azt is, hogy az Oh Thordaj Biro Polgaraival fel ment Zent Janos napi Sokadalomkor Vj Thordaban es ot igazgatot affele ot eset controuersiakat. Bort minden szabadoson vit Oh Thordabol fel⁵⁵ es arulta ot; az meser dolgara nem annjra emlekzem.

12. testis Sandor Miklos, annorum 45, citatus, juratus et examinatus, fassus est: Az miolta en Thordat tudom, ugy tudom, hogy ugy birosagh alatt volt. Vi Thordabol valo valasztot birora nem emlekezem. Tudom aztis, hogy az Zanto feoldet es kaszalo retet mind az ket varas nepe egy arant elte, az ki hol akarta kj fognj, ott attak valasztas nelkul. Az Zeoleotis az ki hol akart vennj ot vehetel s szabadoson birta, nem volt valogatas abban. Miuel en az haboruban laktam ot Thordan, akkor miuel az Vi Thorda pusztas volt, az Zent Janosnapi Sokadalom ot nem volt, hanem az also varasban; hallottam mind az alltal, hogj ugj volt.
13. testis Luduegi Gasparne Jlonas Aszony, annorum 55, citata, jurata et examinata, fassa est: Tudom, hogy mind az ket varasnak egy Biraja volt es egy birotol fuggoot. Aztis tudom, hogy Vj Thordabannis volt biro es akkoris mas biro nem volt, hanem az egy biro igazgatta mind az ket varast. Aztis tudom, hogy mind Zeoleohegyet, Zantfeoldet, kaszalo retet egy arant birtak mind ket reszreol, Pogan Miklos Jdejteol foghua⁵⁶ mind tudom. Tudom, hogy mikor Vj Thordaban az Zent Janos napi Sokadalom celebraltatottis, akkoris az Oh Thordaj Biro igazgatot mindeneket, mind kulseo, belseo, also es felseo belieket, teoruenjt⁵⁷ az teot, Bortis es mesert Oh Thordabol Zabado volt fel vinnj, az mellet kenyeret, hust es gyumeolcheotis, az mit ember fel akart vinnj, ott arultak.
14. testis circumspectus Gregorius Cibere, annorum 75,⁵⁸ juratus centumpater, ad fidem suam Deo et Ciuitati debitum, fassus est: En nem tudok se uj, se oh Thordanak kuleon birajat, hanem mindeniknek egy biraja volt, az paranchyolt ot mindeneknek. Tudom aztis, hogy Vj Thordabolis voltak Thanaczibeli Embeerek, egyet ertettek. Az szanto feoldek, kaszalo⁵⁹ retet birasabannis nem volt kuleombsegh, hanem hogy az vi Thordaiak inkab Aiton fele zantottak, az oh Thordaiak masfele, az dezma azert mind egyue jart, az Zeoleo birasbanis nem volt valogatas, az ki hol akart, ot vehetel s birt. Tudom aztis, hogy mikor az Zent Janos napi Sokadalom Vj Thordaban celebraltatot, mindeneket az Oh Thordaj biro elejben vittek, az igazgatta. Tudom aztis, hogy az magua szakat jok az varasa Zallottak es az varas ellen az fejdelem semmit sem adot senkinekis.
15. testis Sophia Aszony Polyak Simon Relictaja, annorum 53, citata, jurata et examinata, fassa est: Tudom, hogy Oh Thordanak es Vj Thordanak egy biraja volt es egyteol fuggoot. Nem tudom, hogy vi Thordaban biro leot volna, hanem mikor ot sokadalom volt oh Thordabol ment fel az biro, az igazgatot ot, helieis volt annak, mostis ott az haz. Tudom aztis, hogy az szanto feoldeket es kaszalo reteteket kuleombzes nelkul birtak mind az ket varasrol, mert ot eoreokeos feold ninchyen, hanem az ki mint szolgalt es adot adot ugy attak feoldetis. Az Zeoleoketis zabado volt venni es birni az ki hol akart. Enis Oh Thordaban lakuan, ot volt ket hold szeleom hengesben, mellyet most az vj Thordaiak el akarnak foghlalni, mostis ot vagyon pusztan.
16. testis Almasi Janos Relictaja Kathalin Aszony, annorum 64, citata, jurata et examinata, fassa est similiter uti praecedens testis Polyak Simonne, his additis: Tudgya, hogy Az magva zakat eoreoksegek es jok nem az gejedelemre, hanem az varasa zallottak. Jtem, hogy szent Janosnapi Sokadalomra vi Thordaba zabado volt oh Thordabol Bort es mesert fel vinnj es ot arulnj.
17. testis Szabo Sophia Gyarmati⁶⁰ Gaspar deakne, annorum 50, citata, jurata et examinata, fassa est uti praecedens testis Almasi Janosne in omnibus, praeterquam hogy nem tudgya az magua szakatt Joknak devolutiojat, howa devolvalhattak.

⁵⁵ Cuvintele „Oh Thordabol fel” scrise deasupra rindului.

⁵⁶ Vezi Csánki, *op. cit.*, p. 688.

⁵⁷ Urmează „azok”, şters.

⁵⁸ „Anorum 75” scris deasupra rindului.

⁵⁹ Urmează cuvintele „sem birta”, şters.

⁶⁰ „Gyarmati” scris în completare deasupra rindului.

18. testis Anna Aszoný consors Stephani Nagi, annorum 59, citata, jurata et examinata, fassa est tali modo: Tudom, hogy mind az ket varasnak egy biraja volt, az igazgatta eeket egyenleoül, vi Thordaban Biro hogy leot volna nem tudom. De tudom azt, hogy Zent Janos napi Sokadalomkor fel mentek az Birak Oh Thordabol Vj Thordaban es minden weszekedesekeket azok igazgattak, Zekelj Ferencz hazanal voltak. Hatart küleon nem birtak, hanem tauaszal mind az Oh, mind az Vj Thordaiak egyben gyüluen ugj mentek ki feold oztanj. Az kaszalo retetis ugj birtak küleombeozes nélkül. Az Zeoleo hegyetis, mert az Oh Thordaiaknak teob Zeolejek volt Vj Thorda felet, hagi sem magoknak. Sokadalomkoris Bort, mesert Oh Thordarol Zabado volt fel vinnj vi Thordaban eleget es ot arulnj.
19. testis Nagý Jacob Relictaja Marta Aszonj, annorum 50, citata, jurata et examinata, fassa est uti praecedens testis Nagý Jstuanne in omnibus.
20. testis Eszteni Mihaly, annorum 73, citatus, juratus et examinatus, fassus est etiam similiter uti praecedentes testes Nagý Jacobne es Nagý Jstuanne in omnibus, hoc addito, hogy ennekem ugj teczik, hogy az magua Zakat jok az varasra zallottak nem az fejedelemre.

Arhivele Statului Cluj

Fond Primăria municipiului Cluj — Protocoale de judecată nr. VII/3, p. 50—57.

Traducere:

1629 ziua de 29 martie. Mărturie pentru înțelepții și chibzuții jude și ceilalți jurați și senatori ai târgului Turda, luate în urma scrisorii de mărturie sau a poruncii pentru ascultare de martori a prealuminatului principe al Transilvaniei.

Luata de către domnii Grigorie Zegeđi și Ioan Wogner, senatori.

Primul martor, chibzuitul Mihail Nyreo centumvir jurat din Cluj, pentru credința sa datorită lui Dumnezeu și orașului a mărturisit astfel, (de 46 de ani), citat și interogat: Știu că întotdeauna (pe timpul cât îmi pot aminti) întregul oraș Turda a fost ținut sub o jurisdicție și, împreună cu orașul principal, și Turda Nouă a depins de același jude; au avut același căpitan, steag și decurioni pe care i-a rânduit judele.

Știu că în partea de sus a orașului, adică în Turda Nouă, dacă un om oarecare a fost găsit potrivit pentru funcția de jude, l-au ales pe acela în oficiul de jude *prin sufragiu*, adică prin exprimare de vot egal. Și jurați au fost aleși în mod asemănător din fiecare parte, atât din Turda de jos cât și din cel de sus. Iar întregul oraș i-a fost supus acestui jude și consiliului său, nu au fost supuși la juzi diferiți și nu a fost nici o controversă, ci au fost de aceeași voință; ba chiar și pe nobilii care au locuit acolo și pe aceia i-au ales în consiliu și i-au pus să jure și au fost și ei supus legilor orașului ca și ceilalți.

Așa este că între Turda de jos și Turda de sus nu s-a stabilit nici un hotar, ci au deținut în mod amestecat întregul hotar și fiecare a avut libertatea să-și desprindă după alegerea sa liberă, care unde a vrut, pământ arabil și fînă în oricare parte a hotarului; căci, după moartea tatălui meu și eu însumi am posedat în acest fel, ba chiar tot așa o știu. Și nici nu am avut eu separat pământ arabil propriu.

Despre situația bunurilor celor decedați fără succesori nu știu nimic, deoarece nu am avut grija acestora.

Știu că atunci cînd la Turda Nouă s-a ținut târgul de ziua Sfîntului Ioan, atunci judele orașului s-a dus la Turda Nouă în casa unui jurat și a dirigit acolo, după lege, lucrurile petrecute atunci și cele ce urmau să se petreacă. Și au fost întotdeauna la casa lui Francisc Zekelj, la casa din colț. Așa este și faptul că cine a vrut să ducă din Turda Veche vin și hidromel, a avut libertatea să le vîndă atît timp cît avea din ele.

Știu că fiecare a putut lua și stăpîni și vie unde a vrut. Nici unul nu l-a putut înlătura pe celălalt pe motivul că tu ești din Turda Veche, eu din Turda Nouă și de aceea nu-ți las via din Turda Nouă ție, care ești din Turda Veche, căci nici n-au fost asemenea neînțelegeri, ci cel care voia să-și

desprindă o vie nouă și-a putut desprinde unde a vrut, fără deosebire; ba chiar omul din Turda Veche și-a făcut în mod liber și tău pe loc din Turda Nouă, pe riul care e acolo și în jurul acestuia berc de salcii. Nici odată nu știu să fi fost între ei mai mult de un jude. Și pădurea mare pe care au avut-o, nici pe aceasta nu au posedat-o peste măsură, ci consiliul a ținut în aceasta juze de pădure. Nimeni, fără să dea de știre, n-a cutezat să taie lemne în aceasta nici cît degetul (și eu am îndeplinit acolo această funcție), ci, potrivit cererii, fiecăruia ce i-a permis consiliul pentru nevoile lui mari.

Al doilea martor, chibzuitul Ștefan Thordaj senior, în jur de 53 de ani, din Cluj, citat, pus să jure și interogat, a mărturisit astfel: La primul articol a mărturisit la fel, adăugînd și faptul că eu nu știu nici de neînțelegeri dintre ei, deși au fost acolo și nobili, oameni de frunte, dar de aceea au luat parte la fel și la prestări de pază și lucrări la diguri. La al doilea, întrucît eu îndeplinindu-mi anul de ucenic învățacel am pribegit din Turda, nu știu de jude în Turda Nouă, dar știu că ambele orașe numite au depins de același jude, n-au avut jude separat. Locuind în Turda Veche, nașii mei fiind în Turda Nouă, mă duceam des acolo. Centumviri au fost însă în Turda Nouă și coborau cînd alegeau judele. La al treilea. Știu că tatăl meu a avut semănături pe pămîntul dinspre Turda Nouă și dacă s-a făcut împărțirea, nu a existat nici o diferență; doar pentru că tatăl meu nu prea lăsa să se are, în mod deosebit nu-mi amintesc de acest lucru. Și în privința finațelor mărturisește la fel. La al patrulea nu știe nimic. La al cincilea, nu-mi amintesc asupra acestui fapt în așa fel că ar fi fost diriguți de jude sau a fost acolo reprezentantul său, dar știu că acolo s-au produs multe încurcături. Știu și aceea că a fost voie să se ducă din Turda Veche vin și hidromel la tîrgul din Turda de sus; și oamenii de frunte s-au dus sus din Turda Veche și pe timpul tîrgului au stat acolo, în Turda Nouă. La al șaselea. Știu că și dealul de vii l-au posedat în comun și oamenii din orașul de jos au avut cu toții vii acolo sus.

Al treilea martor, Ștefan Thordaj iunior bărbier, în jur de 46 de ani, citat și interogat, a mărturisit astfel: La primul articol la fel ca și primul martor, deoarece știu că atunci cînd în vederea întrunirii au tras clopotul cel mare pentru adunarea centumvirilor, din Turda Nouă au coborît centumvirii; iar cînd pentru biserica din Turda Nouă i-au făcut șanțul sau a fost reînnoită, cei din Turda Veche au mers și ei acolo la muncă, la fel ca și cei din Turda Nouă. Și eu fiind din Turda Veche, am fost acolo la lucru. La al doilea, nu știu de jude din Turda Nouă, dar știu că a fost jurat și centumvir din Turda Nouă și la înștiințarea judeului s-au adunat în consiliu în mod egal cu cei din Turda de jos. La al treilea, știu că și hotarul a fost în întregime comun, la împărțirea pămîntului a ieșit populația din ambele orașe în mod egal; care unde a vrut acolo i-au dat pămînt, după cum au posedat în chip asemănător în mod egal și finațele. La al patrulea, nu știu, fiind încă în rîndul copiilor nu am reținut lucruri de acest fel, deoarece nu le-am avut grija. La al cincilea, știu că atunci cînd la Turda Nouă cu prilejul tîrgului s-a întîmplat vreo faptă dintr-acelea, apoi a fost dusă în fața legii în orașul de jos, în fața judeului; căci știu că odată un om a tăiat un alt om și a fost prins și dus la judele din Turda Veche și acolo a fost pus în temniță. Oamenii păcătoși de felul acelora care se încăierau, luptau acolo în Turda Nouă, au fost duși în Turda Veche, deoarece acolo (în Turda Nouă, n.t.) porunceau judele din Turda Veche. La al șaselea. Știu că viile și le-au putut lua care unde a vrut și le-a putut poseda liber.

Al patrulea martor, Petru Sandor, locuitor în Cluj, de 88 de ani, citat, pus să jure și interogat, a mărturisit astfel: La primul la fel ca și martorii precedenți. La al doilea. Știu că au ales jude și din Turda Veche și din Turda Nouă și atunci din care parte a fost ales judele, acela a stăpînit întregul oraș. La al treilea de asemenea a mărturisit la fel ca și martorii precedenți și anume știu că au împărțit pămîntul arabil și finațele fără nici o deosebire, în mod amestecat, atît între cei din Turda Veche cît și cei din Turda Nouă, nu a fost nici o alegere în aceasta. La al patrulea nu știe nimic. La al cincilea a mărturisit întru totul la fel ca și primul martor, adăugînd că atunci cînd a fost

țîrg la Turda Veche cei din Turda Nouă au procedat în mod asemănător. *La al șaselea nu știe nimic.*

1629 ziua de 28 martie. În fața domnilor Ștefan Baczi și Andrei Herman

- Al cincilea martor, chibzuitul Dumitru Farkas, centumvir jurat, de 62 de ani, citat și interogat, a mărturisit astfel pentru credința sa datorată lui Dumnezeu și orașului. La primul.** Eu m-am dus acolo în Turda Noua la țîrguri începînd din copilărie. Eu în orașul cu două denumiri nici odată nu știu /să fi fost/ mai mult de un jude pînă la dezbinare și că și aceștia /cei din Turda Nouă, n.t./ au semănat acolo jos și aceia /cei din Turda Veche, n.t./ au semănat aci sus, s-au folosit în mod egal de pămînturile arabile. *La al doilea.* La acesta eu nu pot spune altceva decît cel dintîi. *La al treilea.* Nici despre acela nu pot spune altceva decît am spus. *La al patrulea nu știe nimic. La al cincilea,* îmi amintesc că și certurile petrecute la țîrgul ținut în Turda Nouă de ziua Sfîntului Ioan le-a îndreptat singurul jude al orașului, ba chiar acesta a dat supraveghetori și păzitori acolo sus. Nici aceea nu știu că cele două orașe ar fi posedat vii pe dealuri diferite, ci cei din Turda Veche au posedat vii și aci și sus, iar cei din Turda de sus au posedat vii și acolo în vale.
- Al șaselea martor, nobilul chibzuit Ioan Salankj din Cluj, în jur de 60 de ani, citat și interogat, a mărturisit astfel:** Eu am venit la Cluj în 1606, înainte de aceasta am locuit în Turda, aproape 13 ani. În tot acest interval de timp așa știu că Turda Veche și Turda Nouă au avut totdeauna același jude și au stat sub aceeași jurisdicție. *La al doilea,* nu-mi aduc aminte și nu știu că în Turda Nouă să fi fost jude. Știu că au fost jurați Szaniszo Ștefan, Daroczi Ioan. *La al treilea,* întrucît eu nu prea mergeam pe acolo, nu-mi aduc aminte, dar am auzit. Știu că posedau vie amestecat, cei de sus posedau jos, iar cei de jos sus, în mod amestecat. *La al patrulea nu știe nimic.* Nu-mi aduc aminte. *La al cincilea,* știe că la țîrgul de Sfîntu Ioan juzii și jurații s-au dus sus în Turda Nouă la casa lui Francisc Zekelj și au stat acolo pînă a ținut țîrgul și diriguiau acolo. Îmi aduc aminte într-o oarecare măsură și de faptul că cel ce voia atunci să ducă acolo sus ceva din Turda Veche, a vîndut liber acolo.
- Al șaptelea martor, curajosul Ioan Polczi, de 66 de ani, citat, pus să jure și interogat, a mărturisit astfel:** *La primul a mărturisit ca și primul și cel de al doilea martor,* știe bine, deoarece s-a născut acolo. *La al doilea,* știu că și în Turda Nouă a fost jude pentru că îmi aduc aminte de un jude cu numele Grigore Zekelj, l-am și slujit, iar atunci în Turda Veche n-a fost alt jude, ci acesta a dirigit ambele orașe din toate stările. *La al treilea.* Știu și aceea că au împărțit anual, fără nici o alegere, atît pămînturile arabile cît și finațele, în mod amestecat, care unde a vrut să-și desprîndă; nu a fost nici o deosebire în aceasta, fie că a fost din Turda Nouă sau Veche. *La al patrulea nu știe nimic,* pentru că el nu s-a interesat de aceasta. *La al cincilea.* Cînd a fost țîrgul de ziua sfîntului Ioan la Turda Nouă știu că toate treburile le-a îndreptat și acolo judele orașului. Știu și aceea că din Turda Veche a fost voie să se ducă la țîrguri în Turda Nouă atît vin cît și hidromel și să se vîndă acolo la țîrguri. *La al șaselea.* Și dealurile de vii, pe fiecare le-au posedat în toate părțile în mod egal.
- Al optulea martor, chibzuitul Andrei Grusz din Cluj, de 54 de ani, citat, pus să jure și interogat, a mărturisit astfel:** Eu cînd am locuit acolo așa știu că atît Turda Veche cît și Turda Nouă au avut același jude, pămînt arabil și heleșteu; din fie-are loc au fost jurați și centumviri *fără deosebire.* Cei din ambele orașe au posedat deopotrivă viile și finațele fără nici o alegere în privința hotărului. Știu și aceea că atunci cînd s-a ținut la Turda Nouă țîrgul de ziua Sfîntului Ioan, atunci judele orașului a îndreptat acolo toate certurile, iar cei din Turda Veche au dus acolo și au vîndut în mod liber vin și hidromel. Și eu am dat vin acolo în timpul țîrgului.
- Al nouălea martor, Francisc Buca, de 67 de ani, pus să jure și interogat, a mărturisit astfel:** Știu că Turda Veche și Turda Nouă au avut același jude, au depins de același jude. Toți deopotrivă, *fără deosebire,* au luat și au desprins și au posedat pămînt arabil i finațe acolo unde au vrut. Știu și aceea

că atunci când s-a ținut la Turda Nouă târgul de Sfîntu Ioan toate certurile și turburările le-a îndreptat potrivit legii judele comun. Altceva nu știu.

Al zecelea martor, Ioan Iso, de 56 de ani, citat, pus să jure și interogată, a mărturisit astfel: Știu în măsura în care cunosc situația de acolo, că ambele orașe au avut întotdeauna un jude, acela a dirigit în comun ambele orașe; și juzi și centumviri au fost din ambele părți. Nici în împărțirea și desprinderea pămîntului arabil și a fînațului nu a fost nici o alegere și deosebire, ci care unde a vrut să desprindă acolo a desprins, *fără deosebire*. Și vie, care unde a vrut, a luat acolo unde a vrut. Știu că au fost acolo trei târguri, două jos, unul sus. L-am întrebat pe tatăl meu de ce e acest târg singur sus, a spus că a fost rînduit acolo de dragul bisericii, că au construit ceea ce trebuia din venitul târgului. Știu și aceea că certurile din târgul de ziua Sfîntului Ioan le-a îndreptat judele orașului, la casa lui Zekelj Francisc, tatăl soției mele. Cine a vrut a putut atunci duce acolo din Turda Veche vin și hidromel și să le vîndă; și eu am făcut acest lucru.

Al unsprezecelea martor, Ioan Kecikemeti zis Zabo, de 46 de ani, citat, pus să jure și interogată, a mărturisit la fel ca și martorul precedent, că ambele orașe au avut același jude și au depins de același jude. În privința tuturor slujbelor cît și a ridicării digului pentru tău și facerea digului Arișului au slujit deopotrivă și posedau la fel în toate. Așa se pare că Francisc Zekelj fiind om din Turda Nouă a fost jude, nu știu cu siguranță. Așa îmi amintesc că au posedat hotarul deopotrivă, în privința acestuia nu a fost deosebire între cele două orașe, ci au arat, cosit în mod amestecat; au beneficiat de hotar deopotrivă, care unde i-a plăcut acolo a arat și cosit. Și de vii au beneficiat deopotrivă, nu a fost separare între ei, ba chiar cei din Turda Veche au avut mai multe vii acolo la Henges. Știu și aceea că judele din Turda Veche împreună cu jurații săi s-a dus sus în Turda Nouă la târgul de ziua Sfîntului Ioan și a îndreptat acolo controversele iscate acolo. Fiecare din Turda Veche a dus sus și a vîndut vin în mod liber. Nu-mi amintesc atît de treaba cu hidromelul.

Al doisprezecelea martor, Nicolae Sandor, de 45 de ani, citat pus să jure și interogată, a mărturisit: De cînd cunosc eu Turda, așa știu că a fost sub același jude, nu-mi amintesc de jude ales din Turda Nouă. Știu și aceea că de pămînturile arabile și fînațe s-a folosit deopotrivă populația ambelor orașe, care unde a vrut să desprindă, acolo i-au dat, *fără alegere*. Și vie, care unde a vrut, acolo putea lua și o poseda liber; nu a fost alegere în aceasta. Întrucît eu am locuit acolo la Turda în timpul războiului, atunci, deoarece Turda Nouă a fost pustie, târgul de ziua Sfîntului Ioan nu a fost acolo ci în orașul de jos; am auzit cu toate acestea că a fost așa.

Al treisprezecelea martor, soția lui Gașpar Luduegi jupîneasa Ileana, de 55 de ani, citată, pusă să jure și interogată, a mărturisit: Știu că ambele orașe au avut același jude și au depins de același jude. Știu și aceea că și în Turda Nouă a fost jude și atunci n-a mai fost altul, ci acel singur jude a dirigit ambele orașe. Știu și aceea că au posedat deopotrivă din ambele părți atît viile cît și pămîntul arabil, fînațul; după cum știu din timpul lui Nicolae Pogan. Știu că atunci cînd în Turda Nouă s-a ținut și târgul de ziua Sfîntului Ioan și atunci judele din Turda Veche le-a dirigit pe toate, atît pe cei de afară, din interior, de jos și de sus, acesta a făcut lege. A fost voie să se ducă sus din Turda Veche și vin, hidromel, pe lîngă acestea pline, carne și fructe, ceea ce voia omul să ducă sus, le vindeau acolo.

Al patrusprezecelea martor, chibzuitul Grigore Cibere, de 75 de ani, centumvir jurat, pentru credința sa datorată lui Dumnezeu și orașului, a mărturisit: Eu nu știu de jude separat nici la Turda Nouă, nici la cea Veche, ci toate au avut un singur jude, acesta a poruncit acolo tuturor. Știu și aceea că și din Turda Nouă au fost oameni în consiliu; au fost de acord. Nici în posedarea pămînturilor arabile, a fînațelor nu a fost deosebire, doar că cei din Turda Nouă arau mai degrabă spre Aiton, cei din Turda Veche în altă parte, dar de aceea dijma s-a dat laolaltă. Nici în posedarea viei nu a fost alegere, care unde a vrut acolo a putut lua și a posedat. Știu și aceea că și atunci cînd s-a ținut în Turda Nouă târgul de ziua Sfîntului Ioan, toate le-au dus în fața judei

din Turda Veche, acesta le-a dirigit. Știu și aceea că bunurile rămase după cei decedați fără urmași le-au revenit orașului și împotriva orașului principele nu a donat nimănui nimic.

Al cincisprezecelea martor, jupîneasă Sofia văduva lui Simion Polyak, *de 53 de ani, citată, pusă să jure și interogată, a mărturisit*: Știu că Turda Veche și Turda Nouă au avut același jude și au depins de același. Nu știu că în Turda Nouă să fi fost jude, ci cînd a fost acolo tîrg s-a dus sus judele din Turda Veche și acesta a dirigit acolo. Acesta a avut și un loc și acuma e casa acolo. Știu și aceea că din ambele orașe au posedat fără deosebire pămînturile arabile și finațele, pentru că acolo nu este pămînt moștenit, ci fiecare cum a slujit și a dat dare așa i s-a dat și pămînt. Și viile se puteau lua și poseda liber, care unde a vrut. Și eu locuind în Turda Veche, am avut acolo două jugăre de vie pe Henges, pe care vor s-o ocupe acuma cei din Turda Nouă, și acuma e pustie.

Al șaisprezecelea martor, văduva lui Ioan Almasi jupîneasă Catalina, *de 64 de ani, citată, pusă să jure și interogată, a mărturisit la fel ca și martora precedentă*, soția lui Simion Polyak, *adăugînd acestora*: Știe că bunurile rămase după cei decedați fără urmași nu le-au revenit principelui, ci orașului. *De asemenea*, că la tîrgul de ziua Sfîntului Ioan a fost voie să se ducă din Turda Veche în Turda Nouă vin și hidromel ca să se vindă acolo.

Al șaptesprezecelea martor, Sofia Szabo soția diacului Gaspar Gyarmati, *de 50 de ani, citată, pusă să jure și interogată, a mărturisit întru totul ca și martora precedentă*, soția lui Ioan Almasi, *și pe lângă aceasta* că nu cunoaște modul de transmitere a bunurilor rămase după cei decedați fără urmași, asupra cui se transmit.

Al optsprezecelea martor, jupîneasă Ana soția lui Ștefan Nagi, *de 59 de ani, citată, pusă să jure și interogată, a mărturisit astfel*: Știu că ambele orașe au avut același jude, acesta i-a dirigit pe acestea în mod egal. Că ar fi fost jude în Turda Nouă nu știu; dar știu că la tîrgul de ziua Sfîntului Ioan s-au dus juzii din Turda Veche în Turda Nouă și toate certurile le-au îndreptat aceștia; au fost la casa lui Francisc Zekelj. Nu posedau hotare diferite, ci primăvara adunîndu-se laolaltă atît cei din Turda Veche cît și cei din Turda Nouă s-au dus în acest fel să împartă pămîntul. Și finațele le-au posedat astfel, fără deosebire. Și viile, pentru că cei din Turda Veche au avut mai multe vii în Turda Nouă decît au avut ei înșiși. La tîrguri s-a putut duce și vinde vin și hidromel destul din Turda Veche în Turda Nouă.

Al nouăsprezecelea martor, văduva lui Iacob Nagy jupîneasă Ana, *de 50 de ani, citată, pusă să jure și interogată, a mărturisit întru toate ca și martora precedentă* soția lui Ștefan Nagy.

Al douăzecelea martor, Mihail Eszteni, *de 73 de ani, citat, pus să jure și interogată, a mărturisit chiar la fel ca martorele precedente* soția lui Iacob Nagy și soția lui Ștefan Nagy *întru toate adăugînd aceasta* că mie mi se pare că bunurile rămase după cei decedați fără urmași le-au revenit orașului și nu principelui.

EFFECTIV MONETAR ȘI MONEDĂ DE CALCUL ÎN COMERȚUL EXTERN CLUJEAN (PRIMA JUMĂTATE A SEC. XVII)

Cei care cercetează documentele arhivale și vestigiile materiale ale schimbului de mărfuri medieval transilvan, adică monedele aflate în compoziția tezaurelor descoperite în Transilvania, se lovesc de o aparentă contradicție: tezaurele monetare cuprind o sumedenie de monede cu valori nominale din cele mai deosebite: de la oboli pînă la taleri și ducați, trecînd prin nominale cum sînt denarii, groșii cu subdiviziunile și multiplii lor; o sumedenie de monede provenite de la cei mai variați emitenți: regi polonezi, ai Ungariei și ai Suediei, principii transilvăneni, împărați austrieci și principii electori germani, duci, margrafi și episcopi, foruri orășenești din Baltica, lumea hanseatică și centrele burgheze ale Țărilor de Jos. Nimic din acest tablou pestriț nu reapare, nu se oglindește însă în documentele activității de comerț extern desfășurate prin intermediul oficiului vamal de tricesimă al orașului Cluj. Aceste izvoare documentare — registrele oficiului tricesimal — înșiră taxe vamale și valorile comerciale corespunzătoare, exprimîndu-le în alți termeni, și anume, cu exclusivitate, în florini și denari. Unde sînt atunci acei bani, autohtoni și străini, despre existența cărora ne încunoștințează o dată mai mult fiecare tezaur monetar nou descoperit? De ce nu acești bani: talerii, groșii, triplii groși, jumătățile de groși, de proveniență poloneză, transilvană, ungară, austriacă etc. — ori, de ce nu și acești bani — sînt prezenți în înregistrările pe care, prea conștiincioși, foarte corecți și preciși, funcționarii vamali încredințați de magistrat le fac zi de zi, despre sumele pe care le-au perceput de la fiecare om care trecea pragul oficiului vamal, fie venind la Cluj din orașe sau țări străine, fie ieșind din oraș într-acolo, cu mărfuri din cele mai variate, taxîndu-se fiecare fel de marfă în parte, cu specificarea cantităților prezentate la vamă? Iată deci contradicția aparentă; ea constă în faptul că, după mărturia tezaurelor monetare medievale, în Transilvania se afla în circulație un efectiv monetar de proveniență și cu nominale foarte variate și diverse, în timp ce în documentația comerțului extern este prezent un singur fel de monedă: florinul maghiar sau cameral și subdiviziunea sa denarul¹.

Oare care să fi fost motivul percepției taxei vamale în acest unic nominal? Răspunsul constă în faptul că tocmai utilizarea florinului și a denarului — nominale emise în Ungaria și, după tipul acestora, în Transil-

---

¹ În deceniul al patrulea, apar în înregistrări și taxe vamale percepute în taleri maghiari, dar prezența lor nu constituie un simptom al spargerii unicității sistemului de calcul vamal, ci mai degrabă o încercare de a simplifica raportul marfă — ban în condițiile adîncirii crizei monetare. Baza de calcul și moneda de referință rămîn tot florinul cameral și denarul.

vania — elimină o sumedenie de calcule de taxă vamală, reducând la numitor comun mulțimea nominalilor aflate în circulația curentă, pentru a se putea opera cu criterii unice în aprecierea prețurilor. Toate hotărârile dietale transilvane cu caracter economic operau cu amintitele două nominale în repetatele stabiliri și rectificări de echivalență între florin și denar pe de o parte și principalele monede de circulație curentă, pe de alta². De asemenea, hotărârile dietale legate de reglementarea oficială a prețurilor — așa-numitele „limitații” — folosesc ca termen de referință, în enumerarea prețului fiecărui produs aflat în circuitul comercial transilvan, florinul cameral și denarul; astfel, limitațiile oferă material de comparație cu taxele vamale și prețurile mărfurilor așa cum reies ele din înregistrările vamale, ambele utilizând limbajul comun al menționatei monede de calcul.

Totuși, marea masă de diverse valori monetare datorate celor mai variate foruri emitente, găsite în tezaurele monetare, indică o realitate: aceea că și în prima jumătate a sec. XVII, ca și înainte și după această perioadă, asemenea monede se aflau curent în circulație. Se știe doar că în evul mediu valabilitatea monedei în circulație era dată nu de persoana (fizică sau juridică) a unui emitent anume, ci de valoarea intrinsecă a monedei, adică de conținutul ei de metal prețios. Pentru a ne face o idee aproximativă despre cantitatea monedelor în cauză, amintim numai faptul că numărul tezaurelor monetare descoperite în Transilvania, conținând monede din sec. XV—XVIII, se ridică la peste 170, din care numai al acelora publicate în ultimii 10—12 ani este de peste 70. Numărul de monede din fiecare tezaur variază de la cantități de ordinul unităților pînă la mii de piese (dintre tezaurele mai recent publicate, numeric cel mai mare este cel de la Buzd, însumînd 8.091 piese recuperate). Examinarea locurilor de descoperire arată că tezaurele sînt răspîndite pe întreg teritoriul Transilvaniei, incluzînd Maramureșul, Crișana și Banatul³. Multe sînt găsite în localități rurale, nu prea îndepărtate de centrele orășenești; în orașe, s-au găsit de asemenea numeroase tezaure monetare, în unele chiar mai multe: la Alba Iulia patru, două din ele cro-

² 1 groș valorînd 5 denari, 1 florin cameral echivala cu 20 groși, deci cu 100 denari. Florinul de aur (ducatul) avea la sfîrșitul sec. XVI valoarea de 1 florin cameral și 60 denari, în 1602 aceasta crește la 2 florini camerali, în 1619 la 2 florini camerali și 40 denari, pentru ca în 1664 să ajungă la 4 florini camerali. Talerul, a cărui valoare în monedă de calcul este de 1 florin cameral și 10 denari în 1593, în 1619 este echivalat cu 1 florin 40 denari, iar în 1664 cu 2 florini camerali. Dintre monedele de valoare nominală mică, groși sînt egali cu 5, 3, respectiv 6 denari; poltura (piesele de 24 creițari emise pentru Oppeln) = 4 denari poltura „veche” și 2 denari cea recent bătută (în 1622), apoi, 3 1/2 denari poltura veche (în 1630); dutca (monedă de trei groși) oscilează în intervalul 1602—1620 între 9—10 denari; obolul (monedă mai rară, bătută la Košice și Kremnica) era egal cu o jumătate de denar. (Această din urmă valoare nominală apare și ca subdiviziune de calcul a denarului.) Vezi Huszár Lajos, *Az erdélyi pénzverés története, în A történeti Erdély, (Budapest), 1936, p. 514—515.*

³ Pînă la întocmirea unei hărți cuprinzătoare a tezaurelor monetare în cauză, a se vedea *ActaMN*, III (1966), p. 209 (pentru răspîndirea monedelor poloneze); *Apulum*, VII/I (1968), p. 503 (pentru răspîndirea pieselor cehe și morave); *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei, sec. XVI—XVIII, [Cluj], 1970, pl. XI; Münzen aus der Sammlung des Museums der Stadt Sighișoara, Sighișoara, 1972, pl. XIX verso.*

nologic identice⁴, la Zalău patru tezaure⁵, la Huedin două⁶, ș.a.m.d. În ce privește compoziția după emitenți a tezaurelor, nu se pot face deosebiri de principiu între acelea găsite în mediu rural și cele aflate la orașe; ambele categorii sînt de compoziție mai mult sau mai puțin variată. Nici sub aspectul cantității, nu se poate stabili vreo distincție de fond între descoperirile de la sate și cele urbane. Există tezaure găsite în mediu rural cantitativ foarte mari (cel citat de la Buzd⁷; cel de la Hotoan cu 1871 monede⁸; cel de la Sălăjeni conținînd 2.458 piese⁹; acela de la Șieu, constînd din 2.366 bucăți¹⁰; tezaurul de la Iara, cu un număr de 1829 piese¹¹ ș.a.) și tezaure monetare descoperite la orașe, însumînd abia cîteva monede (două din tezaurele găsite la Cluj¹², tezaurul descoperit în 1964 la Caransebeș¹³ etc.). Distincția pe care o putem face, referitor la categoria socială a proprietarilor, aceea de țărani mici, poate iobagi, cum se presupune mai recent¹⁴ — deducție, dealtfel, foarte firească, ce nu mai reclamă argumentare specială, de vreme ce țărâniimea în sec. XVI—XVII era vinzătoare, la oraș, la tîrguri și în iarmaroace, a propriilor produse naturale, a vitelor și a produselor meșteșugărești confecționate în atelierele rurale —, de oameni mai înstăriți de la țară sau de orașeni cu stare ori mai săraci, această distincție pierde și ea din pondere, dacă ne gîndim că vestigiile numismatice reflectă în egală măsură, în cazul tuturor tezaurelor monetare, modul în care au fost agoniști banii respectivi: activitatea de schimb de mărfuri. Desigur, nu putem exclude — am mai arătat-o cu altă ocazie — o anumită intenție de tezaurizare monetară, sub forma preschimbării nominalelor de valoare mică și mijlocie în altele mai puternice economic și care să formeze o avere stabilă a proprietarului lor¹⁵. Aceasta însă, după părerea noastră, ține de factorul accidental din punct de vedere istorico-economic, o atare tendință de tezaurizare neputînd fi dovedită nici măcar pentru tezaurele ce conțin numai monede de valoare nominală mare. Să vedem, în definitiv, la cît se putea ridica, în primele decenii ale sec. XVII, capitalul rulant al unei persoane angajate în activitatea comercială? Respectiv, care era capitalul bănesc pe care, investindu-și banii în operațiuni de

⁴ Vezi Gh. Anghel, în *Apulum*, V (1965), p. 375—406; idem, în *Apulum*, XI (1973), p. 375—382.

⁵ E. Chirilă — E. Lakó, în *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei*, p. 65—67, 69—72.

⁶ E. Chirilă — N. Șteiu, în *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei*, p. 15—20; Fr. Pap — N. Șteiu, *Tezaurul monetar de la Huedin (sec. XV—XVII) și unele probleme ale circulației monetare medievale în Transilvania*, articol predat pentru publicare în SCN, VII.

⁷ E. Chirilă — Th. Năgler, în *StCom.*, 14 (1969), p. 317—340.

⁸ E. Chirilă — I. Nămeti, în *Tezaure monetare din județul Satu Mare, Satu Mare*, 1968, p. 61—81.

⁹ E. Chirilă — N. Gudea — I. Căbuz, în *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei*, p. 33—44.

¹⁰ E. Chirilă — Șt. Dănilă, în *Apulum*, VII/I (1968), p. 505—527.

¹¹ Fr. Pap — Z. Milea — V. Feneșan, în SCN, V (1971), p. 179—192.

¹² V. Pintea, în *AIIC*, IX (1966), p. 225—230; Fr. Pap, în SCN, V (1971), p. 391—392.

¹³ E. Chirilă — L. Groza, în *Apulum*, VIII (1970), p. 103—108.

¹⁴ E. Chirilă — A. Hopârtean, *Der Münzhort von Mihai Viteazul*, în *AIIC*, XVIII (1975), p. 347.

¹⁵ Vezi Iudita Winkler — Francisc Pap, *Monede cehe și morave în tezaure monetare medievale din Transilvania*, în *Apulum*, VII/I (1968), p. 501.

import-export, într-o perioadă determinată — de pildă, un an de trafic comercial —, îl putea apoi rezerva, fie pentru investiții cu caracter casnic, fie pentru rearuncarea pe piață (atît pe cea internă, cît și pe cea externă), în vederea continuării activității sale?

Să urmărim, în acest scop, activitatea de comerț extern (export și import de mărfuri) desfășurată de un singur negustor în Clujul anului 1610. Este vorba despre Matei Vicei, unul din cetățenii de vază, înstăriți, ai orașului, proprietar de prăvălii înzestrate cu cele mai variate mărfuri, membru al unei familii ai cărei descendenți s-au afirmat generații de-a rîndul în viața obștească și economică a orașului Cluj, el însuși fiind foarte activ în primele două decenii ale secolului XVII, purtînd funcții magistratuale, fiind în bune relații cu principele Gabriel Bethlen, pe care l-a și găzduit în cîteva rînduri, cu ocazia vizitelor acestuia la Cluj¹⁶. Care este, deci, puterea de cumpărare, la ce valoare se ridică operațiunile de comerț exterior pe care le-a întreprins Vicei numai într-un singur an (și nu cel mai bun an de comerț exterior, după cum reiese din registrele vamale)?

În anul amintit 1610, Vicei a exportat doar într-un singur rînd, la începutul lunii martie, peste 100 de chintale de ceară, plătind la oficiul vamal 51 de florini pentru acest stoc¹⁷. Conform normelor de calcul tricesimal (vama clujeană fiind de tricesimă, taxa vamală constituie cu aproximație a treizecea parte din valoarea comercială, adică prețul pe piață al mărfii), această taxă echivala cu 1530 florini. În schimb, Matei Vicei, în persoană sau prin comisionari, a adus la Cluj de peste graniță mărfuri în patru rînduri, în ianuarie, mai, august și decembrie ale aceluiași an. Taxa vamală totală ce i se percepe este de 524 florini și 28 1/2 denari¹⁸, corespunzînd — în baza aceluiași calcul tricesimal — sumei de 16.118 florini și 75 denari, ce constituie prețul mărfurilor cumpărate de el în străinătate: postavuri, pînzeturi, coloniale, pălării, blănuri, metale, unelte agricole, mărunțișuri, piele, articole de menaj. Prin urmare, negustorul în cauză cumpără mult peste valoarea a ceea ce duce spre vînzare pe pieți străine. Ceea ce denotă cu claritate că el avea cu mult mai mare avuție mobilă și imobilă (fapt cunoscut, dealtfel, din diverse alte documente arhivale de natură economică, din fondul socotelilor orașului medieval), decît capitalul investit în reîmprospătarea averii sale. Să confruntăm acum suma investită de acest negustor — e drept, dintre cei mai înstăriți ai unui oraș cu vie activitate comercială, dar totuși, unul singur —, în operațiunile de import desfășurate de el numai în decursul unui an, cu valoarea celui mai de preț tezaur medieval transilvan publicat în deceniile din urmă, tezaurul de la Baia Mare¹⁹. Luînd

¹⁶ Vezi A. Kiss, în *Utunk* (Cluj-Napoca), an. XXIX, nr. 39 (1352), 27 sept. 1974.

¹⁷ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Arhiva Orașului Cluj, Socoteli Orășenești (în continuare: ASC, SOC), 12 b, VII, p. 774 (11 martie 1610).

¹⁸ ASC, SOC, 12 b, VII, p. 761 (24 ianuarie 1610), 784—786 (26 mai 1610), 801 (23 august 1610), 814 (16 decembrie 1610).

¹⁹ E. Chirilă — O. Bandula, *Tezaurul monetar de la Baia Mare*, Baia Mare, 1966.

drept bază reglementarea valorii monetare efectuată în anul 1602, autorii care au publicat acest tezaur stabilesc că el echivalează cu 1.026 ducați (florini de aur), sau cu 205.200 denari²⁰. Transpusă această sumă în florini maghiari, ea este egală cu 2.052 florini. Deci — conform aceleiași reglementări — valoarea tezaurului de la Baia Mare este egală cu abia cca o *optime* din suma chelbuită într-un an de un negustor clujean pentru aprovizionarea curentă a prăvăliilor sale.

Cifrele vorbesc prin ele înșile. Să mai adăugăm că același Matei Vicei, la moartea sa, lasă moștenitorilor, printre obiectele din inventarul casei sale aflate în colțul Pieții cu strada Finului (actualul colț Piața Libertății — str. Napoca), bijuterii dintre care un pandantiv este evaluat la 900 florini?²¹ Și lista unor asemenea bunuri ar putea fi continuată.

Ce dorim să argumentăm prin datele enumerate? Am plecat de la ideea că prezența masivă în Transilvania, pe o cuprinzătoare arie geografică și extinzându-se pe un răstimp de mai multe veacuri, a tezaurilor monetare cu o variată compoziție este bătătoare la ochi în împrejurările în care documentația arhivală ne relevă unicitatea sistemului monetar utilizat în socotelile referitoare la comerțul extern. Monedele datorate emiterii de către foruri din cele mai diverse și prezentind o variată gamă de nominale s-au bucurat într-adevăr de o largă circulație. Trebuie să considerăm însă că în toate cazurile, de la obolul transilvănean și pînă la talerul de Flandra sau ducatul otoman, ele au slujit cu *prioritate relațiilor curente de comerț intern*, pe cînd așa-ziii bani de calcul formau *moneda de bază* atît în raporturile interne, cît și, mai cu seamă, *în relațiile comerciale externe* pe care le-a întretinut Transilvania în perioada sa de înflorire economică. În concluzie, valoarea istorică, *pentru domeniul istorico-economic*, a tezaurilor monetare descoperite la noi nu trebuie văzută ca rezidînd în puterea lor de cumpărare, căci ele sînt abia un palid reflex al potențialului material al totalității oelor angajați în circuitul comercial medieval, respectiv al totalității posesorilor de resurse bănești. Nu s-au dezvelit, pînă acum, tezaure monetare care, prin fericite coincidențe numismatico-documentare, să poată fi atribuite cu precizie unui posesor anume de bunuri materiale. În acest fel, precum și din cauza frecvențelor schimbări ale valorilor monedei și ale echivalărilor între monedele de diverse emisiuni și moneda camelală, confruntările dintre valoarea tezaurilor monetare și prețurile curente sînt doar relative (fapt, dealtfel, recunoscut de cei care publică descoperiri de natură numismatică). De aceea, socotim că o utilizare adecvată a datelor de ordin numismatic implică în primul rînd nu confruntarea lor cu alte informații disperate de istorie economică, ci încadrarea în aspectele bine stabilite ale istoriei monetare, justa lor integrare în fenomenele esențiale ale istoriei noastre economice.

FRANCISC PAP

²⁰ *Idem*, p. 47.

²¹ Vezi art. citat al lui A. Kiss

EFFECTIF MONÉTAIRE ET MONNAIE DE CALCULATION
DANS LE COMMERCE EXTÉRIEUR DE CLUJ
(1e moitié du XVIIe siècle)

(Résumé)

Partant du fait de l'existence des monnaies d'une provenance très diverse et de valeurs nominales très variées, dans les trésors monétaires découverts en Transylvanie, vis-à-vis de la présence exclusive d'une seule espèce de monnaie, celle de calculation (le florin hongrois ou caméral et sa subdivision, le denier), dans les documents douaniers de Cluj, l'auteur vient de constater que la masse monétaire comprise dans les trésors de monnaies n'est qu'une infime partie du capital duquel ont disposé ceux qui ont mené le commerce extérieur à Cluj. D'ici, la conclusion que les monnaies des découvertes monétaires ont servi tout d'abord dans le commerce intérieur quotidien, tandis que le commerce extérieur se déroulait principalement à l'aide du florin et du denier hongrois. Par conséquent, on ne peut pas éclaircir le pouvoir d'achat réel des possesseurs des trésors découverts, en rapportant tout mécaniquement le montant de ces trésors aux biens qu'on pouvait acheter avec eux.

EXPLOATAREA OCNELOR DE SARE DIN TURDA ÎN SEC. AL XVIII-LEA

În secolul al XVIII-lea mineritul din Transilvania înregistrează, în general, o înviorare, datorită unor măsuri luate de Curtea din Viena pentru redresarea economiei acestei provincii. Ca urmare a dezvoltării forțelor de producție și a orientării economiei din ce în ce mai mult către producția valorilor de schimb, începe procesul de așa-zisă acumulare primitivă a capitalului, care generează noi forme de producție, capitaliste. În condițiile cristalizării relațiilor de producție capitaliste, s-a putut trece la realizarea unor exploatări miniere în adâncime, îmbunătățindu-se continuu procesul de extracție a substanțelor minerale utile, prin introducerea unor mijloace tehnice noi, mai avansate în raport cu epocile anterioare.

Sarea, mineral indispensabil vieții, a fost exploatată și în sec. al XVIII-lea aproximativ la aceleași ocne care au funcționat și în epoca anterioară. Vestitele ocne de sare ale Transilvaniei au continuat să asigure fiscului austriac importante venituri. Puterea centrală a căutat să renunțe la concesionarea exploatării ocnelor de sare, urmărind să le administreze direct prin cămărașii ei. Venituri importante aduceau salinele din Ocna Dejului. Dar cele mai importante continuau să fie ocnele de la Turda.

Vorbind despre ocnele din Turda, vestitul mineralog clujan Johann Fridvaldszky arată, în lucrarea sa din anul 1767, că a intrat și a vizitat aceste ocne și din dorința „de a putea prezenta cititorului icoana adevărată a acestor ocne de sare“, deoarece „aceste ocne sînt vrednice de o atență cercetare și de cea mai mare admirație“ (*quod lectori meo veram salis fodinarum iconem exhibere valeam, ... fodinae maxima admiratione et curiosa inquisitione dignae sunt*)¹.

După ce prezintă în mod detaliat sistemul de construire și de exploatare al ocnei, în formă conică (de clopot), grija deosebită pentru a feri exploatarea de infiltrările de apă, mijloacele de evacuare a apei și a sării cu ajutorul orivacului (*machina gabel dicta*), Fridvaldszky înfățișează astfel situația ocnei de sare de la Turda, ocna despre care se spunea că „este atît de vestită încît aproape că nu are pereche în întregul răsărit“ (*Torda salium fodinis tam celebris est, ut vix parem in toto oriente fundum reperias*)². „Ocnele de la Turda — afirmă Fridvaldszky — numără cinci puțuri mai importante, dintre care primul se numește *de sus*, al doilea *de jos*, al treilea *cojocnean*, al patrulea *Sf. Terezia*, iar al cincilea *Sf. An-*

¹ Johanes Fridvaldszky, *Minera-Logia Magni Principatus Transilvaniae*, Claudiopoli, (Cluj), 1767, 206 p. + 5 planșe; p. 155.

² *Ibidem*, p. 159.

ton. Diametrul bazei puțului de sus numără 45 de stînjeni (*orgiae*) și două picioare, iar înălțimea 55 de stînjeni și două picioare. Sarea din acest puț este curată, și doar rareori conține un ușor amestec cu pămînt; este săpat de 87 de tăietori (*fossores*), ajutați de 18 „voluntari” (*volones*). Diametrul puțului numără 36 stînjeni și 6 picioare iar înălțimea 53 de stînjeni. În ce privește calitatea sării, aceasta nu se deosebește cu nimic de cea din puțul de sus, fiind exploatată de 75 de tăietori și 18 „voluntari”. Puțul cojocnean are un diametru de 40 de stînjeni și înălțimea de 59 de stînjeni. În acest puț lucrează 63 de tăietori împreună cu 12 „voluntari”. Amestecul sării cu pămînt se micșorează din zi în zi, și astfel se va scoate sare curată... Puțul numit Sf. Terezia numără 30 de tăietori și 15 „voluntari”, și are diametrul de 26 de stînjeni iar înălțimea de 35 de stînjeni. Cel mai nou puț, acela al Sf. Anton, are dimensiunile pe măsura celorlalte...³ Fridvaldszky mai amintește și despre existența la Turda a unei ocne mai mari și mai vechi, care însă, deoa-rece amenința cu surparea, a fost închisă la 19 iulie 1762 (*puteos utrosque obstruunt et obturant*).

Făcînd o socoteală, pe baza informațiilor lui Fridvaldszky, în ce privește numărul lucrătorilor la ocnele din Turda la acea dată, ajungem la concluzia că numai în primele patru puțuri, din cele cinci, lucrau un număr de 318 tăietori de sare.

••

În ce privește procesul de producție, informațiile documentare din secolul al XVIII-lea ne ajută să întregim *tabloul tehnicii exploatării sării*: „Mai întîi se săpa o groapă de obicei rotundă, cu diametru de 2 m. în stratul de pămînt ce acoperea orizontul de sare. Pentru fixarea acestui strat steril pereții gropii se întăreau cu împletitură de nuiele. Tăierea sării se făcea cu topoare, ciocane, — unele bătătoare (prismatice sau cilindrice), altele tăietoare —, pene de oțel, etc. Se făceau întîi făgașele, apoi se detașau brazdele. La suprafață bolovanii de sare erau scoși cu ajutorul unei instalații numită crivac (gepel). Crivacul se compunea dintr-un tambur cilindric cu un ax vertical din lemn; acesta era pus în mișcare de forța animală (cai). Un otgon (frînghie) înfășurat pe acest tambur făcea ca un capăt să se înfășoare iar celălalt să se desfășoare. În acest fel cînd un capăt al frînghiei cobora în ocină, celălalt scootea din ocină bolovanii de sare, care erau viriți într-un sac din piele de bivol⁴.”

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea documentele vremii atestă unele perfecționări și inovații ale tehnicii în procesul de exploatare a sării, mai ales în ce privește procesul de evacuare a sării și a apei din ocne.

Pe linia acestor strădanii se înscrie și inovația „mecanicului” din Cluj, Samuel Enyedi, care acum mai bine de două veacuri, în anul 1770, a construit o „mașină” de scos apa și substanțele utile din puțurile ocnelor de sare și din galeriile minelor. Este vorba, după cum rezultă din documentele vremii, de un fel de elevator (*Hebmaschine*). Dar despre

³ *Ibidem*.

⁴ Cf. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, I, București, 1913, p. 429. Vezi și J. Fridvaldszky, *op. cit.*, p. 156—158.

această „mașină“ să lăsăm să ne vorbească însuși constructorul ei. La 5 mai 1770 „mecanicul“ clujean S. Enyedi se adresa forurilor montanistice (miniery) din Sibiu cu următoarele cuvinte: „Înalta direcțiune monetară și minieră mă va scuza dacă îndrăznesc să o conturb de la multiplele ei treburi. Există însă un lucru pe care eu socotesc să-l aduc, cu supunere, la cunoștința înaltei direcțiuni monetare și miniere și anume, că eu am inventat o nouă mașină cu ajutorul căreia un singur om este în stare să ridice din puțuri, în cîteva minute, o greutate de 20, 30 pînă la 40 de măji. În felul acesta, această mașină ar putea fi folosită foarte bine și în mine, unde s-ar putea scoate dintr-o dată, din puțurile adînci, mari cantități de moloz și apă. În al doilea rînd — continuă inovatorul — această mașină ar putea fi instalată, cu puțină oboseală, și la un șteamp, și prin aceasta s-ar ajunge ca în timpul verii secetoase, cînd șteampurile sînt lipsite de apă, minerii să-și poată continua munca lor fără întrerupere, atît vara cît și iarna. Prin acest lucru s-ar putea îmbunătăți venitul înaltului erariu și al înaltei cămări de schimb a aurului. Această mașină deși este construită într-un format mic, totuși se poate ridica foarte ușor cu ea, numai cu ajutorul a două degete (*mit zwei erfordern Fingern sehr leuchte heben*), o greutate de 50 de măji, lucru despre care am făcut deja o probă la Turda, în fața slujbașilor de la Oficiul Sării, unde am avut deplin succes. Prin urmare — încheie S. Enyedi —, sper că o astfel de inovație avantajoasă va aduce înaltului erariu foloase mari... iar mie posibile avantaje”⁵. Ca urmare a acestei oferte, la 28 mai 1770 Tezaurariatul din Sibiu cere oficiului superior minier (*Oberbergamt*) din Zlatna, să trimită un delegat la Turda, care să se informeze de la slujbașii ocnelor de sare de acolo în legătură cu proba făcută de „inovator“ și să vadă dacă această „mașină“ ar putea fi utilizată în minerit⁶. Documentele nu ne permit să urmărim ce s-a întîmplat în continuare cu oferta acestui iscusit tehnician clujean al veacului al XVIII-lea, care vedea în aplicarea inovației sale „o economie de forță și timp“ (*compendium virium et temporis*) și care semna adăugînd numelui său epitetul de „*mehanicus*“. Este însă neîndoieînic că, prin străduința și prin ingeniozitatea proiectului său, el a deschis unele perspective de dezvoltare a tehnicii și în exploatarea ocnelor de sare din Turda.

În cursul veacului al XVIII-lea și mai ales spre sfîrșitul acestuia, comerțul cu sare cunoaște noi propoziții. Astfel un document din 8 martie 1787 vorbește despre transportul unei cantități de sare pentru Ungaria, în volum de 363.400 măji (*centenarios*) de la Ocnele Sibiului și ale Turzii, „la depozitele din portul Mureșului“ (*ad depositoria Portus Marusiensis*), iar pentru Banat, în volum de 117.205 măji.⁷ Peste trei ani, în 1790, se cer pentru aceleași necesități, 250 de care cu boi de transport, la salinele din Turda. O serie de alte acte ne dau informații prețioase cu privire la volumul sării de transport. Astfel un act din 16 sept. 1773 menționează că se cer 920.000 de măji de sare pentru Ungaria, și că ocnele din Turda trebuie să dea 184.180 de măji. La această dată ocnele

⁵ Cf. Al. Neamțu, *Tehnica minieră din Transilvania în sec. XVIII*. În *AIIC*, XIV, 1971, p. 8.

⁶ *Ibidem*, p. 98.

⁷ *Arh. Stat. Tg. Mureș*, doc. a. 1787, f.c.

din Turda se aflau într-o stare înfloritoare, lucru care rezultă de altfel și dintr-un document dat la Sibiu, la 19 aug. 1768, prin care se precizează că: „de acum înainte sarea necesară pentru folosul casnic să nu mai fie adusă de la ocnele din Cojocna, unde în prezent se exploatează numai o singură ocna, ci de la ocnele din Turda, unde se află deschise cinci ocne“ (*Ut sales pro necessitate domestica deinceps non amplius ex fodina Colosiensis, ubi nunc unica duntaxat colitur sed ex Thor-densibus ubi quinque apertae sunt, extradentur*)⁹.

La 28 dec. 1798 Curtea din Viena decretează, în legătură cu „accelerarea transportului de sare cerut de regatul ungar“ (*circa accelerandam salis pro negno Hungariae desiderati devectionem*), ca Guvernul Transilvaniei să întocmească o evidență clară a situației transportului de sare în Ungaria, repartizată pe comitate⁹. Din evidența întocmită rezultă că numai comitatul Turda a transportat, între 1 nov. 1792 și 7 iunie 1793 o cantitate de 35.978 de măji de sare, din totalul de 88.000 de măji pe care o avea de transportat. În scopul accelerării transportului de sare, se iau măsuri și pentru reglementarea mărimii bolovanilor de sare tăiați, în sensul de a se facilita procesul de încărcare a sării. Astfel într-un act din 4 iulie 1793 se precizează că „bolovanii de sare trebuiesc tăiați mai mici decât pînă acum, pentru ca încărcătorii și transportatorii să-i poată ridica mai ușor de la pămînt, să-i poată prinde mai bine cu minile pentru a-i pune în căruțe, lucru prin care se va ușura mult situația celor care transportă sarea“¹⁰.

Ca și la celelalte ocne, și la ocnele de sare din Turda, munca se efectua în condiții foarte grele și periculoase, deoarece conducerea ocnelor nu lua măsurile necesare pentru asigurarea securității și a protecției muncitorilor. La fel de grea era și *situația materială* a lucrătorilor de la ocnele de sare la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea. Astfel, într-un act din 15 martie 1788, privitor la salinile din Ocna Dejului, forurile conducătoare atestă că lucrătorii de la aceste saline se plîng că nu mai pot să trăiască cu salariul de 15 creîțari pe zi, și că din această cauză sînt siliți să-și caute o altă muncă mai convenabilă. Și numărul acestor lucrători de la saline, care efectuau o muncă grea și periculoasă sîntății pentru un salariu de mizerie, era destul de mare în această perioadă. Este suficient să menționăm faptul că numai la ocnele de sare din Turda, erau angajați un număr de 352 de lucrători, „dintre care — după cum se arată într-un raport contemporan — mulți sînt oameni neputincioși, infirmi și bolnavi, și care, la fel cu aceia care sînt în putere, vor trebui să moară cu a șasea parte din timpul vieții mai devreme, din cauza muncii primejdioase și chinuitoare“¹¹.

Trebuie să mai consemnăm și faptul că situația lucrătorilor de la salinile din Turda a fost mult agravată și de împrejurarea că, în anul 1787, forurile montanistice au adus o hotărîre potrivit căreia tăietorii de sare invalizi, pensionari, sau văduvele acestora, nu mai aveau voie

⁹ Ibidem.

⁸ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, Cf. și Al. Neamțu, *Istoricul mineritului în județul Cluj, în evul mediu*, în vol. *Industria minieră a județului Cluj*, Monografie, 1972, p. 35—66.

¹¹ Cf. Al. Neamțu, *Condițiile de muncă și salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XVIII în Acta Musei Regionalis Apulensis*, Studii și Comunicări, III, 1961, p. 258.

să-și trimită înlocuitori (*mercenarii*) la munca în ocnă, fapt care a provocat o stare de nemulțumire și chiar disperare în rândurile acestora. În această privință, starea lor de spirit este înfățișată într-un „*Memoriu*” pe care „tăietorii de sare veterani” (*veterani salicidae*) l-au înaintat Oficiului montanistic superior și în care se spune printre altele: „Acea hotărâre dureroasă, de a înlătura pe simbriași (*mercenarios*) de la tăierea sării, ne-a fost impusă și nouă în aceste zile, din porunca înaltului oficiu montanistic; dar acest lucru nu înseamnă altceva decât ruinarea inevitabilă a multora, fără nici o speranță de a se mai ridica, deoarece aceia care-și susțineau viața lor prin folosirea „mercenarului”, mai ales în aceste vremuri de mare scumpete, au fost lipsiți de acest mijloc de întreținere a vieții, iar nouă ne-a fost pricinuită o mare nenorocire, încît nu ne-a mai rămas decât desnădejdea. Căci după ce ne-am petrecut vîrsta cea mai frumoasă și anii cei mai viguroși cu tăierea sării, după ce ne-am măcinat forțele cele mai sănătoase în acest serviciu, și după ce, din această pricină am ajuns aproape incapabil de orice muncă..., dacă nu vom putea să ne mai ajutăm de „mercenari”, nimic nu este mai sigur decât aceia că noi vom ajunge ou toții la cele mai mari nenorociri” (... *nihil certius est quam nos omnes ad summas calamitates deventuros esse*).¹²

La începutul secolului al XIX-lea situația lucrătorilor de la ocnele de sare se înrăutățește datorită anilor de războaie și scumpete. Salariile rămîneau mult în urma creșterii prețurilor la limente și îmbrăcăminte. Astfel în deceniul al treilea al sec. al XIX-lea prețurile alimentelor au crescut aproximativ de trei ori în comparație cu anul 1798, în timp ce salariile au rămas aceleași, ba chiar au scăzut în unele cazuri. Din pricina salariilor scăzute și a scumpetei, datoriile contractate de lucrătorii de la ocnele de sare creșteau mereu, iar eforturile de a scăpa de ele deveneau zadarnice.

În aceste condiții se înregistrează puternice agitații și nemulțumiri în rândurile tăietorilor de sare, printre care se află și cei de la ocnele din Turda. Astfel la 16 aug. 1810 autoritățile guberniale din Sibiu se plîng de nesupunerea tăietorilor de sare de la Turda și recomandă, pentru aducerea acestora la ordine, folosirea de mijloace drastice. Totodată se cere autorităților locale să ancheteze și să raporteze care dintre tăietorii de sare mai persistă în nesupunere și cine sînt instigatorii acestei nuscări¹³. Este neîndios că ne găsim într-o perioadă istorică, în care și lucrătorii de la saline încep să folosească tot mai mult, în scopul revendicărilor lor de ordin economic, forma de luptă a mișcărilor greviste, specifică noilor relații de producție de tip capitalist, care pătrunde din ce în ce mai insistent prin desîul relațiilor feudale în destrămare. În acest îndelungat proces, tradițiile de luptă ale muncitorilor de la salinele de pe meleagurile turdene ocupă un loc de seamă.

AL. NEAMȚU

¹² Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond: T.M., doc. nr. 121/1787. Cf. *Anezele*: I—V.

¹³ Cf. Al. Neamțu, *Situația și lupta minerilor din Transilvania în prima jumătate a sec. XIX*, în *AIIC* tom. IV, 1961, p. 128.

Perceptorul Oficiului sării din Turda, se adresează Oficiului superior mier în legătură cu „Memoriul” tăietorilor de sare de la ocnele din Turda, făcînd o serie de recomandări în legătură cu reglementarea angajării de „mercenari” la munca în ocnele de sare de aici.

Inclutum Caesareo-Regium Supremum Officium Montanum!

Ut circa accluserum Memorialium objecta, genuinam haurire posset Inclutum Supremum Officium Montanum informationem, e re fore duximus totam supplicantium catervam in quatuor dispescere classes, quarum:

1^a Complectitur senes illos salicidas, viduasque qui et quae amplioribus gaudentes latifundiis, pensione quidem haud egent, sed exhaustis diuturniori salicidio viribus, et respective earum maritis arduo huic operi immortuis defacto salicidio vacare non possunt, copiosam tamen contributionem quot annis praestare debent.

2da Numerat misers illa individua, quae vilior rei familiaris status pensione provideri coegit.

3^a Complectitur iudicas et juratos pannisatos.

4ta Denique respicit vegetos, manuque proprie salem scindentes viros, quos futurae suae senectutis, relinqvendarumque post se viduarum ratio anxios tenet. Cum proinde dictorum supplicantium vota non vivi tantum, sed et Summi aerarii rationem sapere iudicatur, patietur se Inclitum Supremum Officium Montanum quoad mercenarios a salicidis pro salicidio conduci solitis informari, et quidem:

1° Adjacens *specificatio* exhibet tam aetatem, quam servitorum annos, et haerentem penes primae Classis salicidas contributionem, quibus nisi per mercenarios salem scindendi facultatem praepositae Instantiae elargiantur, vel ex bonis illorum diuturno fatigio conquisitis, non sine ultimo illorum interitu executione mediante desummi debebit, vel pari fato interituri minus consideratis illorum meritis et exantlato diuturno servitio in fumum abeunte e Coetu salicidarum eliminari debebunt, primum status ratio vetat, nemo enim non novit vim et robur Thesauri Regii in prospero subditorum, et signanter illorum statu consistere, quorum et opus summum aerarium ditat, et operis merces celeri cursu remeat in vastum illud Thesauri Mare <!>, unde in necessitates Benignissimi Principis, et aeqvissimi Patris clementia, homagiale subditorum fidelitatem, et exantlatos labores praepimis et ante omnis remunerari cupientis.

2do. Innegabile est *secundum* supplicantium classem, elementissima pensione summa cum gratitudine frui, sed an haec ad sustentandem desolatam vitam suam, conquirendumque vel mediocrem victum et amictum, dum aliorum pensio vix 10 floreni annuatim adaequat, aliorum vix illos superat conquirere sufficiat, aequanimi Incliti Supremi Officii Montani Iudicio substernimus.

3^{tio}. Qvod *tertia* supplicantium clasīs tam exiquo gaudeat sallario, ut nisi mercenarii illorum aegestati subveniant, ne se sustentandi qvidem, multominus contributionem suam praestandi capaces sint, apprime notum est. Periculosi enim illorum laboris merces qvia tuta minus est, minus etiam potest in considerationem venire. Posteaquam enim penes hocce Officium omnia fodinalia opera in optimum reducta sunt statum, nisi casu ruinentur per complures etiam annos Iudices ex sola salarii sui exiguitate sine omni lucri spre vivere oportebit.

4to. *Quarta* tandem classis quamvis de praesenti validiori aetate praedita sit, tamen et illos primae classi par sors exiguum post temporis intervallum manebit. His ergo de causis ut mercenarii simpliciter abdicantur rectum officio haud videtur. Ut autem tam salicidae in adhibendis mercenariis, quam mercenarii in accordanda) mercede certis legibus, limitibusque circumscribantur justissimum est, Puncta autem legum ab utrinque observandarum, accedente altiorum Instantiarum beneplacito, possent esse sequentia et qvidem:

1mo. Salicidae fixo numero conscribantur, quam non nisi vel interveniente alicujus individui morte, vel ob morum pravitatem eliminatione, vel tandem salisqvanti notabili auctione alterare, augereque liceat.

2do Vetitum sit talem conscribere, qui propria in persona salem non scindet, et per hoc seu pro conducendo in senectute sua mercenario, seu pro obtinenda benignissima pensione merita non ponet, in hujus continuatione.

3to Nemini liceat mercenarium conducere, nisi 25 annis salicidio ipse vacasset, aut ante hoc tempus duriori labore fractus esset, ac infirmitatem suam fide digno viso reperto edoceret.

4to. Non liceat alienigenas pro mercenariis conducere, ac de eorum quoque moribus constet, quos ex loco fodinarum conduxerint, ut ita bonis suis moribus et solertia pro conscriptione in reales salicidas merita ponant:

5° Sint conducendi mercenarii salicidarum viduarumque filii mediocri dun-taxat facultate praediti, ut dum in salicidas conscribentur, Altissimis eatenus emanatis ordinibus satisfiat.

6to Teneantur Heri tam de moribus mercenariorum suorum quam de regulari fodinarum cultivatione et salium scissione cavere, ne per mercenarios aliquem dis-sordinem irrepere contingat.

7mo Merces mercenariorum pro 1000 competens obsonii et candelarum a Heris administrandarum praestationem in 10 Rh. fl. statuatur, tempus vero excinden-dorum 1500 lapidum in 15 Septimanis terminentur. Si vero intra hocce temporis spatium conductus sal non excinderetur,

8vo Tott florenos Mercenarii ex mercede sua remittant Heris, quott septimanis praefixus terminus excedetur.

9° Ipsa etiam Natura ita ferente salicidarum et viduarum filiis cum patre et matre sua in uno pane viventibus, liceat in juvamen parentum suorum salem scindere, quorum deinde in Conscriptione salicidarum specialis reflexio fiat.

10mo Judicibus et juratis cum ipsi ob incumbens sibi servitium operi sali-cidali vacare nequeunt, saepius determinato modo mercenarios conducere sanum sit.

11° Qvod si judicibus et juratis mercenarios conducere nullatenus licebit, in tantum augeatur illorum sallarium, ut exinde laboribus etiam fodinalibus non exis-tentibus vivendi mediis, providere possint.

Quae si Inclito Officio Montano in rem aerarii facere videbuntur, dignetur ea confirmare, in inalterabilem pro futuro Regulam abitura, sin vero minus dignetur officium hocce certiorare, quid circa restantes fractos salicidas intuitu incassan-dae eorum Contributionis agendum sit. Signatum Thordae die 27^a Ianuarii 1787.

Ludovicus Mariaffi m.p.

Salis Perceptor

Joannes Predetits m.p.

Salis Contrarotularius.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: T.M. doc. nr. 121/1787.

/Pe verso, de aceiași mină:/ Praesentatae 1^a Februarii 1787. Caesareo-Regium Salis Montanum Officium Thordense adnectit Memorialia Salicidarum, mercenari-riiis conducendi facultatem porro expetentium cum projecto suo circa Conductionem mercenariorum deprompto, et si visum fuerit in regulam abituro.

ANEXA II

1787, Turda

Tăietorii de sare „veterani“ de la ocnele de sare din Turda se adresează Ofi-ciului superior minier, cu rugămintea de a le permite în continuare angajarea de „mercenari“ care să lucreze în locul lor la ocne și în felul acesta să-și poată asi-gura cele necesare traiului:

Inclŷum Caesareo-Regium Supremum Officium
Montánisticum, Domini ac Patroni gratiosissimi!

Dura illa dimittendi mercenarios e salicidis necessitas, jussu Inclŷti Supremi Officii Montanistici nobis quoque his diebus imposita est; sed hoc utique non aliud secum fert, quam inevitabilem multorum destructionem nunquam omnino resarciendam. Ut enim illos, qui mercenario isthoc servitio vitam suam hoc insigni caristiae potissimum (gvamquam et alio) tempore sustentabant his vitae susten-tandae mediis privatos esse taceamus, nobis certe clades gravissima illata est, et soli desperationi locus relictus. Posteaquam scilicet validiorem illam atetatem, et vividiores annos in salicidio exegimus, posteaquam validiores illas vires in

Altissimum servitium insumpsimus, et posteaquam hac ratione ad reliquas operas inhabiles pene nos reddidimus, frustra in hac inclinantis quotidie aetatis ingruente imbecillitate vires revocamus, nisi enim alienis etiam subsidiis fulciantur, quantumque intenduntur in duriora, non sufficiunt, sed nec in ea, quibus conservari possint, suppeditant. Miseret certe nos ex his, aliisque rationibus nostri verum miseret multo magis miserarum viduarum a salicidis relictarum, quas durissima haec sors ex eo maxime tangit, quod licet ex ipsa imbecillitatis sexui suo propriae ratione salicidio vacare nequeant, atque adeo istud per mercenarios exercere debuerint, tamen alia etiam onera, sed potissimum Contributio Regia non minus quam viros, quin forte magis illas presserint, et mercenariis jam abrogatis penitus oppressura sint cum dolendo illo exemplo, quod mariti ipsarum in Altissimo servitio ideo vitae ipsius multi, singuli certe virium et annorum dispendium fecerint, ut tandem ipsae hanc singularem aliquando maritorum fidelitatis consequerentur mercedem; haec ergo ipsos etiam nos, si in senectutem venire possimus nec eam subiri quotidie consueva mortis pericula praevertant, manet, haec viduas nostras expectatura est. Quae profecto cogitatio reliquas etiam vires nostras exhaurit; sed nostra sunt; atqui tangit nos una Altissimi etiam servitii cura, quia his nostris etiam illud adnexum est. Mercenarii, quos hactenus habebamus aut ex filiis salicidarum, aut ex aliis oppidanis ea cum consideratione assummebantur, ut hac ratione in futuros usus aptarentur. Secludantur hi nunc ab hoc beneficio, certe labem olim, et difficultatem non pati salicidium impossibile est, novos enim homines vix illud patitur, quia rudex et ignari sunt artium requisitarum. Deinde vivi Aerarii etiam ruinam ex abdicatione mercenariorum subsequi necesse est, quamquam hujus cura Clementissimo Principi potissima est. Nos enim vel hactenus debitis onerati, contributioni solvendae autem quotidie obnoxii sumus, nisi proinde per Mercenarios etiam nobis opitulari potuerimus, nihil certius est, quam nos omnes ad summas calamitates eventuros esse.

Oramus itaque cum omni submissione Inclytum Supremum Officium Montanisticum, digentur Mercenarios illos habendi activitatem hactenus semper liberam, et Altissimo etiam calculo ratihibitam, porro quoque salvam nobis superesse pati, ne secus adeo latus tott ruinis campus aperiatur. Cum ex illa abrogata, tam vivi Aerarii manifestissima destructio, quam Altissimi Servitii singularis remora cum singulari rerum dispendio subsectura sit. Gradiosam hanc aeterna gratitudine culturi emorimur.

Indyti Supremi Officii Montanistici

Humillimi servi
Veterani salicidae Thordenses

Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond. T.M. doc. nr. 121/1787.

ANEXA III

1787, Turda

Tăietorii de sare, pensionari, de la ocnele de sare din Turda, solicită Oficiului minier superior aprobarea de a putea angaja, în locul lor la munca din ocne „mercenari“, pentru ca în felul acesta să-și poată asigura existența.

Inclym Caesareo-Regium Supremum Officium
Montanisticum, Domini ac Patroni gratiosissimi!

Proximis hisce diebus injunxit nobis nomine Inclyti Supremi Officii Montanistici Inclytum hujas Salis Perceptoratus Officium, quo ab ulteriori mercenariorum salicidarum in vices nostras substitui solorum adhibitione supersederemus. Quia tamen vires nostrae in salem excidendum ab ineunte aetate insumptae atque adeo jam ad extremam debilitatem pene exhaustae in id non sufficiunt, ut nos ipsi propriis nostris manibus salem porro excindamus, et sic nobis non a salicidio duntaxat penitus exercendo abstinendum, sed et in fracta hoc aetate post exantlatos tott, tanta inter pericula labores ad extremam inopiam deveniendum sit, cum alioquin Fundus Contributionis sit solum salicidium.

Oramus quam humillime Inclytum Supremum Officium Montanisticum, digentur nobis quidem pensionistis amplius Altissimae clementiae augmentum gratiose exoperari. Nobis vero reliquis senioribus per mercenarios salem excindendi

facultatem porro quoque liberam esse benigne indulgere, per hoc enim non modo nostris commodis, sed et altissimo servitio consuli utique clarum est; Cum enim mercenarii hujusmodi aut ex filiis vel nostris, vel aliorum salicidarum, aut vero ex aliis junioribus oppidi incolis in salicidium aliquando suo Marte exercendum successuris cooptari consueverint, certum profecto est, eosdem hac ratione in labores futuros, et onera jam nunc in juventute parari, et indurari potius posse, haecque eosdem facilius, ac melius supportaturos olim, quam si nos propter imbecillitatem, illi autem propter nos ab eorum exercitio secludamur absque alia culpa, et novi horum ignari substituantur sine omni merito. Gratiam hanc aeterna gratitudine veneraturi, profunda cum veneratione emorimur.

Inclýty Supremi Officii Montanistici

humillimi servi
Pensionistae et alli seniores salicidae
Thordenses

Arh. St. Cluj-Napoca, fond: T.M. doc. nr. 121/1787.

ANEXA IV

1787, Turda.

Judele tăietorilor de sare împreună cu „decanii“ de la ocele de sare din Turda se adresează Oficiului minier superior, cerind să li se permită să angajeze „mercenari“ care să lucreze în locul lor, sau să li se îmbunătățească salariile.

Inclým Caesareo-Regium Supremum Officium
Montánisticum, Domini ac Patroni gratiosissimi!

Ingentem illum dolorem, qvi ex interdicta marcenarios salicidas pro nobis substituenti activitate in animis nostris non abs re semet exeruit, non parum mitigavit consideratio illa, qvò ordines superinde ad Inclýtum hunc Salis Perceptoratum dati ab Inclýto potissimum Supremo Officio Montanistico promanaverint, cujus singularis benignitas pluribus ab exemplis notissima nobis est, et in qvo indubiam ex eo spem ponimus preces nostras humillime substernendas exauditam iri; hac itaque fiducia freti omni cum demissione significare sustinemus sequentia:

Nos quorum pluerisque sua in periculosissimo illo salicidio alioquin etiam exacta est non minus, quam exercita, et multis omnino periculis probata vita, hoc tandem qvale qvale calamitatum nostrarum non tam levamen, qvam solatium consecuti sumus, ut in hac, qvibus fungimur, munia promoveremur, et eadem concomitantibus exilibus salariis ultra alios provisi istud etiam beneficium obtineremus, qvò qvia nobis vel expirium nostrarum imbecillitate, vel aliorum circa fodinas laborum exercito, vel denique necessaria in reliquis salicidas cura sali propriis manibus excindendo vacare non licebat, alios in nostri vicem cum qvapiam redundantis in nos qvamvis exigui sane lucri spe substitueremus, et praeterea ex Altissima Benignitate fructum de laboribus circa Fodinas, aut jam labefactatas, aut denuo erigendas poni consvetis non ultimum perciperemus, ut adeo his exiguis emolumentorum nostrorum rivulis libero cursu decurrentibus, non videremur habere, cur, aut exantlatorum nos paeniteret laborum, aut saltem de conditionum nostrarum duriori sorte conqveri possemus. At profecto, qvia haec proventuum nostrorum scaturigo his hunc Inclýti Supremi Officii Montanistici gratiosis super interdicta mercenariorum substitutione ordinibus in parte oclusa est, et alia potiorque in parte autem penitus in eo exaruit, qvò ad alias etiam fodinas jam nunc vix aliqui ejusmodi labores, ex qvibus qvodpiam in nos resultare possit emolumentum, semet offerre sperentur. Sed hic potissimum Thordae ne qvidem sperari possint, cum vel materiam eorum solers Domini Perceptoris moderni circumspectio, vel potius curiositas prorsus exhauserit, non absque ratione nobis metuendum est, ne in deteriozem, qvam salicidae nobis subjecti, et viribus validioribus, tam ab aetate, qvam capacitate melius provisi, deveniamus statum, et omnibus demum exemplo simus, ideo aetatem omnem, ideo vitam et vires Altissimo servitio impendi, ideo tott pericula subiri, ideo toties animam in manibus portari, ut tandem ultima laborum merces in sola eorundem praestitorum gloria, sed cum summis calamitatibus conjuncta consistat; Ubi tamen ea est Majestatis Suae Saeratissimae

clementia, ut fidelium suorum praestita servitia vel in prolibus, vel in extrema aetate, qui eam attigerunt benignissime remunerari, in peculiarem sibi scopum proposuisse videatur.

Ipsi itaque nos etiam ex horum conscientia humillime supplicamus Inclyto Supremo Officio Montanistico, dignetur aut illam substituendi mercenarios in nostri vicem facultatem nobis porro quoque sartam et salvam relinquere, aut quod utique vel praeter illam cum omni submissione oramus, de meliori ac pinqviori nobis salario clementer providendum gratiose, vel ordinare, vel si altiore istud manum exigeret, exoperari, ut sic quod superest nobis vitae, id omne Altissimo Servitio sine sollicitudine illa nimis anxia impendere, ac aliis nos serie sua excepturis sicut singulari acceptae servitorum condignae mercedis exemplo praeire, ita ad subeunda quaevis pericula cum omni alacritate ineundam viam sternere possimus; Orabimus Deum pro longaeva Inclyti Supremi Officii Montanistici incomlimitate, et profundae venerationis devota inter obsequia emorimur.

Inclyti Caesareo Regii Supremi Officii Montanistici

humillimi servi

Iudex salicidarum cum suis

Decanis et reliquis Pannizatis

Arh. St. Cluj-Napoca, fond' T.M. doc., nr. 121/1787.

ANEXA V

1787 ianuarie 27, Turda

Tabelul tăietorilor de sare bătrini și a văduvelor de tăietori de sare de la ocnele de sare din Turda, care nu beneficiază de pensie.

Specificatio

Fractorum salicidarum Pensione non gaudentium

Nomina Salicidarum	Anni		Contributionis			
	Aetat-	Servitiorum	Impositio		Restantia	
			Rh. fl.	xx.	Rh. fl.	xx
1. Ats György	60	46	3	54	—	—
2. Bálás György	58	42	6	44	—	—
3. Benkő István, pro anno praeterito et currenti	67	40	24	3	48	6
4. Baranyai János	66	40	8	41	—	—
5. Borbely Iósef, pro anno currenti	60	40	7	1	—	—
6. Baritz György	56	31	3	12	—	—
7. Berde Gáspár	56	36	1	40	—	—
8. Czeglédi Sigmond, pro anno currenti	52	28	9	36	9	12
9. Csiki György, pro anno currenti	58	43	6	11	6	4
10. Csiki Márton, pro anno currenti	47	27	2	—	—	—
11. Dobos Istvan, pro anno currenti et praeterito	70	45	3	13	6	6
12. Deak Samuel, pro anno currenti	52	29	10	39	4	—
13. Desán Todor, pro anno currenti et praeterito	60	40	10	11	20	22
14. Fekete Peter senior	60	40	3	42	—	—
15. Fejér Pall, pro anno currenti	54	36	4	45	4	45
16. Felező Demeter	70	25	2	18	—	—
17. Gontzi Miklos, Capitaneus Salicidarum	70	50	17	58	15	3
18. Halmágyi Istvan	50	30	7	53	—	—
19. Kerekes Márton, pro anno currenti	56	39	4	18	3	—
20. Kereszturi Nagy György, pro anno currenti et praeterito	68	45	5	18	10	36
21. Kesej Samuel	63	40	17	4	16	52
22. Lokodi Péter, pro anno currenti	67	30	1	—	1	—
23. László Sigmond, pro anno currenti	60	24	1	—	1	—
24. Molnár János, pro anno currenti et praeterito	50	28	2	58	5	56
25. Musnyai János.	66	46	14	22	—	—
26. Muntyán Peter	56	37	1	48	—	—

Nomina Selicidarum	Anni		Contributionis			
	Aeta- tis	Servi- tiorum	Impositio		Restantia	
			Rh. fl.	xr.	Rh. fl.	xr
27. Muntyán Ilie, pro anno currenti	64	40	7	26	7	26
28. Muntyan Demeter, pro anno currenti . . .	60	40	1	30	1	30
29. Molnar Samuel	68	25	—	18	—	—
30. Mezei Istvan, pro anno currenti	53	14	23	31	23	31
31. Moldován Demeter, pro anno currenti . .	60	37	1	15	1	—
32. Markos Iosef	53	33	12	10	—	—
33. Otsvai Iosef, senior	71	51	7	48	—	—
34. Orban Gyorgy, pro anno currenti	56	38	4	—	1	2
35. Pap Iános	55	34	2	36	—	—
36. Prudnyanszki Jakob pro currenti anno. . .	56	21	2	58	2	58
37. Pápai György	56	27	3	20	3	20
38. Pakulár Juon, pro anno currenti	70	12	1	—	1	—
39. Rákosi Balla András	75	20	1	3	—	—
40. Sárosi Josef, pro anno curenti	80	21	—	18	—	18
41. Szöllősi Istvan, senior	55	35	2	—	—	—
42. Segesvári Mihály, pro anno praesenti . . .	60	45	6	52	6	52
43. Szabó Istvan, senior	60	39	5	1	—	—
44. Sollymosi Szabo János, senior, pro anno prae- terito	72	55	28	45	28	45
45. Szász Josef, pro anno currenti	58	32	3	46	3	46
46. Szilágyi György, senior, pro anno currenti .	56	30	16	26	16	26
47. Szilágyi István	52	32	10	53	—	—
48. Serban János	79	46	5	54	—	—
49. Szilágyi Marton, pro anno currenti	63	40	15	3	15	3
50. Sós Mihályi, pro anno currenti	58	20	6	—	6	—
51. Szilágyi Szábo György, pro anno currenti .	66	20	4	6	4	6
52. Székely Sen. Pap Ferentz, pro anno currenti	66	20	6	47	6	47
53. Takáts Juon.	67	43	3	1	—	—
54. Török János, pro anno currenti	65	38	3	38	3	38
55. Urkan Todor, pro anno currenti	60	10	1	—	1	—
56. Varga István, pro anno currenti et praeterito	66	44	5	49	11	38

NOMINA VIDUARUM

1. Ajtoni Andrasné, pro currenti et praeterito a.	67	30	4	2	8	4
2. Ats Tamasné, pro currenti et praeterito . .	80	50	2	10	4	20
3. Biró Nagy Mártonné, pro anno currenti . .	57	37	4	11	4	11
4. Benedek Istvánné, pro anno currenti . . .	22	15	9	42	9	42
5. Csegezi Györgyne, pro anno currenti . . .	45	29	4	27	8	54
6. Debretzeni Istvánné, pro anno currenti . .	62	40	24	24	24	24
7. Farkas Iósefné junior, pro anno currenti .	55	26	12	54	6	—
8. Fogarasi Andrásné, pro cur. et praeterito anno	35	12	6	18	12	36
9. Földvári Sigmondné, pro currenti et praet. anno	50	40	9	35	11	49
10. Fejér István, pro anno currenti	45	26	9	49	9	49
11. Maxai Iosefné, pro anno currenti et praeterito	53	20	7	26	14	52
12. Simon Iósefné Köppandi, pro anno currenti	56	20	7	24	7	24
13. Solymosi Szabó Györgyne, pro anno currenti Betrag	49	40	10	18	10	18

Signatum Thordae die 27 Januarii 1787

Ludvig V. Mariaffi m.p.
Salz Einnehmer
Joannes v. Predetits m.p.
Amts Kontrolor.

Arh. St. Cluj-Napoca, fond T.M. 121/1787.

CONTRIBUȚII PRIVIND PICTURA RÔMÂNEASCĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎN JURUL ORAȘULUI TURDA

Activitatea artistică din lumea satelor românești cunoaște în secolul al XVIII-lea o importantă efervescență. În această epocă în toate ținuturile românești se formează centre de meșteri care împodobesc biserici s-au pictează icoane. Meșteri din Transilvania învață arta zugrăvitului în diferite centre cu o tradiție din Țara Românească sau Moldova, din care motiv multe din lucrările ce le întâlnim în bisericile ardelenesti sînt în spiritul ambianței artistice de dincolo de munți.

Veacul al XVIII-lea reprezintă o etapă importantă în evoluția picturii românești transilvănene, o fază în care se produce o puternică înrîurire a artei brîncovenești asupra celei locale. Această puternică influență se resimte pînă în nordul Transilvaniei, unde se face joncțiunea cu influențele venite din Moldova, suprapunîndu-se elementului local care este cel mai arhaic. În această epocă apar un mare număr de meșteri locali, care își semnează lucrările.

Cercetările întreprinse în cursul ultimilor ani în diferite localități din zona orașului Turda și Cluj-Napoca au scos la iveală noi date privind pictura românească din veacul al XVIII-lea din această parte a țării.

La începutul veacului al XVIII-lea, datorită evenimentelor agitate din sinul bisericii românești se construiesc relativ puține monumente. Activitatea zugravilor este și ea foarte timidă. Un rol important îl au, ca și la sfîrșitul veacului precedent meșterii de formație brîncovenească, unii veniți din Țara Românească, care activează în special în sudul Transilvaniei. Faima marelui centru artistic brîncovenesc de la Hurez era unul din motivele pentru care artiștii din această școală erau invitați să decoreze cele mai de seamă ctitorii transilvănene.

Este un moment semnificativ pentru tendințele de menținere a tradițiilor iconografice ortodoxe, dar și pentru conservarea stilului românesc al epocii, faptul că în această perioadă episcopul Inochentie Micu Clain pretindea zugravului ce-i picta biserica catedrală din Blaj printr-un punct din contract: ca pictura să fie realizată „*cu mare cuviință și frumoasă precum în Țara Românească la Cozia și Hurezi se află*”.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea în sudul Transilvaniei, la Rășinari, Săliștea Sibiului și Făgăraș, se dezvoltă importante centre ale picturii românești transilvănene. Din aceste centre situate în Mărginime sînt cunoscute mai multe generații de zugravi. Asupra acestor pictori un rol hotărîtor l-a avut puternica influență a centrelor artistice de la sudul Carpaților, ce se exercita prin cunoașterea nemijlocită a unor opere de artă și ansambluri picturale muntene, sau prin intermediul unor zugravi veniți în Transilvania. Pentru generația de pictori rășinari din care făceau parte Iacov și Stan Zugravi, fiii popii Radu din Rășinari, precum Iacov fiul popii Man, zugravul de la Craiova Grigore Ranite,

artist cu îndelungată activitate în Țara Românească și în Transilvania, era maestrul de la care învățaseră arta zugrăvitului, fapt ce reiese dintr-o inscripție de pe o cazanie a bisericii din Rășinari. Dintre discipoli, urmînd stilul dascălului, este Iacov Zugravul, pe care îl întîlnim pictînd pentru prima oară la 1740 la fosta biserică de lemn din Iernut, împreună cu David Zugrav, meșter originar din Țara Românească. În 1742 Iacov Zugravul picta icoanele principale ale iconostasului bisericii din Turda Nouă. Două icoane s-au păstrat în biserica fostă unită din Turda Nouă, una reprezentînd pe sfîntul Nicolae, iar o alta Deesis. Ambele icoane sînt semnate și date.

Din inscripția icoanei sf. Nicolae, publicată de Nicolae Iorga, reiese că iconarul a mai pictat și o a treia icoană, ce azi nu se mai păstrează: „să se știe că aceste 2 sfînte icoane, chipu Precești și a lui stii Nicolae s-au făcut cu toată cheltuiala robului lui Dumnezeu Nicolae Dumitru. Ivașcu mes. dec. 9 zile. 1742. Iacov Zugraf“. În icoana Deesis, iconarul se semnează abia lizibil pe o bandă decorativă de pe tunica lui Isus.

În 1746 Iacov Zugravul pictează icoanele de la Mănăstirea Ciunga, ce în prezent se află la Muzeul orașului Blaj. În același an meșterul zugrăvește pentru biserica din Pata, în apropierea Clujului mai multe icoane dispărute cu ocazia demolării bisericii din lemn. Tot în zona centrală a Transilvaniei Iacov Zugravul pictează mai multe icoane în anii 1753—1754 la biserica de lemn din Cuci (jud. Mureș), iar în 1755 la Tiocul de Jos (jud. Cluj).

O icoană pictată în anul 1760 de Ștefan Zugravul se află în aceeași biserică din Turda, în care pictase și Iacov Zugravul din Rășinari. Îcoana se deosebește de lucrările meșterului rășinărean printr-un grafism accentuat, prin desenul mai naiv și cu accentuată tentă populară.

Două icoane din Biserica din Moldovenești, localitate în apropierea municipiului Turda, sînt pictate de David Zugrafu în anul 1748, meșter influențat și el puternic de arta brîncovenească.

Așa cum am mai arătat stilul brîncovenesc a pătruns pînă în părțile nordice ale Transilvaniei prin circulația meșterilor zugravi. Astfel, la Tritenii de Jos picta în 1762 unul dintre cei mai cunoscuți reprezentanți ai școlii de pictură brîncovenească Grigore Ranite din Craiova, cel ce pictase importante biserici nu numai în Țara Românească, dar și în Transilvania.

O icoană de la biserica din Băișoara, ce în prezent se găsește în patrimoniul Muzeului din Turda este semnată de Nistor Zugrav din Feleac și datată în 1767: „Aciastă icoană au pletit Măru Ciuaru și cu Petruca să le fie pomană. Nistor Zugrav 1767“. Autorul icoanei de la Băișoara este un foarte activ pictor în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Este prezent cu lucrări pe o arie întinsă: la Feleac în satul natal în anii 1769, în 1771 la Suceag, în 1781 la Copăceni și Cojocna, în 1783 la Mărtinești, în 1784 la Luna de Sus, în 1785 la Vilcele, în 1801 la Petreștii de Sus. Îcoana din colecția Muzeului din Turda este cea mai veche icoană cunoscută a lui Nistor Zugrav din Feleac.

Alături de meșterii amintiți, în jurul orașului Turda, la mijlocul secolului al XVIII-lea activează și zugravul Gheorghie ce pictează mai multe icoane pentru biserica ortodoxă din Cheia în anul 1769.

Un grup de trei icoane din muzeul turdean sînt lucrări ce aparțin lui Teodor Zugravul din anul 1791, artist ce este contaminat de elemente

ale stilului baroc, folosind în același timp tehnici combinate (tempera și ulei). Personajele sale sînt așezate pe tronuri în stil baroc, avînd o puternică individualizare, realizată prin folosirea umbrelor și a luminilor în redarea fizionomiilor fețelor. Cele trei icoane pictate de acest meșter: Maica Domnului cu pruncul pe tron. Îsus pe tron cu cartea legii și Sfîntul Nicolae provin din biserica de lemn din Vișoara. Pe prima icoană se află următoarea inscripție „Aciastă s. icoană o au plătit Ogoreanu Gheorghie cu Porcim Dumitru. Miluit să fie. 1791. Teodor Zugrafu“.

Procesul de pătrundere a curentului baroc în pictura românească din Transilvania se accentuează în special în acest ultim sfert de veac XVIII.

Printre zugravii ce aparțin acestui curent se numără și Gheorghie Zugravul, autorul iconostasului bisericii de lemn din Sartăș (jud. Alba), localitate de pe valea Arieșului.

Caractere asemănătoare prezintă picturile realizate în diferite biserici din Munții Apuseni de către Simion Silaghi din Abrud și Nicolae Ciungar din Juc, activi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Ne aflăm într-o etapă în care pictura românească se îndreaptă spre un fâgaș nou, spre pictura șevalet, tehnică caracteristică școlilor occidentale. În micile biserici din lemn de sat din această parte a țării, modeștii zugravi populari vor continua însă chiar și în secolul următor să fie păstrătorii tradițiilor iconografice bizantine precum și a motivelor decorative din pictura veche românească. Așa se prelungește evoluția picturii medievale românești chiar și în secolul al XIX-lea.

MARIUS PORUMB

ASPECTE DIN VIAȚA POLITICĂ A ORAȘULUI TURDA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA*

În viața politică a secolului trecut și îndeosebi în activitatea de organizare a luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni, Turda n-a jucat rolul de frunte al unor orașe ca Brașov, Sibiu, Blaj, Cluj ș.a. O dezavantajau dimensiunile și populația redusă, slaba dezvoltare economică și compoziția socială mixtă — urban-agrară — a locuitorilor, imprimînd comunității lor mentalitatea predominantă ȋrgurilor provinciale de odinioară — patriarhală, conservatoare și fără tentative dinamice. O dezavantajau de asemenea prezența apropiată a Clujului în plină dezvoltare, tradițiile mai vechi ale altor orașe, susținute prin permanența unor instituții politice — guberniu, dietă — pe care Turda le pierduse curînd după instaurarea dominației habsburgice, pe la începutul sec. al XVIII-lea.

După marile frămîntări revoluționare din 1848—49, absolutismul politic austriac a aruncat Transilvania, pentru mai bine de un deceniu, într-o somnolență politică forțată, ale cărei efecte sînt cu atît mai grave în viața unei localități cum era Turda, lipsită de condițiile interioare, obiective și subiective, ale înjghebării unei rezistențe. De aceea știrile despre viața politică în Turda între 1850—1860, mai ales despre cea românească, sînt sărace și de minoră semnificație.

Un reviriment se produce însă în deceniul următor și se consolidează progresiv pînă către sfîrșitul secolului, determinat de mai multe cauze, a căror enumerare nu poate constitui însă și o precisă ierarhizare a importanței lor.

Un prim factor, în ordine cronologică, îl reprezintă criza Imperiului Austriac în jurul anului 1860, în fața căreia cercurile sale dominante s-au văzut constrînse a recurge la așa-numita „liberalizare“, anunțată prin diploma imperială din 20 octombrie 1860. Cu toate limitele și imperfecțiunile sale, noua concepție a curții vieneze marca un progres față de trecut și ea a deșteptat speranțe în rîndul națiunilor asuprite, stimulînd o rapidă maturizare politică a lor. Reflectînd asupra acestei situații noi, George Barițiu atrăgea atenția asupra unor sarcini vitale și imediate ce apăreau în fața românilor transilvăneni: o inventariere a capacităților lor intelectuale, a forței lor materiale — exprimate în proprietăți și contribuții directe —, o clarificare a sentimentelor și atitudinilor, ferme sau șovăielnice față de cauza națională, lupta pentru un larg drept electoral și pentru recunoașterea limbii române ca limbă oficială. Concluziile lui Barițiu pe marginea acestor probleme sînt un apel la activitate politică organizată, conștientă și intensă.

---

* Lucrarea a mai apărut în *Studia*, series *Historia*, XXI (1976).

„Spre a înlesni a lor dezlegare, strînsa rămînere între termenii legalității, o disciplină aprigă, fără care orice organizațiune ar fi numai o amăgire de sine, și eroica lăpădare de oricare interes în parte ce ar inspira un fatal egoism sînt absolutele condițiuni care se cer de la români”¹.

Un al doilea factor stimulat al activității politice care cuprinde și Turda după 1860, factor cu acțiune de mai lungă durată și provocînd mutații tot mai adînci în viața orașului, în structura sa socială, a fost procesul de industrializare. Deși încă destul de lent în ultimele decenii ale secolului trecut, el a fost suficient pentru a determina un ritm mai intens de activitate economică și administrativă, o mai mare mobilitate și diferențiere socială, semnificată prin creșterea populației, prin constituirea unei pătri muncitorești, prin întărirea burgheziei locale, a elementelor sale liber-profesioniste și intelectuale.

Între 1874—79 la Turda activa o asociație culturală și de autoeducare a muncitorilor. În 1881 s-a încercat înființarea unei „case de citire” (asociații de lectură) a țăranilor și orașenilor români din Turda, interzisă însă de guvern pe motivul că asemenea inițiative ar fi un mijloc ilicit de întruniri și agitații naționaliste. Agitațiile muncitorești, ridicate curînd la gradul de mișcări organizate, mai întîi printre lucrătorii ocnelor de sare, apoi printre toți muncitorii întreprinderilor nou înființate, au ajuns pînă la o grevă aproape generală în oraș, în aprilie-mai 1905, revendicînd majorarea salariilor, reducerea timpului de lucru și votul universal².

În sfîrșit, un efect indirect asupra activizării vieții politice în Turda și împrejurimi a exercitat patenta imperială din 21 iunie 1854, privind desființarea relațiilor urbariale. Prin prevederile ei complicate, cu vădite menajamente pentru interesele nobilimii, aplicarea patentei a dat naștere unui val general de conflicte și procese între țărani și marii proprietari, care s-au prelungit cîteva decenii, polarizînd atenția presei și a activității polițice. Cîmpia Transilvaniei și valea mijlocie a Mureșului au cunoscut și ele agitația îndelungată provocată de procesele urbariale. Pentru pătura juriștilor se deschide un larg teren de activitate practică, care se învecinează și întrepătrunde în chip necesar cu cel al atitudinii și activității politice. A pleda pentru țărani sau pentru nobili în procese juridice care se încadrau în procesul social-istoric de subminare a relațiilor agrare feudale nu însemna doar îndeplinirea unui act profesional, ci implica o atitudine politică, avînd atît componente sociale cît și naționale. Poziția la care dr. Ioan Rațiu s-a ridicat, începînd cu al șaptelea deceniu al secolului trecut, în mișcarea națională a românilor transilvăneni și care a făcut din Turda, pînă la Memorandum, un centru — fie el chiar mai modest — al acestei mișcări, se datorează în bună măsură popularității obținute prin activitatea sa neobosită de pledant pentru cauza țăranilor, împotriva nobililor, în procesele urbariale.

Nucleul unei activități politice organizate a românilor din Turda s-a constituit în intervalul dintre introducerea în Imperiul Austriac a unui regim politic mai liberal (1860) și alegerile pentru dieta de la Sibiu (1863), cea dintîi dietă a Transilvaniei care se convoca după evenimentele din

¹ *Gazeta Transilvaniei*, XXIII (1860), nr. 46, p. 192, articol intitulat „Să ne reculegem”, data 26 octombrie 1860.

² *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. II (București), 1963, p. 247, 297, 356.

1848. Acest nucleu politic turdean e format dintr-un număr redus de intelectuali — avocați și funcționari — și „proprietari“, cu sau fără pregătire superioară, termen prin care se designau de obicei oamenii înstăriți, rentierii locali, avînd o proprietate agrară în vecinătatea orașului și o casă în interiorul său. În fruntea grupului se afirmă de la început dr. Ioan Rațiu. În întreaga sa activitate grupul păstrează o permanență legătură cu elementul românesc din împrejurimi, cu mica burghezie și intelectualitatea sătească — învățători, preoți — de pe Cimpia Transilvaniei și din Munții Apuseni.

Convocarea dietei din 1863 a fost viu comentată în Turda și împrejurimi. Majoritatea românilor cu drept de vot s-au declarat pentru acceptarea fără rezerve a noului sistem politic, deci pentru participare la alegeri și trimitere de reprezentanți în dieta Transilvaniei și în senatul imperial de la Viena. Unii, în schimb, erau de părere ca acest „activism“ să fie adoptat numai cu oarecare condiții, dar opinia lor n-a reușit să prevaleze. Turda a manifestat cu acest prilej intenția de a depune candidatura lui George Barițiu pentru dietă, în alegerile din 26 iunie 1863. Această intenție n-a fost pusă în practică, întrucît Barițiu fusese designat ca membru al dietei și în calitate de deputat din oficiu, așa-numit „regalist“, și a considerat o lipsă de tact să refuze ceea ce însemna o favoare regală³. Nu este pentru ultima dată cînd numele lui Barițiu apare ca reprezentant politic al românilor din Turda. El a acceptat în repetate rînduri această calitate, atît pentru amicitia care-l lega de dr. Ioan Rațiu, cit și pentru apropiatele legături de rudenie pe care le avea în oraș și în satul apropiat, Petreștii de Mijloc.

Alegerile din 1863 au fost cele dintii care nu s-au desfășurat pe baza privilegiilor. Orice bărbat, indiferent de condiția socială, dacă avea vîrsta de 24 de ani și putea dovedi achitarea unui impozit anual de 8 florini, avea drept de vot. De asemenea aveau drept de vot toți posesorii unei diplome de studii superioare, indiferent de cens. E explicabil, prin urmare, interesul stîrnit printre români de aceste alegeri, primele care — prin desființarea prerogativelor electorale ale privilegiatilor — le-au dat posibilitatea de a dobîndi o majoritate relativă în dietă.

În plină desfășurare a operei pozitive săvîrșite de dieta de la Sibiu din 1863—64, care a votat egala îndreptățire a națiunii și a limbii române cu celelalte naționalități și limbi din Transilvania, curtea de la Viena a întrerupt brutal acest curs nou al politicii sale. Ea a suspendat lucrările dietei, a anulat întreaga structură a Imperiului, constituită prin diploma din octombrie 1860 și patenta din 26 februarie 1861, și și-a anunțat intenția reconstituirii Imperiului pe baze dualiste. Dieta a fost reconvocată în scopul dezbaterii acestor probleme, dar pe baza vechilor norme electorale, ce avantajau păturile privilegiate.

Față de noua situație, se manifestă în rîndurile românilor semnele protestului prin „pasivism“, chiar dacă această conduită nu e încă adoptată în mod oficial. La 15 septembrie 1865, aproximativ două luni înaintea întrunirii noii diete, cu sediul de astă dată la Cluj, Ioan Rațiu comunica lui Barițiu că intelectualitatea română din Turda a îmbrățișat programul politic lansat de „Gazeta Transilvaniei“, care cuprindea, în prin-

---

³ Keith Hitchins—Liviu Maior, *Correspondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 72, 74.

cipal: contestarea dreptului mitropolitelor de a se considera și a fi considerați singurii reprezentanți autorizați ai națiunii române⁴, refuzul de a discuta problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria, cel puțin pînă la clarificarea viitorului statut constituțional al Imperiului, dreptul românilor de a se întruni într-un congres național, refuzul lor de a participa la dietă, pe baza legilor electorale din 1848 și 1791. În toată perioada premergătoare dietei din noiembrie 1865, românii din Turda, susținuți și de prezența repetată a lui Barițiu, rămîn fermi în protestul lor prin pasivitate față de noua linie politică, prin care se contura sacrificarea intereselor majorității în favoarea celor ale nobilimii și burgheziei germane și maghiare⁵.

În zilele premergătoare dietei și în timpul lucrărilor acesteia Turda a fost un fel de avanpost al puținilor deputați români în dieta de la Cluj. Mitropolitul Șuluțiu și George Barițiu au avut la Turda o consfătuire, probabil în casa lui Ioan Rațiu, iar la 26 noiembrie 1865, tot la Turda se redactează de către deputații români un memoriu care contestă legalitatea dietei de la Cluj și cere convocarea alteia, pe baza normelor de reprezentare din anul 1863. De altfel în timpul alegerilor, care în orașul și comitatul Turda avuseseră loc între 13—17 noiembrie, alegătorii români se abținuseră masiv de la vot, în pofida amenințărilor și promisiunilor autorităților⁶.

În timpul evenimentelor care au dus la perfectarea pactului dualist mișcarea națională a românilor transilvăneni cunoaște un vădit proces de laicizare a conducerii ei. Dualismul, prin natura și condițiile sale, impunea cu necesitate situarea acestei mișcări pe o poziție hotărît protestatară. Conducerea celor două confesiuni, datorită mentalității specifice, apoi raporturilor și obligațiilor cu și față de puterea de stat, nu era aptă să asume o astfel de poziție. Crește prin urmare rolul conducător al elementelor laice, în primul rînd al celor liber-profesioniști, a căror independență relativă în raport cu autoritatea publică, cît și o stare materială în general convenabilă, constituiau premise ale posibilității lor de a manifesta o opoziție fermă față de regim.

În lunile noiembrie și decembrie 1866 românii din Turda și de pe cîmpia Transilvaniei au sprijinit plecarea lui Ioan Rațiu și George Barițiu la Viena, cu un memoriu de protest împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria, purtînd 1493 de semnături. Activitatea politică a intelectualității române din Turda devine atît de intensă și e apreciată de autorități ca atît de primejdioasă, încît prin luna iunie 1867, în preajma încoronării lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei, circulă cu insistență zvonul despre arestarea lui Ioan Rațiu. Lectura presei politice, în special a „Gazetei Transilvaniei“, se răsplinește în satele din jurul Turzii, crescînd numărul abonamentelor⁷.

---

⁴ În cazul revenirii la legile electorale mai vechi, arhieriei români ar fi fost singurii reprezentanți de drept în dietă; clauza de mai sus reprezintă, așadar, nu atît un atac la adresa lor — cum s-ar părea — cît un protest împotriva reducerii posibilității românilor de a fi reprezentați în dietă proporțional cu numărul lor.

⁵ Hitchins—Maior, *op. cit.*, p. 79 și 87.

⁶ Hitchins—Maior, *op. cit.*, p. 91—93, 95—97.

⁷ Hitchins—Maior, *op. cit.*, p. 149—151, 167—169.

La începutul anului 1869 se plănuiește alegerea Turzii ca loc al întrunirii conferinței naționale a reprezentanților românilor transilvăneni, deși Ioan Rațiu era de părere că Alba Iulia ar fi fost mai potrivită în acest scop. Ea a fost convocată în cele din urmă la Miercurea Sibiului, iar înainte de întrunirea ei s-a ținut la Turda o consfătuire a delegaților din Cluj, Dej, Gherla și Năsăud cu cei localnici, în frunte cu dr. Ioan Rațiu. Românii din Turda au fost, cu acel prilej, printre cei mai decizi în adoptarea politicii de pasivitate, care semnifica protestul națiunii române față de dualism și de legile discriminatorii — electorală, de presă și de învățământ — adoptate de parlamentul maghiar⁸.

În vara anului 1869 și primăvara anului următor populația românească a Turzii a beneficiat de un generos ajutor bănesc din partea lui Mihail Kogălniceanu, în scopul înființării unei școli române în oraș, pentru care se străduia de mai multă vreme familia Rațiu. Locuitorii comunelor din jur au sprijinit acțiunea, promițând că vor extrage și transporta gratuit o mare cantitate de piatră de construcție. Fondurile bănești colectate și materialele promise erau suficiente spre a iniția construirea unei școli elementare cu 4 clase⁹.

În luna ianuarie 1870 un grup al conducătorilor „pasiviști”, printre care Ilic Măcelariu și Ioan Rațiu, a ținut o conferință politică restrinsă la Turda, în cursul căreia s-a precizat mai deplin programul partidului național român din Transilvania. De pildă, programul acesta „de la Turda” sublinia necesitatea organizării unor strînse legături cu românii din Bucovina și din vestul Transilvaniei, precum și cu toate popoarele asuprite din monarhie, în vederea întăririi luptei comune pentru drepturi naționale¹⁰.

Rezultatele decepționante ale alegerilor de deputați, în cadrul cărora, sub presiunea autorităților, nu reușeau decît un număr infim de candidați români, au întărit în mișcarea națională românească poziția curentului pasivist. Ea se caracteriza prin participare la activitatea preelectorală, dar prin abținere de la alegeri. În acest sens, după 1870 dobîndesc o importanță mai mare organizațiile locale, sub formă de comitete sau cluburi electorale, întrucît organizații cu caracter de partid propriu-zis românii nu-și puteau constitui. La numai două săptămîni după conferința de la Miercurea Partidul Național Român fusese dizolvat și interzis, pe motiv că legile constituționale de după dualism, nerecunoscînd decît existența unei singure națiuni — cea maghiară — nu erau compatibile cu formarea de partide pe criterii naționale.

La Turda dr. Ioan Rațiu a depus o muncă susținută de încheiere a unei grupări politice românești care, în condițiile amintite, să poată activa sub un titlu legal, să servească educării politice și introducerii unei discipline organizatorice în rîndul alegătorilor români. Despre această activitate el scria la 29 martie 1872 lui George Barițiu, arătînd că scopul său este de a folosi toate adunările „marcale”¹¹ pentru a ridica

⁸ *Ibidem*, p. 200—201.

⁹ *Ibidem*, p. 204—205 și D. Popovici, *Din legăturile lui M. Kogălniceanu cu Transilvania*, în „Arhiva Românească”, București, tom. IX, partea I, 1943, p. 132 și 135. Kogălniceanu a transmis lui Ioan Rațiu importanta sa donație bănească prin Al. Papiu-Ilarian.

¹⁰ „Gazeta Transilvaniei”, 1870, nr. 12.

¹¹ Un fel de adunări consultative locale, convocate de obicei în perioadele preelectorale.

probleme de interes național și a menține astfel treaz interesul românilor pentru cauza lor. El considera că asemenea practici „se vor preface în trup și sînge la români și nu se vor abate cu ușurătate de la politica națională”¹².

Spiritul de solidaritate națională care animă populația românească din Turda se dezvoltă și dobîndește dimensiuni mai largi. În luna ianuarie 1878 femeile române din oraș au organizat o tombolă de obiecte lucrate sau donate de ele, în scopul colectării de bani pentru răniții din războiul de independență. Autorizația pentru această acțiune le-a fost amînată mai multe luni, astfel că ea n-a putut avea loc decît la 9 iunie 1878. Venitul realizat, în sumă de 150 de franci, s-a transmis lui Dimitrie Ghica, președintele Crucii Roșii din România¹³.

Se însuflețește și viața culturală românească a orașului. În adunarea generală anuală a Astrei, ținută la Sihișoara la începutul lunii august 1879, la propunerea unui grup de membri, printre care George Barițiu, Turda este aleasă ca loc de desfășurare a viitoarei adunări generale a Astrei, între 7—9 august 1880¹⁴. Hotărîrea a fost primită cu satisfacție la Turda, unde s-a format un comitet local de organizare. Pe data de 4 martie 1880 a avut loc prima ședință de lucru a comitetului, la care au fost invitați toți intelectualii români din oraș și împrejurimi¹⁵. La 2 iulie același an comitetul de organizare invită pe toți doritorii de a participa la adunarea generală să anunțe acest lucru în scris, pe adresa lui Dionisie Ștercă-Șuluțiu din Turda, spre a se putea lua măsurile de primire și cazare¹⁶.

Comentariile pe marginea acestei adunări apreciază că Turda a fost cu totul la înălțime în organizarea ei. Conducerea Astrei, în frunte cu vicepreședintele Iacob Bologa¹⁷, a fost întîmpinată la gara din Cîmpia Turzii și condusă cu trăsurile, „cale de trei sferturi de oră” pînă la Turda¹⁸. La intrarea în oraș, la podul peste Arieș, oaspeții au fost întîmpinați de o mare mulțime, care i-a aclamat. Au urmat vizitele protocolare la autoritățile comitatului și ale orașului. Populația maghiară din Turda a acceptat la rîndu-i să găzduiască participanți și a avut o atitudine atît de binevoitoare încît la încheierea lucrărilor Iacob Bologa a ținut să-i aducă mulțumiri¹⁹.

Adunarea a dezbătut cîteva probleme de mare importanță, adoptînd hotărîri corespunzătoare. Aci, la Turda, s-a decis organizarea expoziției generale a Astrei la Sibiu, în anul 1881. Ea trebuia să fie o dovadă a dezvoltării economice, a hărniciei și îndemînării, a gustului pentru frumos, a spiritului inventiv și creator al poporului român. Tot la Turda s-a hotărît reluarea publicării periodicului de cultură al Astrei, revista „Transilvania”. În fine, s-a adoptat hotărîrea de a se ridica un monument în amintirea lui Andrei Mureșianu, la Brașov. A avut loc și o sesiune științifică, remarcîndu-se George Barițiu, cu trei referate, printre care

¹² Hitchens—Maior, *op. cit.*, p. 211—212.

¹³ „Observatorul”, Sibiu, an. I (1878), nr. 48 și 77.

¹⁴ „Observatorul”, II (1879) nr. 72.

¹⁵ *Ibidem*, III, (1880), nr. 13.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 51.

¹⁷ Președintele, Timotei Cipariu, a lipsit, fiind bolnav.

¹⁸ Încă nu se construise calea ferată între Cîmpia Turzii și Turda.

¹⁹ „Observatorul”, III (1880), nr. 61 și 76.

o importantă contribuție documentară la istoria regimentului I grăniceresc. Adunarea — spune o corespondență din Turda — „a lăsat urme neșterse în memoria și inima locuitorilor acestei regiuni”²⁰.

Cum era firesc și cum s-a întâmplat pretutindeni pe teritoriul Transilvaniei, pe urmele valoroasei activități culturale a Astrei se observă repercusiuni pozitive și asupra conștiinței politice a populației românești. La 11 noiembrie 1880 în Turda a luat ființă un club al alegătorilor români, cu întruniri regulate, de trei ori pe săptămână, simbătă, duminică și miercuri, în localul hotelului „Coroana” din piața centrală a orașului²¹. Clubul organiza la rîndul său conferințe ale alegătorilor români din întreg comitatul. Ele se țineau anual, sau ori de cîte ori survenea un eveniment politic deosebit. În anul 1881 s-a ținut o asemenea adunare generală, în ziua de 17 februarie, cu participare a vreo 40 de intelectuali și a cîtorva țărani. Ea a reafirmat adeziunea alegătorilor români la politica de pasivitate și a organizat subcomitete de acțiune în toate cele 4 cercuri electorale ale comitatului Turda²².

La 9 aprilie 1881 are loc o altă adunare a alegătorilor români din întreg comitatul, în care s-au ales delegați pentru conferința generală a reprezentanților românilor din Transilvania, Banat și părțile apusene, care fusese convocată pentru ziua de 12 mai 1881, la Sibiu. Această conferință avea să pună bazele unei organizații politice unitare a tuturor românilor din Transilvania și Ungaria și să decidă redactarea și publicarea unui Memorial cu privire la situația românilor, care anticipează direct, prin conținutul și tonul său, marele Memorandum din 1892.

Românii din Turda au ales ca delegați pe George Barițiu și Ioan Rațiu. Din cercul Luduș au fost aleși Iacob Bologa și Petru Vlăsa, iar din Vințul de Sus Visarion Roman și Anania Moldovan, ultimul fiind avocat din Turda. Faptul că în Turda și cercurile învecinate candidează și se aleg patru personalități de prestigiu ale conducerii mișcării naționale (G. Barițiu, I. Rațiu, I. Bologa și Visarion Roman) dovedește că zona Turzii începea a fi socotită o bază de nădejde a mișcării²³.

Cercul Trăscău, de care aparținea regiunea de munte a comitatului, pînă dincolo de Cîmpeni, n-a ales delegați, și se pare că nici n-a reușit a-și întruni alegătorii. Situația se repetă și în anii următori, motivată cîteodată cu depărtarea prea mare a localităților, cu înzăpezirea drumurilor etc. Realitatea era însă mai puțin scuzabilă. Se pare că românii de la munte, admirabili în comportarea lor din revoluție, se adaptau mai greu circumstanțelor subtile ale luptei politice legale. Satele de pe Cîmpie, aflate într-un progres economic incontestabil în urma lichidării parțiale a raporturilor feudale, au produs în scurt timp o generație de mici intelectuali și de țărani mai mobilă spiritualicește, mai receptivă la jocul complicat al luptei politice, organizate în cadre legale. Ne explicăm astfel cuvintele amare prin care dr. Ioan Rațiu izbucnește către George Barițiu în 1884, la adresa alegătorilor români din zona de munte, după ce ani la rînd înregistrase tacit, sau cu scuze de circum-

²⁰ *Ibidem*, nr. 62, 63 și 74.

²¹ *Ibidem*, nr. 99.

²² Acestea erau: Turda, Luduș, Vințul de Sus (Unirea) și Trăscăul (Remetea). „Observatorul”, IV (1881), nr. 15.

²³ „Observatorul”, IV (1881), nr. 22, 27 și 31.

stanță, indiferența lor față de întrunirile politice. El comunică lui Barițiu că la alegerile parlamentare din 1884 românii din comitat au respectat disciplinat consemnul și s-au abținut de la vot, numai cei din cercul Trăscău au votat, „batjocorind numele de român“. La care Barițiu răspunde, optimist și îngăduitor, că numărul de vreo 700 de alegători pe care legea electorală îl permite românilor de la munte e departe de a se identifica cu restul de 40.000 de locuitori români ai acelei zone, pe care legea îi privează de dreptul politic elementar. De aceea — conchide Barițiu — întâmplarea din cercul Trăscău nu poate fi socotită semnificativă pentru starea reală de spirit a poporului²⁴.

După conferința de la Sibiu, din 12—14 mai 1881, alegătorii din Turda sînt convocați de dr. Ioan Rațiu pentru ziua de 18 iunie, spre a-i informa despre rezultatele și hotărârile conferinței. La 17 iulie este convocat clubul electoral din Turda spre a dezbate atitudinea pe care trebuie să o adopte alegătorii români în viitor, în problemele municipale²⁵. Tot la 17 iulie s-a analizat și comportarea lor în alegerile generale ce avuseseră loc în a doua jumătate a lunii iunie și în cazul carora abținerea de la vot fusese în general respectată, cu excepția juzurilor comunale, aduși din oficiu, cu forța. Dar și dintre aceștia unii au fugit de sub pază, în noaptea premergătoare alegerilor²⁶.

În 1882 a apărut în mai multe limbi Memorialul a cărui redactare fusese hotărîtă în conferința de la Sibiu din 12—14 mai 1881. La 3 octombrie 1882 Ioan Rațiu a cerut lui Barițiu 200 de exemplare, care i-au sosit la 21 octombrie. După scurt timp, la 7 decembrie, se anunță din Turda că exemplarele s-au epuizat, cu excepția citorva care, din cauza legăturii scumpe, se vindeau la preț mai ridicat. De aceea se sugerează de către turdeni publicarea unei a doua ediții²⁷.

În anii următori activitatea politică din Turda se centrează în jurul clubului electoral și a adunărilor sale periodice. Dintre acestea iese în relief adunarea din 10 martie 1883, avînd la ordinea de zi: reorganizarea clubului, fixarea poziției alegătorilor români față de viitoarele alegeri municipale și propuneri referitoare la chestiuni de interes național românesc. Primele două puncte erau de rutină și serveau mai degrabă justificării oficiale a întrunirii. Al treilea punct a transformat însă adunarea într-o importantă manifestație, calificată într-o circulară a mitropolitului de la Sibiu, Miron Romanul, cunoscut pentru orientarea sa moderată, drept „o tumultuoasă adunare de popor“.

Cei aproximativ 150 de participanți, dintre care vreo 30 de țărani, s-au declarat solidari cu hotărârile conferinței naționale de la Sibiu și au votat o adresă de mulțumire comitetului național și redactorului Memorialului. Au adoptat apoi o moțiune de protest împotriva proiectului de lege pentru școlile medii²⁸. S-au declarat în favoarea înființării

²⁴ *Ibidem*, VII (1884), nr. 45.

²⁵ *Ibidem*, IV (1881), nr. 45 și 53.

²⁶ Hitchins—Maior, *op. cit.*, p. 225, scrisoare a lui Rațiu către Barițiu publicată cu data greșită de 21 august în loc de 21 iunie după cum rezultă din faptul că respectiva scrisoare este publicată și în „Observatorul“, la data de 29 iunie 1881.

²⁷ Hitchins—Maior, *op. cit.*, p. 230 și „Observatorul“, V (1882), nr. 94.

²⁸ E vorba de așa-numita „A doua lege Trefort“ care sporea numărul orelor de limbă maghiară în școlile medii ale naționalităților, accentuînd astfel tendințele de maghiarizare.

unui ziar politic național cotidian, însărcinând comitetul clubului „să se pună de acord cu comitetul central electoral de la Sibiu, pentru realizarea acestei întreprinderi naționale”²⁹. În sfârșit, adunarea a însărcinat biroul clubului să efectueze o anchetă în întregul cerc electoral, cu privire la introducerea tacită a limbii maghiare în comune în totalitate sau în majoritate românești în care mai înainte autoritățile locale acceptau limba română ca uzuală. Viitoarea adunare generală avea să fie informată despre rezultatele anchetei.

Însemnătatea adunării din 10 martie 1883 rezultă nu numai din circulara lui Miron Romanul, care o categorisește printre manifestările ce „trec în pronunțamentele lor la teorii politice apte de a servi în mîna celor răuvoitori de argumente plauzibile pentru a ne denunța de adversari ai statului”. Aceste cuvinte sînt o prețioasă mărturie în favoarea radicalizării mișcării politice românești din Turda. Ziarul „Observatorul”, consacînd adunării toată pagina întii a numărului său din 17 martie 1883, subliniază că pentru întia dată ideea unui cotidian politic al românilor din Transilvania nu apare izolat, din partea unor indivizi, ci ca rezoluție a unui grup, a unui ținut întreg³⁰.

Următoarea conferință electorală s-a desfășurat în 29 martie 1884. Se constată că ea nu și-a programat audierea raportului asupra introducerii limbii maghiare în comunele românești, ci s-a consacrat problemelor organizatorice. A ales ca delegați pentru conferința generală de la Sibiu pe aceiași George Barițiu și Ioan Rațiu. Din Luduș și Vințul de Sus s-au ales de astă dată nume mai puțin cunoscute decît în 1881: din Luduș Nicolae Solomon și Nicolae Tămaș, iar din Vinț Ioan Molnar și Petru Iacobescu.

Pe plan organizatoric se constată în schimb o considerabilă întărire a armăturii de cadre a clubului. Astfel se alege un comitet central electoral, format din 12 membri, pe întregul comitat al Turzii. Se decide ca subcomitetele fiecărui cerc electoral să fie formate din cel puțin 6 membri. Procedîndu-se pe loc la alegerea lor, s-a constituit subcomitetul pentru cercul Turda din 7 membrii, cel pentru Vinț din 6 membri, iar pentru Luduș din 11 membri, numărul mare explicîndu-se probabil prin comunicațiile grele între satele de pe Cîmpie, care făceau dificilă deplasarea în scopurile propagandei politice. Nici de astă dată Trascăul nu și-a întrunit alegătorii, nu și-a format subcomitet și nu și-a ales delegați pentru conferința de la Sibiu³¹.

Activitatea continuă în același ritm, an de an. Delegații Turzii vor fi prezenți și la conferința generală din 1887, care a marcat o victorie a elementelor mai hotărîte ale mișcării transilvănene alegînd ca președinte al comitetului național pe George Barițiu, iar ca secretar pe Ioan Slavici. Tot acum s-a adoptat rezoluția redactării și înaintării Memorandumului și s-a generalizat tactica pasivistă pentru toate organizațiile electorale românești din Transilvania propriu-zisă, Banat și părțile de vest ale Transilvaniei.

²⁹ Această inițiativă va duce la apariția „Tribunii” lui Ioan Slavici, în 1884.

³⁰ Despre adunarea din 10 martie 1883 a se vedea „Observatorul”, VI (1883), nr. 10, 17, 18 și 19.

³¹ „Observatorul”, VII (1884), nr. 19, 23 și 25, Conferința de la Sibiu s-a întrunit la 1 iunie.

Perfectarea Memorandumului, întârziată din cauza opoziției unui grup moderat din conducerea Comitetului Național, a format obiectul unor consfătuiri restrinse care s-au ținut la Turda și Abrud în 3 și 5 august 1888, cu participarea lui George Pop de Băsești și a lui Vasile Lucaciu. La 7 mai 1890 se semnalează ultima prezență a lui George Barițiu în Turda. Prietenul său, Ioan Rațiu, avea să-i urmeze curînd la președinția partidului național. Acțiunea memorandistă, atitudinea sa în timpul procesului din 1894 reprezintă pagina de cea mai înaltă ținută pe care un fiu al orașului Turda a înscris-o vreodată în lupta pentru drepturi politice și libertate națională a poporului român.

Dar ostilitatea pe care Memorandumul l-a stîrnit în rîndul claselor dominante din monarhia dualistă, incitarea de către ele a unor manifestări șovine și persecuții împotriva mișcării naționale românești, au însemnat totodată o lovitură pentru activitatea politică din Turda. Atacul împotriva locuinței și familiei lui Ioan Rațiu, în seara de 13 iunie 1892, l-a obligat pe marele luptător să se strămute la Sibiu și a produs pentru cîțiva ani un climat de intimidare în rîndul populației române din Turda. Ea a fost privată de prezența unui atît de energic și talentat organizator, fără a-l putea suplini în anii următori printr-o personalitate de o talie măcar apropiată. Procesul memorandiștilor a determinat o intensă agitație populară, dar nu se poate tăgădui că, în același timp, a îndeplinit și un rol de intimidare, mai ales în rîndurile unei comunități relativ restrînse, cum era intelectualitatea și burghezia română din Turda, pe la sfîrșitul secolului trecut. Totodată procesul de dezvoltare economică și socială a accentuat, în pragul veacului nostru, decalajul demografic și cultural între Turda și orașele mari, spre care gravitează tot mai exclusiv interesele economice, energiile politice și talentele publicistice.

Se poate astfel conchide că Turda a avut între 1860—1892 un rol politic care, deși situat în urma altor centre urbane — Sibiu, Brașov — nu este însă deloc neglijabil, în anele mișcării naționale a românilor din Transilvania. Acest rol scade întrucîtva după evenimentele Memorandumului, cînd în schimb industrializarea puternică a orașului aduce cu sine noile probleme sociale ce decurgeau din creșterea numerică a elementului muncitoresc.

În toți acei ani de grele lupte, rolul politic al orașului e sprijinit, chiar nemărturisit, de un puternic factor de conștiință: simbolul reprezentat de numele său pentru toți aceia care nu uitau că undeva, sub glia lui, zace trupul primului voievod unificator al tuturor țărilor române...

CAMIL MUREȘAN

---

³² Hitchins—Maier, *op. cit.*, p. 248—249.

TURDA ÎN ANII REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849

În anul 1848 popoarele se ridică în mai multe capitale din Europa și în mai multe orașe și sate din centrul și estul Europei, și caută să sfărîme instituțiile perimate ale feudalismului și absolutismului, care stăteau în calea progresului.

Mișcarea revoluționară europeană cuprinde și ținuturile românești (Banatul, Crișana, Maramureșul), care făceau parte din Ungaria, precum și Principatele Transilvaniei, Moldova și Țara Românească. Aproape întreaga populație a acestor țări cu excepția puținilor privilegiați, voia să pună capăt unei orînduiri în care toate drepturile aparțineau unei infime minorități, iar toate obligațiile apăsau asupra maselor poporului. În calea dezvoltării economice și politice a acestor țări și ținuturi stătea *asuprirea străină* în Transilvania, *lipsa de independență* în Moldova și Țara Românească; se punea problema eliberării naționale și a cuceririi independenței.

Problema esențială a revoluției din 1848 în Principatele Române a constituit-o eliberarea iobagilor de sub jugul feudal prin înlăturarea dependenței lor față de feudali. Țăranii urmau să devină, așa cum a arătat N. Bălcescu, oameni liberi, proprietari ai fișiilor de pămînt pe care le lucrau¹.

Tinerii români care studiau la universitate și în alte școli din Pesta au luat parte la manifestațiile revoluționare, iar intelectualii din Transilvania, care în marea lor majoritate trăiau în mediu sătesc, au salutat cu entuziasm cuceririle revoluției, bucurîndu-se că țărănimia va scăpa de iobăgie. Ei au văzut în revoluție forța care va înlătura privilegiile feudale și va deschide și românilor calea spre dobîndirea unor drepturi democratice și naționale².

Evenimentele revoluționare au cuprins repede și orașele din Transilvania, unde începînd încă din luna martie 1848 au loc o serie de manifestații: la Cluj, Aiud, Alba Iulia, Dej, Tg. Mureș și Odorhei, în care este salutată izbucnirea și răspîndirea revoluției³.

Frămintările revoluționare se manifestă și în proclamații tipărite — unele scrise cu mîna — ce pătrund atît la orașe cît și la sate. Pe un exemplar din manifestul adresat „Fraților români“, la 22 martie, care a pătruns în comitatul Turda se află indicația judeului nobililor din Lupșa că l-a primit de la un jude sătesc.⁴ La data de 25 aprilie judele nobililor Ludovic Păpai trimite judeului suprem al comitatului Turda încă

¹ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Buc., 19, p. 1—2; V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, Buc., 1966, p. 162, 165.

² V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 161, 205.

³ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 8; V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 174.

⁴ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 207, 209.

două exemplare din manifestele românești răspândite printre locuitorii comitatului Turda. Primul exemplar a fost găsit la preotul unit din Iara, Ion Molnar, care l-a primit de la elevii ce se întorceau de la Cluj la Abrud. Celălalt exemplar a ajuns în mîna judei nobililor de la controlorul cameral Alexandru Brustur, numit și Alexandru Lazăr, care a declarat că manifestul conține doar petiția națiunii române, care tinde să-și redobîndească drepturile. Acesta a primit exemplarul de la controlorul domenal Dumitru Moga, care intenționa să arate petiția la 30.000 de persoane, hotărîți să facă orice pentru eliberarea lor⁵.

Proclamațiile din martie și aprilie exprimă însuflețirea intelectualității românești credința că și pentru poporul român au apărut zorii libertății.

De la întruniri și de la răspîndirea de manifeste poporul a început să treacă la acțiuni⁶.

În Banat și Crișana autoritățile publică încă la sfîrșitul lui aprilie, respectiv la începutul lunii mai, legile din martie, sancționate la 11 aprilie, privind desființarea robotelor și a dijmii. Fostii iobagi urbariali devin proprietarii sesiilor sau fracțiunilor de sesii; circa o treime a pămînturilor cultivabile și a fînațelor trece în proprietatea lor liberă; nu mai fac de acum înainte robote și nu mai dau dijmă și alte prestații.

În Transilvania, situația era cu mult mai gravă, aici abia după 3 luni, urmau să fie aduse legi cu privire la desființarea iobăgiei. Țăranii încă din martie 1848 aproape din întreaga Transilvanie au început mișcările. Cea care a luat proporții mari din cauza întîrzierii legiuni, a fost determinată de refuzul țăranilor de a mai face robote⁷. Astfel de mișcări au loc în lunile aprilie-mai, și în comitatul Turda în localitățile: Rimetea, Colțești, Budiu de Cîmpie și Cărpiniș, unde țăranii nu numai că refuză robotele, dar încearcă să ocupe morile, pădurile și circiumile⁸. În Dileul Vechi la 19 mai s-au adunat în jurul bisericii 50 de țărani înarmați cu furci, securi și bîte, dintre care mulți au fost și la adunarea de la Blaj, și au strigat că „*noi nu depindem nici de autorități și nici de domni și vom asculta numai poruncile primite de la fiul preotului, iar în caz de intervenție armată vom cere ajutor de la Blaj*“⁹. Din raportul judei nobililor Gheorghe Zámblar reiese că în satul Iceland populația refuză să se supună¹⁰. La fel și locuitorii satelor Vidolm, Poșaga de Sus și Lunca refuză să dea dijmă după oi¹⁰, iar cei din Luduș refuză să dea slujba domnească¹¹.

La mișcările acestea, alături de români, au participat și țărani maghiari, dintre care mulți au fost împreună cu românii la adunările din Blaj. Din raportul notarului Iosif Bihari din Budiul de Cîmpie (azi Papiu Ilarian) reiese că împreună cu preotul de acolo au plecat la adunarea de la Blaj mulți maghiari din satele Iceland și Bărboși, iar după reîntoarce-

⁵ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond: Comitatul Turda, *Acte prezidiale*, nr. 498/1848.

⁶ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 226—227.

⁷ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 19—20.

⁸ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: Comitatul Turda, *Acte privind revoluția din 1848*, dosar, 14, mapa 644/1848.

⁹ Idem, *Actele comitatului pentru apărarea patriei*, dos. 2, mapa 643/1848.

¹⁰ Idem, *Acte privind revoluția din 1848*, dos. 14, mapa 644/1848.

¹¹ Idem, *Actele județului suprem, Samoil Gál*, mapa 644/1848.

rea lor au petrecut împreună la Budiu de Cîmpie, unde fiul preotului a declarat ca în caz de nevoie poate recruta oricînd 40.000 de oameni¹².

Pentru restabilirea liniștei publice din Rimetea și împrejurimi comitele suprem al comitatului Turda numește o comisie formată din Iosif Gálfi și Andrei Korodi, care, împreună cu judele nobililor din plasa Lupșa, aveau sarcina să facă cercetări și să pedepsească pe cei vinovați. Dat fiind faptul că această comisie n-a putut ajunge la rezultate s-a cerut intervenția armatei¹³.

Pentru „apărarea proprietății și liniștii publice“, respectiv pentru împiedicarea mișcărilor revoluționare, nobilimea maghiară din Transilvania trece la organizarea unor gărzi naționale¹⁴. Adunarea generală ținută la 12 aprilie în orașul Turda, hotărăște înființarea gărzii naționale și cere Guvernului Transilvan 1.000 de arme¹⁵, iar Consiliul orașului Turda decide că, pînă cînd garda națională recent înființată va primi arme, să se confecționeze 300 de sulite, pe cheltuiala orașului, iar în vederea menținerii ordinii publice să fie repartizați din casieria orașului 1000 de florini¹⁶.

La 13 mai, cînd orașul Turda se află în „mare primejdie“, se trimit acolo două batalioane din armata secuiască¹⁷, care se îndreaptă apoi spre localitățile Dileu Vechi, Iceland și în alte cîteva localități învecinate. Soldații aveau misiunea să facă așa numita „execuțiune“. Execuția de aici a avut caracter exclusiv politic. Scopul ei era arestarea conducătorilor revoluționari români și terorizarea țărănimii. Trei dintre membrii Comitetului Român au fost urmăriți, printre care și Papiu Ilarian. La părintele acestuia s-au găsit scrisori cu conținut „subversiv“. Guvernul urmărea încă din aprilie arestarea sa și a lui Ion Buteanu, alături de avocatul din Cluj, Francisc Micheș. De aceea, au fost trimise unități militare în toată regiunea de pe Cîmpie pentru a descoperi firul așa-zisul complot revoluționar. Pentru aceasta și în comitatul Turda s-a proclamat starea de asediu, însă mai repede decît în alte părți¹⁸.

Pentru înăbușirea mișcărilor revoluționare, Guvernul ia o serie de măsuri. Se ridică spînzurători la hotarul fiecărui sat de pe teritoriul supus asediului¹⁹. În comitatul Turda, potrivit ordinului Guvernului nr. 6640 se înființează, pe timp de 3 luni, două tribunale statariale, unul pentru pedepsirea răsculaților din cercul de sus al comitatului, iar altul pentru pedepsirea celor din cercul de jos, urmînd ca acestea să-și înceapă activitatea la 1 iunie²⁰. Un ordin ministerial apărut în „Gazeta oficială“ nr. 104, prevedea judecarea și spînzurarea răsculaților de către tribunalele statariale și un premiu de 50 florini, pentru cei care vor reuși să aresteze instigatori sau răsculați²¹. La 15 iunie se pun din nou la dispo-

¹² Idem, *Acte administrative*, nr. 693/1848.

¹³ Idem, *Registrul comitetului permanent al comitatului Turda*, nr. 17, 34/1848.

¹⁴ *Istoria României*, compendiu, Buc., 1971, ed. a II-a, p. 261.

¹⁵ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: *Comitatul Turda, Diverse acte*, dos. 1, mapa 643/1848.

¹⁶ Idem, *Acte administrative*, nr. 652/1848.

¹⁷ Idem, nr. 662/1848.

¹⁸ S. Dragomir, *Studii și documente*, vol. II, p. 257—258.

¹⁹ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 27.

²⁰ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: *Comitatul Turda, Actele notarului Grigore Tarsoly*, mapa 9, dos. 644/1848.

²¹ Idem, *Actele adunărilor generale*, mapa 645/1848.

ziția comitelui suprem al comitatului Turda alte trupe de secuî²². Despre actele săvârșite de aceste trupe, la Turda „Organul Național“ relatează destul de amănunțit²³.

În perioada care a urmat după evenimentele din lunile aprilie—mai în comitatul Turda au loc o serie de mișcări în satele Oprișani, Săvădisla, Maiorești, Poșaga de Sus, Sălciua de Sus și Hășdate, unde masele țărănești au mers, pe drumul vechi al luptei împotriva stăpînilor de pămînt, care căutau să exploateze și mai departe, sub alte forme, țărănimea²⁴. O seamă de tineri intelectuali, Avram Iancu și alții, s-au așezat în fruntea oastei țărănești, văzînd în nemeșimea proprietară maghiară dușmanul de frunte al eliberării sociale și naționale a românilor din Transilvania²⁵.

Flacăra revoluției cuprinde, la începutul lui octombrie 1848, aproape întreaga Transilvanie. Răzvrătirea se impune ca o încheiere firească a unui lanț neîntrerupt de evenimente. Ea reprezintă unicul mijloc de salvare a poporului de primejdia asupririi despotice și singura nădejde pentru emanciparea sa națională. Lupta maselor se îndreaptă acum împotriva tuturor nedreptăților vechiului regim și a oligarhiei din Transilvania²⁶.

În aceste condiții în comitatul Turda, ca și în restul Transilvaniei, pornește o luptă puternică pentru înarmarea intensă a țăranilor. Din documentele vremii reiese că în plasa Iara 5 localități zi și noapte fabrică lănci, la fel și satele: Pogăceaua, Șăulia și Riciu, depun mari eforturi pentru fabricarea lăncilor, iar în satul Bălan românii înarmați cu lănci s-au adunat în jurul bisericii și au obligat pe judele sătesc să demisioneze. Au ales apoi un jude și 7 căpitani și au refuzat supunerea față de autorități. Judele nobililor Alexandru Kovács plin de îngrijorare raportează că de cînd poporul din plasa sa, s-a întors de la Blaj și de cînd studenții și elevii circulă pe acolo, s-au confecționat peste 1.000 de lănci²⁷.

După 20 octombrie, aproape toată Transilvania este cuprinsă de virtutejul războiului civil. Organele guvernului din Cluj de pe lîngă comisarul Vay nu mai pot menține ordinea. Ele sînt înlăturate de popor. Mișcarea românilor se întinde acum cu putere. Comisarul Vay cere ajutor din Pesta și de la secuî. O armată de 25.000 de soldați împrăștie o tabără de lăncieri români și intenționează să izgonească și din Iernut legiunea română.

Comandantul trupelor imperiale pune la cale o expediție organizată de masele române împotriva orașelor Aiud, Turda și Cluj. După ocuparea Aiudului și Vințului de Sus (azi Unirea) legiunile țărănești își încetinesc înaintarea, iar căpitanul Gratze, pentru a preîntîmpina un eventual atac dinspre apus, începe la 20 noiembrie tratative de capitulare, cu reprezentanții din Turda. El descrie în termenii următori ultima etapă a expediției. „Pentru a dovedi populației înspăimîntate că românii

---

²² Idem, *Actele judeiui suprem al comitatului Turda, Samoil Gál*, mapa 644/1848.

²³ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 258, 300.

²⁴ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: Comitatul Turda, *Actele comitelui suprem Nicolae Toroczkaî*, dos. 4, mapa 643/1848; *Acte privind revoluția din 1848*, dos. 14, mapa 644/1848.

²⁵ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 91.

²⁶ S. Dragomir, *Avram Iancu*, Buc., 1965, p. 81.

²⁷ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: Comitatul Turda, dos. 4, mapa 643/1848.

urmăresc o țință mai înaltă decît pofta de jaf, am intrat singur în Turda, însoțit de statul meu major. Toată oastea am lăsat-o pe cîmp, în corturi așezate pe țărîmul drept al Arieșului, fără să îndrăznească cineva a veni în oraș. Nici aici nu s-a petrecut nici o violență, nici un jaf, cu toate că corpul de armată a rămas pe loc timp mai îndelungat²⁸.

Legiunile române se opresc la Turda, iar după ocuparea Clujului de către trupele lui Urban și ale generalului Wardaner, comandantul dispune să fie trimiși lăncierii acasă, încolonați sub prefectii și tribunii lor. Căpitanul Gratzke le exprimă recunoștința sa „pentru avîntul cu care au luptat românii în interesul cauzei” și pentru buna disciplină dovedită pînă în acel moment.

În 1849 mișcarea revoluționară din Transilvania se extinde tot mai mult. Din scrisoarea comandantului gărzii naționale din Turda, Carol Velits, reiese că în 16 ianuarie 1849, din cele 172 de sate ale comitatului Turda, 162 refuză supunerea față de autorități, astfel că orașul Turda se află în mare pericol — se menționează în continuare în scrisoare —, mai ales că nu se poate baza nici pe ajutorul honvezilor. Pentru siguranța orașului propune comitatului Turda înființarea unui detașament de vînători, în vederea dezarmării populației. Întrucît în orașul Turda este în curs de înființare garda națională voluntară, din 2 batalioane propune în continuare ca acesta să fie transformată în detașamente vînătorești, care apoi sub conducerea comitatului să pornească acțiuni în satele românești pentru arestarea „instigatorilor”²⁹. Astfel de detașamente de vînătoare s-au înființat în întreaga Transilvanie³⁰.

La cererea comisarului Ladislau Csány, la 19 februarie în comitatul Turda, se înființează două „tribunale de sînge”, pentru pedepsirea răsculaților³¹.

Cu toate că din raportul lui Ludovic Szabó, adresată tribunalului din cercul de jos al comitatului, reieșea că n-au putut fi arestați decît 4 răsculați³², din situația întocmită la 25 martie 1849 rezultă că, la această dată, în închisoarea din Turda existau 398 deținuți, dintre care majoritatea erau răsculați³³.

Înspăimîntat de succesele revoluției, împăratul a apelat la ajutorul țarului Rusiei, astfel că în a doua jumătate a lunii iunie în Transilvania intră armata rusă comandată de generalul Luders prin trecătorile de la Predeal și Bran, iar generalul Grotenheim și Pavlov din nord, dinspre Bucovina³⁴.

După ce orașul Turda a fost informat că dinspre Aiud în curînd va sosi armata rusă, s-a hotărît capitularea. Pentru tratativele cu armata rusă au fost însărcinați: protopopul romano-catolic Ignățiu Kovács, consilierul Ioan Ferenczi și Francisc Szente³⁵. Astfel la data de 15 august, cînd un corp de armată al țarului rus sub conducerea generalului Dich

²⁸ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 89—92.

²⁹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond; Primăria orașului Turda, dos. 8, mapa 365/1848.

³⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 108.

³¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: Comitatul Turda, *Actele pentru apărarea patriei*, nr. 57/1849.

³² Idem, *Dosarul Tribunalului statarial*, nr. 61/1849.

³³ Idem.

³⁴ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 129.

³⁵ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: Primăria orașului Turda, *Diverse*, nr. 5, mapa 356/1849.

au ajuns la Turda autoritățile au pledat pentru predarea orașului. După intrarea trupelor în oraș, o condiție a capitulării acceptată de generalul Dich, a fost ca orașul să depună armele și să dea pe seama armatei: 4.800 de piini, 555 găleți de ținică, 100 de vite, 3500 cîble de ovăz și 330 cîble de porumb, 480 cîble de păsat și 4.000 porții de fin³⁶.

În 16 august 1849 generalul Dich trimite o somație tribunului român Ciurileanu, care se afla atunci în tabăra din Petrești, prin care îi cere să interzică oamenilor săi intrarea în orașul Turda după ce armata rusă va pleca. În continuare îl mai informează pe tribun că la cererea turde- nilor lasă 50 de cazaci și 2 ofițeri, luînd măsuri să fie trimisă pentru apărarea orașului și o garnizoană austriacă³⁷.

După ce generalul Dich a plecat din Turda a fost trimisă acolo o gar- nizoană austriacă, astfel cetele lui Balint au fost nevoiți să se retragă la Petreștii de Jos. În 26 august prefectul Balint a fost invitat la Cluj de generalul Clam Gallas, care dispune să desființeze gloatele și să dezar- meze pe lăncieri. La 30 august Balint mulțumește în numele națiunii tu- turor lăncierilor pentru statornicirea și vitejia dovedită, asigurîndu-i că suferințele lor vor fi vindecate, grelele jertfe răsplătite, iar revindecările națiunii vor fi înlăptuite. Lăncierii au început apoi să predea armele³⁸.

ROZALIA TEXE

---

³⁶ *Idem*, nr. 7, mapa 366/1851.

³⁷ *Idem*, dos. 5, mapa 356/1849.

³⁸ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 258.

ACȚIUNI POLITICE ROMÂNEȘTI ÎN COMITATUL TURDA, ÎN PRIMII ANI AI GUVERNĂRII LIBERALE

Anii guvernării liberale dintre 1860—67 constituie prin amploarea și profunzimea mișcării naționale românești una dintre cele mai importante perioade din istoria modernă a Transilvaniei. Asistăm acum la un proces masiv și dinamic, o adevărată izbucnire de forțe care conferă acestor ani un specific cu totul aparte. Mișcarea națională nu se mai limitează în această vreme al un grup restrins de intelectuali ci antrenează, la fel ca în anii revoluției sau ca în aceia ai memorandumului, pătura burgheză în întregul său, își croiește treptat drum în jos spre cîmpul ei social, spre lumea nemărginită a satului românesc. Tinde să primească un caracter de masă. Pretutindeni se întocmesc memorii, petiții sau programe se țin adunări sau consfățuiri, se trimit delegații sau se fac planuri. Acțiunea politică atinge astfel mai ales la începutul liberalismului o intensitate excepțională. Sînt anii sutelor de proteste românești care asaltează guvernul, cancelaria aulică, cancelaria imperială. Autoritățile vorbesc despre adevărate „răzvrătiri”, se încep ca în timpul revoluției arestări, se cere și pe alocuri se introduce statariul. Se trece, într-adevăr, acum în mai multe părți de la opoziția teoretică la rezistență pasivă deschisă, care va impune în cele din urmă schimbări importante în organizarea Principatului Transilvaniei.

Străbăteam acum singura perioadă din istoria sa politică în care națiunea română, beneficiind de o conjunctură favorabilă reușește să se impună pentru un timp ca factor hotărîtor în viața publică a statului. Dieta însăși are acum o majoritate românească. Sîntem în anii activității așa-numitei diete românești de la Sibiu care decretează egalitatea națiunii române și impune recunoașterea limbii române, alături de limba maghiară și germană ca limbă oficială a statului. Începe de fapt o vastă operă de înnoire a vechiului sistem constituțional al Transilvaniei într-un spirit egalitar și democratic, începe să se traducă în viață, în măsura posibilităților oferite de habsburgi programul revoluționar formulat în 1848 la Blaj. Burghezia română este la apogeeul traiectoriei sale politice.

Organizarea constituțională a Transilvaniei conform diplomei liberale din 20 octombrie a început încă în decembrie 1860, prelungindu-se pînă în primăvara anului următor. Rînd pe rînd sînt reconstituite cancelaria aulică și guvernul, se întrunește conferința regnicolară de la Alba Iulia din februarie 1861, la care reprezentanții românilor, maghiarilor și sașilor fac propuneri privind convocarea viitoarei diete, se emite în martie 1861 decretul pentru reconstituirea vechilor unități teritoriale: comitate, districte, scaune. Restaurarea administrației locale va prileji pretutindeni în Transilvania puternice dezbateri, controverse, înfruntări. În comitate se află pentru prima dată față în față într-o confruntare deschisă, conducerea politică românească și reprezentanții nobilimii ma-

ghiare. Se multiplică acum la nivelul fiecărui comitat înfruntarea din conferința de la Alba Iulia la nivelul statelor majore. Ca și atunci se ia poziție pentru sau împotriva unei legi electorale liberale, pentru sau împotriva unei diete proprii a Transilvaniei, pentru sau împotriva autonomiei sale istorice. Aceleași sînt și argumentele: dreptul istoric și legalitatea uniunii din 1848 de o parte, dreptul majorității de a-și hotărî singură soarta, ilegalitatea din 1848 de cealaltă parte. În cele ce urmează vom urmări sau mai degrabă vom indica pe scurt strădaniile politice românești defășurate în comitatul Turda în anii de început ai liberalismului austriac.

Comitatul Turda a avut în cadrul acțiunii generale românești un rol deosebit de important. Ceea ce distinge acțiunea sa nu este atît rezultatul numerozității intelectualității sale cît mai ales energiei și dinamismului acesteia. O mină de învățați: cîțiva funcționari, cîțiva liber profesioniști, învățătorii și preoții sătești nu numai că susțin diferitele acțiuni organizate pe întreaga Transilvanie dar preiau ei înșiși inițiativa în unele probleme naționale. De aici se va ridica o pleiadă întreagă de frunțiși politici al căror cuvînd depășește cu mult hotarele comitatului. Este desigur în primul rînd dr. Ioan Rațiu președintele de mai tîrziu al P.N.R. apărătorul consecvent al sutelor de țărani români și maghiari deopotrivă, de urgia proceselor urbariale, alături de care activează acum frunțiși ca: Ilie Vlăsa, viitor canonic la Blaj, Grigore Viteazul din Teaca, Dionisie Suluțiu, Simion Crainic, Vasile Pop-Hărșianu, Ioan Pop-Maior, marile filantrop din Reghin, descendentul vestitului istoric iluminist.

Restaurarea comitatului Turda, care asemeni tuturor celorlalte comitate avea o majoritate precumpănitor românească se începe în aprilie 1861 printr-o conferință preliminară, sub președinția comitelui suprem Ladislau Tisza, pentru stabilirea principiilor reorganizării¹. Restatornicirea vechiului cadru administrativ trebuia să se facă, potrivit actelor liberale din octombrie, în virtutea legii administrative din 1791². Această lege urma desigur să fie modificată esențial în ceea ce privește circumscrierea sferei celor îndreptățiți să participe la viața publică locală, extinsă de la nobili și asupra nenobililor, transformată dintr-o normă feudală într-o normă burgheză, prin înlocuirea principiului nobiliar de acordarea drepturilor politice cu principiul censitar, dar trebuia să rămînă neatinsă în ceea ce privește organizarea propriu-zisă a unităților administrative și mai ales în ceea ce privește prerogativele organelor lor de conducere. Conform ei organismul de conducere locală era în comitate congregația generală ale cărei contribuții principale erau alegerea funcționarilor comitatensi, alegerea deputaților pentru dietă, repartizarea dărilor.

Altele vor fi vederile nobilimii asupra reorganizării. Scoțind întreaga transformare politică din 1860 ca o *restitutio in integrum* a stării din 1848 ea nu face altceva decît să repună în activitate vechile comitate comitatense alese în timpul revoluției care aveau chiar și în comitatele cele mai compact românești majorități maghiare. Aceasta este și hotărîrea conferinței preliminare de la Turda.

¹ Făcățianu Teodor, *Cartea de aur*, II, Sibiu, 1904, p. 572.

² Márkus Dezső, *A hatályos törvények gyűjteménye*, I, Budapesta, 1912, p. 176.

Participanții români protestează din capul locului prin glasul tinăru-lui avocat I. Rațiu, care cu abia un an în urmă își deschisese biroul de avocatură în Turda³. El cere ca reorganizarea comitatului să se facă pe față de toți și pentru toți, în cadrul unei congregații largi, la care să fie reprezentate în mod democratic toate comunele comitatului. Se pronunță de asemenea pentru respectarea în faptă a principiului deplinei egalități între națiuni. Era pentru prima dată în istoria comitatului Turda cînd în pretoriul său răsuna o cuvîntare românească: aceea a lui I. Rațiu. Faptul este consemnat în ziarul din Sibiu „Telegraful Român”. „Doamne puternic ești!, scrie entuziasmat, un corespondent din Turda al acestui ziar. Că ne-am auzit limba, cea nerespectată de atîția secolî, figurînd în adunările publice, reinviată”⁴.

Dar în ciuda tuturor protestelor românilor reorganizarea comitatului se va face, în 18—19 aprilie, în cadrul vechiului comitet din 1848. El avea, cu toată preponderența românească a populației aceeași majoritate maghiară ca de altfel toate comitele comitatense ale Transilvaniei. Deciziile nici ele nu sînt deci după altă măsură. Se proclamă și aici valabilitatea legilor din 1848, a legii uniunii înaintea tuturor celorlalte. Se consideră ca atare că prima îndatorire a comitetului este aceea de a cere, printr-o adresă specială recunoașterea uniunii.

Din partea lor reprezentanții românilor declară odată mai mult inconsistența actului politic din mai 1848 asupra căruia nu au fost întrebări și cu atît mai puțin ascultați. Folosesc totodată prilejul pentru a pleda pentru ideea nobilă a frăției dintre națiuni. Acționează în acest spirit. Se manifestă acum cu o deosebită pregnanță caracteristica profundă a mișcării politice românești de a tinde spre îndeplinirea scopurilor sale în respectul celorlalte națiuni. Drept baza înțelegerii românilor propun desigur principiul legalității naționale, principiu care întruchipă idealul din totdeauna al acțiunii lor politice. Pledează, dar fără succes, pentru acceptarea principiului parității în ceea ce privește structura organismului de conducere al comitatului⁵. Din nou I. Rațiu este acela care în 20 aprilie printr-o mițiune specială cere recunoașterea prin lege a națiunii române ca națiune politică, decretarea oficialității limbii române, abrogarea tuturor legilor feudale deositoare pentru români⁶.

Desigur și exponenții nobilimii vorbesc despre apropierea și înțelegerea națională. Spre deosebire însă de români ei propun ca baza a cooperării legile dietei din Cluj și în primul rînd uniunea. Aceasta era de fapt singura modalitate a nobilimii de a-și transborda supremația dintr-un regim al stărilor și ordinelor într-un regim reprezentativ. Singura concesie care se face, datorită străduințelor energice ale românilor în frunte cu I. Rațiu și datorită influenței baronului Ioan Bethlen ale cărui vederi liberale erau cunoscute, este aceea că se acceptă în principiu necesitatea modificării legilor revoluției în sensul cererilor românilor. Modificările promise urmau să fie făcute însă nu într-o dietă a Transilvaniei ci în cadrul dietei maghiare, ceea ce presupunea din nou recunoașterea uniunii. Oricum însă comitatul Turda a fost singurul din

³ Keit Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)*, Cluj, 1970, p. 9.

⁴ *Telegraful român*, nr. 17 din 27 IV 1861, p. 67.

⁵ Pă ăteanu, Teodor, *op. cit.*, p. 343—345.

⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 31 din 15 IV 1861, p. 134.

Transilvania care a dus îngăduința pînă acolo încît a promis să înscrie în cererea sa pentru uniune și doleanțele românilor⁷.

Dispute foarte aprinse stîrnește iarăși problema limbii oficiale a comitatului. Cu tot dreptul românii cer ca limba lor să fie declarată limbă oficială pe deplin egală celei maghiare. Se acceptă însă după exemplul comitatului Cluj doar o soluție de compromis. Limba română este admisă în sfera activității publice, dar ea putea fi folosită numai în adunările comitatului și în corespondența cu autoritățile inferioare. E admisă cu alte cuvinte în treburile interne dar nu și în cele externe ale comitatului. Și de fapt hotărîrea comitetului comitatens forța uși deschise. Teoretic drumul limbii române fusese de mai înainte deschis în restrictul din 21 decembrie 1860⁸ față de care decizia susamintită nu făcea nici un pas înainte. Practic ea fusese impusă de hotărîrea obștilor a zeci de comune românești uneori a unor cercuri întregi de a declara cu de la sine putere limba română drept singura lor limbă oficială⁹.

De asemenea în ceea ce privește componența corpului funcționăresc românii rămîn, în pofida concesiilor verbale care li se fac foarte dezavantajați. Se aleg bineînțeles și în Turda ca pretutindeni în Transilvania funcționari români însă numărul lor era foarte mic în raport cu acel al populației. Căci alegerea făcîndu-se prin majoritate de voturi candidații români, atîția cîți sint, rămîn de cele mai multe ori în minoritate. Chiar și cei aleși ocupă de obicei posturi de mai mică importanță de asesori de tribunal, juzi nobiliari, perceptori. Sint aleși abia 15 funcționari români din totalul de 76 funcționari ai comitatului. Între aceștia figurau Ioan Rațiu, (vicecomite), Ion Pop Maior, Dionisie Suluțiu, Simion Crainic¹⁰.

Cum era de așteptat hotărîrile comitetului se lovesc de împotrivirea fruntașilor români, care concep reorganizarea ca o acțiune de dreptate. În semn de protest unii dintre funcționarii români își prezintă la scurt timp demisia.

Primul o face în 15 mai într-un mod foarte răsunător chiar vicecomitele I. Rațiu. S-a convins declară el în scrisoarea deschisă pe care o adresează comitelui suprem, publicată sau comentată amplu de toate ziarele române că ceea ce se petrece începînd din aprilie, pentru români cel puțin, nu este altceva decît continuarea într-o altă formă și cu un alt nume a absolutismului lui Bach. Înșiruie unul după altul motivele care au determinat demisia sa: mai întîi încălcarea principiului constituțional al reorganizării prin restabilirea comitatului comitatens vechi, apoi ignorarea cererii românilor de a fi reprezentați cu un număr egal de membri, excluderea mișcării lor din adresa comitatului către împărat și dieta Ungariei și în sfîrșit tergiversarea congregației comitatense¹¹.

Demisia lui Rațiu este urmată de cea lui I. Pop Maior din Reghin. Folosește și el acest prilej pentru a aduce la cunoștința opiniei publice a întregii Transilvanii năpăstuirile pe care le suferă ai săi. Amintește

⁷ Szabad György, *Forradalom és kiegyezés választóján* (1860—61), Bpest., 1967, p. 179.

⁸ Pășteanu, T., *op. cit.*, p. 177—179.

⁹ Retegan S., *Recunoașterea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei în dieta de la Sibiu*, în AIIC, an, XVI (1973.), p. 189—214.

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 31 din 15 IV 1861, p. 134.

¹¹ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 19 din 10 V 1861, p. 152—53.

astfel că în pofida tuturor asigurărilor limba română nu este respectată nici măcar în sfera limitată care i-a fost recunoscută. Protestează de asemenea împotriva practicii juzilor cercuali, de a impune cu sila în comunele românești notari și juzi străini. Dar cauza principală a demisiei sale este ca și în cazul lui I. Rațiu tergiversarea întrunirii congregației singurul for în măsură să dispună constituțional în toate problemele vieții publice locale¹². Congregația generală cerută atât de stăruitor de români se va întruni abia la sfârșitul lunii iunie. Departe însă de a avea caracterul popular larg scontat de ei congregația avea o structură preponderent nobiliară ceea ce atrăgea după sine o structură națională corespunzătoare. Comunitățile rurale sînt reprezentate mai mult simbolic prin unul sau doi trimiși, aleși și aceștia de juzii comunali. Se reinnoiesc și disputele știute.

Românii, din nou în minoritate, declară congregația ca ilegală și cer convocarea unei congregații drepte atât sub aspect național cît și sub aspect social, la care să participe nu numai nobilii ci și toți acei țărani care îndeplineau censul de 8 fl. Purtătorul lor de cuvînt este de data aceasta Ioan Rusu. Congregația declară el are o structură cu totul arbitrară. Ea nu corespunde nici legii din 1791 nici aceleia din 1848. S-a luat pur și simplu din fiecare ceea ce era convenabil nobilimii. Conform celei dintîi au fost chemați toți nobilii seculari dar au fost ignorați cei ecclesiastici firește pentru a exclude preoțimea română. Conform celei din urmă au fost invitați trimiși ai comunelor, unul sau doi, dar nu sînt invitați țărani care îndeplinesc censul prevăzut de lege. Cere să se întocmească de comun acord planul unei congregații legale și competente care să reprezinte toate clasele și interesele. Este sprijinit de Vasile Pop Hârșianu, Petru Anca, Ioan Groze, cavalerul de Bota. Întrucît cererile formulate au fost iarăși respinse românii se retranșează pe o linie de rezistență pasivă: părăsesc lucrările congregației și hotărăsc să boicoteze toate măsurile luate de noile oficialități. Înaintează totodată în 27 iunie un mare protest colectiv purtînd semnăturile a 311 persoane¹³. Masa țăranilor români care înconjurau biserica reformată unde s-au desfășurat lucrările așa-zisei congregații încearcă să pătrundă în interior, își exprimă zgomotos nemulțumirea.

Protestul românesc supus dezbaterii unei comisii speciale este declarat ilegal. I se răspunde, tot după modelul comitatului Cluj, printr-o replică tipărită și expediată tuturor celorlalte comitate. Se hotărăște ca autorii săi să fie traduși în fața instanțelor judecătorești.

Deosebit de viguroasă este acțiunea politică a românilor cu prilejul reorganizării orașului Turda. Ea este cu atât mai meritorie cu cît restaurarea organizării autonome a localităților urbane sau de tip urban a antrenat într-o măsură mult mai mică participarea românească. Mai întîi datorită faptului că aici românii sînt slab reprezentați: abia de acum încep să li se deschidă mai larg porțile orașelor. Sînt apoi chiar și acolo unde se ridică la un număr mai mare sau formează majoritatea relativă a populației, foarte injust reprezentați în organele de conducere orășenești. Fiindcă deși crește numărul meseriașilor și negustorilor români cea mai mare parte a populației românești este de tip urban mai de-

¹² *Gazeta Transilvaniei*, nr. 49 din 17 IV 1861, p. 212.

¹³ *Idem*, nr. 55 din 8 VII 1861, p. 236.

grabă prin așezare decît printr-o îndeletnicire tipic burgheză. Majoritatea ei se compune acum din zileri, servitori, agricultori, foarte recent desprînși de sat, așezați pe nesimțite în suburbii și tolerați de nevoie. Oricum însă orașenii români din Turda oferă un exemplu demn întregii Transilvanii. Blamează în mod public abuzurile comise împotriva lor. Înaintea magistratului orașenesc în 15 mai un protest redactat într-un ton foarte ridicat. Recunoaștem aici nu numai ideile ci și verva lui Rațiu. În anul 1861 — declară cei 70 de semnatari, cînd toate popoarele sînt pătrunse de simțul dreptății și al libertății, românii, trei din opt părți ai locuitorilor orașului au fost excluși cu totul din magistrat. Amenință că vor apela la simțul de dreptate ai mai marilor și la sprijinul opiniei publice. Condamnă de asemenea încă odată arbitrariul legilor din 1848¹⁴.

Dacă întreaga perioadă liberală se caracterizează printr-o extraordinară efervescență politică momentul său de apogeu îl constituie fără îndoială pregătirea dietei de la Sibiu în 1863—64. Se înregistrează acum cea mai masivă participare populară la viața politică a statului. Niciînd după 1848 țărănimea română nu a fost mai activă. Mișcarea tinde aici, este adevărat, să treacă de pe făgașul politic pe cel social, căci țărănimea înțelegea chemarea noii diete nu numai în dezlegarea treburilor politice ale națiunii ci și în curmarea tuturor nedreptăților pe care le-a suferit sau le suferea încă din partea foștilor domni feudali. Prefacerea politică care începea o ia ca o încurajare la acțiuni cu caracter social. Anii 1863—64 sînt caracterizați tocmai prin mulțimea mișcărilor țărănești. Dar și pe plan politic atitudinea pe care o ia țărănimea cu prilejul alegerilor pentru dietă este impresionantă prin energia, maturitatea, demnitatea sa.

Ca peste tot în Transilvania lunile primăverii anului 1863 răsună și în comitatul Turda de freamătul campaniei electorale. Intelectualitatea română este pătrunsă de o fervoare atotcuprinzătoare. Lozinca generală este succesul în alegeri. Cei mai activi sînt învățătorii și preoții. Ei sînt aceia care fac legătura între conducerea mișcării și masa sa, talmăcesc poporului înțelesul dreptului său, îi stau în frunte cu fapta și cu vorba. Așa vor și porni spre locul alegerilor: fiecare sat în frunte cu preotul și învățătorul său.

Odată pornită acțiunea intelectualității devine foarte hotărîtă. Ceea ce era de făcut era desemnarea candidaților de deputați, înscrierea tuturor alegătorilor români pe listele electorale, aducerea lor în număr cît mai mare în fața urnelor. Sînt desemnați drept candidați români ai comitatului: Ioan Rațiu în cercul electoral al Gurghiului, Ilie Vlăsa în cercul Agîrbiciu, avocatul din Abrud Matei Nicola în cercul Lupșei, și Dionisie Suluțiu în cercul Reghinului¹⁵. Un fapt semnificativ se petrece pe Cîmpie. În 27 mai fruntașii români de aici oferă candidatura unuia plecat din mijlocul lor, lui Alexandru Papiu-Ilarian, ministrul justiției din București. Le răspunde, emoționant, la 1 iunie. Ca cetățean al României sorie el nu va putea reprezenta Cîmpia în dieta Transilvaniei, dar să știe că oriunde s-ar afla pe pămîntul românesc nu-și va uita niciodată obliga-

¹⁴ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 20 din 14 V 1861, p. 160.

¹⁵ Retegan S., *Pregătirea dietei de la Sibiu din 1863—1864*, în *AIIC*, an XII (1969), p. 71.

țiile către patria nașterii sale. Le recomandă să-și unească voturile asupra altui român demn de ei, oăci Cimpia mai mult poate decît alte părți¹⁶.

Atenția intelectualității românești se îndreaptă după stabilirea candidaților de deputați asupra alegătorilor. Se lovește aici nu numai de lipsa experienței politice a masei electorale țărănești exclusă pînă atunci din viața publică dar și de ostilitatea organelor locale de stat care aveau un caracter nobiliar, ca și de propaganda celorlalte două tabere naționale. Mai întîi la publicarea listelor electorale se constată foarte multe falsuri: mulți alegători români îndreptățiți lipsesc. Vor stîrni astfel în toate cele patru cercuri electorale proteste aprinse. Numărul celor care-și reclamă dreptul de vot este extrem de mare. Cei mai mulți, conform legii se înfățișează înaintea comisiilor de rectificare, alții însă se plîng autorităților superioare. „Cete de cete, relatează un corespondent al *Telegrafului Român*, se prezentau din locuri îndepărtate înaintea comisiilor de rectificare¹⁷. Deși majoritatea cererilor au fost respinse sub pretextul depășirii termenului legal prevăzut se vor face totuși peste 280 noi înscrieri¹⁸.

Propaganda adversă se face și ea repede simțită. E primejdioasă căci pornește cel mai adesea din partea unor dregători ori a foștilor domni de pămînt față de care poporul a fost din totdeauna temător. Împărțind pe sate listele electorale unii juzi cercueli nu fac decît să deruteze pe alegătorii români. Se încearcă astfel acreditarea ideii votării prin trimișii comunei. Intervine în această chestiune însăși cancelaria aulică.

Nu sînt puține apoi tentativele de corupție a alegătorilor. Ziarele românești probează mai multe cazuri, unele chiar din comitatul Turda cînd preoții sau simpli țărani sînt îmbiați cu locuri de cositură pășune, arătură, în schimbul influenței sau voturilor lor.

Sub aceste auspicii încep, la mijlocul lunii iunie, alegerile. Românii le așteaptă plini de speranțe dar și de neliniște.

Comitetul central electoral, ales în 28 mai era format din 15 membri maghiari, și 5 români. În 19 iunie el alege cele patru comisii electorale, corespunzătoare celor patru cercuri electorale ale comitatului: al Lupșei, Cimpiei, Gurghiului și Reghinului. Ca peste tot unde comitetele centrale au majorități nobiliare, comisiile cercuale — cele chemate să conducă direct alegerile — vor avea majorități similare. În toate patru sînt aleși președinți maghiari, iar între membri abia 1—2 români¹⁹.

În cercul Lupșei alegerile se desfășoară în mod foarte pașnic. Românii se prezintă la vot într-un număr neașteptat de mare și în cea mai bună ordine „Fiecare a votat cu fruntea senină; se părea că se vede că poporul cuprinde mărimea, seriozitatea și ponderozitatea votizării“, se relatează a doua zi din Turda, *Gazetei Transilvaniei*. După aceeași relatare, cea mai mare parte a țăranilor maghiari votează la un loc cu românii²⁰. Candidatul român, avocatul din Abrud, Matei Nicola, întrunește 889 de voturi din cele 1149 exprimate²¹.

¹⁶ Păcățeanu, T., *op. cit.*, III, p. 45.

¹⁷ *Telegraful român*, nr. 49 din 16 VI 1863, p. 197.

¹⁸ *Arhivele statului Budapesta*, F. 135, *Választás jegyzőkönyvek és lajstromok*, Pachet 131 (în continuare F. 135, *Választás*...).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 47 din 19 VI 1963, p. 186.

²¹ O.L., F. 135 *Választás*... pachet 131.

La fel se desfășoară alegerile și în cercul Cîmpiei. Survin însă incidente la efectuarea scrutinului. Candidatul român al cercului este canonicul din Blaj, Ilie Vlăsa. În decursul votării comisia electorală care avea o majoritate nobiliară, înregistrează numele său așa cum îl pronunță alegătorii: Ilie Vlăsa sau Ilie Vlăsa canonicul. Spre marea surpriză a românilor, la scrutin cele două variante ale numelui sînt socotite de către aceași comisie, cu premeditare evident, ca reprezentînd persoane diferite. Voturile compacte ale românilor sînt astfel dintr-o dată împărțite în două. Întrucît în nici una din variante Vlăsa nu întrunește majoritatea absolută, prescrisă de lege, comisia declară alegerile nule și hotărăște noi alegeri pentru a doua zi. Pe bună dreptate locțiitorul de comite suprem Zulich St. se opune. Cazul ajunge în fața comitetului central. Majoritatea acestuia decide — în ciuda protestului lui I. Rațiu și a altor români, care cer ca alegerile să fie considerate valabile — alegeri noi. Noile alegeri au loc la Agîrbiciu în 8 și 9 iulie. Românii se prezintă în număr și mai mare. Din 1203 voturi exprimate candidatul lor — același — obține 1183²².

Cercul Gurghiului era îndoielnic pentru români. O dată fiindcă partea lui din Cîmpie era foarte departe de locul alegerii — se credea că mulți vor absenta — iar apoi, caz aproape unic, se prezintă cu doi candidați: dr. I. Rațiu și protopopul Reghinului M. Crisanu. Alegerile au loc în 26 și 27 iunie la Gurghiu. Cu toate că comisia, la fel ca pe Cîmpie, împarte voturile lui Rațiu la atîtea persoane sub cîte forme apare numele său, „Ioan Rațiu din Turda“ obține 594 de voturi — majoritatea absolută²³.

Alegerile din cercul Reghin se țin la Voivodeni. Iată cum le descrie un martor ocular: „...băte ora opt și încă nu vin oamenii; cînd îngrijorarea noastră ajunsese culmea, iată îndată auzim cîntare și zgomot. Întorcîndu-ne auzim Deșteaptă-te Române și vedem un nour de pulbere ridicîndu-se și după el o masă de oameni... în ordinea cea mai bună, ca un regiment de ostași, cuprinzînd toată strada pe unde veneau. Protopopii cu preoții și docenții în frunte păseau în două șiruri și intonau imnul național cu așa zel și foc încît mi se părea că sînt transportat în alte regiuni și mă atrase cu putere magică a intra în șirul lor...“²⁴. Alegerea se încheie cu victoria candidatului român Dionisie Șuluțiu, care obține 745 voturi, față de cele 606 ale baronului Bánffy²⁵.

Așadar în toate cercurile electorale românii obțin majoritatea de voturi. Meritul este deopotrivă al alegătorilor și al inteligenței. Cei dinții se prezintă la locurile de alegere care adesea se aflau la o mare depărtare într-un număr neașteptat de mare, într-o vreme cînd muncile agricole erau în toi. Mulțimi de o mie—două de oameni „pășesc la alegeri ca la biserică“, se perindă în fața comisiilor electorale ca în fața unor divane de judecată, votează, în ciuda tuturor amenințărilor, presiunilor, uneltirilor pentru candidații proprii. Puțin importă, desigur, variația cu care sînt pronunțate și apoi înregistrate numele deputaților români.

---

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Telegraful român*, a. XI, nr. 51, din 23 VI 1863, p. 205.

²⁵ *O.L., F. 135, Választás...*, pachet 131.

Străduințele militanților politici români în primii ani ai guvernării liberale marchează cea mai puternică recrudescență a mișcării naționale române apărute după revoluție. Cu toate că pentru români reorganizarea din 1861 s-a încheiat cu puține realizări practice, ea a avut în schimb importante rezultate de ordin moral: se întăresc principii, se sădesc idei, se formează exemple. Campania politică pe care a prilejuit-o a antrenat într-o acțiune comună întreaga sferă burgheză românească și, într-o mare măsură, masa sa de sprijin. Prin amploarea și energia ei, ea constituie un început demn al epocii de împlinire a unor idealuri vechi, un prolog strălucit al dietei românești de la Sibiu.

S. RETEGAN

ORGANIZAREA MEȘTEȘUGARILOR DIN ORAȘUL TURDA DUPĂ 1848

Cuprinderea în ansamblul lor a aspectelor esențiale ale vieții economice în general și ale vieții urbane, cu deosebire, este de neconceput fără cunoașterea producției industriale și a activității producătorilor de bunuri industriale, a meșteșugarilor, modului lor de viață, organizării, aspirațiilor, frământărilor și luptelor lor.

Orașul Turda, ai cărui locuitori se ocupau în bună parte cu agricultura, multă vreme păstrind un caracter semiagrar, cunoaște o dezvoltare a meșteșugurilor încă din veacul al XIV-lea, după ce devine centru de ocnă, produsele meșteșugarilor fiind din ce în ce mai solicitate ca urmare a sporirii numărului locuitorilor. Dar înmulțirea și dezvoltarea meseriilor din Turda a fost favorizată în același timp și de poziția sa geografică; orașul fiind situat în calea satelor din valea Arieșului, meșteșugarii de aici satisfăceau și nevoile locuitorilor din acele sate.

Dintre meșteșugurile practicate în orașul Turda mai înfloritoare erau cele ce acopereau nevoile, îndeosebi vestimentare, ale locuitorilor din Munții Apuseni, precum și cele patru care se găseau materii prime în localitate și în jur. Astfel s-au dezvoltat cu deosebire tăbăcăria — elementul considerabil al vieții meșteșugărești din Turda¹ — și cojocăria, produsele de piele ca: opinci, cojoace, căciuli etc., fiind cumpărate mai cu seamă de moți, care la rîndul lor își desfășeau produsele de lemn la târgurile din Turda². Dezvoltarea meseriilor de tăbăcar și cojocar își mai găsesc explicația, verosimil, și în faptul că orașul avînd întinse pășuni și numeroase ape sărate, mare parte a locuitorilor se ocupau cu creșterea vitelor³.

O altă meserie înfloritoare, practică încă din vremuri vechi de locuitorii orașului, este olăria. Vestitele vase din Turda erau foarte apreciate peste hotare, fiind vîndute îndeosebi în Polonia și Bucovina⁴.

Alte meserii practicate în Turda erau: de măcelar, cîrnățar, cizmar, ciubotar, curelar, frînghier, croitor, năsturar, pălărier, țesător, fierar, rotar, lăcătuș, tîmplar etc. Fiind vorba de meserii, nu poate fi omisă cea de turtar — mai mult cu caracter casnic —, vestitele turte de Turda fiind vîndute în toate părțile Transilvaniei.

Ca în toate orașele cu activități meșteșugărești din Transilvania, și în orașul Turda meseriașii erau organizați în bresle. Revoluția de la 1848 n-a adus schimbări imediate în modul de organizare feudală a meș-

---

¹ Dr. Janko János Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar (vzékely) népe, (*Populația maghiară (secuiască) din Turda, Scaunul Arieș și Rimetea*), Budapesta, 1893, p. 145.

² Orbán Balázs, *Torda város és környeke (Orașul Turda și împrejurimile sale)*, Budapesta, 1889, p. 262.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 264.

teșugarilor, vechea organizare breslășă menținându-se încă o vreme de peste două decenii. Abia prin legea din anul 1872 au fost înlocuite breslele cu asociațiile de meseriași — formă de organizare mai progresistă dat fiind caracterul benevol al asocierii.

Breslele, a căror sarcină era apărarea membrilor lor de concurența meșterilor străini sau neîncadrați în sistemul breslăș, erau alcătuite din persoane care lucrau în aceeași branșă sau în branșe înrudite.

Pentru a putea deveni membru al unei bresle, viitorul meșteșugar era obligat să învețe la un meșter breslăș, timpul de ucenicie fiind mai redus pentru fiii meșteșugarilor din aceeași branșă. Atît la intrare cît și la eliberare ucenicii plăteau o taxă, care era, de asemeni, diferită după cum erau fii de meseriași membri ai breslei sau străini.

După obținerea certificatului de ucenicie, ucenicul devenea calfă, cu dreptul de a se angaja cu salariu la un meșter, fie din Turda, fie din alte orașe unde meseria respectivă era mai dezvoltată. În acest din urmă caz i se elibera de către autorități permis de „priebeie“, în baza căruia multe calfe călătoreau chiar și în afara granițelor țării.

În scopul apărării intereselor lor, calfele erau organizate în asociație, în frunte cu un decan. În cadrul asociației domnea o disciplină severă, fiecare membru fiind dator să urmeze normele de conduită stabilite în statutul asociației. Încălcare a prevederilor statutului — în care un loc însemnat ocupa moralitatea membrilor precum și raporturile dintre aceștia — antrena pedepse pecuniare, comportarea exemplară a calfelor impunându-se cu rigurozitate atît la locul de muncă cît și în societate. Pentru exemplificare redăm cîteva din faptele penalizate de adunarea asociației calfelor de măcelari: ținută necuviincioasă, ca spre pildă, cizme roșii sau urite, cămașă descheiată, veșminte murdare etc.; jocul de popice; dansul în cîrciumă; injuria, bătaia; purtarea necuviincioasă față de superiori, ca spre exemplu, punerea de pene din bătaie de joc în pălăria decanului; purtare necuviincioasă față de clienți; atragerea clienților altora; fumatul în măcelărie, absentarea de la asociație și înmormîntări etc.

Calfele aveau datoria de a se ajuta reciproc, iar în caz de îmbolnăvire aveau dreptul la ajutor bănesc din lada asociației.

După împlinirea anilor de călfie, calfa putea deveni meșter și membru al breslei în urma depunerii examenului de meșter, ce consta dintr-o lucrare de măiestrie supusă aprecierii unei comisii⁵.

Meșterii membri ai breslei se bucurau de anumite drepturi ca: dreptul de a deschide atelier propriu, de a ține ucenici și calfe, de a folosi ustensilele și instalațiile cumpărate cu banii breslei (ca, spre pildă, mășina de tăiat piele sau moara de pisat tanin a breslei tăbăcarilor).

Breslașii aveau și o seamă de îndatoriri față de breaslă, față de tovarășii de breaslă, față de comunitatea orășenească și față de clienți, îndatoriri a căror neîndeplinire implicau pedepse bănești, ba chiar excluderea din breaslă, după gravitatea consecințelor. Astfel, erau datori să plătească o cotizație anuală în lada breslei, din care se suportau diversele cheltuieli și se acordau ajutoare membrilor aflați la strimtoare

---

⁵ Arh. Stat. Cluj, colecția „Documente și manuscrise”: Breasla măcelarilor din Turda, cutia 52/1—12; cutia 53/13—34; Breasla tăbăcarilor din Turda, cutia 44/192—399, cutia 45/400—581, Cutia 47/783, 787; St. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul XVI*, București, 1954, p. 263—279.

sau ajunși în neputință; să participe cu punctualitate la adunări; să răspundă chemării starostelui; să respecte pe tovarășii de breaslă, a căror prejudiciere prin acte ca: defăimarea lor și a produselor lor, atragerea clienților acestora etc., erau pedepsite. Totodată aveau datoria de a-i ajuta în caz de boală, incapacitate de muncă și deces. Pentru buna reputație a breslei, se impunea o atitudine cuviincioasă și onestitate în raporturile cu clienții precum și deservirea acestora cu produse de calitate.

O seamă de meșteșugari nu erau încadrați în organizația breslășă, unii fiindcă nu voiau, alții pentru că nu erau primiți din anumite motive, sau primiți fiind, au fost înlăturați pentru încălcări grave ale statutului. Aceștia — numiți „kontár” — erau urmăriți de bresle, întrucât prin activitatea lor clandestină le făceau concurență⁶.

În fruntea breslei era starostele — principalul purtător de grijă al breslei, conducătorul ei, ales pe timp de doi ani. Acesta prezida adunările și ospețele și avea în grija sa casa de bani a breslei.

Pe lângă staroste, în cadrul breslei mai funcționau și alți slujbași, fiecare având atribuții aparte. Dintre aceștia un rol de seamă avea meșterul părinte, a cărui atribuție era îndrumarea calfelor în probleme sociale, morale și economice.

Pentru apărarea prestigiului breslei, un meșter controlor se îngrijea de calitatea muncii executate de membri, controlînd periodic munca meșterilor în ateliere precum și produsele duse la țîrg.

Munca scripturistică era încredințată notarului breslei, care consemna în protocolul adunării chestiunile dezbătute și hotărîrile luate de adunare, elibera certificate pe seama ucenicilor, calfelor etc., și redacta celelalte acte rezultate din activitatea breslei.

Diverse munci în breaslă, chiar administrative ca: servitul la ospețe, săpatul mormintelor etc., erau îndeplinite de tînărul meșter (cel mai tînăr sau cel mai recent intrat în breaslă), acesta fiind obligat să se prezinte în fiecare sîmbătă vîcenotarului spre a-l întreba dacă mai este nevoie de serviciile sale⁷.

Problemele de seamă ce interesau breslele erau dezbătute în adunarea breslei — organul suprem al organizației. Adunarea, convocată de obicei (cea anuală) în scopul alegerii noului staroste, primirii de noi membri, dări de socoteli etc., aducea hotărîri și în probleme disciplinare, administrative și gospodărești și soluționa cereri și plîngerii în probleme profesionale. Din ansamblul problemelor dezbătute în adunări — consemnate în protocolul adunării — se desprinde întreaga viață desfășurată în sinul breslei, cu toate frămîntările și luptele meșteșugarilor, raporturile dintre ei, disciplina în muncă și chiar viața sub raport moral și social al acestora, precum și producția și situația economică a breslei.

Adunarea avea și atribuțiuni judiciare, în sfera ei de competență intrînd pedepsirea abaterilor disciplinare și morale ale membrilor. Diversele hotărîri aduse în legătură cu numeroasele conflicte între membri privind raporturile de muncă, precum și între aceștia și persoane din afara breslei vădesc strădania de a introduce în sinul breslei spiritul de armonie și respectul reciproc între membri, cîntea și omenia în toate

⁶ Arh. Stat. Cluj, *Ibidem*, Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 297—300.

⁷ Arh. Stat. Cluj, *Ibidem*, Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 301—306; Szadeczki Lajos, *Iparfejölődés és czéhek története Magyarországon (Dezvoltarea meseriilor și istoricul breslelor din Transilvania)*, vol. I, Budapesta, 1913, p. 193—203.

actele acestora, precum și o severă disciplină în executarea muncii și îndeplinirea altor obligații prevăzute de statut. Astfel, majoritatea pedepselor — precuniare — se aplicau pentru următoarele fapte: purtarea necuviincioasă în cadrul breslei și în societate prin care se încalcă normele bunei conviețuiri (înjurături, insultă, calomnie, scandal, bătaie etc.); necinste (furt sau alte acte ilicite săvârșite în dauna altora ca, spre pildă, cumpărarea de piei de către tăbăcari și vânzarea lor cu ciștig săracilor); imoralitate; nesupunerea față de cei vîrstnici și față de superiori; indisciplină; nesocotirea anumitor reguli de conduită în unele situații, ca, spre pildă, prezentarea la solemnități în stare de ebrietate, sau cu capul acoperit la înmormintări etc.; încălcarea regulilor stabilite în legătură cu exercitarea meseriei (spre exemplu, abateri în ce privește vânzarea și cîntărirea cărnii de către măcelari, tăierile nereglementare etc.).

Alte hotărîri, în afară de cele aduse în legătură cu fapte ce antrenează pedeapsa, erau date în probleme strict profesionale ca: exercitarea profesiei (reguli în legătură cu vânzarea cărnii, data începerii sacrificării mieilor etc.); rînduiala în breaslă (reguli la primirea în breaslă, obligațiile membrilor, obligațiile meșterilor față de calfe, declararea de meșter bătrîn etc.); raporturi cu alte bresle; primirea de noi membri în baza lucrării de măiestrie. Frecvente erau și hotărîrile în legătură cu plîngerile calfelor și ucenicilor contra patronilor, soluționate cu respectarea statutului breslei⁸.

Adunarea însă delibera numai în pricinile ce aveau ca obiect probleme minore ivite în cadrul ei, cele majore fiind duse în fața instanțelor de judecată. Actele judecătorești păstrate în arhivele breslelor redau atît necurmatele frămîntări din lăuntrul lor cît și lupta împotriva forțelor noi ce nu puteau fi prevenite, nici stăvilite de lege, crearea acestor acte fiind determinată, în general, de teama de concurență din partea altor producători sau negustori, de inechitățile din sînul breslei și de apărarea altor interese materiale legate de proprietățile breslei, care îi aduceau venituri, uneori apreciable. Astfel, obiectul numeroaselor procese era, în majoritatea cazurilor, încălcarea drepturilor unei bresle de către altă breaslă și vânzarea acelorasi produse de către particulari în dauna breslei. Cele mai numeroase procese între cele șase bresle cu legături între ele: a măcelarilor, cîrnățarilor, tăbăcarilor, cojocarilor, curelarilor și cizmarilor, erau vânzarea, cumpărarea și prelucrarea pieilor, precum și sacrificarea animalelor și vânzarea cărnii, fiecare apărîndu-și interesele, căutînd să împiedice prejudiciile ce i le-ar fi putut pricinui alții prin încălcarea drepturilor rezervate unora sau altora. Dese erau și acțiunile deschise împotriva persoanelor străine de bresle, ca, spre pildă, a măcelarilor contra femeilor care preparau și vindeau vestita friptură de Turda.

Pe lîngă aceste procese, al căror mobil era teama de concurență, numeroase erau și acțiunile deschise împotriva breslei de chiar membri săi nedreptățiți, inechitățile, ilegalitățile și abuzurile sporind pe măsura dezvoltării organizației de breaslă și a sporirii numărului breslașilor⁹.

Breslele, ca persoane juridice dispuneau de anumite bunuri mobile și imobile, care sporeau pe măsură ce sporeau și veniturile, ca urmare a dezvoltării lor.

---

⁸ Arh. Stat., *Ibidem*, Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 307—308.

Veniturile breslei proveneau, în primul rînd, din felurile obligații materiale ale membrilor legate de anumite momente din cursul activității lor organizate, ca: taxele percepute la angajarea și eliberarea ucenicilor și la eliberarea calfelor, declararea de meșter și primirea în breaslă; cotizațiile anuale plătite de membri. În al doilea rînd, veniturile proveneau din amenzile aplicate membrilor pentru abateri de la regulile stabilite în legătură cu exercitarea meseriei (amenzi pentru vinzarea nereglementară, muncă de cîrpaci, cîntărirea necorectă, nedeschiderea șatrei etc.), precum și pentru abateri disciplinare. În al treilea rînd, din drepturile breslei față de persoanele din afara ei care prin actele lor ar fi prejudiciat breasla (amenzi pentru lucrări executate în afara breslei; confiscarea materiei prime vindute particularilor etc.). În al patrulea rînd, se realizau venituri apreciable din arendarea sau închirierea proprietăților breslei, fructele acestor proprietăți precum și din dobînzile pentru împrumuturile acordate membrilor sau străinilor. Uneori, pentru îmbogățirea patrimoniului breslei, se recurgea la acte ilegale, ca, spre pildă, perceperea de suprataxe. Pentru exemplificare, amintim că pentru adunarea sumei necesare cumpărării unei „clădiri frumoase” de către breasla tăbăcarilor, în anul 1870, la primiriile în breaslă s-au perceput, pe lingă taxa de 10 florini autsriei, cîte 22 florini austrieci de la fiii de meșteri și cîte 52 florini austrieci de la străini; de la calfe fii de meșteri cîte 50 florini austrieci, iar de la calfe străine cîte 100 florini austrieci.

Breslele aveau însă și felurite cheltuieli. Astfel, ieșirile de bani mai frecvent întîlnite în registrele financiare ale breslelor — în afară de salariile dregătorilor, diurnele comisarilor, onorariile avocaților și ajutoarele de bătrînețe — sînt următoarele: arenzi pentru locul desfacerii produselor; impozite; cumpărări de diverse ustensile și instalații; danii pe seama bisericilor, sinistraților, infirmilor și diferite instituții filantropice; ajutoare de înmormîntare acordate membrilor; agape cu prilejul schimbării starostelui și alte ocazii speciale; cumpărare de piine și vin pentru răscumpărarea unor servicii etc.¹⁰

Breslele, deși au jucat un rol de seamă în dezvoltarea vieții orășenești a Turzii, totuși au constituit o stavilă în calea lărgirii producției din acest oraș, menținînd-o, datorită îngrădirilor statutare, în proporții reduse. Totodată, datorită restricțiilor aduse atît la învățarea meșteșugurilor cît și la primiriile în breaslă — precădere avînd fiii de meșteri și cetățenii orașului — a fost împiedicată oarecum mutarea în oraș a locuitorilor din satele din jur precum și din alte localități și, prin aceasta, sporirea populației orașului.

Legea din anul 1872 desființează sistemul de breaslă și, odată cu aceasta, obligativitatea asocierii meseriașilor. Articolul VIII al legii prevede că, pentru sprijinirea intereselor comune ale meseriașilor din aceeași branșă, din una sau mai multe localități, aceștia se pot uni în asociație. Intrarea în asociație nu era obligatorie, după cum nu putea fi nici împiedicată intrarea celor care se conformau statutului. Chiar și legea din anul 1884 prin care s-au instituit corporațiile, deși impune prin-

⁹ *Idem*, St. Pascu, *op. cit.*, p. 309.

cipiul obligativității, totuși nu a refuzat avantajele de netăgăduit ale asocierii libere a meseriașilor.¹¹

În orașul Turda, unde numărul meseriașilor din anumite branșe era redus — cum au fost, spre pildă, țesătorii, care la sfîrșitul secolului trecut erau doar doi —, nu era lesne de înființat o asociație, întrucît numărul minim al membrilor prevăzut de statute era de zece. Uneori, probabil pentru întrunirea numărului statutar, meseriașii din branșe diferite se uneau într-o singură asociație. Se poate însă îngădui că această unire putea avea la bază și legăturile ce existau între unele meserii. Astfel de asociații au fost cea a tîmplarilor și lăcătușilor și cea a curelarilor și frînghierilor. În cazul cînd numărul membrilor unei asociații scădea în așa măsură încît nu mai putea ființa, se întîmpla ca aceasta, spre a nu dispărea, se transforma în societate de acționari. Pentru exemplificare, amintim situația din anul 1898 a asociației măcelarilor, ai cărei membri s-au imputînat atît de mult din pricina concurenței și a tăierilor cu pagube, încît nu s-a mai putut menține și, ca urmare, s-a transformat într-o societate de acționari alcătuită din 24 membri. Aceștia au achitat datoria de 250 florini a măcelarilor, rămasă după pierderea întregului avut al asociației, inclusiv a uneltelor¹².

Scopul înființării asociațiilor — așa cum se arată în statute — a fost apărarea intereselor membrilor, asociația avînd dreptul și obligația de a interveni în conflictele izvorîte din raporturile de muncă precum și în procesele cu acest obiect, sprijinirea familiilor acestora, întreținerea bunelor raporturi între meșteri și calfe și sprijinirea dezvoltării meseriilor și a meseriașilor sub raport profesional și intelectual.

Membrii ai asociațiilor puteau fi toți meseriașii care exercitau independent meseria în Turda precum și văduvele și descendentele acestora.

Primirea în asociație era condiționată de împlinirea a șase ani de călfie și prezentarea unei lucrări de măiestrie. La intrarea în asociație se plătea o taxă în casieria asociației, care era redusă pentru fiii de meșteri; iar pentru menținerea calității de membru în cazul mutării din Turda, se plătea, de asemeni, o taxă, care, ca de altfel și celelalte taxe de orice fel, era diferită de la asociație la asociație.

Deși — spre deosebire de organizația breslășă — asociația nu se amesteca în viața privată a meseriașilor și nu aplica pedepse pentru fapte ilicite comise în afara ei, totuși intrarea în asociație precum și menținerea în cadrul ei era condiționată, printre altele, de buna conduită în societate. Astfel, un meseriaș care a suferit o condamnare penală putea fi acceptat ca membru numai cu aprobarea adunării. Din același motiv precum și pentru imoralitate, un membru putea fi exclus din asociație. Dar excluderea nu era singura formă de pedepsire, ci — menținîndu-se o vreme după întînstituirea asociațiilor unele practici preluate de la bresle — se aplicau și pedepse pecuniare pentru purtarea necuviincioasă și incorectitudine¹³.

Ca membri ai asociației, meseriași se bucurau de anumite avantaje — care de altfel era și scopul asocierii. Pe lîngă unele ajutoare bănești

¹⁰ Idem, St. Pascu, *op. cit.*, p. 309.

¹¹ *Magyar Törvénytár 1872—1874 evekre* (Corpus Juris Hungarici), anii 1872—1874, Budapesta, 1896, p. 29.

¹² Arh. Stat. Cluj, fondul *Primăria orașului Turda*, anul 1897, VII, 4/8.

acordate membrilor (de înmormintare, de bătrînețe etc.), acestora li se oferea posibilitatea de a se perfecționa în branșa respectivă și de a-și ușura munca prin folosirea unor ustensile și instalații moderne cumpărate pe cheltuiala asociației. Astfel, asociația tăbăcarilor — probabil și altele — trimitea dintre membri săi în fabrici pentru instruire, care apoi erau datori să instruiască pe tovarășii lor. Totodată cumpăra mașini de tăiat pieile și de pisat tanin, pentru a căror minuire se instruia un membru în fabrică.

În schimbul acestor avantaje membri erau obligați să plătească o cotizație lunară, care varia de la o asociație la alta, probabil în funcție de starea materială sau numărul membrilor. Astfel, statutul din anul 1897 al asociației curelarilor și fringhierilor stabilește 50 cruceri, iar statutul din același an al măcelarilor 1 coroană¹⁴.

Meseriașii membri ai asociațiilor aveau dreptul de a ține calfe și ucenici, drept care incumbă meșterului unele obligații materiale ca, spre pildă, plata săptămînală a taxelor de asigurări sociale pentru calfă.

Ucenicii erau angajați pe termene diferite, mai scurte ori mai lungi, după cum erau sau nu copii de meseriași din aceeași branșă, plecîndu-se, probabil, de la concepția că fiii meșterilor aveau prilejul să învețe meseria respectivă înainte de începerea uceniciei. Bunăoară, adunarea din anul 1874 a asociației tăbăcarilor hotărăște ca durata uceniciei pentru copiii proprii ai meșterului să fie de numai doi ani, iar pentru copiii membrilor, trei ani, în loc de patru ani, cum era stabilit pentru ceilalți tineri. După împlinirea anilor de ucenie, ucenicul era eliberat în baza aprecierii ca bună a unei lucrări de încercare și după plata taxei de eliberare¹⁵.

Din punct de vedere organizatoric, asociațiile prezentau oarecare asemănări cu breslele. Organele ce constituiau asociațiile erau: funcționarii, comitetul și adunarea generală.

1. Funcționarii: președintele, vicepreședintele, notarul, contabilul și casierul, erau aleși de adunare pe timp de trei ani; primii doi se alegeau dintre membri.

2. Comitetul, era alcătuit din șase membri aleși pe timp de trei ani. În atribuțiile comitetului intrau: primirile în asociație precum și excluderile membrilor, cu aprobarea adunării; eliberarea și angajarea ucenicilor; aprecierea lucrărilor de măiestrie; luarea de hotărîri în legătură cu vînzarea sau arendarea proprietăților asociației etc.¹⁶

3. Adunarea generală, era organul suprem al asociației. De obicei se convoca o dată pe an, însă în cazurile cînd interveneau unele probleme neprevăzute a căror soluționare nu îngăduia amîinare, era convocată în sesiune extraordinară. În sfera de competență a adunării intrau: alegerile de președinte și ceilalți funcționari; discutarea și stabilirea preliminarului de cheltuieli anuale; modificarea statutului, cu aprobarea Ministerului Comerțului; dizolvarea asociației sau fuzionarea cu alte asociații; luarea de hotărîri în probleme financiare și administrative; soluționarea cererilor membrilor etc.¹⁷

¹³ *Ibidem*; colecția „Documente și manuscrise”, Breasla tăbăcarilor, cutia 45/1—292, cutia 48/781, 782, 785.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

Ca și breslele, asociațiile dispuneau de anumite fonduri, al căror volum oscila în funcție de veniturile și cheltuielile asociației respective. Fiecare asociație avea în mod obligatoriu un capital societar, stabilit diferit de statutul fiecărei asociații în parte, uneori diferențele fiind mari. Astfel, în timp ce statutul din anul 1897 al măcelarilor stabilește suma de 100 florini, statutul din același an al curelarilor și fringherilor stabilește numai 50 florini. Acest capital creștea cu taxele și cotizațiile plătite de membri, eventualele lăsăminte, stipendii etc. Dintre aceste sume intrate numai dobânzile puteau fi cheltuite pentru acoperirea nevoilor asociației. La dizolvarea asociației, în cazul cînd nu se contopea cu altă asociație, capitalul nu se împărțea membrilor, ci se întrebuința în scopuri publice, îndeosebi pentru promovarea meseriilor¹⁸.

Instituirea asociațiilor și desființarea breslelor, care prin numeroasele măsuri restrictive au menținut producția meșteșugărească în porțiunile vechi, a însemnat un progres în dezvoltarea economică a orașului Turda. Asociațiile, cuprinzîndu-i pe toți meseriași din aceeași branșă, indiferent dacă erau cetățeni ai orașului sau străini, fii de meseriași sau nu, și, totodată, manifestînd interes pentru dezvoltarea meseriilor, au creat condiții pentru lărgirea producției meșteșugărești. O dată cu sporirea numărului meșteșugarilor sporeau și produsele acestora, care, depășind cerințele populației orașului, erau desfăcute și la târgurile altor localități ca: Cluj, Aiud, Luduș, Teiuș, Alba Iulia, Hunedoara, Iara și Mociu.

LIVIA SOMEȘFĂLEAN

---

¹⁷ *Ibidem.*

TURDA — CENTRU AL SOLIDARITĂȚII CU ROMÂNIA ÎN ANII RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ 1877—1878

Cucerirea independenței de stat — obiectiv comun al întregului popor — condiție esențială în lupta pentru încheierea procesului de unificare politică a tuturor provinciilor românești, reprezintă momentul manifestării plene a spiritului de solidaritate pentru cauza națională.

Spre deosebire de epocile anterioare, cînd solidaritatea românilor din monarhia habsburgică cu frații de dincolo de Carapați îmbrăca, în general, haina sprijinului moral și politic, în anii confruntării decisive pentru dobîndirea independenței de stat a României, acțiunile de solidaritate au căpătat noi valențe și dimensiuni, devenind atotcuprinzătoare. În noile condiții, aceste acțiuni s-au materializat sub forma sprijinului moral și politic, participarea directă la război prin voluntari, ajutor material și financiar destinat ostașilor răniți și familiilor acestora, după cum și pe plan diplomatic în vederea recunoașterii independenței și suveranității statale.

În contextul acelor ani hotărîtori pentru destinele întregii națiuni, românii din zona Turzii, alături de frații lor din provinciile aflate sub ocupație străină, cu toate măsurile restrictive întreprinse de oficialități, au venit în ajutorul României. Și umăr la umăr, turdenii și-au unit eforturile cu românii de pe ambele versante ale Carpaților; iar sprijinul acestora a contribuit la împlinirea aspirației seculare comune, independența de stat a României.

I

Sprijinul moral și politic al locuitorilor din zona Turzii cu România s-a manifestat puternic și constant prin viu grai în adunările și întrunirile particulare și publice; prin cuvîntul și activitatea intelectualilor locali; prin scrisori, moțiuni și telegrame, adresate presei și demnitarilor politici; în programele culturale și artistice.

Documentele de epocă atestă existența unor intense mișcări de solidaritate a românilor turdeni cu frații de peste Carpați, care se accentuează de la an la an. Unul dintre conducătorii de frunte ai acestei mișcări a fost avocatul dr. Ioan Rațiu din Turda. El a organizat și a participat la numeroase întîlniri cu fruntașii politici români, atît din Turda, cît și din alte centre, unde erau dezbătute probleme ale luptei politice și se stabileau măsuri și responsabilități pentru acțiunile viitoare. O asemenea întrunire a avut loc la Alba Iulia, în vara anului 1875, după reîzbucnirea crizei orietnale, la care au participat Ioan Rațiu, Axente Sever, Ioan Coșeriu și Corneliu Pipoș. Presa maghiară și autoritățile îi acuzau pe cei patru bărbați politici că „au conspirat pentru Dacoromâ-

nia¹. Deși urmăriți și persecutați de autorități, intelectualii din zona Turzii au continuat să organizeze întruniri și adunări în scopul sprijinirii luptei naționale.

În cadrul acțiunilor de solidaritate cu România, un loc aparte îl ocupă victoria de la Plevna și capitularea oștilor turcești de sub comanda lui Osman Pașa². Comentat pe larg în presă, acest eveniment a fost salutat prin telegrame și scrisori, cântat de poeți, sărbătorit în adunări populare. Pentru cinstirea victoriei, românii au ținut adunări ale bărbatilor și femeilor din Turda și localitățile din jur. Cu acest prilej, entuziasmul a cuprins toate inimile românești. Documentele vremii au păstrat pentru posteritate textul telegramei din 2/14 decembrie 1877, redactată de Emilia Rațiu, soția dr. Ioan Rațiu, în adunarea femeilor din Turda. Adresându-se lui C. A. Rosetti, președintele Camerei din București, în telegramă se spunea: „Femeile române din Turda și jur salută din inimă legiunile române pentru admirabila lor viteză”³.

În zilele de 14 și 15 decembrie 1877, la Baia de Criș și Cîmpeni „au avut loc manifestații cu ocazia căderii Plevnei”, organizate de învățători și preoți din cele două localități, în cadrul cărora participanții au toastat pentru România și victoria ei armată, pentru anul revoluționar 1848⁴. În legătură cu manifestația de la Cîmpeni, primarul localității informa organele administrative superioare că românii „au sărbătorit evenimentul cu entuziasm (...) în așa fel încît, începînd de cu seară și peste noapte, pînă în jurul orei 9 dimineața, au umblat pe străzi, cu muzică, lumînări (...) și cu strigăte de bucurie”⁵.

Acțiunile de solidaritate ce au avut loc în acele zile în Munții Apusenini s-au limitat numai la Baia de Arieș și Cîmpeni, ci ele au cuprins o arie mult mai largă. Astfel, într-un document recent descoperit⁶, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii de la Pesta arăta că „au fost organizate manifestații antistatale” în comunele Cîmpeni și Sohodol. „Linieștea a fost tulburată de trageri de mortiere (treascuri — n.a.), cîntece, muzică și strigăte”, iar cazul este anchetat de Tribunalul din Alba Iulia. Iar mai departe, în documentul amintit se făcea precizarea: „La aceste manifestații a participat învățătorul ortodox Palade Ioan, avînd rolul principal”⁷.

Îngrijorat, prefectul jud. Turda raporta Ministerului de Interne și Ministerului Cultelor și Instrucțiunii de la Pesta, cerînd să se ia măsuri împotriva organizatorilor acestor manifestații⁸. Considerate „ca o manifestație antistatală”, autoritățile au luat măsuri severe împotriva „funcționarilor, negustorilor și gestionarilor români”⁹. Cu toate acestea, românii din ținutul Turzii au continuat acțiunile de solidaritate moral-

¹ *Gazeta Transilvaniei* din 23 febr./7 mart, 1876.

² Osman Pașa s-a predat colonelului român Cercez, în ziua de 28 nov/10 dec. 1877.

³ *Gazeta Transilvaniei* din 8/20 dec. 1877.

⁴ AISISP, fond Problema națională mss. dos. 3, f. 72.

⁵ Idem, f. 75.

⁶ Paul Abrudan, *Un document inedit privind demonstrația de la Cîmpeni și Sohodol, cu prilejul capitulării Plevnei*, în: *St.Com.*, tom. 19, Sibiu, 1975, pp. 261—264.

⁷ Arhivele Arhiepiscopiei ortodoxe române de Alba Iulia și Sibiu, fond Arhiepiscopesc, cota 602/1878, dos. nr. IV/26/1878.

politică cu frații din țara liberă, între care un loc de seamă l-au ocupat întrunirile și adunările organizate de învățătorii și preoții satelor, de frunzașii mișcării naționale.

II

Solidaritatea locuitorilor turdeni cu lupta dreaptă a românilor de dincolo de Carpați, pentru cucerirea independenței de stat, s-a manifestat și sub forma participării directe la război, prin combatanți și personal medical, care au trecut munții, înrolându-se în armata României.

Printre numeroșii voluntari participanți la războiul din 1877—1878 se numără tineri intelectuali, medici, farmaciști, meseriași, țărani. Deși nu se cunoaște nici numărul și nici numele acestora, totuși documentele vremii păstrează unele date. Din rîndurile celor ce s-au înrolat în unitățile române, „mînați de dorul să ajute și ei la mîntuirea României scumpe de sub jugul Semilunii”⁸, a făcut parte și tînărul asistent farmacist Adam Hențescu din Rîșca, lîngă Baia de Criș, în vîrstă de 21 ani. Înscris voluntar în Batalionul 2 vînători, caporalul Hențescu a luptat cu arma în mînă în bătălia de la Grivița. Rănit în timpul unuia dintre atacuri, el fu trecut în serviciul sanitar, ca subfarmacist¹¹.

Ioan Niculescu din Țara Moșilor s-a numărat printre luptătorii de pe frontul din Bulgaria. Pentru faptele de arme săvîrșite pe cîmpul de luptă, Niculescu a fost decorat, în decembrie 1897, cu ordinul „Coroana României” în grad de cavaler¹², cu prilejul dezvelirii la Ploiești, a Monumentului eroilor de la Grivița.

Un alt participant la războiul împotriva Porții otomane a fost profesorul Ioan Olteanu, din părțile Clujului, care se afla în România încă din timpul studenției¹³.

III

Participarea activă a românilor din ținutul Turzii la efortul comun al întregii națiuni în lupta pentru independență, s-a făcut și pe calea colectării de ajutoare bănești și materiale pentru ostașii răniți și familiile acestora.

Răspunzînd apelurilor publicate în „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful român” și revista „Familia”, locuitorii din zona Turzii au organizat o serie de colecte bănești și materiale pe seama ostașilor români căzuți în bătălie. Izvoarele de epocă atestă că începutul acestei acțiuni îi aparținea lui Alexandru Lebu din Cacova (azi Livezile). În luna iunie 1877,

⁸ AISISP, fond problema națională mss. dos. 3, f. 72.

⁹ Idem, f. 77.

¹⁰ Sextil Pușcariu, *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal*, București, 1927, p. 17.

¹¹ Valeriu L. Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții războiului independentei*, Sibiu, 1941, p. 3.

¹² *Gazeta Transilvaniei* din 19/31 dec. 1897.

¹³ Idem, din 19 iunie/2 iulie 1904.

patriotul Lebu întocmește o listă de subscripție și adună contribuții de la 15 persoane, în valoare de 12 florini și 280 lei¹⁴. Concomitent, soția sa, Maria Lebu, strunge ofrande materiale de la 15 femei din comună, și anume: 0,300 kg scamă, 12 cămăși, 30 m pînză¹⁵. Învățătorul Ioan Boca din Cacova Ierii a adunat suma de 0,70 florini, de la 2 locuitori¹⁶. Atît banii cît și materialele colectate în cele două așezări au fost expediate pe adresa Iuditei Măcelaru, conducătoarea centrului de colectare din Sibiu.

Pe la începutul lunii august 1877, Petru Al. Vlăsa din Deleni a preluat inițiativa ajutorării ostașilor români răniți, pe care a extins-o în localitățile: Deleni, Iara, Belioara (cătun contopit cu Poșaga de Sus), Ghiroș (înglobat în orașul Turda), Băișoara, Tur (Tureni), Surduc, Hășmaș (Plaiuri), Bicălat (Făgetu Ierii) și Cistelec (Vișinelu). Pe listele de subscripție, neobositul luptător pentru cauza națională a strîns contribuțiile a 70 persoane, în sumă de 23,64 florini¹⁷. Iar în lunile ianuarie—februarie 1878, Petru Vlăsa a colectat din Deleni, Hășmaș și Șchiopi, de la 15 persoane: 1 kg scamă, 5 ștergare și 27 m pînză¹⁸. În Feiurd (Feiurdeni) a activat Dumitru Cosma, care a adunat donații de la 18 persoane, în valoare de 10,60 florini și 2 lei. Rezultatele acțiunilor întreprinse de Vlăsa și Cosma fuse trimise lui Manole I. Diamandi, conducătorul Centrului de colectare din Brașov, pentru a fi centralizate și expediate Societății Crucii Roșii din capitala României.

În toamna anului 1877, în fruntea mișcării din ținutul Turzii, de sprijinire a ostașilor răniți, s-a situat Emilia Rațiu, soția avocatului cu același nume, care a pus bazele Centrului de colectare din Turda. Pentru a face cunoscută hotărîrea sa, la 8/20 septembrie 1877 Emilia Rațiu înseamnă un anunț în „Gazeta Transilvaniei”, în care spunea: „Eu încă am deschis liste de subscriere și adun bani, scame” pentru răniții români. Anunțul era însoțit de un „Apel către toți românii din Turda și jur”, pe care ziarul brașovean îl dă publicității. Semnătura apelului, după ce relatează pe scurt evoluția evenimentelor militare de pe frontul din Balcani, cerea românilor din Turda și împrejurimi „ajutor pentru frații noștri răniți”. Fiecare femeie — spunea dînsa — trebuie „a (se) grăbi cu oferte (...), precum bani, scame și alte pînzării și a le trimite la subsemnata (...), care le va înainta²⁰ Crucii Roșii din București.

Apelului său răspund orășenii și sătenii români; femeile, învățătorii, preoții și alți intelectuali umblă cu listele de subscripție din casă în casă. În Ceanu Deșert (Ceanu Mic), preotul Ștefan Poruțiu organizează o colectă în masă. Pe lista de subscripție întocmită de dînsul au fost înscrise 93 persoane, cu o contribuție de 50,42 florini. În același timp, fiica sa, Mariția Poruțiu, împreună cu alte tinere din sat, adună bucăți de pînză, pe care, seara, fetele și femeile le transformă în 5 kg scamă.²¹

¹⁴ *Telegraful român* din 21 iulie/2 august 1877.

¹⁵ *Idem*.

¹⁶ *Ibidem*, din 24 nov./6 dec. 1877.

¹⁷ *Gazeta Transilvaniei* din 15/27 dec. 1877, 29 ian./10 febr. 1878.

¹⁸ *Idem*, din 2/14 martie 1878.

¹⁹ *Ibidem*, din 22 ian./3 febr. 1878.

²⁰ *Ibidem*, din 17/19 sept. 1877; *Foaia Poporului* din 4 sept. 1927.

²¹ *Gazeta Transilvaniei* din 29 sept./11 oct. 1877.

Ioan Romanțai din Sind (Sîndulești) întreprinde o colecție printre săteni și adună contribuții de la 9 persoane, în valoare de 10,04 florini; după cum și ofrande materiale de la 11 persoane, în cantitate de 5,6 kg scame, 3 m pînză și 1 ștergar²². Suzana Pop activează în Ceanu Mare. Pe lista de subscripție, dînsa nominalizează 43 persoane, cu suma de 16,80 florini.

La sfîrșitul lunii septembrie și începutul lui octombrie 1877, Emilia Rațiu, medicul Teodor Rece, Alexandru Romanțai și Aurelia Filipescu desfășoară în Turda trei colecte pentru răniți. Echipele de patrioți adună contribuții de la 95 locuitori, în sumă de 146,72 florini și 150 lei, precum și ofrande materiale, după cum urmează: 8,400 kg scamă, 17 feșii, 6 ștergare, 1 cearceaf, 6 cămăși, 3 m pînză²³.

În primele zile ale lunii octombrie, Emilia Rațiu întreprinde o colecție în Iara Inferioară (Iara), al cărei rezultat este suma de 12,30 florini, donați de 13 persoane²⁴. Iacob Calianu activează în Săulia de Cîmpie (Săulia), de unde strînge donații de la 21 locuitori, în sumă de 8,60 florini și 12 lei, precum și 3 m pînză²⁵. În Ghirișu Arieșului (Cîmpia Turzii), acțiunea de colectare este desfășurată de preotul George Suciu, care adună 21,55 florini, subscriși de 51 săteni. În același timp, Vasile Pîntea strînge ofrande materiale. Dintr-o acțiune largă, el reușește să adune ajutoare de la 43 persoane, în cantitate de 6,500 kg scamă, 12 feșii, 20 ștergare, 3 cearceafuri, 1 cămașă, 5 m pînză și 2 fețe de pernă²⁶.

Învățătorul Remus Orbeanu din Pigăceaua de cîmpie (Pogăceaua) face colecte în rîndul sătenilor. Adunînd ban cu ban, dînsul strînge contribuții de la 42 persoane, în sumă de 12,20 florini și 3 lei; după cum și donații materiale: 14 ștergare, 1 cămașă, 1 m pînză²⁷. Din comunele Tritenii de Sus și Tritenii de Jos, Aurelia Hațegan a adunat ofrande de la 85 persoane, în valoare de 17,35 florini; iar din Tritenii de Sus, Tritenii de Jos și Tind, tinăra Hațegan a colectat 3,200 kg scamă, 9 m pînză și alte materiale necesare tratării răniților²⁸.

La Ticudu de Cîmpie (Valea Largă) a activat Victoria Maurițiu, care a subscris ajutoarele bănești donate de 20 persoane, în sumă de 15,72 florini; după cum și ofrande materiale, provenite de la 44 femei, în cantitate de 4,084 kg scamă, 5 feșii, 17 ștergare, 2 cămăși, 8 pînză, 2 fețe pernă și 2 fețe de masă²⁹. Nicolae Pomașiu strînge ajutoare pentru răniți în Grind (Luncani); Emilia Rațiu, în Hădăreni, Sînmihaiul Arieșului (Mihai Viteazul) și Chețani³⁰. Mihail Olteanu, în Poiana Arieșului (Poiana); Ioan Rusu, în Tureni³¹. Din aceste localități s-au adunat contribuții de la 105 persoane, în valoare de 41,76 florini.

Femeile române din Turda, la inițiativa Emiliei Rațiu, au organizat în ianuarie 1878, o loterie cu obiecte lucrate și donate de dînselle, cu

²² *Idem*, 13/25 oct. 1877.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, din 6/18 oct. 1877.

²⁵ *Ibidem*, din 17/29 nov. 1877.

²⁶ *Ibidem*, Supliment, din 30 dec. st. v. 1877.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, din 2/14, 9/21 febr. 1878.

²⁹ *Ibidem*, din 27 oct./8 nov. 1877.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, din 11/23 dec. 1877.

scopul de a le valorifica³², iar suma de 150 lei rezultată cu acel prilej a fost trimisă Crucii Roșii din România.³³

Colectele întreprinse în Turda și 16 localități din împrejurimi, pentru ajutorarea ostașilor români răniți, efectuate de-a lungul a pot luni de zile, în condiții deosebit de grele din cauza presiunilor și măsurilor de intimidare ale autorităților maghiare ostile solidarității cu România, au fost centralizate de Emilia Rațiu și expediate, în tranșe, pe adresa Societății Crucii Roșii din București.

Totalizînd contribuțiile bănești donate de locuitorii ținutului Turda în sprijinul ostașilor români răniți în războiul din 1877—1878, firește, după date incomplete, rezultă că ele provin de la 682 persoane nominalizate și au însumat 400,38 florini și 597 lei, adică 1.403,36 lei valută 1877—1878, atunci cînd întreținerea unui soldat era evaluată la 0,40 lei pe zi. Ajutoarelor bănești li se adaugă ofrandele materiale donate de 225 locuitori, care se cifrează la 32,700 kg scamă, 35 fesii, 65 ștergere, 4 cearceafuri, 25 cămăși, 100 m pînză, 4 fețe pernă și 2 fețe de masă.

Ca o recunoaștere a neprețuitului ajutor dat României de locuitorii ținutului Turda, după dobîndirea victoriei asupra Imperiului otoman, guvernul de la București i-a conferit Emiliei Rațiu, conducătoarea Centrului de colectare din Turda, mai multe decorații, și anume: „Crucea Elisabeta“, „Crucea de aur“ și „Medalia Jubiliară“³⁴. Referindu-se la activitatea desfășurată în sprijinul fraților de peste munți, în timpul războiului de independență, Emilia Rațiu a notat în partea de jos a unui exemplar din „Apelul către toți locuitorii din Turda și jur“, datat 8/20 septembrie 1877: „Am adunat bani, scame, și alte trebuincioase pentru răniți; în urma acestor colete am fost decorată“³⁵.

Contribuția turdenilor la sprijinirea României în războiul din 1877—1878 a grăbit înfăptuirea idealurilor de libertate națională și unitatea politică a tuturor provinciilor românești. Iar acest efort a fost înscris la loc de cinste în conștiința și istoria poporului român ca o mărturie grăitoare a tradițiilor sale glorioase de luptă și, în același timp, un mesaj adresat generațiilor prezente și viitoare pentru ridicarea României socialiste pe culmile progresului și civilizației.

PAUL ABRUDAN

³² *Observatoriulu* (Sibiu) din 14/26 iunie 1878.

³³ *Idem*, din 23/5 oct. 1878.

³⁴ *Calendarul „Asociațiunii“* pe anul 1927, Sibiu, 1926, p. 9—13.

³⁵ *Foaia Poporului* (Sibiu) din 4 sept. 1927.

RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ ȘI TURDA

— Contribuții documentare —

Entuziasmul care a cuprins populația românească din Transilvania la auzul proclamării, la 9 mai 1877, a independenței de stat a României și, apoi, a victoriilor obținute de oștile române pe cîmpurile de bătălie din sudul Dunării n-a ocolit nici populația Turzii și a comitatului Turda-Arieș. Dimpotrivă, aici, ca și în alte centre asemănătoare, au loc în aceste împrejurări o serie de acțiuni și manifestări care vor atrage repede atenția autorităților locale și centrale.¹ Iritarea acestora va fi cu atît mai mare cu cît aici vor avea loc nu puține acțiuni tulburătoare, cu un pronunțat caracter antistatal, de nesupunere și confruntări fățișe cu autoritățile locale. În aceste împrejurări — cînd, așa cum o știu, destul de bine și reprezentanții statului, noul război și, mai ales, intrarea în acțiune și a armatei române va constitui nu numai un prilej de manifestare a unității și solidarității românești, dar și pretextul unor răbufniri, avînd cauze mai adînci și mai îndepărtate² — ordinele de sus în jos și rapoartele de jos în sus se vor încrucișa neconținut. Se încearcă acțiuni preventive și se iau măsuri restrictive.³ Sînt semnificative din acest punct de vedere atît unele ordine plecate de la oficialitățile centrale — la 21 mai 1877, ministrul de interne regal maghiar solicită comitelui suprem al Comitatului Turda-Arieș să ia măsuri excepționale de control permanent asupra călătorilor străini, dar și să raporteze asupra stării de spirit a populației⁴, iar la 23 august se cer date despre „atitudinea antipatriotică a perceptorului turdean Ion Filipescu”⁵ —, cît și unele rapoarte din Turda către același ministru. Cel din 4 iunie 1877 are o valoare cu totul aparte, prin aceea că, fiind mai informat, interpretează și redă mai aproape de adevăr starea de spirit a populației românești transilvane. Printre altele și aprecierea: „Românimea consideră posibilitatea unirii Transilvaniei, pînă la Tisa, și a Bucovinei cu regatul român doar ca o chestiune de timp”.⁶

Oprindu-ne aici cu prezentarea documentelor oferite pentru a fi publicate alăturat, considerăm potrivit să facem precizarea că acestea au fost selectate dintr-un set mai mare de documente care vor alcătui, în

---

¹ Vezi, spre exemplu, *anexele IV, VII, IX și XII—XVI*.

² Vezi *anexa IV*.

³ Vezi *anexele I—III și V*. etc.

⁴ Vezi *anexa II*.

⁵ Vezi *anexa X*.

⁶ Vezi *anexa IV*.

final, un volum privind întreaga Transilvanie⁷. Strâns legat de aceasta, se mai impune o constatare, și anume că Turda cu ținutul său înconjurător poate sta alături de celelalte centre — e drept, mai bine studiate pînă în prezent — din care au pornit sau în care s-au desfășurat acțiuni de solidaritate națională interromânească. Fie ca documentele publicate acum de noi să stimuleze continuarea și lărgirea cercetărilor.

AL. MATEI

---

⁷ E vorba de volumul: *Războiul de independență și Transilvania în curs de pregătire pentru tipar*, avînd ca autori pe Al. Matei și M. Oprea.

I.

1876 *noiembrie 1, Budapesta.* Ministrul de interne maghiar K. Tisza. face cunoscut comitelui suprem al comitatului Turda-Arieș că perspectivele războiului din răsărit interesează foarte mult Ungaria. Interesează în mod deosebit atitudinea Principatelor unite, Țara Românească și Moldova, care, potrivit informațiilor primite, au păstrat neutralitatea și nu au făcut nici un pas hotărâtor pentru intrarea în acțiune, dar nu este exclus ca, pe parcurs, să intre în războiul răsăritean.

Dispune să înainteze un raport detaliat referitor la orice mișcare a românilor.

/Traducere/:

Nr. 1061

res

Din partea ministrului de interne
regesc maghiar

Domnule!

Evenimentele războiului din răsărit interesează în mod deosebit Ungaria și dintre acestea în primul rând, atitudinea principatelor unite Moldova și Țara Românească. Conform /unei/ înștiințări sigure guvernul acestor principate, respectând neutralitatea, la care este obligat nu a făcut încă nici un pas hotărâtor și decisiv în vederea intrării în acțiune. Deoarece, însă, nu este exclusă nici această posibilitate, în cursul războiului din răsărit, doresc să atrag atenția domniei tale asupra acestei probleme.

Conform experiențelor de pînă acum, este certă predilecția românilor din Ungaria față de cei de același neam din principatul Moldova—Țara Românească, la fel și faptul că: agitatorii români din Ungaria vor acționa, respectiv, vor aproba acea direcție pe care o urmează guvernul principatului. Tocmai de aceea este necesar ca oficialitățile să fie cu cea mai mare atenție față de legăturile cu acești agitatori români, cunoscuți în toate comitatele, precum și față de activitatea lor și să fie puși, fără vîlvă, sub cea mai strictă supraveghere polițienească.

Aștept din partea zelului patriotic al fiecărui funcționar ca, în interesul patriei, să-și îndeplinească datoria în privința acestor uneltiri și să vegheze cu tărie ca înțelegerea pașnică și frățescă dintre cetățeni să nu fie tulburată de agitații de interes personal și rău intenționate, în dauna țării și în detrimentul unora.

În sfîrșit, cer domniei tale să ia măsuri să mi se trimită informări detaliate asupra oricărei mișcări a românilor, și, astfel, fiind totdeauna orientat în această problemă importantă, să vă pot îndruma, de la caz la caz, asupra celor ce sînt de făcut, în măsura în care, în cercul d-voastră de influență, prevederile legii nu sînt suficiente.

Primiți, domnule, expresia deosebitei mele stime.

Buda-Pesta, 1 noiembrie 1876

Tisza

Pe verso:

Dat la 7 noiembrie 1876

Cu caracter confidențial

Arh. Stat. Cluj-Napoca. Fond Prefectura jud. Turda-Arieș, nr. 344/1876. Prezidiale.

II.

1877 *mai 21, Budapesta.* Ordinul ministrului de interne regal maghiar, K. Tisza, către comitele suprem al Comitatului Turda-Arieș prin care se dispune, printre altele, ca avîndu-se în vedere poziția României să se ia măsuri excepționale pentru controlul permanent asupra călătorilor străini și să raporteze asupra stării de spirit a populației din comitat.

/Traducere/:

MINISTRUL DE INTERNE REGAL MAGHIAR

Nr. 412—1877

prezidial

Am fost informat, în mod confidențial, că populația este, în general, neliniștită și îngrijorată, dar mai ales în privința siguranței persoanei și bunurilor din cauza poziției afirmate în prezent, de Principatul Unit, Moldova și Țara Românească, față de războiul ruso-turc.

În consecință, cer să vă grăbiți pentru a lămurii și orienta pe cale confidențială, cetățenii neliniștiți și îngrijorați, asigurându-i că guvernul regesc maghiar va urmări cu cea mai mare atenție și în viitor, ca și pînă în prezent, luptele și evenimentele din răsărit, atitudinea Principatului Unit Moldova și Țara Românească, la fel ca și eventualele consecințe ale acestora și că, pînă acum, n-a văzut și nici în prezent nu vede necesar să se instituie măsuri excepționale pentru apărarea intereselor populației țării; s-au luat însă măsuri preventive ca, în caz de nevoie, atît interesele statului cît și ale particularilor să fie apărate pe deplin și în mod sigur.

Dar, consider inevitabil pentru atingerea scopului dorit, ca, și pînă atunci cînd, careva guvern ar institui măsuri excepționale să se efectueze, cu cea mai mare atenție, controlul permanent asupra călătorilor străini.

Tocmai de aceea, vă cer să-i îndrumați, fără aminare, atît pe funcționarii comitatului cît și pe cei ai orașului și autoritățile satești, să supravegheze, sub răspundere personală, cu cea mai mare atenție, pe străinii care apar în țară, atitudinea și activitatea lor, iar măsurile privind pașapoartele să fie aplicate cu cea mai mare exactitate și strictețe, să aresteze persoanele care nu posedă legitimații de călătorie, sau, chiar care posedă, dar au o atitudine suspectă și să ia măsuri împotriva lor conform legilor și normelor în vigoare și să vă informeze despre orice situație mai importantă.

În sfîrșit, vă cer să mă informați urgent și detaliat, atît asupra atmosferei /existente acolo/ cît și asupra atitudinii străinilor, deci despre toate întîmplările mai importante.

Iar dacă cele constatate impun măsuri excepționale, pe care dumenavoastră nu aveți posibilitatea să le luați, să-mi înaintați propunerile dumenavoastră în această privință.

Primiți, domnule, expresia stimei mele.

Budapesta, 21 mai 1877

Tisza

Arhivele St. Cluj-Napoca. Fond: Prefectura județului Turda-Arieș, nr. 144/1877. Prezidiale.

III.

1877 iunie 4, Turda. Ordinul comitetului suprem al Comitatului Turda-Arieș către cei nouă juzi și doi primari de pe cuprinsul comitatului, prin care se cere luarea celor mai stricte măsuri de urmărire a oricăror călători străini, mergînd pînă la arestarea celor găsiți fără legitimații, măsuri impuse de „împrejurările actuale” (determinate de atitudinea României față de conflictul ruso-turc).

*
/Către/: — 9 juzi
— 2 primari

În împrejurările actuale este neapărat necesar controlul cel mai atent și permanent asupra călătorilor străini. Tocmai de aceea, ordon domnilor juzi /și/ primari, pe răspundere personală, să controleze cu cea mai mare atenție străinii apăruiți pe teritoriul jurisdicției lor, atitudinea acestora și să-i supravegheze prin intermediul autorităților satești. Le atrag atenția să aplice cu cea mai mare exactitate și atenție măsurile privind pașapoartele, să aresteze persoanele care nu posedă legitimații de călătorie sau, chiar dacă le posedă, dar au o atitudine suspectă să se ia măsuri împotriva acestora conform legilor și dispozițiunilor în vigoare și să mă informeze neapărat și imediat despre orice situație mai importantă.

Turda, 4 iunie 1877

Gy. K/emeny/

Arh. St. Cluj-Napoca. Fond: Prefectura jud. Turda-Arieș, nr. 144/1877. Prezidiale.

1877 iunie 4, Turda. Raportul comitelui suprem al Comitatului Turda-Arieș înaintat ministrului de interne maghiar privitor la starea de spirit în sinul populației românești și maghiare din Transilvania după cîștigarea de către România a independenței sale de stat față de imperiul turc.

*

Domnule ministru de interne

Budapesta

Referitor la ordinul dumneavoastră nr. 412 din 21 mai 1877 vă informez următoarele:

1. Din momentul în care România și-a /cîștigat/ independența față de imperiul turc, românii din comitatul Turda-Arieș jubilează, dar încă nu amenință. Poporul român speră și crede că, în viitorul apropiat, regatul român va fi constituit. Românimea consideră posibilitatea unificării Transilvaniei pînă la Tisa și a Bucovinei cu regatul român doar ca o chestiune de timp. Românii din Transilvania nu-și ascund, în această privință, satisfacția. De asemenea se bucură de înaintarea trupelor rusești, crezînd în invincibilitatea acestora și presupun că monarhia austro-ungară, temîndu-se de țarul rus, nu îndrăznește să pună granițele răsăritene ale Transilvaniei sub starea defensivă, prin trupe.

2. Maghiarii din Transilvania nu sînt liniștiți cu totul deoarece nu au încredere în prietenia rusească și, tocmai de aceea își exprimă pe zi ce trece, tot mai tare dorința ca granițele de răsărit să fie puse în siguranță cu trupe. Poporul care se manifestă așa de deschis, își exprimă credința că ministrul de externe comun și primul ministru al Ungariei sînt induși în eroare de către ruși.

3. Pe lîngă toți acești cîțiva indivizi pătimași și lăudăroși, lipsiți de caracter, marea majoritate a maghiarilor transilvăneni nu dorește cu totul războiul, dar este generală și serioasă dorința ca partea răsăriteană a Transilvaniei să fie asigurată împotriva oricărei invazii.

4. După /cîștigarea/ independenței României, în comitatul Turda-Arieș au avut loc diferite manifestații ale românilor, astfel încît, în satul Săcalul de Pădure, la îndemnul preotului greco-ortodox de acolo, Bazil Crișan, sătenii nu l-au mai ales cu ocazia alegerilor, pe candidatul de drept al satului — precum reiese din informarea judeului, anexată în copie. După consultarea jurisconsultului, vicecomitele a anunțat cazul la secția penală a Tribunalului regesc din Turda — măr-turie în acest sens fiind adresa trimisă de vicecomite secției penale a Tribunalului regesc din Turda, anexată în copie.

Bazat pe cele de mai sus, îmi exprim părerea că, la calmarea românilor și la liniștirea maghiarilor, s-ar putea ajunge foarte ușor numai prin așezarea oportună în Transilvania a cîtorva regimente.

Turda, 4 iunie 1877

Gy. K/emeny/
/comite suprem/

Arh. St. Cluj-Napoca. Fond: Prefectura jud. Turda-Arieș, nr. 144/1877. Prezidiale.

V.

1877 iunie 4, Turda. Adresa Consiliului orașului Turda către Oficiul preotesc local, prin care este trimis, în copie, ordinul vicecomitelui Comitatului Turda-Arieș privind interzicerea constituirii și funcționării comitetelor de ajutorare a răniților din războiul ruso-turc și stricta supraveghere a persoanelor care vor face colecte, ce trebuie declarate autorităților. Se dau dispoziții de aplicare.

*

/Traducere/ Ordinul vicecomitelui va fi copiat iar pe verso-ul copiei se va scrie: Onoratului Oficiu polițenesc Loco.

Se trimite, în copie, pentru a fi adus la cunoștință ordinul oficiului vicecomitelui comitatului nostru nr. 2905 cu indicația de a se urmări ca cele cuprinse în

ordin să fie respectate întocmai, iar cei ce se opun să fie denunțați la consiliul nostru pentru luarea de măsuri. În continuare, se anunță că potrivit punctului 2 al ordinului declarațiile privind ajutoarele se vor face la consiliul nostru, sens în care vor fi îndrumați eventualii donatori.

/Anexa/ Nr. 2905/1877. Din partea vicecomitelui comitatului Turda-Arieș.

Urmare dispoziției mai înalte vă ordon:

1. Se permite ajutorarea cu pansamente, haine și altele a răniților oricărei părți din războiul ruso-turc, în desfășurare. În schimb, se interzice cu desăvîrșire constituirea și funcționarea comitetelor de ajutorare.

2. Pot și persoanele particulare să acorde orice fel de ajutoare — dar numai după de-lararea lor, înainte de trimitere, la judele plășii sau la consiliul orașului respectiv.

3. Consiliul va ține evidența acestor declarații, înaintîndu-mi periodic copiile lor.

4. În sfîrșit, /consiliul/ supraveghează strict și dispune control pentru aplicarea întocmai a acestei dispoziții mai înalte pe teritoriul jurisdicției sale, iar dacă s-ar ivi vreo abatere împotriva ei, aceasta să-mi fie adusă imediat la cunoștință.

Turda, 2 iunie 1877

Onoratului consiliu Turda

Alexa Miksa,
vicecomite

Arh. St. Cluj-Napoca. Fond: Primăria municipiului Turda, fasc. I, nr. 1359/1877.

VI.

1877 iunie 31, Turda. Ordinul vicecomitelui Comitatului Turda-Arieș trimis Consiliului orașului Turda prin care se trimite, în copie, ordinul ministrului de interne maghiar nr. 2140/1877 privind trimiterea în Transilvania de forțe militare pentru apărarea siguranței și bunurilor.

*

(Traducere): Nr. 3438/1877. Din partea vicecomitelui Comitatului Turda-Arieș

Onoratului Consiliu
Turda

Trimitem copia ordinului Ministerului de Interne cu privire la apărarea siguranței personale și a bunurilor, din părțile transilvănene, pentru a fi cunoscut și dus la îndeplinire.

Turda, 31 iunie 1877

Alexa Miksa
vicecomite

(Aneză): Copie. Nr. 2140 prez. Din partea ministrului de interne reg(esc) m(aghia)

Populației comitatului Turda-Arieș. Turda. Deoarece în ultima vreme în părțile transilvănene siguranța persoanei și a bunurilor sînt expuse primejdiei într-o măsură mai mare s-au luat măsuri pentru trimiterea forțelor militare necesare. Dar armata va putea acționa potrivit scopului urmărit numai dacă va conlucra cu poliția și, dacă e posibil sub conducerea acesteia. Fapt pentru care îndrum populația comitatului să recurgă la puterea armatei, în mod independent, numai în caz de pericol iminent și în caz de neapărată nevoie, astfel, numai de comun acord cu comandamentul de poliție.

Budapesta, 27 iunie 1877

Tisza m.pr.

Arh. Stat. Buc. Xerocopii R. P. Ungară.

VII.

VIII.

1877 august 17, Cluj-Napoca. Scrisoarea lui Elek Berei către comitele suprem al Comitatului Turda-Arieș în care relatează despre manifestarea proromânească a percepteurului turdean Ion Filipescu.

(Traducere): Copie

Comitelui suprem al comitatului Turda-Arieș,
domnului Baron Kemény György

Este de datoria mea să vă informez, Domnule, despre cele întâmplate aici, în fața mea.

În seara zilei de 14 a.c. pe la orele 8—9, cinam în restaurantul numit Vasut și i-am recunoscut printre consumatori pe timplarul Iosif Varga, pe președintele tribunalului Dionisie Suluțiu și pe domnii Vespremi și Rédiger. Cu acest prilej percepteurul turdean Ion Filipescu politiza și susținea că trupele române după ce se vor întoarce din Bulgaria vor intra neîntârziat în Transilvania și atunci „va fi vai de voi, maghiarii, nu știți ce soartă vă va aștepta.

Eu (I. Filipescu) am un fiu pe care-l aștept în zilele acestea acasă și imediat va merge în Țara Românească căci acolo e patria lui și a mea.

Cînd fiul meu și armata Țării Românești vor veni în Transilvania atunci va fi sfîrșitul maghiarilor“.

Apoi a toastat pentru pieirea maghiarilor. Un alt român pe care nu-l cunosc a spus (așa se șie) Așa să fie!

După acestea a devenit atît de pătimaș împotriva maghiarilor, s-a înflăcărât atît de mult încît a spus mă fac pe capul națiunii maghiare.

Afirmația mea o confirmă cei prezenți acolo, și anume Vespremi și arhivarul Sámuel Rediger.

Plictisindu-mă de atitudinea antiguvernamentală și mojiacă a percepteurului mi-am lăsat cina acolo.

În sfîrșit, vreau să menționez că președintele tribunalului, Dionisie Suluțiu, i-a atras atenția percepteurului asupra încorectitudinii sale, dar acest funcționar sălbatic și pătimaș nu a ținut cont de sfatul dat. Președintele tribunalului după o scurtă ședere a plecat.

Cu deosebită stimă.

Cluj, 17 august 1877

Slugă prea umilă,
Elek Berei (cu) p(ropria) m(ină)

Arh. Stat. Buc. Xerocpii R. P. Ungară.

VII.

1877 iulie 31, Turda. Vicecomitele comitatului Turda-Arieș trimite, în copie, judeului plășii Cîmpeni, Petru Ioanette, ordinul circular nr. 710 — prezidial al ministrului de interne regal maghiar, K. Tisza, prin care se atrage atenția asupra îngreunării, în condițiile cunoscute, a circulației populației (din Transilvania) în „Principatul Unit Moldova—Țara Românească“, sens în care dispune ca populația să fie informată în mod corespunzător.

•

(Traducere):

Nr. 4082/1877. Din partea vicecomitelui Comitatului Turda-Arieș.

Prezentul ordin prezidial al ministrului de interne vi se comunică pentru a lua cunoștință și a-l publica.

Turda, 31 iulie 1877

Alexa Miksa
vicecomite

Domnului Petru Joannette, onorat jude.

(Pe verso):

Sosit la 4 august 1877

Nr. 1419

Ni s-a publicat.

Cîmpeni, 4/VIII. 1877.

Copie.

Din partea ministrului de interne regesc maghiar.

Nr. 710/res.

Circulară. Tuturor municipiilor.

Și pînă în prezent călătoria în Principatul Unit Moldova—Țara Românească a fost permisă numai pe bază de pașaport obișnuit, acum, însă, în principatul amintit, normele privind pașapoartele sînt aplicate cu deplină strictețe, din care cauză, toți acei care trec granița în principatul Unit Moldova—Țara Românească, fără pașaport conform normelor, se expun la cele mai mari neplăceri, ba chiar și la expulzare sub escortă; de aceea atrag atenția municipiului să informeze populația asupra acestei situații în mod corespunzător.

Buda-Pesta, 25 iulie 1877.

Tisza (cu) p(ropria) m(ină)

Arh. St. Cluj-Napoca, fond: Prefectura plășii Cîmpeni, nr. 1419/1877

IX.

1877 august 18, Turda. Raportul comitelui suprem al Comitatului Turda-Aries, adresată ministrului de interne, prin care solicită destituirea perceptorului turdean Ioan Filipescu din cauza atitudinii sale antipatriotice.

*

(Traducere:)

Nr. 210—1877

Comite suprem

Domnule ministru de interne!

Vă înaintez, în anexă, copia denunțului locuitorului clujean Elek Berei.

Conform acestui denunț perceptorul român din Turda, Ion Filipescu, s-a comportat din nou scandalos într-o căciună.

Amintitul denunț este real. Atitudinea denunțată nu este corespunzătoare unui om cult, cu atît mai puțin unui funcționar plătit al statului maghiar. Dacă perceptorul se comportă în modul acesta scandalos, față de cetățenii maghiari din Turda, fără să sufere pentru aceasta, atunci să nu mire pe nimeni dacă perceptorul este bătut în vreo căciună. Este o cinste pentru cetățenii din Turda că nu s-au atins pînă acum de acest perceptor român, dușman al maghiarilor, dur și pătimaș.

În aceste împrejurări politice, vă rog Domnule să-l schimbați imediat din funcție pe perceptorul Ion Filipescu iar prin aceasta să-i mulțumiți pe cetățenii cumpătați din Turda.

Aici, în Turda, încă nu s-au ținut adunări populare, dar dacă funcționarul român, numit de guvern, poate să se comporte atît de scandalos și nu este pedepsit, atunci și aici adunările populare vor intra în modă cu toate străduințele mele.

În sfîrșit, vă informez că originalul denunțului anexat l-am trimis *tribunalului regesc din Turda, secției penale, pentru cercetare* iar despre acțiunile mele am informat și pe domnul ministru de finanțe.

Cu stimă

Prea umilă slugă,
B(aron) György Kemény,
comite suprem

Domnului

Turda, 18 august 1877

Arh. Stat. Buc. Xerocopii R. P. Ungară.

1877 august 23, *Budapesta*. Ordinul Ministerului de Interne trimis comitelui suprem al Comitatului Turda-Arieș pentru a informa în legătură cu atitudinea anti-patriotică a lui Ion Filipescu.

(Traducere):

MINISTERUL REGAL MAGHIAR DE INTERNE

nr. 2818/1877

Conținut:

Comitele suprem al comitatului Turda-Arieș cere suspendarea din funcție a receptorului turdean Ion Filipescu din cauza atitudinii sale antipatriotice.

Comitelui suprem al comitatului Turda-Arieș

Am luat cunoștință de raportul dv. nr. 210, din ziua de 18 luna curentă, referitor la atitudinea antipatriotică a receptorului turdean Ion Filipescu. Vă rog, totodată, să mă informați despre rezultatele cercetărilor efectuate de procuratura regală.

Budapesta 1877.

Arh. Stat. Buc. Xerocopi R. P. Ungară.

XI.

1877 septembrie 20, *Dej*. Scrisoarea comitelui suprem al Comitatului Solnoc-Dăbica către comitele suprem al Comitatului Turda-Arieș prin care îl informează despre întrunirile secrete ale intelectualilor români transilvăneni prin care se urmărește împărțirea în prefecturi a Transilvaniei și modul de ridicare a românilor.

*

(Traducere):

Nr. 934/1877
conf.

Domnule comite suprem!

Mi-a parvenit astăzi o înștiințare confidențială și, cu toate că n-am deplină siguranță asupra autenticității celor cuprinse în ea, mă grăbesc să v-o aduc la cunoștință totuși în mod preventiv, deoarece privește și comitatul dv. Se pare că intelectualitatea română de pe Cimpie a ținut în ultimul timp, mai multe întruniri secrete, după cum urmează: La 30 iulie s-ar fi ținut o întrunire la Răzoare, la judele Vasile Moga, sub pretextul sfințirii școlii, unde, în prezența doctorului Ioan Rațiu, a lui Simion Rațiu și a altora, s-a discutat împărțirea în prefecturi a părților transilvane și s-a stabilit modul de ridicare a românilor din Transilvania în cazul intrării în acțiune a Serbiei și a României. Se pare că au cunoștință de această chestiune N. Gosman, arendaș din Răzoare, și Ioan Albert moșier din Tăgșoru.

La 8 august s-ar fi ținut la Reghin, o întrunire asemănătoare la protopopul Crișan, și despre acest lucru știe Iosif Stupinean, judele din Urmeniș după cum a spus el însuși preotului din Jabenita.

La 10 septembrie ar fi fost o întrunire la Budești la moșierul Dumbrăvan. De altfel am fost înștiințat că aceste întruniri sînt legate de petreceri și, în timp ce tinerii dansează sau joacă cărți, corifeii se sfătuiesc și stabilesc ce este de făcut la nevoie.

Se pare că în afară de cei amintiți mai cunosc aceste lucruri, din auzite, Arpad Keresztes, vicejude din Huedin, și Dominic Keresztes, moșier din Sărmășel.

Dumneavoastră vă cunoașteți mult mai bine comitatul ca în urma celor rela-tate, să puteți obține informații mai detaliate iar dacă va fi nevoie să luați

măsurî în cercul dumneavoastră. În ce mă priveşte, am considerat de datoria mea să vă aduc la cunoştinţă cele scrise şi să vă informez, totodată, că o copie a acestei adrese am trimis-o domnului ministru de interne regesc maghiar.

Dej, 20 septembrie 1877

Cu deosebit respect
B(aron) Dezideriu Banffy
comite suprem

Preaonoratului comite suprem al Comitatului Solnoc-Dăbica, baron Gyorgy Kemeny,
Turda

Arh. St. Cluj-Napoca. Fond: Prefectura jud. Turda, nr. 238/1877.

XII.

1877 septembrie 25, Turda. Scrisoarea comitelui suprem al Comitatului Turda-Arieş către comitele suprem al Comitatului Solnoc-Dăbica prin care, mulţumindu-i pentru informaţiile date, îşi spune părerea în legătură cu aşa-zisa activitate secretă a intelectualilor transilvăneni şi arată care este în fond adevărata boală a Transilvaniei: simpatia românilor de aici cu cei din Principate.

•

(Traducere):

Domnule comite suprem!

La scrisoarea dv. confidenţială nr. 934 din 20 septembrie 1877¹, vă fac, mai jos, următoarele precizări:

1. E adevărat că în luna iulie a.c. a avut loc sfinţirea şcolii din Răzoare. E de asemenea adevărat că o parte a intelectualităţii române din ţinutul Răzoare a fost prezentă la inaugurarea şcolii.

2. Nu e adevărat că întrunirea a avut loc la judele Vasile Moga, deoarece acesta locuieşte în Zaul de Cîmpie şi nu în Răzoare.

3. Am ştiut dinainte despre inaugurarea şcolii şi despre serbările legate de aceasta. După inaugurarea şcolii din Răzoare, am făcut imediat un turneu prin acele părţi ale comitatului Turda-Arieş unde este situată (localitatea) Răzoare. Scopul călătoriei mele a fost să sondez atmosfera politică (ce domneşte) între românii de pe cîmpie şi să obţin date precise despre influenţa serbării de la Răzoare.

Nu e adevărat că la Răzoare s-ar fi discutat şi s-ar fi stabilit posibilitatea răsculării românilor şi împărţirea Transilvaniei în prefecturi. Dacă va urma răscularea românilor din Transilvania şi împărţirea Transilvaniei în prefecturi acest lucru nu va fi pregătit şi realizat de către judele Moga şi nici în Răzoare.

Dar este adevărat că şi în ţinuturile transilvănene, cea mai mare parte a românilor simpatizează cu ruşii, cu sîrbii, cu Principatele dunărene, cu bulgarii, într-un cuvînt cu duşmanii statului maghiar, iar dacă românii vor avea prilejul o să-i prădeze şi o să-i ucidă cu mic cu mare pe maghiari întocmai ca în 1848.

Aceasta este boala (cronică) a Transilvaniei.²

Primiţi mulţumirile mele pentru comunicarea confidenţială.

Turda, 25.IX.1877

Gy. K(emeny)

Exp.: 25.IX.1877 Asztalos

Arh. St. Cluj-Napoca. Fond: Prefectura jud. Turda.
Comite suprem nr. 238/1877, f.2.

¹ Vezi anexa XI.

² Sublinierea în text.

XIII.

1877 noiembrie 5, Turda. Hotărîrea Tribunalului regesc din Turda de încetare a urmăririi penale împotriva lui Ion Filipescu.

(Traducere): Copie după copie

Nr. 2010—877

c(auze) p(enale)

Hotărîre de încetare

În baza nr. 197, punctul 1. al Procuraturii regale, tribunalul regesc din Turda a hotărît încetarea, din lipsă de probe, a cercetărilor pornite împotriva lui Ion Filipescu pentru tulburarea liniştii publice, ţinînd cont de faptul că acuzaţia adusă nu a fost dovedită prin mărturisirea martorilor. (A hotărît) transpunerea actelor la Direcţia financiară din Cluj pentru anchetă disciplinară.

Turda, 5 noiembrie 1877.

Barabás
C(u) p(ropria) m(înă)

Pentru legalizarea copiei
Turda, 7 noiembrie 1877.

Endre Nagy
expeditor

Arh. Stat. Buc. Xerocopii R. P. Ungară.

XIV.

1877 noiembrie 8, Turda. Raportul procurorului regal către comitele suprem al Comitatului Turda-Arieş în problema încetării urmăririi penale împotriva lui Ion Filipescu.

(Traducere): copie

Nr. 1600—1877

P(rocuratura) r(egală)

Domnule comite suprem!

Am onoarea să vă trimit hotărîrea de încetare a cercetărilor penale, pornite împotriva perceptorului turdean Ion Filipescu, cu menţiunea că am fost nevoit să mă consolez cu această hotărîre întrucît ascultarea martorilor nu a dus la nici un rezultat; în schimb, am iniţiat transpunerea actelor la Direcţia financiară pentru pornirea anchetei disciplinare.

Turda, 8 noiembrie 1877.

Béla Csekme
C(u) P(ropria) m(înă)
procuror regal

Arh. Stat. Buc. Xerocopii R. P. Ungară.

XV.

1877 noiembrie 15, Turda. Raportul comitelui suprem al Comitatului Turda-Arieş către ministrul de interne privind rezultatul anchetei împotriva lui Ion Filipescu din Turda.

(Traducere):

Nr. 293—1877

Comite suprem

Domnule ministru de interne!

Urmare ordinului Domniei Voastre, nr. 2818 prezidial din 23 august 1877 vă trimit:

1. hotărîrea tribunalului din Turda de încetare (a cercetărilor), dată în şedinţa din 5 noiembrie 1877.

2. copia adresei nr. 1600, din 8 noiembrie 1877, aparținătoare procurorului Bélá Csekme. Pe baza acestor anexe tribunalul din Turda a încetat cercetările, din lipsă de probe, pornite împotriva perceptorului Ion Filipescu pentru tulburarea liniștei publice. A hotărît transpunerea actelor la Direcția financiară din Cluj pentru anchetă disciplinară.

Nu poate fi învinuit nici judecătorul de instrucție, nici tribunalul din Turda, dar sînt lipsiți de caracter martorii care nu au recunoscut adevărul. Căci, eu știu cu siguranță, la fel foarte mulți turdeni, că perceptorul turdean Ion Filipescu a adresat națiunii și statului maghiar cuvinte injurioase, într-un local foarte frecventat. A folosit toate acele expresii pe care un cetățean cinstit din Cluj, Elek Berei, mi le-a făcut cunoscute iar eu vi le-am raportat în ziua de 18 august sub nr. 210.

O parte a martorilor nu au mărturisit deoarece se tem de răzbunarea românilor, mai ales de cînd armatele rusești se află în avantaj, iar altor martori le e rușine să facă mărturisiri împotriva cuiva — aceasta este o modă locală.

Vă rog domnule să-l mutați din Turda pe acest perceptor dușman al maghiarilor, bețiv și necrescut.

Cu stimă

Slugă prea umilă
B(aron) Kemény György
comite suprem

Domniei Voastre

Turda, 15 noiembrie 1877.

Arh. Stat. Buc. Xerocopii R. P. Ungară.

XVI.

1878 februarie 1, *Budapesta*. Scrisoarea ministrului de finanțe regal maghiar, primită de prim-ministrul K. Tisza, însărcinat cu conducerea Ministerului de Interne, prin care se comunică rezultatele anchetei disciplinare pornite împotriva perceptorului turdean Ion Filipescu.

•

(Traducere):

MINISTRUL DE INTERNE REGAL MAGHIAR

Nr. 527—1878/prezidial. Sosit la 6.II.

Cuprins:

Adresa Ministerului de Finanțe privind rezultatele cercetărilor disciplinare întreprinse împotriva lui Ion Filipescu, perceptor din Turda.

Domnului ministru regal maghiar de finanțe

Luînd la cunoștință adresa d-voastră nr. 371, din data de 1 luna curentă, privind cercetările disciplinare întreprinse împotriva perceptorului turdean Ion Filipescu, am onoarea să vă restitui (actul) anexat.

Primiți etc.

Budapesta, 1878

(Anexa): Nr. 371.

Domnule Prim-ministru!

(Budapesta)

Referindu-mă la adresa nr. 3686, primită la 20 noiembrie 1877, am onoarea să vă trimit copia procesului-verbal, anexat, al hotărîrii disciplinare de primă instanță pronunțate în această cauză la 3 decembrie anul trecut, sub nr. 290; întrucît ancheta disciplinară a fost încheiată, am mai luat hotărîrea ca, la prima ocazie, perceptorul Ion Filipescu să fie mutat într-o altă localitate cu populație maghiară, unde se va elibera un loc.

Primiți, Domnule espresia deosebitei mele stime.

Locțiitorul ministrului maghiar de finanțe

Budapesta, 1 februarie 1878.

Domnului prim-ministru Kalaman Tisza însărcinat cu conducerea ministrului de interne

Budapesta

Arh. Stat. Buc. Xerocopii R. P. Ungară.

TURDA ÎN MIȘCAREA MEMORANDISTĂ

Prin amploarea și consecințele sale asupra dezvoltării vieții naționale, mișcarea memorandistă rămîne cea mai însemnată acțiune social-politică a românilor din Transilvania din a doua jumătate a veacului trecut. Generată de puternicele contradicții social-politice interne, care afectau deopotrivă masele populare și burghezia română, lupta de emancipare socială și națională înregistrează, timp de un deceniu, o evoluție remarcabilă, sesizabilă atît la nivelul protagoniștilor, cît și în rindurile opiniei publice.

Pe lingă cristalizarea și delimitările ce le produce în rindurile *Partidului Național Român* și, implicit, în ideologia acestuia, mișcarea memorandistă pregătește marele act de la Alba Iulia, acționînd în trei direcții principale: opinia publică românească din Transilvania, care, spulberîndu-i-se „mitul Vienei“, devine mai conștientă de menirea și țelurile sale în cadrul întregii națiuni române; opinia publică din România, unde mai ales prin activitatea *Ligii culturale* se propagă și întreține cu un deosebit succes ideea unității naționale a tuturor românilor; și opinia publică europeană, în primul rînd cea din țările ostile Triplei Alianțe, pentru care situația naționalităților din cadrul Imperiului austro-ungar și a românilor în special, devine o problemă de interes european¹.

Pe fondul acestor repercusiuni care s-au dovedit a fi cele mai puternice și fericit înriurite de mișcarea memorandistă, prezentăm în comunicarea de față cîteva momente și episoade din deceniile 9 și 10 ale secolului trecut, ce oglindesc contribuția turdenilor la constituirea și activitatea *Partidului Național Român* și bineînțeles la mișcarea memorandistă.

În anul 1880 se cristalizează în mare măsură acțiunile concrete în direcția unificării celor două partide românești, din Ardeal și Banat. Cu prilejul celei de a XIX-a adunări generale a Societății *Astra* de la Turda (7—9 august 1880), din îndemnul lui Georghe Pop de Băsești, are loc la 9—10 august 1880, în casa avocatului Ioan Rațiu, o consfătuire intimă la care participă George Barițiu, Iacob Bologa, Partenie Cosma, Visarion Roman, George Pop de Băsești și Ioan Rațiu. Aici se înregistrează schimburi de idei, se caută soluții și se decide în unanimitate convocarea unei conferințe premergătoare în Sibiu, care urma să schițeze coordonatele viitorului partid național român². Nu putem însă să trecem peste

¹ Ș. Polyverean—N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 25, 91—93.

² Vezi printre altele: I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Editura „Asociațiunii“ (Biblioteca „Astra“ nr. 16), Sibiu, 1928, p. 49; K. Hitchins—L. Maior, *Correspondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)*, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 30—31. Presa timpului nu consemnează însă, prezența la Turda a lui G. Barițiu (vezi „Observatoriul“, 1880, nr. 61, 74—76).

zilele *Astrei* de la Turda, fără să remarcăm cuvîntarea de salut adresată de Ioan Rațiu la 7 august 1880 „în numele inteligenței și al poporațiunii din Turda și jur“, Comitetului de conducere al *Astrei* cit și tuturor membrilor prezenți la cea de a XIX-a adunare generală a acestei societăți³. Amintim de ea, pentru că fără cîteva pasaje, publicate de Ioan Georgescu⁴, această cuvîntare de salut a lui Ioan Rațiu a rămas nepublicată, în manuscris și nevalorificată așa cum se cuvine⁵. După ce se referă la cei 20 de ani trecuți de cînd s-a născut ideea *Astrei* și salută „pe adevărații apostoli ai culturai poporului român“ prezenți la Turda, Ioan Rațiu elogiază „însemnătatea asociațiunilor materiale și morale“ pentru binefăcătoarele lor rezultate în folosul popoarelor. Cea mai mare parte a cuvîntării se ocupă însă de rostul și efectul dezvoltării culturii pentru popoare, deoarece, susține Rațiu: „cultura ridică pe popoară la înălțimea chemării lor“. Indrumările și povețele adresate poporului român și naționalităților conlocuitoare în această direcție sînt și astăzi, după atîția ani de la rostirea lor, de o actualitate surprinzătoare. „Pe terenul culturii trebe să-și întindă mina toate națiunile conlocuitoare și să emuleze una cu alta întru exploatarea averilor și a științelor, căci numai așa vom putea susține concurența cu alte popoară și numai pe calea aceasta ne vom putea asigura existența și bunăstarea în patria comună. Cultura e putere, căci cu cît e un popor mai cult, cu atît e mai apt, mai rezolut și mai însuflețit pentru apărarea patriei“. În final, Rațiu se referă la rezultatele obținute de *Astra* și la misiunea pe care o are de îndeplinit, îndemnînd asistența la „înmulțirea fondurilor asociațiunii și prin ele pentru luminarea poporului român“.

Conferința de la Sibiu din 17—20 octombrie 1880, depășind stadiul consultărilor și al precizărilor de atitudine, trece la acțiuni organizatorice concrete, propunînd înființarea cluburilor locale electorale. Astfel se trimite cu data de 1 noiembrie 1880, o circulară în toate orașele și satele în care activau fruntași politici de seamă, pentru constituirea cluburilor electorale care aveau misiunea principală de a alege delegați la conferința de constituire a *Partidului Național Român*⁶.

În urma „provocării comitetului electoral din Sibiu“, Ioan Rațiu anunță la 18 decembrie 1880 în paginile ziarului *Observatorul*, redactat de George Barițiu, că: „clubul alegătorilor români din municipiul Turda-Arieș s-a constituit în 11 novembre a.c. Alegătorii români din acest municipiu sînt rugați prin aceasta a cerceta cît mai des întrunirile clubului, cari se țin regulat de trei ori pe săptămînă: sîmbătă, duminică și mercuria după amiezii. Localitatea clubului se află în [h]otelul »la Co-roana« în piața Turdei“⁷. Prin înființarea unor asemenea cluburi electorale, se urmărea să se confere viitorului partid național român nucleul său de bază și să se demonstreze autorităților — cum scria Ioan Rațiu

³ *Observatorul*, 1880, nr. 61 și 274.

⁴ I. Georgescu, op. cit., p. 23, 26.

⁵ Vezi Anexa. Citatele fără notă aparțin documentului anexat.

⁶ L. Maior, *Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12—14 mai 1881*, în *Studia*, series historia, 1970, fas. 1, p. 95.

⁷ *Observatorul*, nr. 99 din 10/22 decembrie 1880, p. 398; K. Hitchins—L. Maior, op. cit., p. 223.

la începutul anului 1881 — că hotărârile ce se vor adopta sînt expresia dorințelor întregului popor român din Transilvania⁸.

Clubul electoral de la Turda, unul dintre primele cluburi înființate, la ședința din 17 februarie 1881, care a avut participanți numeroși, își alege delegații (cite doi pentru fiecare cerc electoral) pentru conferința de constituire a *Partidului Național Român* și va decide rămînerea lui pe linia tacticii pasiviste⁹. De altfel, chiar în ziua ședinței clubului electoral turdean, viceprotopopul greco-catolic din Turda, Iacob Lugoșianu, va expune, într-un articol pentru *Observatoriul*, motivele pentru care românii trebuie să mențină linia pasivistă în alegerile parlamentare¹⁰.

La Conferința națională din 12—14 mai 1881 de la Sibiu, ca delegați pentru cercul electoral Turda au participat George Barițiu și Ioan Rațiu¹¹. Aici, Ioan Rațiu, în calitate de vicepreședinte al Conferinței naționale, va participa cu însușire la discutarea principiului de solidaritate politică și a programului partidului unificat, care avea să confere acestuia unitatea de acțiune necesară în noile condiții de desfășurare a vieții politice românești¹². Ca membru al Comitetului central ales la această conferință, Ioan Rațiu va fi unul din cei mai infocați sprijinitori ai *Memorialului* lui George Barițiu din 1882, pentru că el a văzut în acesta cel mai bun mijloc de a cîștiga opinia liberală din Europa pentru cauza românească. Rațiu era de altfel cel mai activ în acțiunea de difuzare a *Memorialului* în comitatul Turda-Arieș și în alte părți¹³.

Pe măsură ce mișcarea națională românească devine mai îndrăzneată și își extinde sfera de activitate, autoritățile de la Budapesta își intensifică atacurile împotriva ei. Conducătorii români răspund acestor atacuri, transformînd *Gazeta Transilvaniei* în cotidian și fondînd la 14/26 aprilie 1884 *Tribuna* de la Sibiu, care, devenind mai tîrziu organ al partidului, va juca un rol de prim rang în viața politică a românilor transilvăneni în următoarele două decenii. Ideea unui nou cotidian o susținuse încă la începutul anului 1883 și clubul electoral din Turda. Astfel, la 10 martie 1883, „adunarea generală a alegătorilor români din municipiul Turda-Arieș”, la propunerea avocatului Anania Moldovan, a primit în unanimitate următorul „conclus”: adunarea primește toate „conclusele” Conferinței naționale din 12—14 mai 1881 de la Sibiu; mulțumește Comitetului central și lui George Barițiu pentru *Memorialul* din 1882; protestează împotriva legilor școlare ale lui Trefort; însărcinează biroul clubului electoral să facă o situație a introducerii limbii maghiare „în comunele ourat românești” pentru ca la viitoarea întrunire să se preconizeze unele măsuri; „la propunerile protop. Iac. Lugoșianu și ale inginerului Onoriu

⁸ *Observatoriul*, nr. 15 din 18 februarie/2 martie 1881, p. 58; K. Hitchins—L. Maior, *op. cit.*, p. 31.

⁹ *Observatoriul*, nr. 15 din 18 februarie/2 martie 1881, p. 58.

¹⁰ *Ibidem*, p. 57—58; Idem, 1881, nr. 27—28.

¹¹ Vezi actele oficiale ale Conferinței naționale din 1881 publicate în *Memorial compus și publicat din însărcinarea conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români, adunați la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 mai st.n. 1881*, ed. II, Sibiu, 1883, p. 168; *Observatoriul*, nr. 15 din 18 februarie/2 martie 1881, p. 58.

¹² K. Hitchins—L. Maior, *op. cit.*, p. 31—32. Întors acasă, I. Rațiu va convoca (la 13 iunie 1881) pe alegătorii români din cercul electoral Turda, la o conferință pentru data de 18 iunie st.n. 1881, „spre a se informa exactu din raportul delegaților acestui colegiu electoral despre rezultatele conferinței generale din Sibiu” (vezi *Observatoriul*, nr. 45 din 3/15 iunie 1881, p. 182).

¹³ K. Hitchins—L. Maior, *op. cit.*, p. 33, 229—236.

Tilea adunarea generală recunoaște necesitatea înființării unui ziar politic național cotidian¹⁴, și îndrumă biroul său să se pună în legătură cu Comitetul central al partidului pentru „relisarea a acestei întreprinderi naționale”¹⁴.

Pătrunzind în perioada de gestație a *Memorandului*, consemnăm prezența la conferințele naționale ale partidului din 1884, 1887 și 1890, ca reprezentanți ai ceroului electoral Turda tot pe George Barițiu și Ioan Rațiu¹⁵.

De aici, de la Turda, va scrie Ioan Rațiu, la 3 iunie 1888, lui Aurel Mureșianu, redactorul *Gazetei Transilvaniei*, cunoscuta scrisoare în care, sub forma unor sfaturi referitoare la redactarea proiectului de memorandum, sintetizează, de fapt, atitudinea social-politică a celei mai înaintate grupări din rindul fruntașilor politici români din Transilvania cu privire la problema națională. Ioan Rațiu spera că Aurel Mureșianu nu-i va lua în nume de rău dacă referitor la cuprinsul *Memorandului* îi va atrage atenția cu privire la câteva împrejurări „de la care mult depinde rezultatul favorabil al aceluia memorial”. După părerea lui Rațiu, *Memorandul* „trebuie să fie cât se poate de scurt, dar să cuprindă în sine toate gravele noastre; să fie în stil diplomatic cu vorbe frumoase dar nu servile să spună adevărul, să combată sistemul și regimul dar nu pe națiunea maghiară; ici coale unde nu s-ar putea evita combaterea elementului maghiar să se restrângă atacul la aristocrați și privilegiați, căci aceștia sunt și au fost inimicii noștri neîmpăcați, pe cînd poporul lor și al săcuilor au iobăgit deopotrivă cu noi”¹⁶.

În urma demisiei lui George Barițiu la ședința Comitetului central din 22—25 decembrie 1888, membrii Comitetului îl aleg în funcția de președinte al partidului, rod al prestigiului și popularității sale, pe Ioan Rațiu. De la această dată și pînă la Conferința națională din octombrie 1890, Ioan Rațiu va convoca de mai multe ori Comitetul central, pentru a se purta discuții pe marginea proiectului de memorandum al lui Iuliu Coroianu, singurul însărcinat cu redactarea lui după ședința Comitetului din 22—25 decembrie 1888¹⁷.

Concepută în spirit tradiționalist, mișcarea memoradistă nu trezește inițial un interes deosebit printre tribuniști, mai ales că conceptul de memorandum al lui Ioan Slavici din 1887 căzuse încă de la început¹⁸. Gruparea tribunistă însă, prin orientarea, prin aderența ce o înregistra în rindul maselor, devenise un factor politic care nu se putea neglija. Fruntașii politici de seamă, printre care Ioan Rațiu în primul rînd, îi apreciază activitatea, facilitînd încadrarea tribuniștilor în rindurile conducerii partidului. Ieșirea lui Ioan Slavici din Comitet, precum și conflictul lui Eugen Brote cu George Barițiu, președintele partidului, produce însă

¹⁴ *Idem*, p. 235—236; *Observatorul*, nr. 17 din 2/14 martie 1883, p. 65—66.

¹⁵ *Actele conferinței electorale a reprezentanților alegătorilor români din Ungaria și Transilvania ținută în Sibiu la 1, 2 și 3 iunie 1884*, Sibiu, 1884, p. 11; K. Hitchins—L. Maior, *op. cit.*, p. 237; *Tribuna*, nr. 93 din 26 aprilie/8 mai 1887, p. 370; *Actele conferinței Partidului Național Român ținută la 27 și 28 octombrie 1890 în Sibiu*, Sibiu, 1891, p. 44.

¹⁶ A. A. Mureșianu, *Documente privind istoria Memorandului*, în *Transilvania*, 1929, nr. 4—5, p. 344.

¹⁷ Ș. Polverejan—N. Cordoș, *op. cit.*, p. 40—44, 110—140.

¹⁸ *Idem*, p. 37—39.

un oarecare reflux în activitatea tribuniştilor în cadrul Comitetului (1887—1888). Interesul revine, destul de anevoie, abia după preluarea conducerii partidului de către Ioan Raţiu în decembrie 1888.

Convocat la Turda în 18 mai 1889, în vederea discutării înaintării *Memorandului* la împărat, Eugen Brote — care va deveni în scurt timp cel mai fervent susţinător al *Memorandului* şi, în multe ocazii, reprezentantul grupării tribuniste — îi va comunica lui Septimiu Albini (la 11 mai 1889) că va participa la această şedinţă „numai pentru a le spune colegilor” din Comitet „bucuria” ce i-au pricinuit-o convocînd-o la Turda şi nu la Sibiu. Cu alte cuvinte, smulgînd Comitetul central din vechile tipare şi de sub influenţa cercurilor din jurul băncii *Albina*¹⁹. Obiectul şedinţei şi mai ales semnificaţia convocării ei la Turda îl interesează pe Brote. Schimbările ce se preconizau puteau fi urmate, însă, de modificări radicale privind mişcarea naţională, fapt care nu le soapă tribuniştilor. Într-o scrisoare din 16 mai 1889 către Ioan Bianu, Eugen Brote constată că prin retragerea lui Slavici, Babeş şi Bariţiu, Comitetul central „ciungărit” a rămas fără importanţă. Dar, remarcă în continuare Brote, acesta are totuşi importanţă pentru că, „residenţa s-a mutat de la Sibiu la Turda şi bătrînul Raţ a devenit capul acestui fleac politic” şi Comitetul central rămas „prepară o croitură nouă politică, în care dacă nu mă înşel, »Tribuna« va fi simburile în giurul cărui au să se cristalizeze celelalte elemente”²⁰. Şi într-adevăr, văzînd că *Memorandul* redevenise, prin strădaniile lui Ioan Raţiu, George Pop de Băseşti, Vasile Lucaciu şi Iuliu Coroianu, un fapt, o realitate, de aici, de la episodul Turda — 18 mai 1889, tribuniştii încep a manifesta interes sporit pentru mişcarea memorandistă, în care se vor încadra pe deplin.

De aici de la Turda va pleca la începutul anului 1891 şi propunerea lui Ioan Raţiu, însuşită de Comitetul central al partidului cu privire la colaborarea românilor cu sîrbii, slovaci şi saşii în vederea stabilirii unui program comun de acţiune²¹. Iar la sfîrşitul acestui an, prin retragerea impusă a lui Vincentiu Babeş de la conducerea mişcării naţionale, Ioan Raţiu şi-a asumat, la propunerea grupării memorandiste, pentru a doua oară, conducerea partidului, prezidînd conferinţa din 20—21 ianuarie 1892 unde s-a hotărît prezentarea *Memorandului* la Tron²². La această conferinţă, unde Raţiu împreună cu funcţionarul de bancă Iuliu C. Vlăduţiu reprezentau cercul electoral Turda şi au votat pentru *Memorand*²³, Ioan Raţiu a fost ales în mod oficial preşedinte al *Partidului Naţional Român*.

Apropierea memorandiştilor de mase, colaborarea cu ele în principalele momente ale mişcării, s-au răsfrînt favorabil asupra desfăşurării acţiunii, radicalizînd-o, imprimîndu-i şi un puternic caracter social. Ea s-a transformat într-o amplă acţiune populară în a cărei arie şi manifestări au fost cuprinse categoriile sociale cele mai diferite de pe ambele

¹⁹ *Idem*, p. 119—123.

²⁰ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, mss. Coresp. nr. 55491.

²¹ K. Hitchins—L. Maior, *op. cit.*, p. 37.

²² I. Georgescu, *op. cit.*, p. 58—59.

²³ *Tribuna*, nr. 10 din 14/26 ianuarie 1892, p. 38.

versante ale Carpaților, de la țărani și muncitori pînă la reprezentanții micii burghezii, intelectualității sau ai cercurilor conducătoare, pregătind într-o mare măsură terenul pentru prefacerile ce vor urma. Solidaritatea, adeziunea, manifestațiile de simpatie și de sprijin a acțiunii memorandiste, au fost dovedite în chip minunat și de românii turdeni, cu ocazia delegației la Viena²⁴, a Conferinței naționale din 1893 sau a procesului de la Cluj. Din mărturiile existente, amintim solidaritatea emoționantă a maselor de țărani veniți să-i întâmpine pe memorandiști în drumul lor spre Cluj, cu prilejul procesului din 1894, la gara Ghiriș, Valea Florilor, „în stațiunile de lîngă Cîan și celelalte, la cari se adunaseră români din comunele de pe cîmpie” — cum descrie un martor ocular. Unii veniseră chiar cu prapurele bisericii și în fiecare stație, memorandiștii erau primiți cu cuvîntări și cîntece naționale²⁵. Iată, de altfel, cum descrie și corespondentul special al *Tribunei* sibiene acest eveniment: „Cu sosirea trenului în gara Ghirișului cu toții, atît membrii comitetului, cît și tot publicul ce-l însoția, a trebuit să simtă, că ne-am apropiat de orașul marilor patrioți, de Turda. Toate orașele prin care trecuse trenul, toți șefii de gară, toți gendarmi, toți erau nimic pe lîngă ceea ce ne întâmpinară aci. Publicul ce așteptase sosirea trenului, era strîmțorît în apropierea stațiunii și nu i se dase voie să-și manifeste bucuria lor, decît prin ridicarea pălăriilor... De-abia eșiți la largul mulțimea de popor saluta comitetul și în special pe venerabilul președinte, atît de poporal în părțile acelea. Și și mai departe, cu toată ploaia ce începu a pica, din distanță în distanță apăreau grupe de oameni, poftind ca Dumnezeu să ajute dreptății”²⁶.

Au loc apoi în timpul desfășurării procesului de la Cluj, adunări protestatare, ca cea de la Ghiriș, unde se adunaseră locuitorii din satele vecine și încă în multe alte localități ale fostului comitat Turda-Arieș²⁷. Se dovedea și cu această ocazie, odată mai mult, că între masele populare și conducătorii săi exista o legătură indestructibilă, deoarece aceștia și-au identificat aspirațiile cu ale poporului român din mijlocul căruia s-au ridicat.

Memorandul reprezenta în realitate, dorința și voința întregii națiuni române. Așa l-au înțeles promotorii lui, care aștern *Memorandul* din încredințarea reprezentanților tuturor românilor din Transilvania. Așa l-au înțeles contemporanii, identificîndu-se cu el și cu acțiunile celor ce l-au întocmit și înaintat. Și în această manifestare social-politică, cea mai însemnată din perioada cuprinsă între 1848 și 1918, aportul românilor turdeni și al reprezentanților săi — după cum am văzut — nu este deloc de neglijat.

NICOLAE CORDOȘ

²⁴ Vezi lista delegaților la Viena, publicată în *Tribuna*, nr. 118 din 27 mai/8 iunie 1892, p. 470.

²⁵ R. Patiția, *Amintiri din timpul Memorandului* (note biografice și comentariu de E. Hulea), în *Transilvania*, 1944, nr. 4—5, p. 287; Ș. Polverejan—N. Cordoș, *op. cit.*, p. 339.

²⁶ *Tribuna*, nr. 83 din 24 aprilie/6 mai 1894, p. 331.

²⁷ Șt. Pascu, *Din răsunetul procesului memorandist în masele populare*, Sibiu, 1944, p. 14.

Domnule V. Președinte²⁸
Domnii mei!

Sunt chiar 20 ani de când s-a născut ide[e]a asociațiunii, care îmbrățișată fiind cu cea mai mare căldură de către inteligenția română din Transilvania, într-un an de zile s-a și realizat prin înființarea „asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român“.

De atunci această sublimă și măreață întreprindere culturală ține în tot anul câte-o adunare generală a membrilor ei.

Românii din Turda și jur sunt astăzi prima dată fericiți, de a saluta în mijlocul lor — în persoanele dv. domnule V. P[vicepreședinte]²⁹, onorat comitet și domnii mei membrii ai asociațiunii — pe adevărații apostoli ai culturii poporului român³⁰.

Însemnătatea asociațiunilor preste tot pentru (uriale) grandioase[le] lor rezultate, este recunoscută de toată lumea!

Asociațiunile înființate de un jumătate secol încoace pe terenul materiale, au făcut adevărate minuni.

Ar fi oare astăzi cu puțință fără asocierea guvernelor și ale popoarelor lumii ați comunica ideile în câteva ore cu toate părțile lumii?

Fără asocierea guvernelor și a popoarelor abia în 50 ani s-ar fi putut oare trage — dintr-o margine a lumii până la cealaltă — o rețea întreagă de căi [căi] ferate, cu ajutorul cărora distanțele de 100 miluri [mii] se parcurg în câteva ore[?]

Asociațiunile cu scopu morale au produs totdeauna și la toate popoarele cele mai binefăcătoare rezultate.

Strălucite rezultate produc asociațiunile culturale cu distincțiune la acelea popoare care precum e și poporul român, poartă în sine *sîmburele* culturii, ereditu [ereditar] de la străbuni.

Dacă din sînul poporului român au eșit luceaferi și eroi și atunci, cînd cei mai mulți dintre fii săi erau eschiși [excluiși] de la cultură; cînd în acestea țări domnea cruda neștiință și totul era acoperit de un întunec pe nepenetrabil; cînd din lipsa mijloacelor cel mai mare istoric român, cu desăgii pe umăr, cu cronică în sac, cu o națiune într-o cîrpă, umbla din sat în sat: astăzi cînd națiunea întreagă s-a postat pre lingă un scop sfînt, care este cultura poporului român; astăzi, cînd norii cei grei întunecoși au dispărut de pe orizont și catenele cu care erau încătușate spiritele omeniei sau sfărîmat pentru toate timpurile; astăzi zic asociațiunea noastră ne promite pe viitoriu cele mai strălucite rezultate.

Cultura rădăcă pe popoară la înălțimea chiemărei lor.

Numai lipsa de cultură e cauza domnilor că o clasă de popor cumpără de la străini marfă pe care și noi am putea-o produce; pănura și pinza prelucrate din lînă și cînepa noastră le cumpărăm cu bani grei de la străini în loc să le producem noi și cîștigul producerii să rămînă în pungile noastre; lipsa de cultură e cauza, că noi dimpreună cu celelalte popoară conlocuitoare nu putem ține concurența cu meseriașii străini și așia prețitul cel dăm pentru marfele care se importă din țări străine e cu mult mai mare decît prețitul cel primim pentru esportul nostru, prin urmare pe zi ce merge sărăcim.

Ecce [Iată] cauza pentru care nu numai noi, ci toate popoarele conlocuitoare suntem tributare la alte popoare mai culte decît noi.

Dacă de altă parte privim la admirabilele efecte ale economiei cîmpului purtate după legi raționali, cînd vedem că la popoarele culte roțile aratului se mișcă prin vapor; și pămîntul lucrat mai rațional aduce fructe întreit mai multe,

²⁸ Documentul se află la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, nr. inv. M. 2382.

²⁹ Iacob Bologa (vezi *Observatorul*, nr. 61 din 30 iulie/11 august 1880, p. 241).

³⁰ Dintre aceștia, au fost prezenți la Turda P. Cosma, I. Hodoș, N. F. Negruțiu, A. P. Alexi, V. Roman, A. Cosma, D. P. Barcianu, A. Trombitaș, Z. Boiu și G. Pop de Băsești (vezi *Observatorul*, 1880, nr. 51, 61, 72, 74—76).

decît mai [î]nainte — nu putem da îndestul espreșiune bucuriei ce simțim, pentru înființarea acestui institut de cultură, care în scurt timp va putea promova toate interesele culturale ajutînd pe poporul român de a se rădica la înălțimea misiunii — pentru care e destinat de către fundatoarele coloniilor romane.

Pe terenul culturai trebe să-și întindă mîna toate națiunile conlocuitoare și să emuleze una cu alta întru exploatarea averilor și a științelor, căci numai așa vom putea susținea concurența cu alte popoară și numai pe calea aceasta ne vom putea asigura esistența și bunăstarea în patria comună.

Cultura e putere, căci cu cît e un popor mai cult, cu atîta e mai apt, mai resolut și mai insuflit pentru apărarea patriei, — poporul cult se poate considera de cel mai puternic razim al statului, prin urmare asociațiunile de cultură promova [promovează] și interesele statului.

Din acestea scurte priviri ne putem convinge, despre sublima misiune — ce-o are asociațiunea noastră — despre legionul de agende ce-i stau înainte.

Asociațiunea noastră a avut și pînă acum cele mai frumoasă efecte morali, ea a cultivat și cultivă neînterupt nobilul simțiu caritativ al fiilor națiunii, de a depune sacrifice mărinimoase pe altariul culturai poporului — pentru aceea veziurăm, că trei (luceferi) credincioși fii ai națiunii, cari nu de mult părăsiră unul după altul viața lumească, înmulțiră fondurile de cultură aproape cu un milion fl. v.a. — înțieleg pe nemuritorii arhiepiscopi și metropoliți Șuluțiu-Șiaguna, pe advocatul și judele de la tribunalul suprem Emanoil Gosdu.

La faptele mărețe ale acelor mari și nemuritori patrioți s-a alăturat în luna trecută și fericitul *Demetriu Andronic* făcînd o fundațiune în suma de vre-o 150 mii în folosul meseriașilor români.

Abia sunt 19 ani de la întemeierea asociațiunii și cu mîndrie [î]i vedem rezultatele binefăcătoare în toate direcțiunile.

Să ne obligăm domnilor înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, că în alți 19—20 ani vom aduna și denariul văduvei, — vom lucra ziua noaptea pentru înmulțirea fondurilor asociațiunii și prin ele pentru luminarea poporului român și atunci vom putea zice cu poetul „cînd tu nația română te vei lumina, cu învățătură: mai aleasă nație pre pămînt nu va fi înaintea ta”³¹.

În fine primește domnule V. Președinte și onor. Comitet mulțumirile noastre sincere și recunoștința noastră cordială pentru ostenelele făcute și pentru zelul cu care ați lucrat de timp îndelungat în afacerile asociațiunii. Să trăiți la mulți ani.

Trăiască as[ociațiunea]. tr[ansilvană]. p[entru]. lit[eratură]. ro[mână], și [cultura poporului român].

Dr. I. Rațiu³²

³¹ Fragmentele redată în cursive au fost publicate într-o formă puțin modificate de I. Georgescu, *op. cit.*, p. 26. Motoul publicat de I. Georgescu în lucrarea citată la p. 23, ca restit de I. Rațiu în numele despărțămîntului Turda, la adunarea generală a *Astreii* din 7 august 1880, nu l-am găsit consemnat însă în nici un izvor documentar.

³² Documentul este scris de dr. Ioan Rațiu, dar semnătura, adăugată ulterior, cu creionul, aparține Emiliei Rațiu.

DOCUMENTE SIBIENE

REFERITOARE LA ACTIVITATEA DR. IOAN RAȚIU

Recent în colecțiile bibliotecii sibiene Astra am descoperit noi mărturii despre lupta românilor pentru drepturi și unitate politică, într-o epocă în care era impulsionată de evenimentele de dincolo de munți — Unirea Principatelor și cucerirea independenței de stat a României — pe de o parte, și de recrudescența politicii de oprimare națională după încheierea compromisului dualist, ca o reacție împotriva acestuia pe de altă parte.

Ne referim la un număr de șapte scrisori — necercetate pînă acum — din fondul Dr. Ioan Rațiu (format din corespondență diversă, grupată în cutiile LX și LXII). Aceste scrisori prezintă un interes multiplu, prin faptul că se referă la activitatea Dr. Ioan Rațiu; desprindem autoritatea și prestigiul de care se bucura președintele Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania, unul dintre principalii implicați în procesul Memorandului. În plus, ele ne dau informații despre acțiunile comune ale naționalităților asuprite din Austro-Ungaria, despre activitatea Ligii culturale și a filialelor sale din străinătate, strădaniile studenților români din capitalele apusene pentru a trezi interesul și adeziunea opiniei publice europene față de cauza naționalităților oprite din imperiu. Interesul se completează și prin aceea că unii dintre autorii scrisorilor în discuție sînt remarcabili oameni de cultură și luptători pentru unitatea politică a românilor. Pentru a întregi prezentarea de ansamblu, menționăm că cele șapte scrisori sînt datate între 1895—1901, mișcările românilor nefiind cu nimic slăbite, nici de procesul Memorandului nici de legile dăunătoare progresului economic și cultural al naționalităților, votate în acești ani de parlamentul de la Budapesta.

Una dintre scrisori poartă data de 22 noiembrie 1895, autorul ei fiind Dr. Mihail Polit, conducător politic al sîrbilor. În cele 4 1/2 pagini scrise cu creionul, frunzașul sîrb, după ce felicită pe Ioan Rațiu și pe tovarășii săi de suferință recent eliberați din închisorile Ungariei, asigurîndu-l că „prin ținuta și jertfa Dvs., V-ați cîștigat merite pentru toate naționalitățile Ungariei“, se referă la Congresul naționalităților, întrunit la Budapesta, în ziua de 10 august 1895. Colaborarea strînsă și acțiunile comune cu celelalte naționalități oprite din imperiul dualist, impuse de interesele identice, de situația lor asemănătoare, erau cu atît mai necesare, cu cît mișcarea memorandistă a demonstrat eșecul politicii memoriilor a încrederei că de la curtea imperială va veni rezolvarea problemei naționale.

Modul în care erau concepute serbările mileniului regatului maghiar și curentul de opinie publică favorabilă naționalităților au grăbit eforturile comune, concretizate prin convocarea Congresului. Mihail Polit îi împărtășește lui Ioan Rațiu impresia puternică pe care i-a produs-o Con-

gresul „... strălucit și impozant... a fost luat peste tot în serios... Eu n-aș fi crezut niciodată — continuă autorul — că românii și slovacii au o mulțime așa de mare de intelectuali. În privința aceasta sintem noi sîr-bii, mult depășiți. Și ce entuziasm, ce elan! Locțiitorul Dvs. Basilius Man-gra s-a întrecut pe sine“. Îi mărturisește apoi încercatului conducător ro-mân îngrijorarea care-l încearcă datorită disensiunilor existente între partidele politice ale poporului său, în timp ce slovacii și românii și-au ales deja membrii celui de al XII-lea Comitet Executiv. În încheiere îl roagă pe Dr. I. Rațiu să transmită salutările sale tuturor prietenilor ro-mâni, „în special pe bunul și vechiul meu prieten Pop de Băsești“¹.

Într-adevăr Congresul aprobat și susținut cu toată puterea de națio-nalități și de opinia publică progresistă, a ajuns la concluzia — care con-stituia axa principală a programului stabilit — că numai prin organizare și solidaritate naționalitățile își vor putea cîștiga drepturile ce li se cu-vin.

Alte două scrisori, semnate de Ștefan Cicio Pop, au ca subiect unele divergențe existente în sinul partidului, ca urmare a scrisorii de mulțu-mire și loialitate față de împărat, adresată de memorandiștii eliberați. Dar, mai ales, datorită conflictului dintre V. Lucaciu, M. Veliciu și A. Suciu cu Ioan Rațiu din cauza atitudinii acestuia din urmă față de Tribuna și față de unii membri ai redacției ziarului, Russu-Sirianu și Gh. Bogdan-Duică, excluși din redacție pentru criticile îndreptate împotriva preșe-dintelui partidului². Aceste întîmplări au avut urmări serioase chiar în sinul mișcării politice a românilor din Transilvania, unitatea lor de ac-țiune fiind primejduită, în timp ce burghezo-moșierimea pregătea noi legi pentru a-și întări dominația economică, politică și culturală. Tot mai multe voci cer înlăturarea „formelor uzate“ și a „doctrinelor învechite“, ple-dind pentru activitatea parlamentară și abandonarea pasivismului, tac-tică folosită de conducerea partidului.

În scrisoarea adresată lui Ioan Rațiu, la 6 nov. 1897, Ștefan Cicio Pop face apel, în numele fruntașilor bănățeni, la înțelegere, la restabilirea unității. Reproducem textul scrisorii: „Îlustre Dle Președinte. Bunul meu Uncheaș! Poporul nostru suferă cele mai grozave dureri de cînd Tata și fiii lui certați, nu se mai pot uni la lupta uriașă, impusă prin împreju-rări necunoscute pînă acum. Suferă poporul și cu el suferim și noi cei care sub conducerea Domniei Tale am început cea mai frumoasă viață națională și ca simpli stegari am purtat steagul atît de neînfricați că s-a uimit lumea cultă și am stors admirațiunea dușmanului. Iubite Domnule Președinte! o viață începută cu atîta glorie și continuată cu entuziasm aproape fanatic, nu se poate sfîrși prin înstrăinarea acelor care au luptat într-o tabără! Ne lipsește curajul, cînd lipsește bunul nostru general, eroul probat al neamului nostru. Am hotărît noi, inteligența părților acestea să conchemăm pe 29 l.c. o mare adunare a alegătorilor români, la care să dăm mină cu mină, să ne unim, cum am fost odinioară uniți în gîn-duri și în simțiri! La nașterea acestei idei prima oară m-am gîndit la Domnia Ta și unison am zis că șeful nostru adevărat nu poate lipsi la acea adunare de înfrățire și de împăcare! Mie mi s-a încredințat plăcuta datorință să vă invit cu toată dragostea la acea adunare, asigurîndu-vă

¹ Biblioteca Astra Sibiu, *Fondul Dr. I. Rațiu*, C.LX.

² Cf. St. Pascu.

că îți avea o primire prietenească și sinceră. Veniți în sînul nostru, să ne vedeți deaproape și viți convinge, că nu sîntem oameni răi. Vă asigurăm, că dacă Dvoastră îți convoca vreo astfel de adunare, noi cu plăcere vom urma invitării dvoastre. Primiți asigurarea devotamentului și a deosebitei mele iubiri ce vă păstrez. A. Ștefan C. Pop³.

A doua scrisoare, cu data de 20 dec.1897, Arad, se referă tot la dorința comună de a se aplană divergențele dintre „bătrînii“ de la Sibiu și generația mai tînără a burgheziei române. înarmată cu idei noi, mai bine pregătită pentru viața politică, dornică să se afirme în dezbateri parlamentare, vînd astfel să dărîme barierele care o constrîngeau la o situație inechitabilă. O nouă tribună era necesară pentru susținerea noii tactici și în acest scop ia ființă la Arad „Tribuna poporului“ (1897), sub redacția lui I. Russu-Șirianu, care se declară pentru reluarea activismului parlamentar. Ioan Rațiu își manifestă intenția de a discuta cu Ștefan Cicio Pop și despre divergențele care, implicit, s-au răsfrînt și asupra celor două organe de presă, Tribuna sibiană și Tribuna poporului. Ca urmare, îl invită la Sibiu. Din cauza unei boli frunțașul bănățean nu poate da curs invitației; îi răspunde însă că bănătenii „arată deplină înclinare spre împăciuire“. Cere să i se spună ce probleme ar trebui clarificate, pe care cei din jurul Tribunei arădene le-ar putea accepta pentru a se înlătura neînțelegerile. „Acum în 23 l.c. — continuă Cicio Pop — se vor aduna mulți amici de ai noștri; vă rog să trimiteți pe un bărbat de încredere al Dvoastră ca să pertractăm. Vă asigur numai de una, că niciodată ca ezi nu s-a simțit necesitatea acțiunii comune și lipsa de a ne strînge rîndurile. De aceea aici, pentru nobilele Dvoastră intențiuni, de a vedea pe frunțașii din 1892 iară laolaltă, veți afla teren foarte bun la noi, mai ales vechii aderenți ai Dvs.⁴.

O altă scrisoare, expediată din București, la 3/15 nov. 1896, al cărei autor este Aurel C. Popovici, și adresată „Către un Domn de la Tribuna“, ne dă informații despre activitatea „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor“ (1891), înființată la București de tineretul universitar. Avînd ca idee centrală unirea Transilvaniei cu România, prin acțiunile ei, Liga a dat un mare sprijin moral și material românilor asupriți din Austro-Ungaria. De altfel, Aurel C. Popovici își și exprima convingerea „că fără ajutor material serios de aici în Transilvania nu se poate face politică de agitații sistematice“. Prezența pe tronul României a regelui Carol, orientarea pro-germană a unor frunțași ai vieții publice din România, avînd ca urmare aderarea țării la Tripla Alianță, iată motive pentru care guvernării României nu acordau un sprijin total românilor din imperiu. Aurel Popovici cunoștea foarte bine atitudinea claselor dominante din România atunci cînd afirma că „liberalii și conservatorii se întrec a se purta bine în chestia națională ca să se asigure de bunăvoința celor de la Viena sau Budapesta. De aceea, nici unii nici alții nu vor să știe serios de chestia națională de aceea nu-s bani“. El este de părere, întrucît „lumea de aici cere să vă vadă în acțiune și atunci se ridică și aici un curent mai puternic decît lozinca intereselor de partid...“, ca „bătrînul“ (Dr. Ioan Rațiu — n.n.) să vină la București, unde va fi primit cu entuziasm, ceea ce va mări interesul și solidaritatea cu lupta românilor arde-

³ Biblioteca Astra Sibiu, *Fondul Dr. I. Rațiu*, C.LX/4, Inv. 4153.

⁴ Ibidem, C.LX/42, Inv. 4154.

leni. Ar fi bine, opinează autorul scrisorii „... dacă bătrînul ar veni cu Lucaciu... să căutați a îmblîndi relațiile dintre R. și L. și a-i apropia și a-i expedia pe amîndoi încoace. Lumea ar vedea că... voi toți vroiți să mergeți înainte și atunci cred, că vom putea avea și noi succese în acțiunea de aici. Să vină deci amîndoi și dacă nu se poate... ei atunci să vină bătrînul cu d. Pop de Băsești. Dar trebuie să vină și în curînd... Repet, o asemenea vizită aici e indispensabilă pentru o schimbare în situație. Mai bine încă ar fi, dacă ar veni toți trei R., L și P.”⁵.

Ultimele trei scrisori sînt semnate de V. A. Urechia, istoricul patriot și șeful Ligii culturale. Prima, purtînd data 3/15 aug. 1897, Sinaia, este foarte scurtă, dar deosebit de frumoasă. Istoricul mulțumește lui Rațiu „... pentru frumosul dar ce mi-ați trimis: Biografia lui Avram Iancu. Să trăiți și să continuați opera pentru scumpul nostru popor. Prețioasa cîrtică o voi păstra în biblioteca publică Urechia din Galați, unde se păstrează și o sabie a eroului operei D-tre. Devotat și recunoscător V. A. Urechia”⁶.

În a doua scrisoare, datată 1 iulie 1900, Sinaia, V. A. Urechia îl înștiințează pe „mult veneratul și iubitul domn Rațiu” despre intenția studenților din Paris, din liga română care, „... animați de nobile și românești simțăminte, au hotărît să facă un congres al lor, în favoarea cauzei noastre naționale”. Urechia le-a dat ideea să organizeze un congres al studenților latini, „care trebuie să aibă un alt răsunset decît un simplu congres al studenților români...”. Acesta, după părerea sa, „... trebuie să fie patronat de un areopag compus din oameni iluștri ai țărilor latine, cunoscuți ca luptători pentru uniunea latină. Am scris fiecăruia din aceștia în parte în acest sens și deja am primit răspunsuri favorabile. Pe de altă parte secțiunea Ligii din Paris... lucrează cu sîrguință în direcțiunea indicată. Mai mult, secțiunea din Paris a hotărît ca acest congres al studenților latini să se țină între 7—15 august, la care dată abia ia sfîrșit „Conferința interparlamentară”. Prin acest mijloc toți membrii latini care vor fi luat parte la această Conferință, vor putea lua parte..., dînd un mare avînt lucrărilor și asigurîndu-i un strălucit succes”. Istoricul patriot își destăinuie durerea care-l cuprinde la gîndul că nu poate „... lua o parte activă la marile idei pentru care lupt de 50 de ani”. Se socotește, „... vîzîndu-mă silit să stau de-oparte, — ca un soldat scos din rînduri, tocmai acum cînd este așa de mult de făcut și cînd ideea noastră națională poate să obție un așa de frumos triumf... Acum că știți toate cîte se întîmplă fii bun te rog și spune-mi dacă îmbrățișezi ideea mea, dacă ai vreo alta spune-mi-o, te rog, și dă-mi sfaturile D-tale pentru ca ideea națională să nu sufere și să nu pătîm vreo rușine la Paris. Al D-tale vechi admirator și devotat amic V. A. Urechia”⁷.

În ultima, scrisă tot din Sinaia, în 5/18 apr. 1901, adresîndu-se într-un ton de profund respect față de venerabilul conducător — „Ilustre Domn și magistr” —, V. A. Urechia îl încunoștințează despre o nouă acțiune hotărîtă de Liga culturală în spiritul idealului național, anume aniversarea triseculară „la 2 mai viitor... a morții lui Mihai Viteazul”. Crede însă de cuviință, pentru a nu dăuna românilor din monarhie, să întrebe, în-

⁵ Ibidem, C.LX/37.

⁶ Ibidem, C.LX/33, Inv. 4145.

⁷ Ibidem, C.LX/31, Inv. 4143.

inte de a fixa programul definitiv, „...dacă asemenea serbare și manifestațiune nu e de natură a vă aduce vreo supărare, Dtră celor de acolo? În ce măsură ea vă poate fi utilă? În caz cînd a-ți crede că poate să vă fie dăunătoare, am preferi să o înlăturăm”⁸. Apoi face unele referiri la activitatea Ligii, cerînd Dr. Rațiu din nou sfatul, pentru a ține mereu trează ideea națională.

Am prezentat doar cîteva dovezi, dintre atîtea altele despre strădaniile de unitate politică ale poporului român.

În șirul lor multisecular, lupta generațiilor secolului al XIX-lea, — în care se înscrie și activitatea „cu entuziasm aproape fanatic” a Dr. Ioan Rațiu —, anunță apropierea de apogeu și de împlinire.

MIHAI RACOVIȚAN

---

⁸ Ibidem, C.LX/34, Inv. 4146.

PERSONALITATEA ȘI ACTIVITATEA DR. IOAN RAȚIU REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTELE ARHIVELOR BLĂJENE

Orașul istoric Turda are satisfacția de a număra printre cetățenii săi de onoare și pe Dr. Ioan Rațiu, unul dintre conducătorii politici de seamă ai românilor din Transilvania, luptător aprig pentru drepturile sociale și naționale ale poporului român.

Mai bine de o jumătate de secol, de la revoluția din 1848 și pînă la moartea sa (1902), Dr. Ioan Rațiu a fost un factor activ al luptei pentru libertate socială și națională a poporului român transilvănean.

Fost președinte al Partidului Național Român și erou principal al vestitului proces al „Memorandumului”, el s-a afirmat pe multiple planuri, rămînînd în memoria contemporanilor și a urmașilor săi ca un simbol al patriotismului înflăcărat.

Activitatea sa multilaterală, dar mai ales cea politică, l-au adus pe Dr. Ioan Rațiu de multe ori pe meleagurile județului Alba, la Blaj, la Alba Iulia, în Munții Apuseni sau în alte părți unde era reclamată prezența sa.

Cum e și firesc, această activitate a fost consemnată în documentele vremii. Între altele și în cele ale arhivelor blăjene, ele reflectînd, deopotrivă, frământările și acțiunile poporului român transilvănean pentru drepturile sale legitime de libertate socială și națională, precum și activitatea fruntașilor lui politici, între care și a Dr. Ioan Rațiu.

Născut la Turda, la 19 august 1828, într-o veche familie românească, Ioan Rațiu ajunge, începînd din clasa a II-a, la școlile românești din Blaj, unde sub protecția unchiului său Vasile, rămîne pînă în anul 1842¹.

După cîtiva ani pe care îi petrece în școlile Clujului, în 1847 se reîntoarce la Blaj, cu intenția de a urma teologia. În scurt timp este trimis la Seminarul central din Budapesta unde îl găsește revoluția de la 1848.

Tînărul student se întoarce acasă înrolîndu-se în legiunea română condusă de Simion Balint și luptă efectiv pentru apărarea Munților Apuseni. Evenimentele îi poartă pașii prin județul Alba, fiind semnalată prezența sa la Aiud, Ciurbrud, Blaj, Cricău (unde se întîlnește cu Axente Sever) apoi în luptele din jurul Abrudului².

La sfîrșitul anului 1849 Rațiu se decide, după unii sub influența lui Avram Iancu, să părăsească teologia și să se consacre studiilor juridice. În acest scop la 6 noiembrie 1849 el cere Mitropolitului din Blaj o bursă de 300 florini pentru a putea urma facultatea de drept la Viena³.

I se acordă o bursă de 80 florini, pentru a putea fi ajutați și alți colegi de generație, ca: Alexandru Papiu Ilarian, Iosif Hodoșiu, Ioan Maior

¹ Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Edit. „Asociațiunii”, Sibiu, 1928, p. 15.

² *Ibidem*, pp. 15—19.

³ *Ibidem*, p. 20.

și alții. Neplata la timp a bursei și insuficiența lor îi fac pe studenții vienezi, între care și Ioan Rațiu, să se adreseze mitropolitului Alexandru Sterca Suluțiu aflat în capitala imperiului, cerându-i mărirea acestora și achitarea lor la timp. Mitropolitul se adresează în acest scop Capitlului din Blaj, cerându-i să hotărască ridicarea bursei la cel puțin 200 de florini și să se achite celor în drept bursele restante pe mai multe luni⁴.

După apariția diplomei imperiale din 8/20 oct. 1860, prin care este reînființat principatul autonom al Transilvaniei, se abrogă vechea constituție și se promite o constituție nouă, liberală, întemeiată pe egalitatea deplină în fața legilor a tuturor locuitorilor săi⁵ și după ce-și ia cu competență toate titlurile juridice, Dr. Ioan Rațiu intră în viața politică.

În acele momente lupta românilor din principat intrase într-o fază nouă, al cărui obiectiv era recunoașterea naționalității române și a limbii sale, precum și a tuturor drepturilor ce decurgeau din această recunoaștere.

Ioan Rațiu este delegat în perioada iunie—decembrie 1861, la Viena, unde împreună cu Elie Măcelariu și Iacob Bologa și cu mitropolitul Al. Sterca Suluțiu intervine în repetate rânduri la curtea imperială și la celelalte organe centrale pentru convocarea dietei transilvănene, pentru sistarea abuzurilor ce se făceau în principat cu ocazia reorganizării administrației.

Împăratul aprobă dieta și remaniază guvernul Transilvaniei în care intră și un român, Ladislau Vasile Pop, ca viceguvernator⁶.

În urma cererii cancelarului noului guvern, ca cele două confesiuni românești: ortodoxă și greco-catolică să-i furnizeze o listă a românilor care pot fi încredințați cu funcții administrative și juridice în consiliul gubernial și în comitate, mitropolitul Șaguna, adresându-se mitropolitului Șuluțiu din Blaj, îi cere acestuia să apere cu fermitate interesele bisericilor naționale pentru ca dușmanii să nu-și atingă scopurile de dezbinare. El arată că a expediat prin Iacob Bologa, banii necesari deputatului Dr. Ioan Rațiu⁷.

În lista cu propuneri cerută de guvernul cei doi capi ai bisericilor românești trec o seamă de personalități politice, între care și Ioan Rațiu, alături de George Barițiu, Axente Sever, Elie Măcelariu și alții⁸.

În luna martie 1862, fiind invitat la o conferință a Comisiei naționale permanente ce urma să se țină la Sibiu, Dr. Ioan Rațiu îi scrie mitropolitului Al. Sterca Suluțiu din Blaj că nu este sigură participarea lui la conferință din cauza treburilor profesionale, fiind numit procuror de stat și avocat. În scrisoare se scuză că nu a răspuns mitropolitului în legătură cu problemele matrimoniale și își cere permisiunea să sfătuiască pe acesta să nu ceară părerea Cancelariei sau a Nuntialului papal din Roma, ci să lupte pentru autonomia bisericii românești⁹.

⁴ Filiala Arhivelor Statului jud. Alba, Depozitul Blaj, fond: Mitropolia greco-catolică Blaj, actele prezidiale, dos. 1/1850, fil. 11.

⁵ Acad. Andrei Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1972, p. 410.

⁶ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 37.

⁷ Loc cit., fond. fit., dos. 2/1861, fila 76.

⁸ Ibidem, filele 53—55.

⁹ Loc. cit., fond cit., dos. 7/1862, fila 1.

După cum se știe, la scurtă vreme după încheierea pactului dualist austro-ungar, conducătorii politici români au hotărât, în majoritate, să treacă la pasivitatea parlamentară.

În anul 1872, în preajma alegerilor parlamentare, încep să se manifeste și atitudini de trecere la „activism“, în mod deosebit sub influența mitropolitului din Sibiu, Șaguna.

Astfel, la 14 aprilie, Comitetul permanent al Clubului național al Țării Oltului (districtul Făgăraș) se adresează în scris fruntașilor politici din Transilvania, rugându-i să constituie peste tot cluburi naționale, care apoi să-și trimită delegați la o consfătuire în legătură cu atitudinea politică a românilor, în mod deosebit față de alegerile parlamentare viitoare¹⁰.

Același club convoacă la 5—6 mai 1872, în Sibiu, o adunare care se pronunță pentru participarea românilor la alegeri, pentru activitate parlamentară, pentru organizarea politică a românilor sub conducerea unui organ național central. În comitetul ales cu acest prilej a fost inclus și Dr. Ioan Rațiu¹¹.

Fruntașii adunării, dându-și seama că nu sînt în măsură să ia hotărîri la nivelul principatului hotărâsc convocarea unei conferințe naționale la Alba Iulia, în 6/18 iunie¹².

În această perioadă, fiind criticat aspru pentru defecțiunile legii electorale și pasivitatea românilor, președintele guvernului Lonyay, cere la 12 sau 13 iunie 1872, în Cluj, mitropolitul Ioan Vancea din Blaj, să-i convingă pe fruntașii politici români să ia parte la o întîlnire cu reprezentanții guvernului, în scopul împăcării între cele două națiuni. Mitropolitul anunță acest lucru lui George Barițiu, Elie Măcelariu, Dr. Ioan Rațiu, Iacob Bologa și mitropolitul Șaguna, chemîndu-i la o consfătuire preliminară în Alba Iulia sau Blaj, pe 1 iulie¹³.

Dr. Ioan Rațiu răspunde mitropolitului la 20 iunie din Turda arătîndu-i că mai mulți fruntași intelectuali s-au înțeles în 15 iunie la Alba Iulia să convoce o conferință națională, în același oraș, pe data de 27 iunie, cu scopul de a se stabili o atitudine unică în alegerile parlamentare. În scrisoare Rațiu se arată bucuros pentru ivirea posibilității ca fruntașii români să trateze cu guvernul și propune ca aceștia să se întîlnească la Alba Iulia în ziua de 20 iunie, cu o zi înaintea deschiderii conferinței naționale pentru a hotărî ce să pretindă guvernului și, în același timp, pentru a putea orienta ordinea de zi și conținutul discuțiilor conferinței naționale¹⁴.

La 26 iunie mitropolitul Vancea emite o nouă corespondență de convocare, astfel că pînă la urmă, întîlnirea fruntașilor români are loc la Blaj, între 29 iunie și 3 iulie 1872, fiind prezenți mitropolitul Ioan Vancea, George Barițiu, Elie Măcelariu și Dr. Ioan Rațiu. Mitropolitul Șaguna era bolnav, iar Iacob Bologa a telegrafiat că nu poate participa¹⁵.

În cadrul consfătuirii a fost elaborat un document amplu care cuprindea condițiile în care poporul român concepea să se integreze în viața politică, socială, economică și culturală a țării. Plecînd de la existența

¹⁰ Ibidem, dos. 19/1872, fila 9.

¹¹ Ibidem, f. 12.

¹² Ibidem, f. 22.

¹³ Loc. cit., fond. cit., dos. 20/1872, f. 1—4, 13—14, 17.

¹⁴ Ibidem, f. 6.

¹⁵ Ibidem, f. 1—30, 63.

înțelegerii dualiste de la 1867, documentul cere recunoașterea individualității naționale a poporului român din Transilvania, recunoașterea oficială a limbii sale, precum și o seamă întreagă de drepturi politice, culturale etc.¹⁶.

Acest document a fost expediat prin poștă la 9 iulie 1872 președintelui guvernului, contele Lonyay¹⁷.

La 29 iulie 1872 mitropolitul Vancea se adresează din nou în scris lui Rațiu, precum și lui Barițiu și Elie Măcelariu, comunicându-le că Șaguna i-a trimis pentru subscriere un apel către reprezentanții poporului român, pe ziua de 20 august, după alegerile parlamentare, pentru a stabili dorințele și principiile politice naționale.

El arată celor trei frunțași politici că a refuzat semnarea apelului și că a comunicat lui Șaguna că încă nu a sosit timpul convocării adunării naționale, întrucât guvernul nu a răspuns la documentul de împăcare, trimis acestuia la 9 iulie¹⁸.

Căderea de la putere a guvernului prezidat de Lonyay și mai apoi în 1875, formarea guvernului condus de contele Tisza Kálmán a înlăturat posibilitatea împăcării dintre cele două națiuni.

În anul 1874, George Tăbăcariu, funcționar de stat, revoltat de abuzurile și nedreptățile comise de nobilime și de aparatul de stat aservit acesteia față de populația românească, scrie un articol vehement împotriva nobilului Apor, care îl publică în *Gazeta Transilvaniei*. Pentru a se feri de un eventual proces de calomnie prin presă, el cere redactorului Iacob Mureșanu să nu-i dezvăluie identitatea, iar pretutindeni unde a vorbit despre articol, presupunea că ar fi fost opera lui Ioan Rațiu¹⁹.

Aceasta ilustrează faptul că Rațiu era nu numai recunoscut fruntaș politic, dar i se recunoștea și intransigența.

Cu câteva zile înainte de adunarea generală a Astrei, prevăzută pentru 7 august 1872 în Blaj, adunare care trebuia să aleagă comitetul de conducere, mai precis la 30 iulie 1872, protopopul greco-catolic Ioan Rusu din Sibiu adresează o scrisoare președintelui Despărțământului Astra din Blaj, prin care îi cere să organizeze alegerea unui număr suficient de bărbați greco-catolici în comitet. În acest scop el propune o listă de 12 persoane, între care și Dr. Ioan Rațiu, alături de Barițiu, Sterca Suluțiu și alții²⁰.

Pentru activitatea politică a Dr. Ioan Rațiu este deosebit de semnificativ faptul că în 1892 a fost ales președinte al Partidului Național Român, funcție pe care a deținut-o până la moarte.

În această perioadă s-a desfășurat vestita acțiune memorandistă al cărei erou principal a fost președintele Partidului Național Român, acțiune care a reliefat puternic personalitatea și activitatea sa politică.

Știrile despre activitatea Dr. Ioan Rațiu se înmulțesc în arhivele blăjene odată cu mișcarea memorandistă.

În cronica scrisă de mitropolitul Victor Mihalyi, păstrată la Arhivele Statului din Blaj, acesta arată atitudinea cercurilor conducătoare maghiare față de condamnații din procesul memorandumului, pe care îi considerau vinovați de tulburările din Transilvania.

¹⁶ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 47.

¹⁷ Loc. cit., fond cit., dos. 20/1872, f. 63.

¹⁸ Ibidem, f. 63.

¹⁹ Ibidem, dos. 64/1900, f. 3.

²⁰ Loc. cit., fond. Despărțământul Astra Blaj, dos. 1/1874—1894, f. 148.

Astfel, în ziua de 17 decembrie 1894, fiind la Viena, mitropolitul Mihalyi a fost primit de contele Iuliu Andrassy, ministru maghiar pe lângă curtea imperială, care vorbind de Dr. Ioan Rațiu îl consideră vinovat, iar pedeapsa bine meritată. Referindu-se la situația politică din Transilvania, pe care o cunoștea bine, avînd un domeniu chiar lângă orașul Turda, contele Andrassy afirma atunci că Ungaria nu poate îndeplini dorințele românilor și că va combate și în viitor aspirațiile lor politice²¹.

Cu ocazia alegerii lui Mihalyi în funcția de mitropolit, Dr. Ioan Rațiu și Vasile Lucaci, aflați în închisoarea de la Seghedin, îi trimit acestuia o telegramă de felicitare în 4 decembrie 1894, la care mitropolitul răspunde în 6 decembrie, urînd celor doi martiri să suporte cu ușurință osînda²².

Cînd Mihalyi l-a informat pe contele Andrassy despre acest gest pe care îl considera „stil loial de gratitudine și patriotism” acesta a răspuns foarte semnificativ că „domnii aceia, loialitatea și patriotismul le înțeleg după modul lor”²³.

În 25 februarie 1895, Zina Suciu și Viorica Mihali aflîndu-se la Vacz unde erau închiși soții lor, se adresează printr-o scrisoare mitropolitului Mihalyi, căruia îi descriu situația grea a deținuților memorandiști și îi adresează rugămîntea de a interveni la curtea imperială pentru eliberarea lor²⁴.

Rugămîntea lor și a altora, precum și starea de spirit a populației românești din Transilvania îi determină pe capii bisericilor românești să se adreseze împăratului pentru eliberarea memorandiștilor.

Astfel, la 25 martie 1895, aflîndu-se la Budapesta, mitropolitul Victor Mihalyi și episcopii ortodocși Ioan Mențianu din Arad și Nicolae Popea din Caransebeș, înaintează un memoriu la Viena, în care, invocînd necesitatea de liniștire a poporului român și de menținere a păcii între naționalitățile imperiului, cer iertarea de restul pedepsei și eliberarea condamnaților din procesul Memorandumului, în frunte cu Dr. Ioan Rațiu²⁵.

Cronica lui Mihalyi, pe care am amintit-o mai înainte, relatează multe aspecte ale activității politice de masă declanșate de procesul Memorandumului și de condamnarea fruntașilor politici implicați în acest proces. Este arătată starea de revoltă și manifestările de solidaritate cu memorandiștii care a cuprins toată suflarea românească din Transilvania, sprijinirea acțiunii de către cei din România, cauzele grave care au determinat suferințele românilor din Transilvania, tendința de izolare de la conducerea luptei pentru drepturi naționale a capilor bisericilor, care la îndemnul cercurilor guvernante încercau să liniștească spiritele și să domolească mișcările protestatare ale credincioșilor lor²⁶.

Și alte documente ilustrează situația politică a acelei perioade. Astfel, la 27 aprilie 1895 Episcopia greco-catolică a Lugojului, trimite Mitropoliei

²¹ Loc. cit., fond. Mitropolia greco-catolică Blaj, registrul nr. 4712/1893—1906, f. 108—109.

²² Ibidem, dos. 17/1894—1895, f. 167—168, 198.

²³ Ibidem, registrul nr. 4712, f. 109.

²⁴ Ibidem, actele prezidențiale, dos. 24/1895, f. 1—5.

²⁵ Ibidem, dos. 27/1895, f. 3—4.

²⁶ Ibidem, registrul nr. 4712/1893—1906, f. 1—196.

din Blaj, ordinul confidențial al Ministerului de Culte și al Instrucțiunii Publice, din 18 aprilie, prin care acesta cerea organelor ecleziastice să ia măsuri pentru oprirea agitațiilor politice naționale ale românilor, care iau proporții tot mai mari. După cum rezultă din ordinul ministerial, tinerimii studioase îi erau împărțite manifeste prin care erau preamărite faptele condamnaților politici români²⁷.

La Blaj, absolvenții din anul școlar 1894/95 au fost anchetați de către reprezentanții guvernului, iar unii pedepsiți pentru faptul că pe tabloul de absolvire au scris lozinca „Venin vom bea, în foc ne vom scălda pentru idealul național”²⁸.

Toate aceste acțiuni au avut ca rezultat eliberarea memorandiștilor condamnați, la 16 septembrie 1895, așa cum rezultă din mențiunea făcută de însuși mitropolitul Mihalyi pe un document blăjan din 1895²⁹.

Odată ieșit din închisoare Dr. Ioan Rațiu își reia activitatea politică în fruntea Partidului Național Român. Din ziarul „Magyar Polgar” din 16 mai 1898, atașat unui alt document blăjan, aflăm că românii intenționau să aniverseze la Blaj 50 de ani de la revoluția din 1848, aniversare la care urmau să vină români din toate părțile țării. Fruntașii politici români, între care sînt citați Dr. Ioan Rațiu, Axente Sever, Ioan Micu Moldovan, au fost văzuți de mai multe ori ținînd convorbiri și adunări din jurul Blajului, la care au rostit discursuri politice³⁰.

La 1 iulie 1901 Dr. Ioan Rațiu îi scrie din Sibiu mitropolitului Mihalyi din Blaj, la rugămintea mitropolitului ortodox Mețianu, apreciind că ar fi bine să participe la 5 iulie la ședința din casa magnaților unde urma să se dezbată problema „incompatibilității și asupra propunerilor contelui Esterhazy”³¹.

Din anul următor, 1902, mai semnalăm o scrisoare a Dr. Ioan Rațiu, trimisă la 14 iulie mitropolitului din Blaj, în care explică situația împrumutului contractat de Vasile Lucaci la banca Albia din Sibiu și măsurile luate de direcțiunea băncii pentru a evita executarea silită a acestuia din considerente de ordin politic național³².

Ultimele documente cercetate de noi în arhivele blăjene se referă la decesul și înmormîntarea Dr. Ioan Rațiu.

Ajuns la vîrsta de 74 de ani, el a decedat în ziua de 4 decembrie 1902, fapt comunicat telegrafic mitropolitului din Blaj, atît de către soția defunctului, cit și de fruntașii politici din Sibiu.

Mitropolitul a fost rugat să se prezinte personal la înmormîntare și să permită ca predica să fie rostită de dr. Augustin Bunea.

Decesul lui Ioan Rațiu a fost comunicat în ședința consistorială a Mitropoliei din Blaj, ținută la 5 decembrie 1902³³.

---

²⁷ Ibidem, dos. 5/1895, f. 3.

²⁸ Ibidem, registrul nr. 4712/1893—1906, f. 142.

²⁹ Ibidem, actele prezidențiale, dos. 28/1895, f. 8.

³⁰ Ibidem, dos. 12/1898, f. 3.

³¹ Ibidem, actul nr. 35/1901, f. 1.

³² Ibidem, dos. 46/1896—1902, f. 87—88.

³³ Ibidem, actele prezidențiale nr. 101/1902, nr. 7001/1902, registrul nr. 102/1902, f. 4, dos. 7/1902, f. 2—3 și 6; actele consistoriului nr. 37/1902.

Știrea morții lui Dr. Ioan Rațiu a fost inserată și în necrologul familiei, precum și în cel redactat de către Comitetul Central al Partidului Național Român.

Acesta din urmă se încheie cu cuvintele „Memoria lui fie eternă și spiritul său pururea planeze asupra poporului român!”³⁴.

Idealurile pentru care a luptat Dr. Ioan Rațiu până la moarte aveau să se realizeze peste câțiva ani, mai precis la 1 decembrie 1918, la Alba Iulia, unde a fost proclamată unirea Transilvaniei cu România, într-un stat național unitar.

OCTAVIAN ROTAR

---

³⁴ Ibidem, dos. 4/1902, f. 9 și dos. 7/1902, f. 8.

ASPECTE ALE RELAȚIILOR POLITICE DINTRE ALEXANDRU ROMAN ȘI IOAN RAȚIU (1865—1896)

Ioan Rațiu și Alexandru Roman, personalități marcante în istoria mișcării naționale a românilor din Transilvania și Ungaria, au întreținut de-a lungul unei jumătăți de secol o prietenie strinsă și o corespondență vastă. Slujitori ai aceleiași cauze, amândoi s-au sprijinit, s-au consultat, s-au sfătuit, au colaborat. Alături de ei a stat George Barițiu, pe care l-au considerat drept autoritate necontestată, cu care vor căuta să se pună de acord în cele mai numeroase probleme și acțiuni politice.

Al. Roman, și-a desfășurat activitatea la Budapesta, ca profesor la catedra de limba română a Universității, redactor al ziarelor „Concordia” și „Federațiunea” și ca deputat al cercului Ceica din Bihor. O intensă activitate culturală a desfășurat Roman în calitate sa de membru fondator al Academiei Române, până la sfârșitul vieții sale (1897).

Personalitatea lui Ioan Rațiu este mult mai cunoscută, ascensiunea sa până la președinția partidului național a fost tratată în numeroase studii și într-o vastă lucrare monografică semnată de I. Georgescu. Foarte puțin cunoscute sînt însă relațiile dintre acești doi oameni politici, relații de o nebanuită importanță, datorită faptului că ele proiectează o lumină nouă asupra relațiilor curcilor politice din Transilvania cu cercurile politice românești din Ungaria. Așadar, pe cît ne va permite materialul, vom căuta să precizăm amploarea acestor relații precum și valoarea lor în contextul mișcării naționale românești.

În cele mai de timpurii știri (1865—1866), provenite din corespondența consultată, reiese că Al. Roman a pus ziarul „Concordia” la dispoziția grupării Barițiu—Rațiu pentru ca aceasta să-și poată exprima poziția în problemele politice în condiții de mai mare libertate, știut fiind că legea presei era mai blindă în Ungaria decît în Transilvania.

Anul 1868 este deosebit de bogat în contacte Roman—Rațiu. Al. Roman redacta un nou ziar, mai combativ decît „Concordia”, intitulat „Federațiunea” (apărea tot la Budapesta) pe care îl angajează și mai puternic față de problemele Ardealului. Astfel, Roman publică numeroase articole îndreptate împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Multe dintre ele la sugestia lui I. Rațiu¹.

Printre altele, publică acum textul „Memoriul românilor transilvăneni din 30 dec. 1866 către împărat”, precum și semnăturile celor 1493 de aderenți ai memoriului. Al. Roman publică și Pronunțamentul de la Blaj (din 2/15 mai 1868) și cum reiese dintr-o scrisoare mai tirzie a lui Rațiu către Roman, cei doi, împreună au consultat în Pesta planul de a face un

---

¹ B.A.R.S.R. Ms. rom. 1001, f. 36—37. Pesta 23 apr. 1868. Al. Roman către G. Barițiu.

„pronunciament”². Știrea aduce o importantă contribuție la elucidarea genezei acestui important act politic. Poziția lui Al. Roman se identifică și de această dată cu a lui I. Rațiu care dorea să ducă procesul intentat semnatărilor Pronunciamentului, pînă la „porțile pușcării”³. În legătură cu temerara dorință a lui Rațiu, Roman cerea în ziarul său, pe cînd rezultatul procesului nu era încă cunoscut, ca sentința care se va rosti, presupusă aspră, să fie extinsă și asupra celor 1493 de semnatari ai memoriului din 30 dec. 1866, deoarece ei cereau exact același lucru ca și ceea ce revendica Pronunciamentul⁴. Și în ceea ce privește alegerile de deputați din Transilvania, Rațiu și Roman sînt pe aceeași poziție. Între colaborările lui Rațiu la „Federațiunea” este și un articol-manifest, intitulat „Din cîmpia Transilvaniei”⁵ semnat „Onu”, în care autorul cheamă cu vehemență ca sub nici un motiv românii să nu se apropie de urnele de vot, care-i despoaie de drepturi. Combate uniunea și arată că legea naționalităților nu-i mulțumește pe români. Roman îl susține pe Rațiu în coloanele ziarului său cu ocazia conferinței de la Miercurea din 7—8 martie 1869. I. Rațiu sintetiza lucrările acesteia tot într-un articol publicat în „Federațiunea”, prin formula „Activitatea în dieta de la Pesta, este moarte pentru români”⁶. Un moment de impresionantă solidaritate a celor doi fruntași a fost acela cînd Al. Roman fiind în procesuat și condamnat la 1 an închisoare și amendă, I. Rațiu va face tot ce-i va sta în putință pentru a-l ajuta. Încă de pe cînd Roman era în pericol de a fi condamnat, trecîndu-se peste imunitatea sa parlamentară, Rațiu îi scria lui Barițiu: „După Roman umblă să-i ordoneze sentință și apoi să-l închiză, el stă ascuns ca să nu-l prindă pînă se va deschide dieta și-și va exopera grația de sus”⁷. Grațierea nu i-a fost acordată „de sus” așa după cum spera, astfel încît Roman și-a plătit îndrăzneala de a fi militat împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria precum și datorită susținerii Pronunciamentului, ceea ce era cam același lucru, cu un an de închisoare, și o amendă considerabilă. Se începe imediat colectarea de fonduri pentru a salva ziarul din a cărui cauțiune s-a reținut amenda, și s-au intensificat intervențiile în favoarea sa. În legătură cu această mișcare ce prinse o nebănuită amploare, I. Rațiu îi scrie lui G. Barițiu: „Așa ored că Dv. ați deschis colecte ca să-l ajutați, [pe Al. Roman — n.n.] la plățirea gloabei [amenzii, n.n.] de 500 fl. Pe la noi încă se adună bani”⁸.

Situația lui Roman a fost luată în discuție și de întrunirea confidențială a fruntașilor ardeleni care a avut loc la Turda în 24 ianuarie 1870, cu ocazia sărbătoririi lui I. Rațiu și condusă de I. Măcelariu. La punctul 5 al hotărîrilor luate de participanții la întrunire se spunea următoarele: „de-

² Ibidem, fond Al. Roman, nr. 110. 559. I. Rațiu către Al. Roman, Sibiu, 18/2, 1894.

³ K. Hitchins, *Românii din Transilvania și compromisul dualist (1865—1869)*, în *Studii*, 1968, 21, nr. 2, p. 307.

⁴ *Federațiunea*, I, nr. 126 din 27 aug./8 sept. 1868, p. 495.
In loc de articol de fond.

⁵ Ibidem, II, nr. 8 din 17/29 ian. 1869, p. 31.

⁶ Ibidem, II, nr. 27 din 14/4 mart. 1869, p. 107.

⁷ K. Hitchins, L. Maior, *Correspondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)*, Cluj, 1970, p. 202. Pesta 22 apr. 1869.

⁸ Ibidem, loc. cit.

putațiunea așterne petițiuni de grație în cazul lui Al. Roman, redactorul ziarului *Federațiunea*⁹.

Participanții la întrunirea din Turda trimit și o telegramă de încurajare luptătorului aruncat deja la închisoare¹⁰. Pe lângă această dovadă de solidaritate și considerație din partea frunțașilor români, numeroase „plenipotențe” semnate de oameni simpli, în majoritate țărani din întreaga Transilvanie și din părțile ungurene, cer lui I. Măcelariu, I. Rațiu și altora, ca pe lângă apărarea intereselor naționale să lupte și pentru obținerea grațierii lui Alexandru Roman¹¹. În 28 ianuarie 1870, Roman răspunde din închisoare la telegrama colectivă din 24 februarie, mulțumind pentru încurajări. Conținutul scrisorii întemnițatului ne este rezumat de Rațiu în epistola sa din 1 februarie 1870 către Ilie Măcelariu. Situația materială a „Federațiunii” era grea; avea un deficit de vreo 900 fl. la care se adăugau și 240 fl. amendă pentru I. Poruțiu, locțiitorul lui Roman la redacția ziarului. Totalul se ridica deci la 1140 fl. Pledind călduros cauza lui Roman, Rațiu îi atrăgea atenția lui Măcelariu: „... în fine, considerind noi că el propriu zis pentru cauza noastră suferă, trebuie să alergăm din toate părțile spre ajutorarea lui: Așa cred că vreo 12 sute florini pentru o națiune întreagă sînt 10—12 picături de apă”¹².

În scopul de a-l ajuta direct pe Roman cu bani, Rațiu a scris unor frunțași de la Dej, Aiud, Reghin, și-l roagă pe Măcelariu să procedeze la fel, scriind la Brașov, Făgăraș, Deva, Miercurea, Sebeș precum și în alte părți. Sarcina principală pe care Rațiu îl roagă să și-o asume va fi „adunarea paralelor pentru fondul nostru și pentru Roman”. Este demn de remarcat că pe lângă telegrama de încurajare, acțiunea de colectare a banilor pentru „Federațiunea”, I. Rațiu îi face și o vizită lui Roman în timpul detențiunii acestuia la Vaț¹³.

Un alt moment de amplă rezonanță, în care cei doi frunțași naționali s-au întâlnit iarăși pe aceeași poziție colaborînd, a fost acțiunea de ajutorare a victimelor din Tofalu. Țăranii acestei localități, au fost în întregime deposedați de pămînturile și casele lor de către baronul Apor Károly și aruncați în mijlocul drumului [în accepțiunea proprie a cuvîntului]. Avocatul acestor nedreptățiți era dr. Ioan Rațiu¹⁴. El publică în „Federațiunea” o telegramă de la Tg. Mureș în care anunță revoltătorul eveniment¹⁵. Roman continuă să sprijine acțiunea condusă de Rațiu punîndu-i la dispoziție coloanele ziarului „Federațiunea”. Astfel apar: „În cauza Tofălenilor”¹⁶ și „Deposessionarii din Tofalu și legile patriei”¹⁷ articole de

⁹ *Federațiunea*, III, nr. 12 din 17/5 febr. 1870, p. 44 *Românii se mișcă în Transilvania*.

¹⁰ B.A.R.S.R., Corespondența Al. Roman, nr. 110.751, Turda 24 ian. 1870, Al. Roman, Vaț, *Et facere et poti fortior romanorum est*. Primește simpatiile noastre frățești. Măcelariu, dr. Rațiu, Manu, dr. Tincu, Densușianu, Gaetanu, Moldovanu.

¹¹ *Ibidem*, Arhiva Al. Roman, IV, Acte nr. 57, 58, 59; 63, 64, 68 etc.

¹² *Ibidem*, fond Corespondență nr. 75.909. I. Rațiu—I. Măcelariu [Turda] 1/2, 1870.

¹³ *Ibidem*, fond Al. Roman, nr. 110.559. I. Rațiu către Al. Roman, Sibiu 18/2, 1894.

¹⁴ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Cluj, 1973, p. 299.

¹⁵ *Federațiunea*, II, nr. 112 din 13/1 oct. 1869, p. 445.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 113 din 15/3 oct. 1869, p. 449—450.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 116 din 22/0 oct. 1869, p. 462—463.

critică ascuțită la adresa neomenosului baron și a regimului dualist. În primul, Rațiu expune situația tragică în care au ajuns acești țărani români, iar în cel de-al doilea, tratează situația din punct de vedere juridic, demonstrând nedreptatea legii și a guvernului care menține în vigoare o astfel de lege. Rațiu împarte personal țăranilor deposezați banii veniți din România pentru aceștia, iar redacția „Federațiunii” deschide și ea o colectă pentru țăranii tofăleni.

Întîlnirile lui I. Rațiu cu Al. Roman precum și trimiterea de material spre publicare la „Federațiunea” de către cel din urmă, continuă și în cursul anului 1871 după ce Roman ieșise din închisoare¹⁸. Mai tîrziu, în timpul războiului de independență al României, soția lui Rațiu, Emilia, apelează la Al. Roman în calitatea acestuia de deputat, pentru a-i obține autorizația necesară organizării unei loterii ale cărei ciștiguri să servească la ajutorarea orfanilor de război. Cu multă greutate, pînă în cele din urmă, a reușit să obțină autorizația solicitată: „Vedeți prea stimată doamnă, — scria Roman — cit de anevoie se poate storce cîte o mică favoare de la turcii noștri, cu toate că le-am spus că ajutorul se dă nu numai la orfanii români, ci și turcilor, și că asemenea cereri nu se refuză”¹⁹.

Din 1881 datează o scrisoare care atestă încă odată autoritatea de care se bucura Al. Roman chiar și în cercurile diriguitoare de la Budapesta, autoritate și influență pe care o folsea pentru obținerea unor mai mărunte sau mai însemnate drepturi, de multe ori refuzate altora. În cuprinsul acestei scrisori I. Rațiu îi face și o caracterizare măgulitoare: „Eu știu foarte bine că tu, și singur tu, ești în stare astăzi a storce cîte ceva de la tiranii neamului românesc, știu și aceea că nu ești lăudăros dar te laudă faptele”²⁰.

Deși un hiatus serios de mai bine de un deceniu se ivește în materialul care ne-a stat la dispoziție, trebuie totuși să semnalăm că legăturile nu au fost întrerupte. Acest fapt reiese clar din conținutul scrisorilor de mai tîrziu. Datele de care dispunem în continuare sînt în legătură cu Memorandul și cu procesul său. Din ele reiese atît poziția lui Roman față de acest moment crucial al istoriei noastre, cît și unele aspecte necunoscute ale gîndurilor și acțiunilor lui I. Rațiu, în legătură cu același eveniment.

Credem că tot în cadrul acestui articol este cazul să semnalăm și scrisoarea lui I. Rațiu către G. Barițiu, necunoscută pînă în prezent din pricina catalogării ei greșite la Biblioteca Academiei Române²¹, și în al cărei cuprins se află exprimat presentimentul a ceea ce s-a întîmplat mai tîrziu din cauza disensiunilor între partidele din România, disensiuni care au influențat negativ lupta națională a românilor din Transilvania. Tot în această scrisoare Rațiu își exprimă admirația față de liberali în frunte cu Brătianu, iar într-o altă ordine de idei, își manifestă simpatia și res-

¹⁸ K. Hitchens, L. Maior, *op. cit.* p. 209, Turda, 19 VI 1871.

¹⁹ I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902) 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, p. 152—153.

²⁰ B.A.R.S.R., fond Al. Roman, nr. 110 711. Semnată „Onu”, Arad, 9 martie 1882, Al. Roman notează pe marginea scrisorii că a răspuns în 10 martie 1882.

²¹ I. Bianu, G. Nicolaisa, *Catalogul manuscrisurilor românești*, t. III, Craiova, 1931, p. 252. Documentul din Turda 18/2, 1889 apare greșit semnalat.

pectul său față de lupta tenace a maghiarilor împotriva dominației austriece²².

O foarte interesantă scrisoare a lui I. Rațiu din Sibiu datată 18 febr. 1894²³ constituie răspunsul la o corespondență anterioară a lui Roman de pe la finele anului 1893. În scrisoarea menționată Roman îl numise pe Rațiu în glumă „instigator bătrîn” și „tulburător de țară”. Răspunsul lui Rațiu la aceste învinuiri amicale este demn de interes deoarece el atestă marea influență pe care Al. Roman a exercitat-o în trecut asupra formării sale politice, și nu numai a sa, deoarece în calitate de profesor la Universitatea din Budapesta, el a educat elemente de o deosebită valoare din generația înfăptuitorilor unității naționale.

Iată răspunsul lui Rațiu: „... dacă aș fi cum zici tu: „buitogátó și ország háborító” — atunci trebuie să ști că acestea nepatriotice însușiri de la tine le-am învățat”, arătînd în continuare că de fapt Roman a început „instigările”, cu ziarul său „Federațiunea”²⁴.

În aceeași ordine de idei este grăitor faptul că și Vasile Lucaciu se considera discipol al lui Al. Roman, lucru pe care i l-a declarat acestuia încă prin 1891. Referindu-se la aceasta, Roman îi scria lui Lucaciu următoarele: „Adu-ți aminte de ceea ce zisesesi odată sunt acum cinci ani în locuința mea de la Ullői út, că dv. „sunteți învățăceii mei” adevă generațiunea din care faci parte”²⁵.

În scrisoarea din 1894 I. Rațiu îi mărturisea lui Roman că i-ar părea rău dacă n-ar avea loc desfășurarea procesului Memorandului, relevînd importanța sa istorică pentru mișcarea națională pe care ar avea-o cu toate că pe atunci încă mai credea că amenințarea cu procesul nu era decît o „comedie”. Pînă la urmă Rațiu a recunoscut totuși existența pericolului de a face un an-doi de închisoare. În final, îl roagă pe Roman să-i întoarcă vizita la închisoarea din Seghedin în cazul că va fi condamnat, așa cum și el l-a vizitat în închisoarea din Vaț în 1870, rugăminte pe care Roman a și îndeplinit-o așa după cum atestă I. Georgescu, biograful lui I. Rațiu²⁶.

Despre scrisoarea din 22 mai 1894 nu avem decît o însemnare răzleață asupra conținutului ei. Iată ce nota de acum bătrînul fruntaș național Al. Roman, pe o hîrtie izolată depistată de noi în fondul arhivei sale: „În 22 mai 1894 cînd curgea procesul Memorandumului scrisii lui dr. I. Rațiu etc. ca să nu se servească de apucături advocațiale ci dechiarînd că nu se apără, să facă o dechirațiune turcilor [claselor dominante maghiare —

---

²² B.A.R.S.R., Mss. rom. 1012 f. 190—191. I. Rațiu către G. Barițiu, Turda 18/2, 1889: „În România se vede că Plevna internă n-a fost cucerită, majoritatea parlamentară de acolo să samene oare cu a noastră de aici? Marele bărbat de stat și patriotul probat abea a scăpat deocamdată de persecuțiunile inimicilor cu un singur vot! doamne ce durere trebuie că simte inima lui! În loc de recunoștință că și-a sacrificat toată viața pentru binele și prosperitatea României astăzi să vadă un parlament aproape cu majoritate dînd năvală asupra lui!!

Se poate că noi, cari areorei trecem Carpații, nu cunoaștem pe deplin relațiile de a olo dar oricîte greșeli vor fi avut amicii lui Brătianu, el a fost totdeauna considerat ca o vergură, în ceea ce privește onoarea, caracterul și sfințenia averii și a intereselor statului. Noi pe aici tare ne-am indignat de ceea ce se întîmplă în România. Ura și vrăjmășia dintre partide bun sfîrșit nu pot avea”.

²³ Ibidem, fond Al. Roman, nr. 110.559. Vezi anexa.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Muzeul de istorie Alba-Iulia, nr. 5.101. Al. Roman către V. Lucaciu, Budapesta, 21 ian. 1896.

²⁶ *op. cit.*, p. 95.

n.n.] și Europei. Asia au și urmat²⁷. Într-o notă similară, consemna următoarele „în 31 mai 1894 întreb la Rațiu primit-a scrisoarea din 22/V st.v. că ajunse în miini străine, Rațiu răspunse că au primit²⁸”.

Un alt valoros document de data aceasta publicat, însă fără semnături, este scrisoarea datată 23 ian. n. 1896 apărut în coloanele „Tribunei”²⁹. Iată ce scria Al. Roman lui Iacob Mureșianu cu privire la scrisoarea de mai sus: „văzînd că cuprinsul scrisorii mele îi vine bine la socoteală, [lui I. Rațiu — n.n.] făcu indiscrețiunea de publică scrisoarea mea aproape întreagă, nu-mi puse numele dar portretul meu era în introducerea epistolei ce au publicat-o³⁰”.

Rezultatul publicării acestei scrisori a fost că atunci cînd Roman s-a dus la sesiunea Academiei în București, D. A. Sturza și oamenii săi i-au arătat toată nemulțumirea lor. Este într-adevăr o scrisoare importantă deoarece conține date noi asupra crizei de la „Tribuna” și mai ales asupra unui aspect deosebit în ceea ce privește slăbirea partidului național în această perioadă. Amestecul extern în mișcarea națională din Transilvania venea din două flancuri, unul din partea guvernului Bánffy, și celălalt din partea lui D. A. Sturza conducătorul partidului liberal din România³¹. Scrisoarea este o mărturie a unui bun observator, că în Transilvania imixtiunea lui D. A. Sturza a făcut un mare rău mișcării naționale. Rolul lui Bánffy a fost astfel ușurat, rămînîndu-i doar să profite de situația creată, pentru a prezenta în străinătate lupta naționalităților drept opera cîtorva agitatori și nu a maselor populare, a popoarelor asuprite³².

Dar Roman cerea lui Rațiu și lui Lucaci să-și păstreze independența față de partidele din România: „... păstrîndu-ne demnitatea, vom susținea lupta după cum ne dictează situațiunea noastră” spunea el arătînd că ardelenii nu se vor transforma în „scară” pentru a ajunge la putere unul sau altul din boierii din România, și nici marionete nu vor să fie, conținînd astfel: „De mult mă ocup de ideea emancipării noastre de influența directă de dinafară, și acum mai mult ca altă dată, ca să nu atîrnăm de caprițiile unui sau altui ambițios, sau chiar vanitos...”³³.

Emanciparea de sub influența partidelor politice din România punea o problemă concretă — fondurile bănești ale partidului. A. C. Popovici referindu-se la acestea spunea într-o scrisoare: „Bani trebuiesc pentru fiecare pas pe care vrei să-l faci într-o politică de agitație, asta o știm cu toții...”³⁴. Lumea din România nu înțelege că ardelenii nu se pot mișca pentru că nu au bani³⁴. Ori tocmai această problemă a înțeles-o și a încercat s-o rezolve Al. Roman încă la conferința de întemeiere a partidului național român pe cînd făcea parte din comisia de treizeci. Iată ce-i amintea lui Rațiu în această privință: „Știi bine că la 1881 propusesem în

²⁷ B.A.R.S.R. Arh. Al. Roman, IV. Varia 2. Însemnare izolată.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Tribuna*, XIII, nr. 10 din 14/26 ian. 1896, p. 37—38.

³⁰ Ax. Banciu, *Din corespondența lui Alexandru Roman, în Țara Birsei*, X, nr. 4—6, 1938, p. 424. Anul scrisorii este greșit indicat de Ax. Banciu ca fiind 1894.

³¹ Liviu Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895—1898*, în *AIAC*, XIII, 1970, p. 238—239.

³² L. Botezan, *op. cit.* p. 241.

³³ *Tribuna*, loc. cit.

³⁴ Biblioteca ASTRA Sibiu, fond dr. I. Rațiu cutia depeșe A. C. Popovici către I. Rațiu, București, 3/15 nov. 1896 cf. L. Botezan *op. cit.*, p. 239.

conferința de la Sibiu, „să ne creăm fonduri“ pentru acțiunea noastră politică...³⁵.

Roman vrea foarte serios să lucreze pentru aplanarea conflictului din sânul partidului național și își ia angajamentul în acest sens: „Dacă sănătatea-mi va permite voi merge la sesiunea Acad[emiei] Rom[âne] la București și atunci voi stărui a se sista nefastele porniri, — de nu, apoi voi face totul pentru a le împiedica aici la noi, aceasta este de dorința mea, până ce voi mai răsufla³⁶. Luna următoare merge la București și acționează în consecință. Rezultatul a fost așa după cum arătam mai sus, nemulțumirea lui Sturza și a oamenilor săi.

În prealabil va avea și o convorbire cu Rațiu, pe care îl rugase să nu declanșeze o campanie deschisă împotriva lui Sturza ajungându-i acestuia cea din România, lucru pe care i-l cere și lui Iacob Mureșianu, scriindu-i: „să mai așteptăm, ca să vedem, doară, doară...³⁷.

Presiunile lui Sturza asupra lui I. Rațiu erau mari. Încă din 1894 când Barbu Delavrancea în calitate de trimis a lui Sturza îi cerea lui Rațiu să mute în România centrul activității partidului și să nu se supună sentinței în procesul Memorandului. Rațiu a răspuns demn că nu va părăsi poporul Transilvaniei³⁸.

Mai târziu, în 1896, imixtiunile nu încetează: amintind despre convorbirea sa cu Rațiu, Roman nota: „De la Copșa pînă la Brașeu am călătorit împreună cu dr. R[ățiu] — n.n.] care venea pentru a se întîlni acolo cu dl. Periet[eanu] Buz[ău], trimis din partea d-lui V. A. Ure[chea] în înțelegere cu dl. St[urza] ca să înduplece pre dr. Rațiu a schimba direcțiunea apucată etc. Am înțeles aici [București — n.n.] că nu s-a plecat. Mă temeam că va face transacțiune³⁹. Roman îl încurajase pe Rațiu și în epistola din 23 ian. 1896, cînd îl asigura că: „Marea majoritate a românilor, inteligență și popor, te vor sprijini, aprobînd purcederea ta“, și încheie cerindu-i: „nu ceda nici un pas⁴⁰. Refuzînd o imixtiune de genul celei a lui D. A. Sturza, Al. Roman pretindea totuși ajutor fraților de dincolo formulînd clar și răspicat acest lucru: „De la frații lui liberi, cei subjugăți — *nu cer milă ci pretind* ajutor moral și material și datori sînt a le da, pentru că luptă în neajunsuri pentru cauza eminente comună tuturor românilor, și de la succesul acestei lupte depinde chiar și existența statului românesc⁴¹.

Desigur relațiile politice reale dintre cei doi fruntași naționali au fost mult mai adînci, mai complexe și mai întinse. Noi am fixat doar unele repere legate și ele de momente politice mai însemnate, dar care ne-au permis să aducem completări și chiar date noi privind evenimentele respective încercînd să facem să se înțeleagă mai bine ceea ce au însemnat aceste relații pentru mișcarea de eliberare națională a românilor din

³⁵ *Tribuna*, loc. cit.

³⁶ Muzeul de istorie Alba Iulia, nr. 5101. Al. Roman către Lucaciu, Budapesta, 21 ian. 1896.

³⁷ Ax. Banciu, *op. cit.*, p. 426. Scrisoarea lui Al. Roman către I. Mureșianu, București, 22 febr. 1896 st. v.

³⁸ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 194—195.

³⁹ Ax. Banciu, *op. cit.*, p. 426, București, 22 febr. 1896, st.v.

⁴⁰ *Tribuna*, loc. cit.

⁴¹ *Ibidem*.

Transilvania. În afară de aceasta, conturînd amploarea relațiilor politice dintre Al. Roman și I. Rațiu, două spirite elevate, două caractere oțelite, am relevat și faptul că legăturile lor epistolare denotă existența unui adevărat releu de comunicare și consultare între cercurile politice românești din Transilvania cu cercurile similare din Ungaria.

Din toate datele pe care le-am prezentat putem conchide, fără putință de tăgadă, că obiectivele luptei politice ale românilor din Transilvania și ale celor din Ungaria, erau identice, urmărind realizarea unității naționale și a progresului social.

G. NEAMȚU

Frate Sandule!

De multe ori mi-a făcut voie bună scrisoarea ta de la finea anului trecut. Dar toate-s bune și frumoase, una însă nu-ți pot ierta, adică, să mă faci tu pe mine, „vén bujtogató¹ și ország háborító²“, nu, căci mai întâi de toate nu sint „vén“, apoi dacă aș fi cum zici tu: „bujtogató și ország háborító“ — atunci trebe să știi că acestea nepatriotice însușiri de la tine le-am învățat.

Sau nu tu ai început bujtogató-șurile cu „Federațiunea ta“? Nu laolaltă am consultat în Pesta planul de a face un „pronunciament“, nu tu ai fost acela care l-ai publicat în Federa-csúnya ta? Hanem meg is adtad az árát Vácza³.

Io eram un „jó hazafi“⁴ și voi m-ați sticat „hanem ezért meg lakozól te még“⁵.

Mult am ris de cioroboru politic ce l-ai avut cu Cosma*! Ai pățit-o cu ginere-său**! Abia apuc să ne întilnim ca să-mi povestești dincursul tău ce l-ai avut cu el. Io presupun că acest discurs se refereste la „bujtogată-șurile“ mele cu ministrul vostru (Hieronymi)*** Nyimu căruia i-am spus buchile românești „a hogy illik“⁶. Dar s-a și supărat pe noi și îndată s-a înțeles cu (Szilágyi)**** Vigyorgó⁷ a pus în mișcare pe toți procurorii Ardealului, carii cu mare grabă ne-au poftit pe toți 28 „bujtagatai“ înaintea „vérbiróságului“⁸ din Cluj.

Frumoasă priveliște!

Ni-ar părea foarte rău, dacă nu s-ar face, respective nu s-ar ținea pertraptarea memorandumului. Aceasta ar da, cel puțin pe 3 ani de zile „bujtogatășurilor“ românești nutremint deajuns spre a ajunge un scop cu mult mai mare decît e acela al „Vigyorgó“-iștilor, de a ne pune la răcoare pe un an, doi de zile!

Io cred ca și tine că totul e o comedie, înscenată cu scop de a ne ține încurcați cu congresul naționalităților cel puțin pînă după pertraptarea proiectelor bisericesti.

Dar nu-și vor ajunge scopul nici cu congresul, nici cu legile bisericești.

Io sperez să ne vedem în luna viitoare spre bucuria Nyimiștilor și a Vigyorgóiștilor, dacă cumva aceștia pe atunci vor fi mai avînd poftă de bucurie și nu vor fi intrat demult în tabăra malcontenților carii nu prea au cauză de a se bucura.

Orice va fi, și cum va fi, pace cu ei vom face, cum zici tu, în ziua lui „Sohán“.

Primește o strîngere de mină frățească „egy bujtogató társad“ — tól⁹.

Onu

[P.S.] De la tine aștept două lucruri: să-mi mai scri din cînd în cînd și dacă voi ajunge la Szegedin, să mă cercetezi, precum te-am cercetat și eu în Vác.

¹ Instigator bătrîn.

² Tulburător de țară.

³ Dar ai și plătit tu la Vaț.

⁴ Bun patriot.

⁵ Dar pentru asta o să-ți primești tu răsplata.

⁶ Cum se cuvine.

⁷ Rinjitor.

⁸ Tribunal de sînge.

⁹ De la confratele tău instigator.

* Alex. Cosma, prim-procuror de stat (din fam. rom. dar renegat) [nota lui Al. Roman].

** Ieszenszki, procurorul de la Cluj [n. Al. Roman].

*** Nota lui Al. Roman.

**** Ibidem.

SITUAȚIA ȚĂRĂNIMII DIN COMITATUL TURDA-ARIEȘ ȘI LUPTA EI PENTRU ELIBERAREA SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ ÎN PERIOADA 1850—1918

A. Situația țărănimii între 1850—1914

Fostul județ Turda, care a existat între cele două războaie mondiale și în primii ani postbelici pînă în 1948, a apărut în urma reformei administrative din 1876. El a luat naștere prin unificarea părții vestice a comitatului medieval Turda cu micul scaun Arieș. De aceea, pînă la unirea Transilvaniei cu România a purtat denumirea de comitatul Turda-Arieș¹.

Comitatul Turda-Arieș a avut pînă în 1918 o suprafață de 3797 km² sau 612.632 iugăre. El era o imbinare între regiunea muntoasă a Țării Moților și zona de șes ori cu dealuri domoale din partea lui estică. Relieful variat a făcut ca din suprafața de mai sus numai 198.563 iugăre să fie cultivat cu cereale, iar 14.467 iugăre cu viță de vie și pomi fructiferi. Celelalte 399.602 iugăre erau constituite din pășuni, fînațe și păduri. Pășunile ocupau o suprafață de 95.717 iugăre, fînațele de 107.393 iugăre, iar pădurile de 169.396 iugăre. Restul reprezenta terenuri nefertile².

În toată a doua jumătate a veacului al XIX-lea și la începutul secolului următor stăpînirea asupra pămîntului a fost extrem de inegală, datorită însăși modului cum s-a realizat trecerea de la orînduirea feudală la cea burgheză. Trecerea a fost marcată de legiuirea agrară elaborată de Dieta de la Cluj în iunie 1848, completată prin patentă imperială din 1854. Legiuirea agrară din 1848 a fost concepută și votată de reprezentanții nobilimii. Aceștia s-au îngrijit să lase neatins alodiul, care a rămas în stăpînirea foștilor domni de pămînt, de acum ca proprietate de tip capitalist. Drept urmare, proprietatea funciară moșierească a continuat să dețină o mare pondere la nivelul întregului comitat în raport cu cea a țărănimii.

---

¹ Partea estică a fostului comitat medieval Turda s-a unificat în urma reformei administrative din 1876 cu scaunul Mureș. A rezultat astfel comitatul Mureș—Turda. El va păstra această denumire pînă după 1918, cînd va deveni județul Mureș. Prin urmare, comitatul Turda—Arieș nu trebuie confundat cu Mureș—Turda. În prezentul studiu se tratează numai situația și lupta țărănimii din comitatul Turda—Arieș pentru toată perioada dintre 1850—1918. Se va face deci abstracție de teritoriul estic al fostului comitat medieval Turda, atît pentru perioada 1850—1876, cît și pentru răstimpul dintre 1876—1918, întrucît autorii îl consideră ca parte componentă a noului comitat Mureș—Turda. Autorii nu au în vedere nici cele cîteva sate din stînga Mureșului, care după 1918 vor fi cedate județului Turda de către plasa Uioara din Alba, în schimbul altora din fostul scaun Arieș.

² Ion și Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1915, p. 13—19; I. Mureșanu, *Județul Turda-Arieș*, f. 1-a, p. 2—4.

TABELUL I

Nr. crt.	Denumirea localității	Nr. jelerilor alodiali și curiali	Nr. subjele- rilor urba- riali fără întra și extravilane	Nr. jelerilor urbariali numai cu intravilane	Nr. țăranilor dependenți cu pămîn- turi arătoare și fînațe extravilane								Nr. total al țăranilor cu extravilane	Nr. total al țăranilor dependenți
					pînă la 1 iug.	între 1-3 iug.	între 3-5 iug.	între 5-7 iug.	între 7-10 iug.	între 10-15 iug.	între 15-20 iug.	între 20-25 iug.	peste 25 iug.	
1	Oarba de Mureș	—	27	13	—	—	10	—	26	10	1	—	—	87
2	Lechința de Mureș	—	31	1	—	1	5	5	14	38	6	11	1	113
3	Căpușul de Cîmpie	7	5	23	2	3	—	2	28	15	4	2	—	91
4	Dileul Nou	—	1	—	—	1	—	3	4	8	2	—	—	19
5	Dileul Vechi	2	14	13	2	1	1	3	9	13	5	5	5	73
6	Iclăndul Mare	1	15	19	—	1	1	2	14	22	29	10	3	117
7	Iclănzul	—	15	6	—	—	—	10	—	48	—	5	—	84
8	Sînmărgărita	—	8	—	—	—	—	11	—	11	—	—	—	30
9	Șăușa	—	4	1	—	—	—	—	—	12	—	—	8	25
10	Oroi	—	5	—	—	—	—	—	—	2	8	—	3	18
11	Petea	—	8	15	—	—	1	—	3	8	8	5	2	50
12	Bogata de Mureș	8	31	19	2	6	17	4	15	21	13	7	3	146
13	Ludușul de Mureș	—	10	13	5	11	5	9	21	13	5	3	1	96
14	Dătășeni	—	20	10	—	—	4	—	2	11	14	1	2	64
15	Lunca	—	9	7	—	—	2	2	15	11	7	2	—	55
16	Papiu Ilarian	—	3	6	—	—	2	1	4	45	36	2	—	99
17	Chimiteinic	—	—	18	—	1	—	2	6	30	28	16	2	103
18	Grebeniș	—	—	2	—	—	3	3	13	18	16	5	1	61 ⁴

⁴ Arhivele Statului din Cluj-Napoca, fond. comitat. Turda, conscripții urbariale, pachetul nr. 332; Arhivele de Stat ale R.P.U., Budapesta, fondul Gubernium Transsylvanicum (in politicis) Conscripctio cizirányana, F. 52.

Legea agrară dată la Dieta de la Cluj a transformat în proprietari deplin pe foștii iobagi și jeleri urbariali, dar numai pe pământul asupra căruia avuseseră drept de posesiune la 1 ianuarie 1848. În consecință numai un număr redus dintre ei au fost împrorietăriți cu sesii întregi de 20—40 iugăre. Marea majoritate a celor împrorietăriți au devenit stăpini deplin doar pe fracțiuni de sesii: de jumătate, de un sfert, de o optime etc. Jelerii urbariali s-au transformat în proprietari numai pe locul de casă și de grădină într-un procent destul de însemnat. În plus legiuirea agrară din 1848 nu s-a extins și asupra jelerilor alodiali sau curiali. Aceștia fuseseră așezați pe pământurile alodiale sau la curțile nobiliare pe bază de contract. De aceea ei nu contraveneau principiului burghez al angajării libere a forței de muncă. Posibilitatea eliberării lor de sarcinile de natură feudală se va crea numai prin patentă din 1854³.

Tabelul de mai sus redă situația diferitelor categorii de țărani dependenți din 18 comune ale comitatului Turda în deceniile imediat premergătoare revoluției burghezo-democratice din 1848—1849.

Datele din tabelul de mai sus pot fi considerate în mare valabile pentru realitățile existente în preajma anului 1848 în aproape toate satele din viitorul comitat Turda-Arieș, îndeosebi pentru cele situate în partea lui de șes. Datele prezintă importanță fiindcă reflectă categoriile de țărani dependenți, ce vor fi eliberate de sarcini feudale prin reforma agrară din 1848—1854, precum și cantitățile de pământ cu care vor fi împrorietărite.

Una din categorii era aceea a jelerilor alodiali și curiali. Ei nu apar decât în patru localități și anume: unul în Icelandul Mare, doi în Dileul Vechi, șapte în Căpușul de Cîmpie și opt în Bogata de Mureș. Conscripția czirákyană pe baza căreia a fost întocmit tabelul permite ca ei să fie ușor identificați. Într-adevăr, în dreptul jelerilor curiali se precizează: „habitat in curia nobilitarii“; iar în cazul celor alodiali se specifică: „habitat in fundo nobilitarii et possidet terra allodialis“⁴. Raportați la totalul țăranilor dependenți ponderea lor era neînsemnată. Eventual în satele scaunului Arieș au fost ceva mai numeroși, avînd în vedere că legiuirea agrară din 1848 nu s-a extins pe teritoriile secuiești decât asupra moșiilor donate de regii maghiari sub formă de feude. Pe măsură ce jelerii alodiali și curiali vor reuși să răscumpere sarcinile de natură feudală, după patentă din 1854, ei se vor transforma în cea mai mare parte în proletari agricoli.

Tot în proletari agricoli se vor transforma și jelerii urbariali, care nu vor fi împrorietăriți prin legea agrară din 1848 decât pe locul de casă și de grădină din interiorul vetrei satelor. În cele 18 comune din tabelul I numărul lor se ridică la 166 capi de familie, față de cei 941 țărani cu arabile și fînate extravilane. Aproximativ la fel era raportul dintre cei ce vor ajunge proprietari deplin numai pe intravilane și cei ce vor fi împrorietăriți și ce extravilane în aproape toate celelalte localități din comitat. În cele 45 de comune din Munții Apuseni numărul jelerilor urbariali a putut fi chiar mai mare. În anii imediat următori

³ I. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 15—31 și 61—83; G. Maior, *Politica agrară la români*, București, 1906, p. 174—202.

⁴ *Ibidem*.

reforme agrare din 1848—1854 ei vor da cel mai însemnat procent de proletari agricoli.

La rîndul lor țărani dependenți ce posedau înainte de 1848 pămînturi arătore sau finațe extravilane sub un iugăr, se vor transforma după desființarea prestațiilor urbariale în semiproletari. În cele 18 localități din tabelul I ei erau reprezentați doar prin 11 capi de familie. La 1820 n-au fost conșcriși decît în patru comune. Exceptînd Ludușul de Mureș, comunele erau aproape aceleași în care au fost înregistrați jelerii alodiali și curiali. Datele oferite de cele 18 localități arată că aproximativ aceeași era ponderea lor și în celelalte sate din partea de șes a comitatului. Un procent ceva mai mare dădeau eventual cele 45 de comune din Munții Apuseni.

În comparație cu cei înregistrați ca posedind sub 1 iugăr, țărani capi de familie conșcriși la 1820 cu 1—5 iugăre erau de peste șapte ori mai mulți în cele 18 comune. 25 dintre ei posedau între 1—3 iugăre, iar 51 între 3—5 iugăre. La fel ca și ceilalți săteni din comitat, care în preajma anului 1848 aveau o situație economică similară, vor deveni țărani săraci în condițiile orînduirii capitaliste.

Datele din tabelul I demonstrează, că în deceniile imediat premergătoare revoluției burghezo-democratice cei mai numeroși erau sătenii care foloseau între 5—20 iugăre. În cele 18 localități numărul capilor de familie cu 5—20 iugăre se ridica la 758. 57 dintre ei posedau între 5—7 iugăre; 174 între 7—10 iugăre; 336 între 10—15 iugăre; iar 182 între 15—20 iugăre. Ei formau $\frac{2}{3}$ din totalul celor 941 țărani dependenți cu pămînturi arătore și finațe extravilane. După ce vor fi eliberați de prestațiile iobăgești și vor deveni proprietari deplini pe pămînturile lor, vor constitui țărănimea mijlocașe, împreună cu sătenii din celelalte localități ale comitatului, care aveau un potențial economic asemănător.

În sfîrșit, în cele 18 localități la 1820 au fost conșcriși 115 iobagi cu sesii întregi de peste 20 de iugăre. 31 dintre ei dispuneau de suprafețe ce variau între 25—36 iugăre, iar ceilalți între 20—25 iugăre. La fel ca și ceilalți țărani din comitat, care se vor elibera în 1848 de sarcini urbariale cu sesii întregi, vor contribui între 1850—1914 la constituirea burgheziei satelor.

Din cele de mai sus reiese că și în satele comitatului Turda exista în preajma desființării relațiilor de producție feudale o diferențiere economică destul de accentuată între țărani dependenți. E adevărat, $\frac{2}{3}$ dintre ei aveau o stare economică mijlocie, dar $\frac{1}{3}$ erau: fie lipsiți complet de principalul mijloc de producție, fie cu pămînt puțin, fie cu sesii întregi. Raportul dintre diferitele categorii de țărani dependenți nu se schimbă prea mult prin adăugarea jelerilor și subjelerilor urbariali. În cele 18 sate din tabelul I au fost conșcriși 206 subjeleri urbariali din totalul celor 1331 capi de familie cu și fără extravilane. În majoritatea lor nu erau de fapt subjeleri, ci ori părinți bătrîni, ori frați mai mici ai iobagilor și jelerilor urbariali. Doar un procent infim dintre ei au putut fi cu adevărat subjeleri sau subinquilini urbariali. În conșcripțiile moșiilor particulare din preajma anului 1848 subinquilinii urbariali erau desemnați cu denumirea de „lipitori”. Li se spuneau astfel fiindcă nu dispuneau nici măcar de casă proprie, ci trăiau pe lîngă gospodăriile iobagilor ca un fel de servitori fără plată. „Lipitorii” vor fi eliberați prin

patenta din 1854 fără nici un fel de despăgubire și vor îngroșa rîndurile proletariatului agricol. Ceilalți țărani conșcriși la 1820 ca subțelieri urbariali se vor transforma după 1848, la fel ca și semenii lor din familiile cărora le aparțineau, fie în țărani săraci sau mijlocași, fie în proletari ori semiproletari.

Așadar, prin felul cum a fost înfăptuită, reforma agrară din 1848—1854 a creat premisele stratificării de tip capitalist și în rîndurile țăranilor din viitorul comitat Turda-Arieș. Referindu-se la transformările petrecute în lumea satelor din Rusia țaristă după desființarea iobăgiei, Lenin caracterizează astfel fenomenul stratificării: „...țăranimea se scindează într-un ritm extrem de rapid, dînd naștere unei burghezii sătești, neînsemnate ca număr, dar puternică prin situația ei economică, și unui proletariat sătesc”. Continuînd această idee, Lenin precizează că la baza procesului de „desțăranire” se afla „trecerea proprietarilor funciari de la sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă, la sistemul capitalist de gospodărie”⁶.

Lenin a sintetizat magistral principalele cauze și consecințe ale procesului stratificării țăranimii din Rusia țaristă, care pot fi considerate valabile și pentru Transilvania dintre 1850—1914. Într-adevăr, toată a doua jumătate a veacului al XIX-lea, dar mai ales deceniile VI—VIII, au echivalat cu o perioadă de tranziție, de adaptare a gospodăriilor moșierești de la sistemul rentei feudale la cel al organizării capitaliste a producției. Cu scopul de a ușura adaptarea, reprezentanții moșierilor din aparatul de stat central și local au făcut totul pentru a realiza delimitarea fostului alodiu de fostul pămînt iobăgesc. Instrumentele prin care s-a realizat segregarea celor două categorii de pămînturi au fost sentințele judecătoriilor urbariale și comasările. Judecătoriile urbariale au funcționat între 1859—1865. În acest răstimp, în cazul unor sate, între foștii stăpîni feudali și foștii țărani dependenți s-au realizat înțelegeri privind segregarea și comasarea pe baza unor concesi reciproc. Compromisul a permis separarea celor două categorii de pămînturi și comasarea lor, fără a se mai recurge la sentințele judecătoriilor urbariale. În viitorul comitat Turda-Arieș într-o atare situație erau la sfîrșitul deceniului șase al secolului al XIX-lea comunele: Hădăreni, Luncani, Ludușu de Mureș, Zau de Cîmpie, Singer, Tăurenii, Papiu Ilarian, Miheșu de Cîmpie, Ceanu Mare, Cîmpia Turzii, Tritenii de Sus, Pădurenii, Săndulești, Iara etc.

În celelalte localități din comitat nu s-a ajuns la compromis între foștii domni de pămînt și foștii iobagi, deoarece moșierii pretindeau întreg pămîntul devenit proprietate a țăranilor sau numai o parte a lui, în special pășuni și păduri. În scaunul Arieș, de exemplu, din cele 121 de cereri înaintate de nemeși judecătoriei urbariale, în 85 se pretindea tot pămîntul aflat în folosința țăranilor. Iată de ce, în majoritatea localităților segregarea și apoi comasarea s-au putut efectua numai după ce judecătoria urbarială de la Cluj — care avea în competența sa și comitatul Turda — a început să funcționeze în 1859, dar mai ales după 1863, cînd a trecut la pronunțarea sentințelor. Pe baza sentințelor date de judecătoria urbarială de la Cluj, între 1865—1869 erau în curs de desfășurare lucrările de segregare și comasare în localitățile: Iacobeni,

⁶ V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. 3, București, 1961, p. 302.

Tritenii de Jos, Chimitelnic, Lechința de Mureș, Dătășeni, Grebenișu de Cîmpie, Pogăceaua, Călărași-Turda, Turda și altele⁷.

Judecătoriile urbariale au fost constituite cu precădere din reprezentanți ai marilor proprietari. De aceea ele au dat în general sentințe favorabile moșierilor. Moșierii au profitat de aceste sentințe pentru a răpi atît din pămîntul devenit proprietate individuală a țăranilor, cît și din cel colectiv format îndeosebi din pășuni și păduri. În Munții Apuseni, de exemplu, statului habsburgic i-au revenit în urma segregării 94.000 iugăre din totalul celor 146.294 iugăre pădure. Segregarea a lovit astfel într-o bună parte a familiilor de moți, deoarece le-a îngustat posibilitățile de a practica prelucrarea lemnului și creșterea animalelor, cele două ocupații de bază care le asigurau existența⁸.

Acțiunile de delimitare a pămînturilor moșierești de cele țărănești au fost urmate de comasări. Comasările s-au efectuat în toată perioada dintre 1850—1914. La fel ca și segregările, ele au avut menirea să ușureze și să accelereze procesul de adaptare a gospodăriilor moșierești la necesitățile producției de tip capitalist. Numai prin delimitarea precisă a proprietății moșierești și prin concentrarea ei în tarlale cît mai întinse se putea introduce tehnica agricolă înaintată și munca salariată. Segregările și comasările erau indispensabile progresului în agricultură. Dar prin felul cum au fost realizate au lezat interesele economice ale majorității țăranimii. Comisiile de comasare au fost subordonate — asemenea judecătoriilor urbariale — intereselor marilor proprietari. Recurgînd la mituiri și presiuni aceștia le-au transformat în instrumente prin care au luat din mîinile țăranilor părțile de hotar mai bune și mai apropiate de vetrele satelor, dîndu-le în schimb cele mai puțin productive și mai greu de lucrat. Un autor contemporan cu comasările creionează în felul următor consecințele lor negative asupra majorității sătenilor: „Mai pretutindenea cei cu dare de mină și trecere în comună au ocupat pămînturile cele mai bune și la o poziție favorabilă, iar la cei săraci și nevoiași li s-a dat tot ce-a fost mai rău... dealuri, ripe, coaste, prunduri și alte pămînturi sterile”⁹. Realizate în acest mod, comasările au constituit, împreună cu segregările, factori care au contribuit la accelerarea procesului de pauperizare a unui număr tot mai mare de țărani săraci și mijlocași în toată Transilvania, inclusiv în comitatul Turda-Arieș.

La pauperizarea unui număr tot mai însemnat de țărani săraci și mijlocași au contribuit apoi crizele economice de supraproducție. Cu efecte deosebit de negative asupra gospodăriilor țărănești s-a dovedit a fi criza agrară, care a cuprins după 1873 toate țările europene și s-a prelungit pînă către sfîrșitul veacului al XIX-lea. Ea s-a datorat concurenței grînelor americane și rusești. În cazul Transilvaniei s-a agravat și din cauza cerealelor din România, care au pătruns ușor peste Carpați între 1876—1886, cînd a fost în vigoare convenția comercială cu Austro-Ungaria. În lunga perioadă a crizei veniturile gospodăriilor țărănești s-au redus considerabil, întrucît au fost nevoite să suporte atît concu-

⁷ I. Kovács, *op. cit.*, p. 104 și 119—120.

⁸ *Idem*, p. 101—160; I. Ciomac și V. Popa-Necșa, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni*, București, 1936, p. 85—87 și 140.

⁹ G. Maior, *op. cit.*, p. 246.

rența cerealelor străine, cât și a celor moșierești. Gospodăriile moșierești au putut să producă mai mult și mai ieftin, fiindcă au introdus pe scară mai largă tehnica agricolă avansată și munca salariată¹⁰.

Reducerea veniturilor gospodăriilor țărănești s-a produs în condițiile sporirii continue a dărilor față de stat, comitat și comună. Impozitele au cunoscut o îngreuiere în anii imediat următori reformei agrare din 1848. Ele au devenit de-a dreptul apăsătoare după intrarea în vigoare a reglementării financiare din decenii opt al secolului al XIX-lea, întocmită pe baza rezultatelor măsurătorilor cadastrale, care s-au efectuat între 1850—1870. Reglementarea a fost în așa fel concepută de reprezentanții moșierimii din guvern și parlament, încât dările sporeau invers proporțional cu pământul stăpinit. Drept urmare, țăranii mijlocași cu 10—20 iugăre au ajuns să fie impuși pe iugăr cu dări de 3—4 ori, iar cei săraci de aproape șase ori mai ridicate, în comparație cu moșierii care posedau peste o mie de iugăre¹¹. Populația comitatului Turda-Arieș a achitat numai pe anul 1908 următoarele impozite: a) 329.345 coroane pentru pământ; b) 242.975 coroane pentru dreptul de folosință și sub titlul de alte dări directe față de stat; c) 128.194 coroane arunc pe venit general și alte dări mai mici; d) 28729 coroane arunc sanitar; e) 6021 coroane arunc comitatens; f) 128.006 coroane dare de drum; g) 263.695 coroane arunc comunal; h) 10.405 coroane arunc pentru instrucție; i) 1226 coroane taxa muncitorilor liberi de darea față de stat; j) 135.748 coroane pentru șosele; k) 32.785 coroane sub titlul de alte dări față de comună; l) 30.495 coroane arunc urbarial; m) 1429 coroane netrecute la alte dări. În total: 1.339.132 coroane. Împărțind această sumă pe totalul impozabililor revine o dare anuală pe cap de 8,5 coroane, din care 4,6 coroane față de stat, 0,9 coroane față de comitat, 2,8 coroane față de comună și 0,2 coroane sub titlul de alte impozite¹².

Dările apăsătoare erau cu greu achitate de țăranii săraci și mijlocași chiar și în anii cu recolte normale. Ele deveneau însă imposibil de plătit pentru o bună parte din gospodăriile țărănești în anii cu recolte compromise. Ani secetoși sau cu ploi interminabile și cu inundații au fost 1854, 1861, 1863, 1897, 1898, 1912 și 1913. Pentru a evita execuțiile financiare și pentru a face față foametei, mulți țărani au recurs în astfel de ani la împrumuturi, ipotecându-și pământurile arătore și finătele. În comitatul Turda-Arieș numai băncile aveau în preajma primului război mondial ipoteci pe pământ în valoare de 10.587.000 coroane, iar pe case de 1.458.000 coroane. Cele mai multe ipoteci apăsau asupra gospodăriilor țărănești. Dobînda pe împrumuturile contractate la bănci varia între 14—20%. Dar cea percepută de cămătarii particulari putea să urce pînă la 100% sau chiar la mai mult. În condițiile unei dobînzii atît de ridicate împrumuturile ajungeau de cele mai multe ori

¹⁰ V. Chereșteșiu, C. Bodea, B. Surdu, C. Mureșan, C. Nuțu, A. Egyed, V. Curticăpeanu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 202—205. (În continuare prescurtat: *Din istoria Transilvaniei*).

¹¹ A. Egyed, *Contribuții la problema studierii mișcărilor și frământărilor țărănești din fostele comitate Arad și Bihor în anii 1903—1904*, în *AIAC*, VIII, 1965, p. 217; E. Cernea și I. Botezan, *Un document inedit privind situația politico-administrativă a Transilvaniei din anii 1850—1853*, în *Apulum*, X, 1972, p. 467—512.

¹² Ion și Iuliu Enescu, *op. cit.*, p. 136—140.

insolvabile. Datoriile insolvabile duceau la pierderea pământului ipotecat și deci la pauperizarea debitorilor neplatnici¹³.

Printre factorii care au accelerat procesul de pauperizare a unui procent însemnat de țărani săraci și mijlocași poate fi menționat și sporul natural al populației. În a doua jumătate a veacului al XIX-lea numărul locuitorilor comitatului Turda-Arieș s-a dublat, iar pînă în 1914 s-a triplat. Potrivit recensămîntului din 1910 comitatul avea 174.375 locuitori¹⁴.

Înmulțirea populației a determinat pe parcursul a două-trei generații împărțirea pământului între frați. Atunci cînd succesorii au fost mai numeroși, partajul a dus la diminuarea potențialului economic de la o generație la alta chiar și în cazul familiilor care au fost împrăștiate prin legea agrară din 1848 cu sesii întregi de 20—40 iugăre. Cu atît mai mult l-au resimțit familiile devenite proprietare pe sesii de jumătate, de un sfert, de o optime etc. Prin împărțirea moștenirilor multe familii cu potențial economic mijlociu au devenit sărace, iar cele sărace proletare.

Ținînd cont de considerentele de mai sus apare explicabil de ce spre sfîrșitul veacului al XIX-lea s-a diminuat ponderea deținută de țărani mijlocași și a crescut în schimb numărul celor săraci, semiproletari și proletari. La reducerea rolului celor cu potențial economic mijlociu a putut contribui pe scară mai redusă și ridicarea unora dintre ei în rîndurile burgheziei satelor. Tabelul II întocmit pe baza recensămîntului din 1895 reflectă stadiul la care a ajuns procesul de stratificare a țărănimii din comitatul Turda-Arieș, precum și raportul dintre pămîntul deținut de săteni și moșieri la sfîrșitul veacului al XIX-lea.

Datele statistice din tabelul II arată că gospodăriile moșierești de peste 100 iugăre stăpîneau împreună 175 232 iugăre. În schimb, celor țărănești sub 100 de iugăre le reveneau 271.180 iugăre.

Gospodăriile moșierești și cele țărănești posedau împreună 446.412 iugăre sau 70,84% din totalul celor 612.632 iugăre cît avea comitatul Turda-Arieș. Restul de 166.222 iugăre reprezentau: 16,90% posesoare comunale; 9,33% proprietăți ale statului; iar 2,93 proprietăți ale instituțiilor bisericești și școlare. Din cele 446.412 iugăre aflate în proprietatea particulară a gospodăriilor moșierești și țărănești, primelor le reveneau 39,49%, iar ultimelor 60,51%. Cele moșierești constituiau însă numai 1,17% din totalul gospodăriilor agricole, față de cele țărănești care echivalau cu 98,83%. Între gospodăriile moșierești și cele țărănești continua să se mențină, așadar, o mare discrepantă la sfîrșitul veacului al XIX-lea. Desigur și între gospodăriile moșierești exista o accentuată stratificare. Ea se concretiza într-o netă deosebire de potențial economic între gospodăriile cu 100—200 de iugăre, de exemplu, cărora le reveneau în medie cite 142 iugăre, și cele cu peste 1000 de iugăre avînd fiecare în medie peste 3600 iugăre. Dar indiferent de suprafețele pe care le posedau diferitele categorii de gospodării moșierești, în totalitatea lor

¹³ Ibidem; I. Kovács, *Date în legătură cu descompunerea țărănimii din Transilvania după desființarea iobăgiei din anul 1848*, în *Studii și cercetări de istorie*, Cluj, VIII, 1957, p. 239—240; *Idem*, *Desființarea relațiilor feudale din Transilvania*, p. 84—100; L. Botezan și N. Cordoș, *Frământările din Partidul Național Român transilvănean în anul 1898*, în *AIAC*, XVI, 1973, p. 239.

¹⁴ Ion și Iuliu Enescu, *op. cit.*, p. 13—14.

TABELUL II

Nr. crt.	Gospodării cu sau fără arabile, finațe și păduri extravilane	Numărul gospodăriilor	Suprafața arabilului deținut de gospodării în iugăre	Media pe gospodărie a pământului arabil în iug.	Alte proprietăți în iugăre	Total proprietăților în iugăre	Media pe gospodărie la totalul proprietăților în iugăre
1	Numai cu locul de casă și grădină	3323	—	—	—	1056	—
2	Cu pământ sub 1 iugăr	1460	563	0,30	233	769	0,50
3	Între 1—5 iug.	6610	9995	1,5	8621	18616	2,8
4	Între 5—10 iugăre	5722	22505	3,9	19168	41673	7,2
5	Între 10—20 iugăre	5408	39837	7,3	36857	76694	14,1
6	Între 20—50 iugăre	3306	47646	14,3	48971	96617	29,2
7	Între 50—100 iugăre	543	16342	30	19413	35755	65
8	Între 100—200 iugăre	145	9327	64,3	11399	20726	142
9	Între 200—500 iugăre	86	13527	157,4	14349	27876	324,1
10	Între 500—1000 iugăre	45	14989	333	18624	33613	746,9
11	Peste 1000 iugăre	36	19239	534,4	74778	94017	3611,5 ¹⁵

ele vor fi mai ales acelea ce vor genera diversele forme de exploatare a majorității țărănimii.

O stratificare și mai accentuată au suferit gospodăriile țărănești. În vârful piramidei se găseau cele ce stăpîneau între 20—100 de iugăre. Numărul lor se ridica în 1895 la 3849. Lor le reveneau 132.372 iugăre, din care 63.988 iugăre pământ arabil. Împreună formau chiaburimea sau burghezia agrară. La constituirea chiaburimii au contribuit: o parte a iobagilor eliberați în 1848 cu sesii întregi; un anumit număr de țărani liberi care și-au păstrat o stare materială mai bună și în orînduirea burgheză; unii din foștii nemeși sau mici nobili, într-un procent inferior chiar și foștii țărani dependenți eliberați cu sesii de trei sferturi ori de jumătate etc. Prin averea pe care au reușit să o acumuleze, chiaburii vor deveni și ei exploatare ai țăranilor pauperizați. De altfel cei 543 de chiaburi înregistrați în 1895 cu proprietăți între 50—100 iugăre se apropiau ca potențial economic de pătura inferioară a moșierimii.

După gospodăriile chiaburești urmau pe scara piramidei sociale cele ale țăranilor mijlocași. Din categoria țărănimii mijlocașe făceau parte toate cele 5408 gospodării, care figurează în tabelul II cu proprietăți între 10—20 iugăre și o bună parte a celor 6610 cu 5—10 iugăre. Cele 11130 gospodării cu pământ între 5—20 iugăre stăpîneau împreună 118.367 iugăre, din care 62.342 iugăre pământ arător. Majoritatea lor se carac-

¹⁵ *Idem*, p. 25.

terizau prin aceea că-și lucrau pământul prin forțe proprii, fără a recurge la exploatarea celor pauperizați. Totodată, cele mai multe din ele dispuneau de o putere economică suficient de ridicată, pentru a evita exploatarea din partea moșierilor și chiaburilor. Excepție făceau cele cu 5—7 iugăre, iar în zona muntoasă chiar acelea cu 8—10 iugăre. Acestora nu le ajungea pământul stăpinit, atunci când trebuiau hrănite guri mai numeroase. Ele vor apela pentru rest la moșieri și chiaburi și vor suporta mai ales exploatarea sub forma lucrului în parte. Prin potențialul lor economic redus gospodăriile cu 5—7 iugăre se apropiiau de acelea ale țăranilor săraci. Îndeosebi din rîndurile lor au decăzut multe în categoria celor sărace, după cum dintre acelea cu 15—20 iugăre unele au contribuit la formarea burgheziei satelor. Rezultă deci că în condițiile orînduirii capitaliste mai ales țăranii mijlocași au fost supuși unui puternic proces de descompunere. Comparînd datele din tabelele I și II rezultă clar acest proces. De la aproximativ 2/3 cît reprezentau la mijlocul veacului al XIX-lea, în jurul anului 1900 au ajuns la mai puțin de jumătate în ansamblul țăranimii. Chiar și numai în raport cu țăranii săraci, semiproletari și proletari, al căror număr se ridica la 11.390 capi de familie, cei 11.130 de mijlocași nu mai dețineau majoritatea.

În tabelul II țăranii săraci sînt reprezentați prin cele 6610 gospodării cu proprietăți între 1—5 iugăre. Comparativ cu situația de la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd nu constituiseră mai mult de 10—15%, la sfîrșitul acestui veac au ajuns să dețină circa 25% în ansamblul țăranimii. Împreună dispuneau de 18.616 iugăre, din care 9995 iugăre pămînt arător. În medie reveneau cite 2 iugăre de gospodărie, dar numai unul arabil. Media redusă pe ansamblul țăranilor săraci demonstrează că numai o minoritate dintre ei dispuneau de 3—5 iugăre, apropiindu-se din acest punct de vedere de pătura inferioară a mijlocașilor. La fel ca și țăranii mijlocași cu 5—7 iugăre, cei cu 3—5 iugăre puteau dispune eventual de un minimum de inventar agricol viu și mort. În acest caz, întrucît pămîntul pe care-l stăpîneau era insuficient ca să le asigure existența, pentru a și-l completa recurgeau la cel al moșierilor și chiaburilor sub forma lucrului în parte. În schimb, majoritatea țăranilor săraci cu 1—2 iugăre erau nevoiți să suporte exploatarea fie ca argați, fie ca zileri, asemenea semiproletarilor și proletarilor agricoli.

Semiproletari agricoli pot fi considerați toți cei ce apar în datele recensămîntului din 1895 ca posedînd sub 1 iugăr teren arabil. Ei nu erau atît de numeroși ca și țăranii săraci, ceea ce nu înseamnă că n-au sporit în decurs de o jumătate de veac. Între 1850—1914 au decăzut în rîndurile semiproletarilor: o parte din foștii iobagi eliberați în 1848 cu loturi minime; unii din foștii țărani liberi care au trecut săraci în orînduirea capitalistă; un anumit procent de țărani mijlocași. Ei erau reprezentați spre finele veacului al XIX-lea de 1460 capi de familie. Împreună stăpîneau numai 769 iugăre, din care 536 iugăre teren arabil. Media proprietății pe gospodărie se ridica doar la o jumătate de iugăr, Starea lor economică modestă îi făcea să nu se deosebească prea mult de proletarii agricoli.

Proletarii agricoli au provenit inițial: din foștii jeleri urbariali, care în 1848 au fost eliberați și împroprietăriți numai cu locul de casă și de grădină; din așa-ziiși „lipitori“ sau subinquilini ce nu dispuneau nici măcar de casă proprie, declarați oameni liberi fără nici o despăgubire

prin patenta din 1854. Ei au sporit mereu în a doua jumătate a veacului al XIX-lea prin ruinarea unor țărani săraci și semiproletari, precum și prin jelerii alodiali și curiali pe măsură ce aceștia au reușit să se elibereze de sarcini feudale. La sfârșitul veacului al XIX-lea numărul lor a ajuns la 3323 capi de familie. În total reprezentau mai mult decât dublul țăranilor semiproletari. Neavînd nici un fel de mijloc de producție, proletarii agricoli nu dispuneau decît de forța lor de muncă. Pentru a-și asigura existența, ei vor fi nevoiți să se angajeze, asemenea semiproletarilor, la moșieri și chiaburi, fie ca argați sau servitori, fie ca zileri.

Prin urmare, la baza piramidei sociale din lumea satelor se găseau țăranii proletari, semiproletari și săraci. Mai ales ei erau aceia despre care Lenin afirma că erau „deștărăniți” sau pe cale de „deștărînire”. Împreună îi întreceau numeric pe cei mijlocași la sfârșitul veacului al XIX-lea. Procesul creșterii lor numerice a continuat și în perioada de după 1895 pînă în 1914. Cauzele care au determinat înmulțirea lor s-au menținut aceleași pînă la declanșarea primului război mondial.

Înmulțirea continuă a țăranilor săraci, semiproletari și proletari între 1850—1914 a determinat ivirea unui surplus relativ de brațe de muncă și pe teritoriul comitatului Turda-Arieș. Sporul a rezultat din cauza insuficienței dezvoltări a industriei, care n-a putut absorbi decît parțial pe cei „deștărăniți” sau pe cale de „deștărînire”. El a luat o formă gravă spre finele veacului al XIX-lea datorită terminării în mare a lucrărilor de construire a căilor ferate. Căile ferate angrenaseră în deceniile VII—IX ale secolului trecut mii de țărani proletari, semiproletari și săraci din fiecare comitat transilvănean, asigurîndu-le un salariu minim. Odată cu încheierea construcției căilor ferate, ei s-au văzut în imposibilitatea de a-și mai vinde forța de muncă în schimbul unui salariu. Posibilitățile lor de a-și vinde munca s-au îngustat și ca urmare a introducerii pe scară ceva mai largă a mașinilor pe proprietățile moșierești¹⁶.

Surplusul relativ de brațe de muncă explică de ce între 1890—1914 a luat proporții emigrarea spre România și America de Nord. În anul 1900 din comitatul Turda-Arieș au emigrat 212 persoane. Zece ani mai tîrziu emigranții s-au dublat ajungînd la 443. Din cele 443 persoane emigrate în 1910, în America de Nord au plecat 341, în România 93, iar ceilalți în Germania și alte țări europene. După sex din cei 443 emigranți 339 erau bărbați, iar 104 femei. După originea etnică 345 au fost români, 96 unguri și 2 germani. Totalul emigranților au reprezentat în 1910 circa 8,5% din sporul natural al populației comitatului Turda-Arieș¹⁷. Referindu-se la comitatele Cluj, Solnoc-Dăbica și Turda-Arieș, un raport din 1902 al Camerei de comerț din Cluj confirmă datele de mai sus privind originea etnică a emigrărilor. În acest sens în raport se spune: „Din punct de vedere național emigrarea a cuprins toate meleagurile populare de români, cît și cele locuite de sași și maghiari¹⁸.”

¹⁶ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 202—210 și 275—287.

¹⁷ Ion și Iuliu Enescu, *op. cit.*, p. 158—159; A. Egyed, *Problema emigrării țărănimii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 369—373.

¹⁸ A. Egyed, *op. cit.*, p. 369—373.

Referitor la originea etnică a emigranților raportul din 1902 a sesizat just realitatea. În schimb, la analiza cauzelor reale ale emigrării a dovedit parțial superficialitate. Raportul poate fi considerat obiectiv atunci când afirmă că la „creșterea vertiginoasă a emigrărilor au jucat un rol deosebit și recoltele proaste, care s-au succedat una după alta, provocând o stare economică extrem de neliniștitoare“. Superficialitatea se reflectă în afirmația că printre cauzele emigrării n-ar figura și lipsa de pământ. În realitate cauza principală se datora lipsei acute de pământ, pe care o resimțeau deopotrivă țăranii proletari, semiproletari și săraci¹⁹. Abordând problema de pe poziții marxiste, Lenin a remarcat că acea parte a țăranimii care a fost eliminată din agricultură, nu avea „altă ieșire decît strămutarea în centre industriale sau emigrarea în alte țări“²⁰.

Emigrarea nu era totuși o soluție decît pentru un procent minim de țărani săraci, semiproletari și proletari. Cei mai mulți au rămas în satele în care s-au născut. Cei rămași au fost nevoiți să caute alte căi pentru a asigura existența familiilor lor. O astfel de cale a fost vinderea forței de muncă, fie sub forma lucrului în parte, fie ca zileri ori argați.

Lucrul în parte a apărut sporadic în deceniile premergătoare anului 1848. El se va generaliza în condițiile nou create de reforma agrară din 1848—1854. În primele decenii de după reforma agrară moșierii n-au dispus de capitalul necesar pentru a înlocui zilele de robotă gratuite ale foștilor iobagi și jeleri urbariali cu inventar propriu și cu muncă salariată. De aceea, străduindu-se să se adapteze noilor realități foștii stăpîni feudali au recurs la tot felul de mijloace pentru a depăși impasul în care au ajuns. Unul din aceste mijloace a constat din lucrul în parte. Răspîndirea lui a fost favorizată pe de o parte de întinderile mari de pământ cu care moșierii au trecut din orînduirea feudală în cea burgheză, iar pe de altă parte de numărul însemnat al foștilor iobagi și jeleri eliberați numai cu fracțiuni de sesii, neîndestulătoare pentru a le asigura existența. Lucrul în parte se va perpetua pînă în 1914. De regulă el consta din împărțirea în două a recoltei de pe un lot dat temporar de moșier țăranului pentru a-l lucra cu uneltele și vitele proprii. În cazul fînătelor țăranilor nu le revenea decît 1/3, 1/4 și chiar 1/5 din finul pe care-l coseau și-l stringeau în clăi sau căpițe. Lucrul în parte constituia o rămășiță a vechii forme de exploatare, concretizată înainte de 1848 în renta în natură. Dar spre deosebire de perioada de dinainte de 1848, cînd țăranul oferea a zecea parte din produsele muncii sale, sub forma lucrului în parte a ajuns să dea jumătate și chiar mai mult, atunci cînd era vorba de fînățe. Pe măsură ce numărul solicitanților a crescut, unii moșieri au pretins pentru pămîntul dat în parte și cîteva zile de clacă gratuită. În felul acesta au ajuns să se împletească rămășițe ale rentei în natură și în muncă.

Trebuie precizat că în primele decenii de după 1848 au recurs la rămășițe ale vechilor forme de exploatare generate de lucrul în parte nu numai moșierii, ci și arendașii. Mai ales între 1850—1860 moșierii și arendașii au profitat de ambiguitatea legiurii agrare din 1848 privind pășunile și pădurile, pentru a impune țăranilor muncă gratuită în schim-

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ V. I. Lenin, *Op. cit.*, p. 552.

bul admiterii accesului la ele. Pășunile și pădurile vor fi folosite pînă la reglementările dictate de judecătoriile urbariale, atît de stat, cît și de moșieri, îndeosebi în Munții Apuseni pentru a impune moșilor rămășițe de rentă în muncă²¹.

Printre mijloacele utilizate frecvent de moșieri și arendași pentru a smulge zile de clacă de la țărani, pot fi menționate împrumuturile bănești. Într-unul din numerele sale din august 1903 ziarul „Népszava“ a descris un caz tipic de moșier din comitatul Turda-Arieș, care folosea împrumuturile bănești pentru a-și asigura ani la rînd zile de muncă gratuită. Moșierul deținea funcția de pretor într-una din plasele comitatului. El a împrumutat bani la șase țărani în condiții diferite. Valoarea împrumutului contractat de primul țăran se ridica la 10 florini. În schimbul lor, s-a obligat ca timp de zece ani să secere creditorului un iugăr semănat cu grîu și să transporte recolta la curte. Calculată în bani valoarea muncii prestată în fiecare an de debitor s-a ridicat la cîte 10 florini. Prin urmare, timp de zece ani țăranul datornic a plătit de zece ori suma împrumutată.

Al doilea țăran a contractat un împrumut de 12 florini. În contul lor s-a angajat să secere un iugăr de grîu și să prășească de două ori pe an o jumătate de iugăr de porumb pe parcursul a 12 ani. Valoarea muncii lui dintr-un an a echivalat cu 15 florini. În 12 ani ea a depășit de 13 ori suma împrumutată.

Alți doi țărani au împrumutat cîte 6 florini fiecare. Unul din ei s-a obligat să prășească de două ori pe an cîte o jumătate de iugăr de porumb vreme de șase ani. Celălalt s-a angajat să prășească de două ori pe an cîte un iugăr de porumb pe o perioadă de zece ani. În cazul primului valoarea anuală a munci s-a estimat la 6 florini, iar la al doilea la 8 florini.

Ultimii doi debitori s-au îndatorat cu cîte 8 florini fiecare. Condițiile împrumutului au constatat în cazul unuia în angajamentul de a prăși de două ori pe an cîte un iugăr de porumb timp de 13 ani, iar ale celui-lalt de a secera un iugăr de grîu la fel vreme de 13 ani²².

Deși impuse prin intermediul împrumuturilor cămătărești, zilele de clacă de mai sus reprezentau tot rămășițe ale rentei feudale în muncă. Rămășițe ale formelor feudale de exploatare se intruchipau, de asemenea, în obligațiile impuse jelerilor alodiali și curiali, asupra cărora legea agrară din 1848 nu s-a extins. Între 1850—1854 moșierii și arendașii i-au forțat să-și îndeplinească îndatoririle pentru care s-au angajat înainte de 1848, amenințîndu-i cu alungarea din casele unde locuiau²³.

Spre deosebire de lucrul în parte și de zilele de clacă, angajarea argaților și zilerilor poate fi considerată ca fiind specifică orînduirii capitaliste. Statisticile oficiale din 1900 dau pentru comitatul Turda-Arieș 10.806 argați și 40.876 zileri. Argații constituiau 8,7%, iar zilerii 32,6%

²¹ I. Kovács, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între anii 1849—1854*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, București, 1957, p. 143—144.

²² L. Vajda, *Despre situația economică și social-politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului al XX-lea*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, București, 1957, p. 336. (*Népszava* din 7 august 1903).

²³ I. Kovács, *Op. cit.*, p. 145—147.

din totalul populației agricole a comitatului. Ținând cont că în recensământul din 1895 apar peste 11.000 capi de familie de țărani săraci, semi-proletari și proletari, cifrele de mai sus nu par exagerate. Numărul relativ ridicat al zilerilor se explică și prin aceea că în comitatul Turda-Arieș — ca și în cazurile Maramureșului și Trei Scaunelor — recensământul a trecut în rindurile lor și o parte a muncitorilor forestieri²⁴.

Cei aproape 10.000 de argați erau muncitori salariați, angajați de-a lungul unui an agricol sau calendaristic, atât în gospodăriile moșierești, cit și în cele chiaburești. Salariul lor se compunea pe de o parte din bani, iar pe de altă parte din produse și din folosirea unei parcele minime de pământ. Salariul în bani reprezenta un element propriu agriculturii capitaliste. Simbria în cereale, sare, opinci, inclusiv folosirea unei parcele de pământ, constituia însă o rămășiță a formei de retribuție precapitalistă. După 1890 s-a înregistrat și pe teritoriul comitatului Turda-Arieș tendința diminuării ponderii simbriei în natură și a creșterii rolului salariului în bani. În jurul anului 1900 valoarea medie a salariului argaților din comitat a fost de 446 coroane pe an²⁵.

Spre deosebire de argați, cei aproximativ 30—40.000 de zileri nu se puteau angaja decît temporar, în perioadele de vîrf ale muncilor agricole. Secerișul oferea posibilități de cîștig pentru un număr mai însemnat de zileri, în comparație cu prășitul porumbului, cositul finului sau săpatul și culesul viilor. Pentru ultimele operațiuni zilerii se angajau pe proprietățile moșierilor din comitat. La seceriș însă, îndeosebi moții mergeau în Banat, în regiunea Arad și în partea de șes a Bihorului. Remunerația putea să îmbrace fie forma salariului în bani, fie cea a retribuției în natură, fie și una și alta. Indiferent de forma retribuției, cîștigul realizat de zileri de-a lungul unui an nu ajungea pentru asigurarea existenței familiilor lor decît cel mult pe 180—200 de zile. În celelalte zile ale anului familiile zilerilor erau expuse înfometării cronice.

Exploatarea suportată de țăranii proletari, semiproletari și săraci pe proprietățile moșierești și chiaburești fără a le asigura cele necesare traiului zilnic, a făcut ca nemulțumirile lor să fie permanente între 1850—1914. Nemulțumirile au determinat adînci contradicții între aceste categorii țărănești și exploatatori. E necesar totuși să se precizeze că pînă în 1914 contradicțiile dintre chiaburi și categoriile inferioare ale țăranimii au prezentat o importanță secundară. Primordiale au rămas cele dintre moșieri și majoritatea țăranimii exploatate.

Contradicțiile sociale s-au împletit în toată perioada dintre 1850—1914 cu cele de ordin național. Împletirea s-a datorat faptului că asupra socială era dublată de oprimarea națională în cazul a 3/4 din populația comitatului. Potrivit recensământului oficial din 1910, din totalul de 176.375 locuitori cîți avea comitatul Turda-Arieș, 125.668 erau români, 44.630 unguri iar ceilalți de alte naționalități²⁶. Din cei peste 44.000 de unguri, cel puțin 2/3 erau țărani. Împreună cu țăranii români, cei unguri sufereau exploatarea din partea moșierilor și arendașilor, care erau

²⁴ A. Egyed, *Despre geneza și situația proletariatului agricol din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în AIIAC, X, 1967, p. 199—200.

²⁵ *Idem*, p. 213—214.

²⁶ Ion și Iuliu Enescu, *Op. cit.*, p. 14.

aproape exclusiv maghiari sau maghiarizați. Între 1850—1860 regimul politic al absolutismului habsburgic restaurat a lovit deopotrivă masele populare române și maghiare. A urmat apoi pînă în 1865 o scurtă perioadă, cînd oprimarea națională a fost ceva mai atenuată, românii obținînd temporar acces la puterea politică pe plan local în cadrul Marelui Principat al Transilvaniei. Dar după încheierea dualismului principalele organe ale aparatului de stat, atît pe plan central, cît și la nivelul comitatelor și plaselor, au ajuns aproape exclusiv în mîinile reprezentanților moșierimii maghiare. Deținînd funcțiile de prefect, subprefect și pretori, moșierii au putut să impună în fruntea comunelor notari și primari ca simple instrumente ale intereselor clasei lor. În ochii maselor de țărani români moșierii întruchipau astfel deopotrivă asupra socială și oprimarea politică. Însăși încheierea pactului dualist a marcat începutul înăspririi oprimării naționale, deoarece el a echivalat cu anularea autonomiei Transilvaniei și a drepturilor politice obținute de români în anii regimului liberal. A urmat la scurt timp legea electorală, care a menținut un cens de avere mai ridicat în Transilvania decît în Ungaria. Pe baza ei circumscripțiile electorale au fost apoi în așa fel croite, încît pînă în preajma izbucnirii primului război mondial din cei peste 176.000 locuitori ai comitatului Turda-Arieș n-aveau dreptul să voteze decît 4240 persoane. Cei 4240 alegători reprezentau doar 2,4% din totalul populației comitatului. Datorită censului pînă în 1914 alegătorii unguri au fost în permanență majoritari, cu toate că românii constituiau aproape 75% din locuitori. În atari condiții românii n-au putut trimite nici un deputat în parlamentul de la Budapesta, la nici una din alegerile care s-au organizat din 1865 pînă în 1914. N-au putut deveni deputați: nici Ioan Rațiu, președintele P.N.R. pînă în 1902; nici Ioan Micu Moldovan, președintele Astrei pînă în 1915 și nici alți intelectuali ridicați din rîndurile românilor din comitatul Turda-Arieș. Mai mult, censul i-a împedecat pe români să-și trimită reprezentanți proporțional cu numărul lor pînă și în congregația sau consiliul existent la nivelul comitatului²⁷.

Oprimarea națională s-a oglindit clar în politica promovată de cercurile guvernante burghezo-moșierești maghiare față de școlile românești. Diferitele legi școlare votate de parlamentul de la Budapesta, începînd cu cele propuse de Trefort și terminînd cu cele ale lui Appony, au urmărit pe de o parte înlocuirea școlilor românești cu cele cu limba de predare maghiară, iar pe de altă parte punerea lor în serviciul politicii de deznaționalizare a românilor. Drept consecință, în primii ani ai veacului al XX-lea nu existau decît 105 școli elementare confesionale cu limba de predare română în întreg comitatul Turda-Arieș. Restul pînă la 164 erau cu limba de predare maghiară. 14 localități situate în Țara Moșilor nu dispuneau de nici un fel de școală. Urmarea a fost că numai în 1907, cînd parlamentul burghezo-moșieresc maghiar a votat „celebra” lege a lui Appony, în comitatul Turda-Arieș nu frecventau cursurile 6891 copii din totalul de 28.968 cîți erau de 6—11 ani, deci de vîrstă școlară. Din cei 6891 copii care nu frecventau școala primară, 6085 erau români. Politica școlară promovată de burghezo-moșierimea maghiară explică în mare măsură de ce, cu ocazia recensămîntului

---

²⁷ *Idem*, p. 96 a; I. Mureșanu, *Op. cit.*, p. 13; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 241.

populației din 1900, comitatul Turda-Arieș a fost conșcris cu 36.887 de analfabeți la o populație de 160.579 locuitori. După intrarea în vigoare a legii școlare a lui Appony numărul analfabeților a crescut, întrucît o serie de școli românești s-au desființat. În anul școlar 1918—1919 după unirea Transilvaniei cu România, au funcționat 169 școli primare, cu cinci mai multe decît la începutul secolului al XX-lea. Dar ele erau deservite de 95 învățători români și de 123 unguri. Învățătorii români n-au putut funcționa decît în cel mult 95 de localități. În anii războiului numărul școlilor românești care au funcționat a fost desigur mai mic. Reducerea numărului școlilor românești a fost o consecință a războiului, dar și a legii școlare a lui Appony²⁸.

O reflectare a oprimării naționale poate fi considerată și politica de frinare a pătrunderii românilor în orașe. Consecința acestei politici a fost că orașul Turda, deși se găsea într-o regiune compact românească, a avut pînă în 1914 o populație majoritară ungurească. Nici după 1880 cînd românii au fost tolerați pe scară ceva mai largă să se așeze la periferiile Turzii ca mină de lucru necalificată necesară industriei, n-au ajuns să reprezinte în general mai mult de un sfert din populația orașului. În 1880 ei au constituit doar 19,6%. Zece ani mai tîrziu, în 1890, au ajuns la 27,7%, dar în 1900 au scăzut la 22,9%. Abia în 1910 au atins 25,2%²⁹.

Tot o formă a oprimării naționale a reprezentat și politica de implantare a unor elemente etnice maghiare în regiunile locuite de mase compacte românești. Unul din promotorii cei mai fervenți ai așa-zisei „colonizări” de ciangăi în teritoriile românești a fost Darány Ignác, ministru al Agriculturii în mai multe guverne maghiare la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor. În numele guvernelor el purta tratative cu moșierii înglodăți în datorii pentru a le cumpăra proprietățile și a le parcela în loturi de 20—30 iugăre. Pe astfel de parcele au fost așezați așa-numiții „coloniști”. Răspunzînd la o interpretare din 1896, Darány a înșirat moșiile de mai multe mii de iugăre achiziționate în diferite localități din Transilvania și Banat. Printre moșiile enumerate a amintit-o și pe cea din Tritenii de Sus de 2121 iugăre. În continuare el a precizat că se găsea în tratative cu contele Andrassy Gyula, pentru a-i cumpăra moșia de 2326 iugăre, care se întindea pe hotarele comunelor învecinate Ludușu de Mureș și Bogata de Mureș. Totodată a declarat deschis că scopul achiziționării moșiei era de a face „dintr-un orașel ca Ludușul un punct de reazem nu numai pentru stat, ci și pentru coloniile viitoare”³⁰. În primii ani ai secolului al XX-lea achiziționarea moșiei contelui Andrassy era un fapt împlinit. Mai mult, în Luduș au fost cumpărate și alte pămînturi, deoarece pînă în 1903 celor 140 de familii de ciangăi „colonizate” aici li se împărțiseră loturi ce variau între 20—27 iugăre, cu o suprafață totală de 3722 iugăre. Tot pînă în 1903 s-a încheiat și „colonizarea” ciangăilor pe cele peste 2100 iugăre din hotarele localităților Tritenii de Sus și Tritenii de Jos.

²⁸ Ion și Iuliu Enescu, *Op. cit.*, p. 81—82; I. Mureșanu, *Op. cit.*, p. 10; G. Maior, *Op. cit.*, p. 320.

²⁹ P. Suciuc, *Probleme ardelen. Reforma agrară din Ardeal. Problema orașelor ardelen. Clasele sociale în Ardeal*, Cluj, 1924, p. 24—25.

³⁰ I. Georgescu, *Dr. Ioan Raftu (1828—1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1902, p. 30—31.

Aici au fost distribuite 54 de loturi, fiecare de câte 22 iugăre. În sfârșit, în primii ani ai veacului al XX-lea autoritățile guvernamentale au mai cumpărat în comitatul Turda-Arieș încă o moșie de 1400 iugăre, situată pe hotarul satului Grind-Cristur. Bineînțeles și aici au fost „colonizate” elemente etnice maghiare. Prin „colonizarea” ciangăilor au apărut elemente etnice maghiare în Tritenii de Jos și în Grind-Cristur, iar în Ludușu de Mureș ungurii au ajuns să-i depășească numeric pe români³¹.

Spre finele veacului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, oprimarea națională s-a mai concretizat și în maghiarizarea numelor de localități pe baza legii adoptate de parlamentul de la Budapesta în toamna anului 1897; de asemenea, în accentuarea presiunilor exercitate asupra funcționarilor și muncitorilor din întreprinderile și instituțiile de stat pentru a-și lua nume ungurești³². Ș.a.m.d.

În concluzie, exploatarea socială s-a împletit cu oprimarea națională în tot intervalul dintre 1850—1914. Atît asuprirea socială, cît și cea națională s-au înăspriț în condițiile regimului dualist. De aceea s-au adîncit contradicțiile de ordin social și național. Contradicțiile se vor reflecta în diferite forme ale luptei cu caracter social și național. În funcție de împrejurări, lupta se va manifesta sub forma unor mișcări și răzvrătiri îndreptate contra moșierilor și arendașilor exploataitori, iar uneori și împotriva aparatului de stat habsburgic, care după 1867 se va transforma în dualism austro-ungar.

B. Aspecte ale luptei țărănimii împotriva asupririi sociale și naționale între 1850—1914

În primii ani de după legiuirea agrară din 1848 foștii iobagi și jeleri urbariali au luptat în toată Transilvania împotriva încercărilor foștilor stăpîni de a-i obliga, într-o formă sau alta, la prestarea unor zile de muncă gratuite. Ei au trebuit să acționeze, de asemenea, în direcția apărării pămînturilor devenite proprietate individuală sau obștească. La rîndul lor, jelerii alodiali și curiali au încercat să scuture sarcinile de natură feudală contractate înainte de 1848 și chiar să se transforme în proprietari deplin pe micile loturi avute în folosință. Totodată, foștii iobagi și jeleri urbariali au încercat să se împotrivească dărilor și corvezilor de tot felul, impuse de aparatul de stat habsburgic în condițiile unei prelungite stări de asediu. Izvoarele documentare și presa vremii atestă toate aceste obiective ale acțiunilor țărănești din perioada 1850—1854 pe teritoriul viitorului comitat Turda-Arieș. Și aici lupta țărănimii împotriva asupririi sociale și naționale a îmbrăcat pe de o

³¹ I. Mureșanu, *Op. cit.*, p. 3; Ion și Iuliu Enescu, *Op. cit.*, p. 96b; Ion Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației agricole după reforma agrară*, București, 1931, p. 76, tabloul nr. 13.

³² Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate ale poporului român*, Cluj, 1968, p. 207—210; I. Popescu-Puțuri, A. Deac, M. Badea, Gh. Bodea, I. Iacoș, I. Ilincioiu, Al. Tănăsescu, Gh. Unc, Natalia Vilcu, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*. Ediția a doua, București, 1972, p. 258—268; L. Botezan și N. Cordoș, *Politica guvernului Bánffy în Transilvania din anii 1897—1898*, în *AIAC*, XIV, 1971, p. 185—186.

parte forma pașnică a petițiilor, iar pe de altă parte cea a împotririlor și răzvrătirilor deschise. Petițiile au fost adresate autorităților habsburgice îndeosebi din cauza corvezilor legate de aprovizionarea și încartiruirea soldaților, care împovărau strivitor țăranii săraci și mijlocași. Locuitorii din satul Comșești cu o situație materială modestă se plîng în 1850, că „deși sînt săraci, sarcinile îi apasă la fel ca și pe cei avuți”³³.

Împotriviri față de intențiile moșierilor și arendașilor de a reintroduce zilele de robotă gratuită s-au manifestat deopotrivă în partea muntoasă și în cea de șes a comitatului. O adevărată răzvrătire s-a produs la începutul anului 1850 în Sinmihaiu de Sus și Sinmihaiu de Jos. Ordinea n-a putut fi restabilită decît prin intervenția represivă a armatei. O răzvrătire similară s-a produs în octombrie 1850 și în comuna Băișoara din cauza acelorăși încercări ale foștilor domni de pămînt de a reintroduce prestațiile urbariale³⁴.

O atitudine deosebit de dirză au dovedit în 1850 jelerii alodiali și curiali. Ei au manifestat o împotrivire deschisă față de prestațiile restante și curente. Astfel, în comuna Feldioara-Războieni curialistii nemeșului Balási Jozsef au declarat solemn că nu mai îndeplinesc nici un fel de sarcini de natură feudală. La fel au refuzat să mai îndeplinească obligațiile contractate înainte de 1848 și jelerii alodiali ai baronului Josika Lajos din satul Micuș. Referindu-se la acțiunile acestor jeleri un corespondent al ziarului „Magyar Hirlap” din comitatul Turda scria următoarele în vara anului 1850: „Se aude din mai multe părți că nu vor să lucreze curialistii. Atragem deosebita atenție autorităților... deoarece, în caz contrar, se vor răspîdi mult asemenea idei”³⁵.

În anii 1850—1851 țăranii din viitorul comitat Turda-Arieș au acționat cu dirzenie pentru apărarea pășunilor și pădurilor obștești împotriva tendințelor cotropitoare ale moșierilor și statului habsburgic sau pentru recîștigarea celor pierdute înainte de 1848. De pildă, sătenii din Petreștii de Jos au luat în stăpînire pădurile acaparate de moșierul Lendvay Jozsef în hotarul comunei lor și i-au interzis să se mai aprovizioneze cu lemne din ele. Într-un mod asemănător au procedat și locuitorii din Rimetea. Considerîndu-se proprietari ai pădurii din hotarul satului lor au interzis familiei conților Toroczky de a mai tăia lemne din ea. Țăranii din Vințu de Jos, înțelegînd greșit un ordin al comandamentului militar teritorial din decembrie 1849, au trimis un reprezentant la proprietarul pădurii din hotarul satului lor, care locuia în comuna Grindeni. Proprietarul a fost somat ca pe data de 9 ianuarie 1850 să se prezinte în Vințu de Jos, pentru a asista la împărțirea terenurilor împădurite³⁶.

Dar atitudinea cea mai hotărîtă în lupta pentru apărarea pășunilor și pădurilor obștești o vor dovedi locuitorii din Munții Apuseni. Pășunile și pădurile prezentau o importanță vitală pentru moți, lipsiți în general de terenuri arabile. Profitînd de insuficienta refacere a aparatului represiv habsburgic, moții au acționat cu îndrăzneală în anii 1850—1852, punînd mina pe loturi pe care și-au construit case. Referindu-se la întabulările cadastrale din anii 1851—1852, autorul unui articol apărut

³³ I. Kovács, *Mișcări țăărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între anii 1849—1854*, p. 151—162.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*; *Magyar Hirlap* (Curierul Maghiar) din 30 aug. 1850.

³⁶ I. Kovács, *Op. cit.*, p. 154—159.

într-unul din numerele gazetei „Erdészeti Lapok“ din 1869 spune că numai „în comuna Bucium unii au înregistrat pe numele lor mai bine de 800 iugăre de pădure, iar din cele 217 iugăre de pădure din Săliște, aflate întotdeauna în trecut sub controlul tezaurariatului, și-au însușit, înscriindu-le pe numele lor, 116 iugăre“³⁷.

Țăranii moți au încercat să intre și în pădurile acaparate de nobili. O astfel de încercare au făcut moșii din Băișoara, care au vrut să pună stăpînire pe pădurea contelui Teleki Miklos, considerînd-o ca fiind a lor. Numai intervenția notarului Nicolae Aron la autoritățile superioare și trimiterea unor unități militare represive i-a forțat să renunțe la transpunerea în practică a intenției lor³⁸.

Atitudinea dirză dovedită de moți în strădania de a reintra în stăpînirea pășunilor și pădurilor răpite de fiscul austriac în veacul al XVIII-lea, se explică și prin aceea că în anii 1850—1852 continuau să aibă în fruntea lor pe Avram Iancu. Dintr-o scrisoare trimisă de Simion Balint lui Al. Papiu-Ilarian în 1852 reiese să Avram Iancu s-a opus efectuării măsurătorilor cadastrale în Munții Apuseni. El i-a îndemnat pe moți să nu lase să se conscrie pădurile considerate ca revenind fiscului conform legii agrare din 1848. Pentru a-l convinge pe Iancu să nu îndemne poporul la rezistență față de măsurătorile cadastrale, a fost trimis Dimitrie Moldovan, adjunctul civil al guvernatorului districtului militar Alba Iulia. Iancu nu s-a lăsat convins, susținînd că pășunile și pădurile erau ale moșilor. Cele spuse de Balint referitor la rolul lui Iancu din 1850—1852 sînt confirmate și de jurnalul personal al baronesei Wesselényi Iozefina. Între altele, în acest jurnal există și următoarea formulare: „Cînd inginerii guvernului au căutat să facă măsurătorile munților din jurul Cîmpenilor, românii s-au opus“. În continuare în jurnal se menționează că Iancu și-a justificat atitudinea în fața autorităților cu cuvintele: „pădurile nu sînt ale fiscului, ci ale poporului român, care le-a udat cu sîngele său“. Pentru atitudinea lui de apărător al dreptului moșilor asupra pădurilor, Avram Iancu a fost arestat și dus la Alba Iulia. Acolo a fost supus unui aspru rechizitoriu timp de vreo zece zile³⁹.

Avram Iancu a condus lupta moșilor nu numai pentru apărarea dreptului lor asupra pădurilor, ci și împotriva fiscalității habsburgice tot mai apăsătoare. Potrivit declarației primarului din Mărișel, reproducă de ziarul „Magyar Hirlap“ în numărul său din ultima zi a anului 1851, locuitorii din comuna lui ar fi afirmat că „au poruncă de la Iancu să nu dea celor de la împărăție nici dări, nici cereale“⁴⁰. Influența exercitată de Iancu aici se poate deduce și din atitudinea dirză a moșilor din Mărișel față de problema despăgubirilor, pe care ei ar fi trebuit să le suporte pentru pagubele pricinuite pădurilor în timpul revoluției și a războiului civil din 1848—1849. În ianuarie 1850, împreună cu moșii din Lăpușești, cei din Mărișel s-au opus cu armele în mîini autorităților, care au încercat să le impună plățirea unor mari sume de bani în contul

³⁷ *Idem*, p. 141.

³⁸ *Idem*, p. 159—160.

³⁹ E. Hodoș, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu 1944, p. 11—12; S. Retegan, *Răzvrătirea moșilor din 1852. Rolul lui Avram Iancu*, în *AIAC*, XV, 1972, p. 205—238.

⁴⁰ *Magyar Hirlap* din 31 dec. 1851.

despăgubirilor. Numai intervenția brutală a armatei a determinat locuitorii celor două comune să se supună⁴¹.

După publicarea patentei din 1854 lupta țăranilor s-a îndreptat împotriva acțiunilor de segregare și comasare. Comasarea a nemulțumit țăranimea într-o măsură mai mare decât segregarea. De aceea în unele localități a determinat împotriviri și revolte. În comuna Călărași-Turda, locuită de țărani români și unguri, autoritățile au vrut să efectueze comasarea în primăvara anului 1859, deodată cu segregarea. În vederea pregătirii sătenilor pentru operațiunile de segregare și comasare, pretorul plasei Bădeni s-a deplasat la Călărași-Turda într-o duminică. După ce a adunat populația, s-a străduit să explice instrucțiunile privind comasarea cu ajutorul membrilor consiliului comunal. Membrii consiliului au privit însă cu neîncredere instrucțiunile. Ei au refuzat să se pronunțe în favoarea lor. Încurajați de atitudinea reprezentanților lor din consiliu, sătenii au început să se agite. Ceea ce îi neliniștea în mod deosebit era teama de a nu pierde dreptul de pășunat pe întreg hotarul satului lor. Cu toții au declarat că dacă vor pierde acest drept, atunci să li se „ia și viața”. Toate încercările pretorului și ale însoțitorilor lui de a-i calma pe săteni și de a-i convinge să admită comasarea au fost zadarnice. Singurii care au acceptat-o au fost moșierii. Văzînd atitudinea moșierilor, țăranii s-au retras sub pretextul că vroiau să se sfătuiască. Ei nu s-au mai prezentat însă în fața pretorului, deși acesta i-a așteptat pînă seara. În timpul nopții gospodăriile moșierilor care au iscălit contractul de comasare au luat foc și au ars, deoarece nici un sătean nu le-a sărit în ajutor. Opoziția hotărîtă a locuitorilor din Călărași-Turda a determinat pretorul să amîne începutul operațiunilor de comasare⁴².

În alte localități din viitorul comitat Turda-Arieș țăranii i-au alungat pe inginerii hotarnici, care au încercat să efectueze lucrările pregătitoare în vederea comasării. Astfel au procedat în primăvara anului 1859 locuitorii din Moldovenești, Cornești, Vălișoara și din mai multe comune ale scaunului Arieș. Numai prin măsuri represive întreprinse de autoritățile burghezo-moșierești comitatense, sătenii din localitățile respective au putut fi forțați să accepte comasarea⁴³.

Comasările vor provoca nemulțumiri mult mai mari după 1880, cînd va intra în vigoare o nouă lege votată de parlamentul maghiar. Potrivit noii legi comasarea putea începe chiar și atunci cînd un singur proprietar o cerea. Cheltuielile necesitate de operațiunile de comasare începute în atari condiții nu le suportau însă solicitorii, ci tot colectivitățile sătești⁴⁴.

Pe teritoriul comitatului Turda-Arieș noua legiuire a lovit, ca și cele anterioare, îndeosebi în locuitorii din Munții Apuseni, întrucît le-a îngustat și mai mult posibilitățile de folosire a pășunilor și pădurilor. Nemulțumirile au mocnit ani la rînd și au crescut mereu în intensitate. La începutul ultimului deceniu al veacului al XIX-lea motii erau în pragul răscoalei. Răscoala s-a declanșat în 21—22 iunie 1893 la Scărișoara, unde

⁴¹ I. Kovács, *Op. cit.*, p. 164.

⁴² *Kolozsvárti Közlöny* (Monitorul clujean) din 29 aprilie 1859.

⁴³ *Idem*, din 6 mai 1859.

⁴⁴ G. Maior, *Op. cit.*, p. 246.

200 de țărani s-au ciocnit cu pădurarii fiscoșului. Ciocnirea s-a soldat cu moartea a doi moși și cu rănirea altor cinci. Pentru liniștirea moșilor la Scărișoara a fost trimisă o unitate militară.

La adăpostul baionetelor soldaților autoritățile burghezo-moșierești din comitatele Turda-Arieș, Cluj și Alba au întreprins o anchetă comună. Ancheta avea menirea de a descoperi pe de o parte cauzele mișcării, iar pe de altă parte conducătorii moșilor. Comisia a constatat că printre cauzele imediate ale răzmeriței din Scărișoara se număra și noul regulament de folosire a pădurilor, care permitea fiscoșului și moșierilor să-i alunge pe moși de pe terenurile defrișate. Evenimentele de la Scărișoara au avut un lung ecou în organele de presă săsești și maghiare, ca și în cele românești din Transilvania⁴⁵. Problema folosirii pășunilor și pădurilor, împreună cu cea a dărilor excesiv de ridicate, au dus și la revolta din toamna anului 1902 din satul Vadul Moșilor de lângă Cîmpeni⁴⁶.

Trebuie precizat că toate acțiunile și mișcările de genul celor de mai sus au mers pe linia tradițională a luptei spontane, specifică țăranimii din toate orînduirile bazate pe clase antagoniste. Ele au fost prilejuite fie de segregări și comasări, fie de abuzurile aparatului administrativ burghezo-moșieresc maghiar cu prilejul fixării și percepției dărilor ori a impunerii altor sarcini publice etc. De regulă vechile forme de luptă nu depășeau cadrul local strict delimitat la o comună sau două. La astfel de forme de luptă participau țăranii proletari și semiproletari, cei săraci și mijlocași, uneori chiar și chiaburii, întrucît tuturor categoriilor în care se scindase lumea satelor le erau lezate interesele economice. Precedate de o stare de agitație continuă care dura săptămîni și luni la rînd, revoltele spontane tradiționale cuprindeau în cele mai multe cazuri „tot satul”⁴⁷.

Dar alături de acțiunile țăărănești care continuau linia „tradițională” a revoltelor spontane, între 1890—1914, sub influența proletaristului industrial, au apărut ca o nouă formă de luptă grevele de seceriș. Pe teritoriul propriu-zis al comitatului Turda-Arieș grevele de seceriș apar doar sporadic în izvoarele documentare și în presa vremii, deoarece aici trecerea la metodele capitaliste de exploatare în agricultură se găsea într-o fază mai puțin evoluată în comparație cu vestul și sud-vestul Transilvaniei. Pe cîmpia din vestul și sud-vestul Transilvaniei însă echipele de secerători recrutați dintre moșii săraci, semiproletari și proletari din Turda-Arieș au participat la grevele de seceriș ce au avut loc între 1890—1914, alături de acelea aduse din comitatele Hunedoara, Alba, Cluj și Maramureș⁴⁸.

Țărănimea din comitatul Turda-Arieș a acționat între 1850—1914 și în direcția emancipării naționale. E adevărat, în condițiile absolutismului restaurat dintre 1850—1860 țăranii au fost obligați să adopte o atitudine reținută, fiindcă orice manifestare cu caracter național era reprimată

⁴⁵ *Gazeta Transilvaniei* din 24 iunie 1893; *Telegraful Român* din 24 iunie 1893; *Ellenzék* (Opoziția), din 26 iunie 1893 și *Hermanstädter Zeitung* din 28 iunie 1893.

⁴⁶ *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt* din 2 octombrie 1902.

⁴⁷ A. Egyed, *Despre caracterul mișcărilor țăărănești din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *AIAC*, XV, 1972, p. 341—353.

⁴⁸ A. Egyed, *Grevele de seceriș din Transilvania la sfîrșitul sec. XIX și la începutul sec. XX*, în *AIAC*, I—II, 1958—1959, p. 219—240.

cu brutalitate. Dar după 1860, în anii regimului liberal, au putut adera deschis la lupta pentru drepturi politice condusă de intelectuali. De pildă, în 1861, cu prilejul desfășurării lucrărilor adunării comitatense, la Turda s-au adunat mai multe sute de țărani. Cu acest prilej ei au sprijinit rezoluția adoptată care prevedea: recunoașterea românilor ca națiune politică; egalitatea limbii române cu cea maghiară și germană; ștergerea articolelor „de lege din Aprobate și Compilate aduse prin sistema feudală”⁴⁹.

După încheierea dualismului austro-ungar țăranii au dovedit interes față de problema emancipării naționale în toate momentele mai importante. Astfel, în 1868 printre cei 1493 de semnatori ai petiției prezentată Cancelariei imperiale din Viena de către G. Barițiu și I. Rațiu se numărau și 282 de împuterniciri ale locuitorilor din Cîmpeni, Bistra, împrejurimile Turzii, Deleni, Sîniacob, Bărboși, Pogăceaua, Papiu Ilarian și din unele sate ale fostului scaun Arieș, toate localități situate în comitatul Turda-Arieș⁵⁰.

Atașamentul cel mai profund față de cauza emancipării naționale au manifestat sătenii din comitatul Turda-Arieș — ca de altfel din întreaga Transilvanie — în anii acțiunii memorandiste. Alegătorii din comuna Șeulia de Cîmpie, de exemplu, ca „fii de același singe cu iubita națiune română”, în iunie 1892 au trimis o adresă de mulțumire comitetului central al Partidului Național Român și membrilor delegației care s-au deplasat la Viena. Ei aprobau „cu însuflețire” predarea Memorandului „capului încoronat”⁵¹. Doi ani mai târziu, în mai 1894, țăranii din comitatul Turda-Arieș i-au întâmpinat cu miile în gările Feldioara-Războieni, Călărași-Turda și Cîmpia Turzii, pe liderii P.N.R., ce mergeau la Cluj la procesul pe care li l-au intentat cercurile guvernante burghezo-moșierești maghiare, în calitate lor de autori ai Memorandului. În semn de îmbărbătare și de solidaritate, țăranii i-au întâmpinat pe cei improcesuați cu cântecul „Deșteaptă-te române”⁵². Țăranii din comitatul Turda-Arieș și-au manifestat solidaritatea cu cei improcesuați și prin deplasarea în orașul de pe Someșul Mic în zilele procesului. Apropierea relativă de Cluj i-a determinat să plece la proces în număr mai mare decât cei din alte comitate. După cum relatează presa vremii, pentru a putea sta la Cluj cit ar fi fost necesar, moșii și-au dus merinde pe 200 de cai. Ei au reușit să se strecoare în oraș cu toate măsurile de intimidare luate de autorități. Moșii au putut astfel să fie prezenți la mitingul de solidaritate cu cei improcesuați, care s-a desfășurat în parcul orașului Cluj. Prezența moșilor și a celorlalte mii de țărani din toate colțurile Transilvaniei i-a încurajat și i-a însuflețit la proces pe memorandiști, dîndu-le suportul moral necesar adoptării unei atitudini demne față de cauza dreaptă a poporului român⁵³.

⁴⁹ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale de sub coroana ungară*, vol. II, Sibiu, 1902, p. 572—580.

⁵⁰ E. Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, Anexe, p. 101—109.

⁵¹ *Tribuna* din 28 iunie 1892.

⁵² *Idem*, din 6 mai 1894.

⁵³ Șt. Pascu, *Din răsunsetul procesului memorandist în masele populare*, Sibiu, 1944, p. 11—13.

Dar nu numai țăranii plecați la Cluj au fost alături de cei improccsuai. Sătenii rămași acasă s-au întrunit în comunele mai mari în entuziaste mitinguri de solidaritate cu memorandiștii. Astfel de mitinguri au avut loc la Lupșa, Certeje, Cimpia Turzii, Hădăreni, Ludușu de Mureș, Răzoare, Iclânzul și în multe alte localități din comitatul Turda-Arieș. Prezența masivă a țăranilor la mitingurile din mai 1894 infirma teza lansată de oficialitățile burghezo-moșierești maghiare, potrivit căreia numai o mînă de intelectuali ar fi revendicat drepturi politice, fără a fi susținuți de mase. La mitingul de la Iclânzul, de exemplu, au participat peste 4000 de țărani din acest sat și din cele învecinate. La Iclânzul s-a desfășurat un miting și cu ocazia reîntoarcerii de la procesul memorandist a împuterniciților țăranilor: Vasile Suciș și Romul Orbean, primul președinte, iar al doilea secretar al cercului electoral. Cu prilejul celui de al doilea miting au ținut să-și exprime solidaritatea cu memorandiștii condamnați la închisoare pe diferite termene: Vasile Vodă din partea bărbaților; Anisia Crețu ca reprezentantă a femeilor; Anica Șopte-reanu în numele fetelor; Simion Mureșan ca exponent al flăcăilor și eleva Letiția în numele școlărilor⁵⁴.

Amploarea luată de diferitele forme de manifestare a solidarității cu memorandiștii a făcut ca anii 1892—1894 să reprezinte momente de vîrf în acțiunea de întărire și dezvoltare a conștiinței naționale în rîndurile maselor populare. Cu conștiința națională întărită, masele de țărani au putut să reziste intensificării politicii de maghiarizare promovată de cercurile burghezo-moșierești ungare în anii ce au urmat pînă la declanșarea primei conflagrații mondiale. În 1912—1913 la întărirea conștiinței naționale au contribuit, într-o măsură însemnată, frămîntările provocate de înființarea episcopiei de Hajdudorog. Noua episcopie avea drept scop folosirea bisericii ca instrument de accelerare a procesului de maghiarizare a românilor. Între cei 2000 de participanți la mitingul de protest împotriva înființării episcopiei de Hajdudorog, care a avut loc la Alba Iulia spre sfîrșitul anului 1912, au participat și reprezentanți ai țăranilor din comitatul Turda-Arieș⁵⁵.

În concluzie, perioada cuprinsă între 1850—1914 a însemnat pentru țăranii din comitatul Turda-Arieș un răstimp de luptă continuă împotriva asupririi sociale și naționale. Împletirea rămășițelor formelor feudale de exploatare cu cele specifice orînduirii capitaliste a ascuțit contradicțiile sociale dintre țărănime pe de o parte și moșierime pe de altă parte. Contradicțiile de ordin social au fost dublate de cele de natură națională, întrucît majoritatea țăranilor erau români, iar moșierii aproape numai unguri. Dominînd aparatul de stat central și local, moșierii l-au subordonat intereselor lor de clasă. Prin intermediul aparatului de stat ei exercitau și oprimarea națională. De aceea a fost firesc ca lupta de eliberare socială să se împletească cu cea de emancipare națională

⁵⁴ *Tribuna* din 26-IV/8-V-1894; din 27-IV/9-V-1894; din 5/17 mai 1894; din 7/19 mai 1894; din 17/29 mai 1894; din 29 mai/10 iunie 1894.

⁵⁵ I. Georgescu, *George Pop de Băsești, 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 271—218.

pentru majoritatea țăranimii din comitatul Turda-Arieș. Lupta de eliberare socială și națională va lua o amploare fără precedent în anii primului război mondial.

C. În răutățirea situației țăranimii în anii primului război mondial

Situația populației rurale din comitatul Turda-Arieș s-a înrăutățit simțitor în anii primului război mondial, datorită mobilizării în masă a forței de muncă bărbătească, rechiziționării animalelor de tracțiune, lipsei uneltelor agricole și îngrășămintelor naturale sau artificiale etc. Un raport al prefectului comitatului Turda-Arieș înaintat la începutul anului 1917 Consiliului de miniștri din Budapesta sublinia în felul următor lipsa brațelor de muncă pricinuită de război: „În județul nostru... în urma încorporărilor repetate, adică în urma chemării sub arme, forța de muncă omenească a scăzut din ce în ce mai mult”⁵⁶. Diminuarea numărului animalelor de tracțiune este adevărată de comisia agricolă a județului, care indică încă la începutul anului 1916 o reducere a acestora cu 25%⁵⁷.

Lipsa brațelor de muncă și reducerea numărului animalelor de tracțiune s-a repercutat direct asupra producției agricole, determinând o scădere a suprafețelor însămânțate și o recoltă mai slabă, atât pe pământurile moșierești, cât și pe cele țărănești, ce ajunseră să fie cultivate de către femei, bătrâni și copii.

Pe baza legilor cu privire la „măsurile excepționale în caz de război” și la „prestațiile de război”, votate în 1912, în întreaga Transilvanie, deci și în comitatul Turda-Arieș, s-a introdus, începând cu 1914, un regim special, militarizat, producția fiind subordonată în întregime purtării războiului⁵⁸. Sub pavăza regimului special, autoritățile locale au început din 1915 rechizițiile de cereale, animale, furaje, lână etc. Rechizițiile au devenit deosebit de apăsătoare din 1916, când parlamentul din Budapesta a adoptat „Instrucțiunile privind rechiziționarea cerealelor”, care completau legile amintite mai sus. În articolul doi al noilor instrucțiuni se arăta, că din recolta anului 1916 organele de rechiziție nu trebuiau să lase producătorilor decât strictul necesar pentru acoperirea nevoilor casei și gospodărie până la 15 august 1917. Sub titlul de necesitate casnică se aveau în vedere numai 400 de grame de persoană pe zi. Prin urmare, pe lună maximum „18 kilograme grâu, secară, amestecătură (de grâu și secară) sau orz luate laolaltă și numai pentru persoanele ce trăiau în gospodărie”. Articolul 3 sublinia că prinosul „ce depășește nevoile casei și ale gospodăriei nu se putea înstrăina decât societății Haditermény (Societatea de stat pentru stringerea produselor de răz-

⁵⁶ I. Kovács, *Date cu privire la lupta țăranimii din Transilvania în toamna anului 1918*, în *AIIC*, I—II, 1958—1959, p. 319.

⁵⁷ *Kolozsvári Hírlap* (Curierul Clujului) din 23 februarie 1916.

⁵⁸ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 317.

boi, n.n.), prin vânzare-cumpărare sau alt mod⁵⁹. Noile instrucțiuni privind rechiziționarea puneau de fapt întregul produs al muncii țăranilor la dispoziția și bunul plac al aparatului administrativ local.

Căutînd să se conformeze dispozițiilor guvernamentale, autoritățile locale din comitatul Turda-Arieș au rechiziționat și au predat societății „Haditermény“, în august-octombrie 1916, numai în plasa Rimetea (fosta Trascău): 436 chintale grîu, 112 chintale porumb, 54 chintale orz, 170 chintale ovăz și 124 chintale fasole. Cantitățile erau mari dacă se are în vedere că solul localităților din această unitate administrativă era slab, iar recolta din vara și toamna anului 1916 fusese mediocră⁶⁰.

În același an s-a rechiziționat și un mare număr de animale. Ca urmare a noii rechiziții și a celei din anul precedent numărul vitelor cornute a scăzut în 1916, la 64.472 față de 72.051 cît fuseseră în 1911; al cailor la 4659 față de 8434; al porcilor la 24.807 față de 30.090; iar al oilor și caprelor la 125.729 față de 198.955⁶¹.

Rechizițiile efectuate în vara și toamna anului 1916 s-au dovedit însă neîndestulătoare. De aceea, guvernul a ordonat în mai 1917 rechiziționarea a încă 1200 vagoane de cereale din opt comitate transilvănene. Drept urmare, pînă în iulie 1917 au mai fost rechiziționate din comitatul Turda-Arieș încă 22 vagoane de cereale⁶². Spre sfîrșitul lui 1916 și în prima jumătate a anului 1917 lipsurile privind aprovizionarea armatei și a populației orașelor au devenit tot mai mari. De aceea, ordine repetate trimise de autoritățile centrale cereau aparatului de stat local să rechiziționeze întregul surplus de cartofi, untură, seu, lînă, paie etc.⁶³. Recolta din vara și toamna lui 1917 a fost mai slabă decît cea din anul precedent, întrucît acum s-a adăugat și un timp secetos. Recolta slabă nu a împiedicat totuși autoritățile centrale să mărească, atît cotele de cereale, cartofi, fasole, mazăre, furaje, cît și numărul porcilor și al animalelor cornute impuse comitatului Turda-Arieș pentru toamna anului 1917 și pentru primăvara celui următor. De pildă, pentru primăvara anului 1918 cota de cereale impusă plasei Iara a fost de 153 chintale, plasei Vințul de Sus de 2016 chintale, plasei Luduș de 3885 chintale, plasei Rimetea de 406 chintale, plasei Cîmpeni de 350 chintale, plasei Turda de 2141 chintale, iar orașului Turda de 357 chintale. În total 9308 chintale cereale. Cota de cartofi pentru întregul comitat a fost stabilită la 2100 chintale, iar numărul de vite cornute la 1404. Ordinul de rechiziție cerea autorităților comitatense să impună fiecare comună cu cîte 10 și fiecare oraș cu cîte 5 vite de tăiere. Numărul porcilor n-a fost precizat. O dispoziție din 31 ianuarie 1918 prevedea însă rechiziționarea, atît a surplusului de porci de peste 80 kg, cît și a celui de slănină și untură.

---

⁵⁹ *Arhivele fostei prefecturi a comitatului Turda-Arieș*, pachet neinventariat, act fără număr de înregistrare (în continuare prescurtat: Arh. pref. comitat. Turda-Arieș).

⁶⁰ *Idem*, dosar nr. 11531/1916.

⁶¹ *Idem*, pachet neinventariat cu rapoartele subprefecturii Turda pe anii 1916—1918, dosar nr. 3542/1918; Ion și Iuliu Enescu, *Op. cit.*, p. 49.

⁶² Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, raportul comisiei administrative a comitatului Turda-Arieș, nr. 164/12 iulie 1917.

⁶³ *Idem*, pachet neinventariat, dosare nr. 3417 și 7863/1916, precum și nr. 3956 și 3957/1917.

O altă dispoziție oficială din 10 martie 1918 a extins rechiziționarea și asupra porcilor de peste 40 kg⁶⁴.

Greutățile tot mai mari întâmpinate de autoritățile guvernamentale în asigurarea hranei și a celorlalte bunuri necesare sustinerii frontului și aprovizionării orașelor, le-au determinat să recurgă spre sfârșitul anului 1917 și în prima jumătate a celui următor la noi mijloace pentru a spori eficiența rechizițiilor. Astfel, un ordin al guvernului din noiembrie 1917 preciza că spre deosebire de rechizițiile precedente, cea preconizată pentru primăvara anului 1918 urma să se extindă pentru prima dată de la începutul războiului și asupra neproducătorilor direcți cu surplus de cereale și animale. Un alt ordin guvernamental din ianuarie 1918 atrăgea atenția autorităților comitatense că necesarul de cartofi admis pentru hrana adulților nu putea să depășească 16,50 kg. pe lună (sau 200 kg pe an) de persoană, iar al copiilor și servitorilor de 12,50 kg pe lună (sau 150 kg pe an). Producătorilor direcți li se mai puteau lăsa încă 900 kg pentru însămințare.

În legătură cu rechiziționarea furajelor Comandamentul militar din Sibiu a ordonat la 7 martie 1918 prefecturii comitatului Turda-Arieș, să nu lase unei familii mai mult de 10 chintale de paie, decît acolo unde serveau drept combustibil, alături de tuleii și cocenii de porumb⁶⁵.

Dar cea mai drastică dispoziție era prevăzută în circulara din 30 ianuarie 1918, trimisă de comisarul gubernial subprefecturii din Turda. În această circulară i se cerea subprefectului ca „rechiziția să se facă cu o severitate ce nu trebuia să cunoască nici o cruțare, întrucît numai astfel județul putea preda necondiționat cota impusă...”⁶⁶.

Efectuîndu-se cu ajutorul jandarmeriei și al armatei, rechiziția din primăvara anului 1918 a scos de la țaranii din comitatul Turda-Arieș peste 2100 chintale cartofi (depășindu-se cantitatea planificată) și 9200 chintale cereale (cu 108 chintale în minus față de cota prevăzută)⁶⁷. La vite cornute cota n-a putut fi realizată, deoarece începeau muncile de primăvară și deficitul de animale de tracțiune era de-a dreptul alarmant. Lipsa acută de animale de tracțiune a determinat prefectura comitatului Turda-Arieș să solicite la 21 februarie 1918 Ministerului de Război 1200—1244 cai cu harnașament, pentru a fi puși la dispoziția moșierilor în vederea efectuării muncilor agricole de primăvară⁶⁸.

În primele luni ale anului 1918 devenise deosebit de acută și lipsa brațelor de muncă, datorită pe de o parte incorporării și a tinerilor de 19—20 ani, iar pe de altă parte plecării unei mari părți a prizonierilor ruși după încheierea păcii de la Brest-Litowsk. Invocînd incorporarea tinerilor sub 20 de ani și plecarea prizonierilor ruși, prefectura comitatului Turda-Arieș a cerut Ministrului Agriculturii, mai întîi la 13 februarie și apoi la 1 aprilie 1918, să-i repartizeze 200 și respectiv 1000 prizonieri sîrbi și italieni, pentru a-i pune la dispoziția marilor proprietari⁶⁹. În iunie 1918 prefectura comitatului Turda-Arieș sublinia astfel dificultățile create de lipsa brațelor de muncă și perspectivele sumbre ale

⁶⁴ *Idem*, dosar nr. 15/1917, 7/1918, 11/1918, 643/1918, 2874/1918 și 10585/1918.

⁶⁵ *Idem*, dosare nr. 15/1917, 643/1918 și 2842/1918.

⁶⁶ *Idem*, dosar nr. 8222/1918.

⁶⁷ *Idem*, dosare nr. 643/1918 și 2874/1918.

⁶⁸ *Idem*, dosar nr. 62/1918.

⁶⁹ *Idem*, dosar nr. 42/1918.

recoltei din vara și toamna acestui an: „În urma păcii cu Rusia prizonierii au fost duși, iar detașamente militare de muncă nu ne-au fost puse la dispoziție, încît muncile agricole au fost executate cu cele mai mari greutăți. În urma secetei din timpul iernii și primăverii, păioasele promit o recoltă foarte slabă...⁷⁰”.

Datorită insuficienței animalelor de tracțiune, lipsei forței de muncă și secetei, recolta din vara și toamna anului 1918 a fost într-adevăr cu mult mai slabă decît în anul precedent. Cu toate acestea, guvernul din Budapesta a dovedit o totală lipsă de spirit realist. A impus comitatul Turda-Arieș în 3 august 1918 cu 2569 vite de tăiere (din care 1051 restante), precum și cu 1094 vagoane (sau 109.400 chintale) de grîu și secară. La cereale cantitatea echivala cu o cotă de peste zece ori mai mare decît în 1917. Pentru a o scoate de la țărani, prefectura a impus plasa Iara cu 200 vagoane, plasa Vințul de Sus cu 127, plasa Luduș cu 323, plasa Rimetea cu 100, plasa Cîmpeni cu 55, plasa Turda cu 252, iar orașul Turda cu 37 vagoane⁷¹.

Rechizițiile, chiar din 1915 cînd au fost relativ benevole, dar mai ales din 1916 cînd au devenit obligatorii, au provocat mari nemulțumiri, deoarece forțau familiile țărănești să dea statului burghezo-moșieresc o parte din cerealele și animalele de care dispuneau pe prefuri derizorii.

Alături de reducerea suprafețelor însămînțate, rechizițiile au fost cauza principală a aruncării majorității populației comitatului încă din a doua jumătate a anului 1916 și în prima jumătate a celui următor, în pragul foametei. Referindu-se la situația gospodăriilor țărănești din iarna anului 1916—1917 un raport al subprefectului din Turda sublinia că „... puținele cereale care le-au stat la dispoziție au fost epuizate în județ, iar cei ce sînt chemați să se ocupe de aprovizionarea cu alimente tratează populația județului nostru atît de vitreg, încît foametea bate cu tărie la ușa populației noastre agricole⁷²”.

Existența infometaților și creșterea continuă a numărului acestora rezultă atît din rapoartele înaintate de autoritățile comunale celor de plasă și comitat, cît și din cele trimise de prefectură autorităților superioare, începînd cu decembrie 1916 și continuînd cu lunile din prima jumătate a anului 1917. Rapoartele care se succed unul după altul, informează forurile superioare despre numărul infometaților și despre necesarul de cereale, cartofi, ulei, grăsimi și alte articole alimentare. Din adresele înaintate de notari subprefectului în ianuarie 1917 rezultă că: în Hădăreni numărul celor lipsiți de hrană se ridică la 313 persoane, iar aprovizionarea lor necesita 125 chintale porumb; în Grind-Cristur existau 424 persoane, pentru care erau necesare 190,80 chintale porumb; în Dileu Vechi 684 persoane infometate aveau nevoie de 307 chintale porumb; în Călărași-Turda pentru 820 persoane se solicitau cele 6725 kg de grîu și 1280 kg de porumb rechiziționate și aflate în localitate; în

⁷⁰ *Idem*, dosar nr. 8515/1918.

⁷¹ *Idem*, dosar nr. 7/1918.

⁷² I. t. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea. 1900—1918*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900—1918*, Buc., 1964, p. 77; I. Kovács, *Op. cit.*, p. 322.

Tritenii de Jos celor 1076 persoane le trebuiau 10.760 kg făină de porumb. ș.a.m.d.⁷³.

Tot în ianuarie 1917, la sesizarea pretorului din Vințu de Sus, subprefectul s-a adresat oficiului guvernamental al rechizițiilor din Cluj. El cerea să lase cele 770,60 chintale cereale rechiziționate infometaților din satele plasei Vințu de Sus, deoarece numărul acestora era atât de mare, încît pentru aprovizionarea lor ar fi fost necesare 1984,39 chintale⁷⁴. În martie 1917 prim-pretorul din Cîmpeni raporta prefecturii comitatului: „Deoarece pe teritoriul plasei foametea este deja de nesuportat, vă rog a propune urgent oficiului de aprovizionare din Cluj să aprobe cit mai curînd pentru plasă 15—20 vagoane cartofi și să dispună imediata lor expediere”⁷⁵.

Existența unui număr ridicat de infometați pe întreaga arie a comitatului a determinat prefectura din Turda să ceară telegrafic Ministerului Alimentației Publice din Budapesta în primăvara anului 1917: 100 chintale cartofi pentru plasa Luduș, 900 chintale pentru plasa Iara, 150 chintale pentru plasa Rimetea, 100 chintale pentru plasa Cîmpeni și 600 chintale pentru plasa și orașul Turda. În total, pe întregul comitat, 1850 chintale (sau 185.000 kg) cartofi⁷⁶.

În iunie 1917 numărul celor lipsiți de hrană se ridica: în plasa Iara la 8165 persoane, în plasa Vințul de Sus la 6004; în plasa Luduș la 11.180; în plasa Rimetea la 9112; în plasa Cîmpeni la 12.649; în plasa Turda la 9232; iar în orașul Turda la 9241 persoane. În total, 65.583 persoane. În luna următoare numărul infometaților crește pe întreg comitatul la 72.549, iar la începutul lui septembrie la peste 92.000 persoane. Pentru aprovizionarea numărului impresionant de infometați erau necesare — după cum rezultă din raportul prefecturii din 15 septembrie 1917 — 80 vagoane de făină pe lună, dar comisarul guvernamental nu a aprobat decît 28 vagoane⁷⁷. Pe lîngă acestea mai erau necesare 15—20.000 chintale slănină și 6—7000 chintale ulei comestibil sau untură. Dar pînă în vara anului 1917 nu s-a putut rechiziționa în întreg comitatul decît 6800 chintale slănină și 3650 chintale untură⁷⁸. Deosebit de acută a devenit în 1917 lipsa săpunului, ceea ce a făcut ca în comitat să bîntuie nu numai foametea, ci și tifosul exantematic⁷⁹.

Lipsa cerealelor și a altor articole de strictă necesitate se menține gravă și în iarna anilor 1917/1918. Ea a determinat autoritățile comitatense să adreseze tot mai multe cereri forurilor superioare pentru a obține noi ajutoare alimentare. Numai în decembrie 1917 prefectura din Turda a solicitat Ministerului Alimentației Publice să se repartizeze comitatului 500 chintale fasole, 100 chintale mazăre, 50 chintale arpacaș⁸⁰.

În pragul verii anului 1918 lipsa de alimente a făcut ca foametea să devină insuportabilă chiar și în plasele agricole Turda, Vințu de Sus și Luduș. În plasa Luduș, de pildă, primpretorul raporta prefecturii la

⁷³ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 1232/1917.

⁷⁴ *Idem*, dosar nr. 1004/1917.

⁷⁵ *Idem*, dosar nr. 2473/1917.

⁷⁶ *Idem*, dosar nr. 12509/1916.

⁷⁷ *Idem*, dosar nr. 7/1918, actele nr. 9647 și 9685/1917.

⁷⁸ *Idem*, dosar nr. 7/1918, actele nr. 9914 și 9915/1917.

⁷⁹ *Idem*, dosar nr. 4721/1917.

⁸⁰ *Idem*, dosar nr. 7/1917, actul nr. 12998/1917.

18 iunie 1918, că numărul infometaților s-a dublat față de lunile precedente, ajungând la 14.205 persoane. De aceea cerea mărirea ajutorului alimentar lunar, motivînd că au ajuns să-i solicite zilnic și tot mai amenințător bucate nu numai țărani săraci și mijlocași, ci și cei înstăriți cu cîte 30—40 iugăre⁸¹.

În iunie 1918 numărul celor lipsiți de hrană în plasa Turda a crescut de la 9827 la 15.721 persoane. Primpretorul plasei a solicitat sporirea urgentă a ajutorului alimentar, întrucît „cu prilejul ultimei rechiziții s-a luat micilor plugari ultimul bob de grăunte disponibil“. Primpretorul arăta că în caz contrar nu putea să-și asume răspunderea „pentru tulburările ce vor urma“⁸².

În vara anului 1918 lipsa cerealelor continuă să se mențină deosebit de gravă, deoarece pentru aprovizionarea celor 90—100.000 infometați ar fi fost necesare 250 vagoane lunar, deci de aproape zece ori mai mult decît alocaseră autoritățile guvernamentale pentru comitatul Turda-Arieș⁸³.

Lipsa acută de cereale și de alte bunuri de larg consum a adus după sine creșterea neîncetată a prețurilor și înflorirea speculei. Organele de stat au încercat să stăvilească specula fixînd prețuri oficiale. Dar lipsa articolelor alimentare le-a determinat să urce ele înșile prețurile în tot decursul războiului. Astfel, în ianuarie 1915 organele economice ale comitatului Turda au stabilit următoarele prețuri maxime: 0,21 coroane pentru kilogramul de porumb (21,50 coroane chintalul); 0,40 coroane pentru cel de grîu (40,50 coroane chintalul); 0,32 coroane pentru kilogramul de secară (32,50 coroane chintalul); 0,27 coroane pentru cel de orz (27,50 coroane chintalul).

În 1916 aceleași organe economice au fost nevoite să ridice prețurile oficiale — (din cauza scumpetei crescînde) — cu 7—10 fileri (0,7—0,10 coroane) la kilogramul de cereale. La kilogramul de porumb — principalul aliment consumat de țărănimă — prețul a fost ridicat la aproape 0,29 coroane (28,80 coroane chintalul).

În anul următor prețurile maxime au fost urcate și mai mult. Kilogramul de făină de porumb a ajuns la 0,48 coroane, cel de făină de gătît la 0,60 coroane, iar cel de făină de grîu și de secară pentru piine la 0,65 coroane.

Prețurile oficiale au atins punctul culminant în 1918 și anume: kilogramul de făină de porumb la 0,86 coroane; făina de grîu la 0,76 coroane; făina de grîu amestecată cu cartofi și fasole pentru piine la 1,06 coroane; iar kilogramul de făină de secară la 1,13 coroane.

O creștere tot atît de spectaculoasă au cunoscut prețurile oficiale la slănină și untură. De pildă, prețul unui kilogram de slănină afumată a fost urcat între 1916—1918 de la 9 la 15 coroane, al unui kilogram de slănină proaspătă de la 8 la 13 coroane, iar al unui kilogram de untură de la 8 la 16 coroane⁸⁴.

Dar accentuarea continuă a lipsei articolelor alimentare a făcut ca prețurile de speculă să crească într-un ritm mai accelerat și să le depă-

⁸¹ *Idem*, dosar nr. 7/1918, actul nr. 7125/1918.

⁸² *Idem*, a tele nr. 7074 și 7053/1918.

⁸³ *Idem*, actele nr. 7072/ și 9098/1918.

⁸⁴ *Idem*, dosare nr. 314 și 337/1917 și 338/1918; *Ujság* (Cotidianul) din 9 ianuarie 1916.

șească an de an pe cele oficiale. La Cîmpeni, de exemplu, un raport înaintat de către un detectiv la 26 martie 1916 subprefectului din Turda, arăta clar că firma „Frații Csiki“ vindea kilogramul de făină de mălai cu 0,70 coroane. Cu același preț îl dădea și speculantul Iglozan Dumitru. Banca din Cîmpeni, dispunând — ca și firma Csiki — de un depozit plin cu cereale, vindea 50 kg făină de mălai cu 33 coroane. Speculantul Löwy Zsigmond pretindea 9 coroane pentru 20 feldere de porumb, ceea ce echivala cu 50—52 coroane suta de kilograme. Prețul era aproape dublu față de cel oficial de 28,80 coroane. În încheiere detectivul sublinia că lipsa cerealelor pe piața liberă și prețurile exagerate impuse de speculanți constituia cauza principală pentru care în plasa Cîmpeni „nu se auzeau decît vaiete și plîngerî”⁸⁵. La rîndul său, un consilier al orașului Turda informa organele superioare la 1 octombrie 1916 că „... partea populației rămasă acasă abia a putut suporta scumpetea articolelor alimentare și de îmbrăcăminte și abia a fost capabilă să cîștige atît cît îi era necesar pentru a se întreține”⁸⁶.

În decursul anului 1917 și în primele zece luni din 1918 prețurile de speculă ale articolelor de strictă necesitate au continuat să înflorescă accentuînd mereu nemulțumirile maselor. La sporirea nemulțumirilor țărănimii au contribuit în mare măsură și abuzurile săvîrșite de autoritățile locale cu ocazia rechizițiilor. În legătură cu rechiziționarea cailor din anii 1914—1915 comisarul gubernial recunoaște că ea fiind făcută de ofițeri superiori și nepricepuți, aceștia au omis să elibereze sătenilor bonuri sau adevărîțe, pe baza cărora să-și poată primi despăgubirile corespunzătoare. Drept urmare, cînd țărani s-au prezentat în fața autorităților pentru a primi drepturile bănești ce li se cuveneau, n-au putut fi despăgubiți decît în număr redus. În felul acesta au rămas neachitate milioane de coroane, pricinuind nemulțumiri atît în comitatul Turda-Arieș, cît și în restul Transilvaniei⁸⁷. Dintr-un raport al primpretorului plasei Luduș înaintat subprefectului la 17 noiembrie 1916 reiese, că notarii primind mită scuteau moșierii și unii chiaburi de rechiziții, creindu-le posibilitatea de a vinde cereale la prețuri de speculă. În schimb, povara rechizițiilor o aruncau pe umerii țăranilor mijlocași și săraci sporindu-le și pe această cale nemulțumirile⁸⁸. Numeroase documente de arhivă atestă că în anii 1917—1918, pe măsură ce sporeau greutățile de aprovizionare și se înăspreau dispozițiile oficiale privind modul cum trebuiau executate rechizițiile, se înmulțeau abuzurile notarilor și primarilor.

Autoritățile locale reprezentate de notari, primari, pretori și jandarmi au săvîrșit abuzuri și cu ocazia: fixării trimiterii bătrînilor și copiilor la muncile forțate de război; acordării și distribuirii ajutoarelor bănești de război familiilor celor plecați pe front; împărțirii ajutoarelor alimentare celor înfometați etc.

Pentru abuzurile săvîrșite de autorități cu prilejul trimiterilor la muncile forțate de război și mai ales pentru situația materială deosebit

⁸⁵ Arh. pref. comitat, Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 70/1916.

⁸⁶ *Idem*, dosar nr. 7701/1916.

⁸⁷ Miklós Betegh, *Erdély a világháborúban. Néhány erdélyi adat az 1914—1917 évek történetéhez* (Transilvania în timpul războiului mondial. Cîteva date transilvănene despre istoria anilor 1914—1917), Diciosînmartin, 1924, p. 44—45.

⁸⁸ Arh. pref. comitat, Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 10624/1916

de precară în care ajungeau în timpul prestării lor, ilustrativă este plîngerea țăranului Avram Ioan Netuda din Vidra de Sus. În 7 decembrie 1915 el se plîngea autorităților comitatense, că la 1 iulie același an a fost trimis pe nedrept la munca grea de război, mai întîi la ridicarea fortificațiilor din Vințu de Jos și apoi la cele din Teiuș. În continuare el arăta, că din cauza sărăciei cei de acasă nu l-au putut aproviziona cu încălțăminte și îmbrăcăminte, iar cu mica diurnă i-a fost imposibil să și le refacă. Drept urmare, în pragul iernii „sănătate-i era amenințată”⁸⁹.

Abuzurile săvîrșite de autoritățile locale cu prilejul acordării și distribuirii ajutoarelor de război rezultă dintr-o adresă a comisarului gubernial către subprefectul comitatului Turda-Arieș din 3 august 1915 și dintr-o scrisoare trimisă de un soldat din Călărași-Turda ziarului „Pesti Ujság” la începutul anului 1917. În adresa din 3 august 1915 comisarul guvernamental îi făcea cunoscut subprefectului, că în Iclânzel (plasa Luduș) „primarul comunei, Creț Ioan, care avea 12 iugăre și alți plugari înstăriți... au beneficiat timp îndelungat de ajutor de stat, deși... n-au fost întreținuți înainte de cei plecați la armată... în timp ce femei sărace (cu bărbați pe front) n-au primit nimic”⁹⁰.

Scrisoarea militarului din Călărași a fost publicată de „Pesti Ujság” în numărul său din 11 februarie 1917. Ea începea prin a informa că părinții soldatului (tatăl de 67 și mama de 62 ani), și-au pierdut puțină avere pe care o avuseseră înainte de război, datorită rechizițiilor, impozitelor și lipsurilor de alimente. Părinții lui au fost totuși omiși de către notar de la ajutor, cu toate că el era pe front împreună cu șapte frați. În același timp, alți părinți din Călărași chiar dacă aveau un băiat militar, primeau ajutor⁹¹.

Sătenii au ajuns să fie tot mai nemulțumiți de primari, notari și pretori, atît pentru felul cum atribuiau ajutoarele de război și cartelele, cît și pentru abuzurile pe care le săvîrșeau cu ocazia distribuirii alimentelor. Locuitorii din Vințu de Sus, de exemplu, se plîngeau autorităților comitatense la 12 martie 1917, că „notarul și domnii de la pretură și de la judecătorie se amestecă în toate, iar noi, poporul, abia primim cîte ceva sau nu primim nimic... Au sosit în Vinț 5 butoaie cu petrol. Domnii au primit cîte 15—20 litri, însă noi, poporul cel mult un litru (de persoană). Mulți n-au primit deloc... Românii din comuna vecină Unirea au primit de la notar 1,2 și chiar 3 litri de petrol, cu condiția să-i are pămîntul și să-i care gunoiul”. În continuare sătenii se plîngeau, că notarul a permis ginerei lui să vîndă la cooperativă kilogramul de săpun de casă cu 14 coroane și kilogramul de slănină de casă cu 16 coroane. Făina albă sosită în vara anului precedent a reținut-o pentru el. Pentru cartelele-tip eliberate celor îndreptățiți la ajutorul de piine, zahăr și făină, a luat de la fiecare 10 fileri. După ce s-au terminat, a confecționat bonuri din bucăți de hîrtie „pentru care a încasat tot cîte 10 fileri”⁹². Primpretorul plasei Rimetea arată într-o scrisoare trimisă la 29 septembrie 1917 comisarului gubernial al alimentației din Tîrgu Mureș, că și în comunele pe care le avea în subordine „zadarnic merg la primărie săracile mame, de-

⁸⁹ *Idem*, dosar nr. 1582/1916.

⁹⁰ *Idem*, dosar nr. 12426/1915.

⁹¹ *Idem*, dosar nr. 2658/1917 și *Pesti Ujság* din 11 februarie 1917.

⁹² *Idem*, dosar nr. 6154/1917.

oarece acolo sînt respinse în mod brutal, în timp ce copiii le plîng acasă de foame⁹³.

Din analiza celor de mai sus rezultă că în anii primului război mondial situația țărănimii din comitatul Turda-Arieș s-a agravat continuu, ca urmare a intensificării exploatarei economice și a asupririi sociale de către burghezo-moșierimea austro-ungară. Intensificarea asupririi sociale a fost cu atît mai greu de suportat, cu cît ea a fost însoțită de o agravare a oprîmării naționale, în special după intrarea României în război.

D. Apariția și dezvoltarea spiritului revoluționar antirăzboinic în rîndurile țărănimii

Primul război mondial, aducînd o înăsprire evidentă a asupririi sociale și naționale, a creat în rîndurile țărănimii din comitatul Turda-Arieș — ca de altfel în toată Transilvania — un spirit antirăzboinic. Apariția și dezvoltarea spiritului antirăzboinic s-a concretizat: în tendințele de sustragere de la încorporări; în părăsirea frontului; în refuzul de a lucra pămîntul moșierilor sub forma obișnuită a arenzilor; în încercările tot mai dese de a ascunde cerealele cu ocazia rechizițiilor. Amploarea pe care a luat-o acțiunea de sustragere a cerealelor de la rechiziții, poate fi dedusă din faptul că numai în plasa Turda, și numai în anul 1916, gărzile financiare de control au descoperit 325 țărani, care au ascuns surplusul de bucate rechiziționabile. De la 25, din totalul acestor țărani, împotriva cărora s-au intentat acțiuni judiciare, au fost confiscate 950 kg porumb și 5630 kg grîu⁹⁴. Opoziția tot mai îndrîjită a țărănimii față de rechiziții l-a determinat pe primpretorul plasei Luduș să ceară subprefectului la 16 noiembrie 1916 „armată pentru rechiziționarea porumbului...”⁹⁵.

În 1917—1918 sustragerile de la rechiziții au luat o amploare și mai mare, întrucît în acești ani cotele de cereale au sporit invers proporțional cu producția agricolă. Dintr-un raport al prefecturii din 15 septembrie 1917 rezultă că foametea nu mai putea fi remediată „deoarece micii producători și-au vîndut deja disponibilul sau l-au ascuns, încît este imposibil să poată fi descoperit”⁹⁶.

Rechizițiile au fost una din cauzele principale ale înfometării unui număr tot mai mare de familii țărănești. La rîndul său, spectrul foamei a constituit cauza principală, care a determinat țărănimea să treacă de la rezistența pasivă manifestată prin ascunderea cerealelor rechiziționabile, la demonstrații deschise și chiar la răzvrătiri locale împotriva moșierilor și a reprezentanților locali ai aparatului de stat burghezo-moșieresc austro-ungar.

Nemulțumirile provocate de foamete au început să se manifeste sporadic spre sfîrșitul anului 1916 și începutul celui următor, mai întîi în plasele din Munții Apuseni unde cerealele erau mai scumpe și mai greu de procurat chiar și în anii de pace cu recolte normale. Dintr-un raport al

⁹³ *Idem*, dosar nr. 2707/1917.

⁹⁴ *Idem*, dosar nr. 179/1916.

⁹⁵ *Idem*, dosar nr. 11531/1916.

⁹⁶ *Idem*, dosar nr. 7/1918, actele nr. 9647 și 9685/1917.

jandarmeriei din Lupșa reiese, că în ianuarie 1917 nemulțumirea femeilor din această comună, provocată de abuzurile săvârșite de primar și notar, ajunsese atît de mare, încît era pe punctul de a se transforma în revoltă deschisă⁹⁷.

În primăvara și vara lui 1917 nemulțumirile împotriva autorităților locale continuă să mocnească în satele din Munții Apuseni, pentru ca la începutul toamnei să răbufnească în răzvrătiri cu caracter local. Un raport al prefecturii comitatului Turda-Arieș, înaintat Ministerului de Interne din Budapesta la 15 septembrie 1917, informa că mulțimea înfometată din plasele Cîmpeni și Iara n-a putut fi liniștită cu promisiuni. În mai multe comune din cele două plase s-au produs tulburări. În Vidra de Sus 300—400 femei disperate că acasă copiii le plîng de foame, s-au revoltat în momentul cînd notarul le-a anunțat că nu avea făină suficientă pentru a le da tuturor ajutorul la care erau îndreptățite. Conduse de soția lui Sebastian Coroi ele au asaltat primăria, spărgînd geamurile cu țigle și pietre. Pe notar, care săvîrșise anterior abuzuri cu prilejul distribuirii cartelelor și ajutoarelor alimentare, l-au pus pe fugă. A fost nevoie de intervenția jandarmilor ca răzmerița să fie potolită, notarul salvat și femeile împrăștiate⁹⁸. Primpretorul plasei Rimetea informa la fel în 29 septembrie 1917, pe comisarul guvernamental al alimentației publice din Tirgu Mureș, că în comunele pe care le avea în subordine starea de spirit a sătenilor era extrem de agitată. El arăta că „dacă nu se trimit de urgență ajutoarele alimentare, exista pericolul izbucnirii unor tulburări asemănătoare cu cele din plasele învecinate Cîmpeni și Iara”⁹⁹.

În ultimele două luni ale anului 1917 și în prima jumătate a celui următor situația țăranilor s-a înrăutățit ca urmare a accentuării lipsei produselor alimentare și a creșterii numărului înfometaților. De aceea mișcările și răzvrătirile țărănești locale din Munții Apuseni s-au înmulțit și au cuprins o arie din ce în ce mai largă. În preajma lui 1 februarie 1918 prefectura din Turda informa autoritățile superioare despre demonstrații ale înfometaților, care au avut loc în diferite părți ale comitatului în toată luna decembrie și în ianuarie 1918. Pentru a potoli pe cei nemulțumiți le-a împărțit anumite cantități de făină împrumutate de la grupul de aprovizionare al funcționarilor publici¹⁰⁰. La 12 aprilie 1918 primpretorul plasei Iara raporta prefecturii din Turda, că în săptămînile precedente s-au petrecut „dezordii grave” în aproape toate comunele pe care le avea în subordine. „Dezordinile” întîmplăte în Iara și mai ales în Muntele Băișorii se datorau soldaților dezertori. În această privință el relatează: „În munți s-au adunat adevărate bande compuse din militari dezertori, care acționează cînd într-o plasă, cînd în alta, în comunele situate la poalele munților. Pădurile, de mai multe mii de iugăre, le oferă un adăpost sigur, jandarmeria fiind incapabilă să-i urmărească”. În continuare pretorul arată că măsurile preconizate contra soldaților ce se ascundeau în păduri numai atunci ar fi eficace, cînd împotriva lor ar ac-

⁹⁷ *Ujság* din 29 iunie 1918.

⁹⁸ *Ibidem*, și Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 7/1918, actele nr. 9647, 9685, 9914 și 9915/1918.

⁹⁹ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 2707/1917.

¹⁰⁰ *Idem*, dosar nr. 7/1918, actul nr. 11031/1918.

ționa concomitent mari unități militare, cuprinzând întregul grup de munți din comitate Turda-Arieș, Alba, Cluj și Bihor¹⁰¹.

Raportul primpretorului plasei Iara dovedește, că în primăvara anului 1918 se constituiseră în Munții Apuseni din Transilvania, ca și în alte părți ale Austro-Ungariei, așa-numitele „Cadre verzi” sau „Companii verzi”. Erau de fapt adevărate detașamente înarmate, formate din soldați ce părăsiseră fronturile și cazărmile, care acționau cu armele în miini împotriva celor ce întruchipau asuprirea socială și națională¹⁰².

Același primpretor din plasa Iara informa prefectura, că în ziua de 5 mai 1918 trei soldați din Filea de Jos, sosiți acasă fără permis, au atacat și au ucis pe primar pentru abuzurile săvârșite de el cu ocazia rechizițiilor. În timpul anchetei întreprinse cu ocazia morții primarului „atît populația, cît și conducătorii ei au fost deosebit de agitați și au avut o atitudine provocatoare”. De altfel, din informațiile primpretorului (întocmite în 17 și 30 mai 1918), reiese că locuitorii din acest sat s-au dovedit deosebit de recalcitranți și cu prilejul ultimei rechiziții, de la ei „neputîndu-se lua în mod pașnic nici un bob de cereale și neputîndu-se ajunge la nici un rezultat decît cu forța armată”. Cerînd prefecturii aprobarea pentru înființarea unui post de jandarmi în Filea de Jos, primpretorul motiva că „situația a devenit tulbură de aproximativ o lună de zile, cînd prin comună au trecut cîțiva soldați reînforși din prizonieratul rusesc”¹⁰³.

„Tulburările” și „dezordinile” devenind tot mai frecvente l-au determinat pe subprefectul din Turda să ceară la 8 mai Ministerului de Interne din Budapesta întărirea posturilor de jandarmi în întreg comitatul „pentru a restabili siguranța personală și a averii”¹⁰⁴.

În iunie 1918 acțiunile țărănești îndreptate împotriva aparatului de stat oprimator și a moșierimii s-au extins și în plasele de șes ale comitatului Turda-Arieș. Astfel, primpretorul din plasa Luduș informa subprefectul la 5 iunie, că din cauza foametei prilejuită de ultima rechiziție în comunele din subordine s-au produs tulburări. El își încheia raportul cu precizarea, că dacă nu se trimiteau ajutoare alimentare în cantități corespunzătoare, „se vor întîmpla cele mai grave tulburări”¹⁰⁵.

Ziarul „Kolozsvári Hirlap” în numărul său din 11 iunie 1918 informa despre acțiunea femeilor din comuna Mihai Viteazul (plasa Turda). Aflînd că primarul și notarul le-au ciuntit ajutoarele de război, ele s-au adunat în fața primăriei, revendicîndu-și drepturile. Numai sosirea celor cinci jandarmi din comună l-au salvat pe notar. Jandarmii au arestat 46 femei, pe care le-au dus la procuratura din Turda. Notarul s-a prezentat la subprefect, cerîndu-i să fie mutat în altă localitate, pentru a scăpa de furia femeilor¹⁰⁶.

O acțiune similară s-a petrecut în iunie la Vințu de Sus. Aici, 20—30 femei agitate au pătruns în biroul primpretorului, cerînd să li se plătească imediat ajutorul de război majorat. În momentul cînd primpretorul le-a somat să se îndepărteze, femeile l-au apucat de haine, îmbrîncindu-l. Apoi au atacat cu pietre atît locuința acestuia, cît și a notarului.

¹⁰¹ *Idem*, dosar nr. 4506/1918.

¹⁰² Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Op. cit.*, p. 85.

¹⁰³ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 4506/1918.

¹⁰⁴ *Idem*, dosar nr. 592/1918.

¹⁰⁵ *Idem*, dosar nr. 7/1918, actul nr. 6485/1918.

¹⁰⁶ *Kolozsvári Hirlap* din 11 iunie 1918.

Referindu-se la cele întâmplate, în adresa către prefectură primpretorul sublinia că: „Aceste evenimente regretabile arată creșterea nemulțumirilor poporului, care nu se mai teme să întrebuițeze forța (față de autorități)“¹⁰⁷.

În lunile iulie—august strângerea recoltei, deși compromisă de secetă, a atenuat oarecum foametea în regiunea de șes a comitatului, determinând o reducere a frecvenței tulburărilor și răzvrătirilor în plasele Vințu de Sus, Luduș și Turda. În schimb, în plasele de munte lipsa cerealelor persistând și în timpul verii, mișcările țărănești au continuat cu aceeași intensitate ca și în lunile de primăvară. La 19 august, de exemplu, a fost atacat violent de către săteni notarul din Surduc (plasa Iara). În fruntea țăranilor se afla soldatul Ghib Ioan al lui Toader, „venit în concediu din garnizoana Clujului“. Soldatul s-a revoltat din cauza foametei la care era supusă familia sa și mai ales din pricină că soției lui nu i se plătise ajutorul de război. După atac soldatul a declarat, că va omori atât notarul, cât și primpretorul și prefectul. Șeful postului de jandarmi din Surduc a considerat declarația „o amenințare la adresa autorităților“. De aceea l-a arestat și l-a predat pe Ghib Ioan procuraturii militare din Cluj¹⁰⁸.

După cum reiese din raportul primpretorului plasei Cîmpeni înaintat subprefectului la 16 septembrie, tulburările amenințau ordinea constituită pe întreg teritoriul unității administrative aflată în subordinea sa. Primpretorul arată că în ziua precedentă (15 septembrie), cu ocazia distribuirii făinei, o masă de 600 oameni a atacat notariatul din Vidra de Jos. Notarul a scăpat cu viață numai datorită intervenției brutale a jandarmilor. Prin violența și mobilul ei acțiunea amintește de cea petrecută cu un an înainte în Vidra de Sus.

Ținând cont de cele relatate de primpretorul din Cîmpeni și de starea de spirit din celelalte plase, spre sfârșitul lunii septembrie 1918 subprefectul din Turda a reînnoit cererea adresată Ministerului de Interne din Budapesta privind întărirea urgentă a posturilor de jandarmi de pe raza întregului comitat Turda-Arieș. El a subliniat că în caz contrar „...ordinea publică se va prăbuși“¹⁰⁹.

Cele relatate de subprefect nu erau cu nimic exagerate, deoarece în septembrie 1918 nemulțumirile populare căpătaseră un caracter general. Nemulțumirile concretizate în acțiuni tot mai numeroase, duse de masele populare împotriva aparatului de stat oprimator, demonstrează că pe teritoriul comitatului Turda-Arieș se crease, în răstimpul ce a urmat revoluției proletare din Rusia, un avînt revoluționar care a crescut fără încetare, atît în amploare, cît și în intensitate. Dezvoltarea avîntului revoluționar reiese și dintr-un raport al comandamentului jandarmeriei comitatului Turda-Arieș înaintat la începutul lui octombrie Ministerului de Interne din Budapesta. În raport sînt înșirate lună de lună felul și numărul acțiunilor populare din primăvara și vara anului 1918. Acțiunile populare au îmbrăcat forma violenței contra autorităților administrative, a agitației împotriva ordinei publice constituite, a incendierii și degradării bunurilor moșierești și fiscale, a confiscării forțate a articolelor de strictă

¹⁰⁷ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 7/1918, actul nr. 7456/1918.

¹⁰⁸ *Idem*, actul nr. 10703/1918.

¹⁰⁹ *Idem*, actul nr. 9914/1918.

necesitate din magazinele și depozitele moșierilor, statului și negustorilor speculanți etc. De pildă, agitații contra ordinii publice constituite și atacuri violente împotriva reprezentanților organelor locale ale puterii de stat (inclusiv contra jandarmilor), raportul dă pe iunie 5, pe iulie 3, pe august 3 și pe septembrie 2 cazuri; incendieri și degradări de bunuri înșiră: pe mai 2, pe iunie 13, pe iulie 4, august 7 și pe septembrie 6 cazuri; confiscări de bunuri de strictă necesitate menționează: pe mai 39, pe iunie 27, pe iulie 4, pe august 3 și pe septembrie 8 cazuri. Cele mai numeroase au fost însă delictele împotriva forțelor armate (între ele numărându-se și dezertările): pe mai 317, pe iunie 251, pe iulie 113, pe august 217, iar pe septembrie 260¹¹⁰.

Rapoartele prefectilor și cel al comandamentului jandarmeriei din Turda, redând numărul și varietatea acțiunilor populare, dovedesc că în primăvara anului 1918 avântul revoluționar a crescut într-adevăr în intensitate și s-a transformat spre sfârșitul lunii octombrie în revoluție burghezo-democratică și pe teritoriul comitatului Turda-Arieș.

E. Participarea țărănimii la revoluția burghezo-democratică din noiembrie 1918. Rolul ei în eliberarea și unificarea Transilvaniei cu România

În octombrie-noiembrie 1918 putredul și anacronicul Imperiu Austro-Ungar, care suferise înfrângeri catastrofale pe fronturi, s-a prăbușit datorită luptelor revoluționare duse de masele populare ale tuturor naționalităților pentru eliberarea națională și socială. La prăbușirea imperiului asupritor de popoare au contribuit și luptele muncitorilor, țăranilor și intelectualilor de pe întreg cuprinsul Transilvaniei, inclusiv din comitatul Turda-Arieș. Printre cei dintii care s-au ridicat în comitatul Turda-Arieș la lupta deschisă împotriva exploatării și stăpînirii habsburgice, au fost muncitorii constituiți în sindicate, conduși de organizațiile locale ale PSD. Ei au jucat un rol hotărîtor în atragerea în luptă a micilor meseriași și a funcționarilor. Încă în 1—2 noiembrie au reușit să dezarmeze polițistii, să paralizeze activitatea prefecturii și să elibereze deținuții politici aflați în închisoarea din Turda. Urmind exemplul și indemnul muncitorilor, în 1—2 noiembrie soldații din unitățile garnizoanei Turda au dezarmat ofițerii și au eliberat militarii încarcerati. Apoi cu armele în mîini au pornit spre căminele lor, revoluționînd satele.

Acțiunile revoluționare ale maselor populare urbane și ale soldaților au dus așadar la paralizarea activității prefecturii și la destrămarea unităților militare și polițienești, principalele instrumente de oprimare ale aparatului de stat burghezo-moșieresc austro-ungar la nivelul comitatului. Ele au ușurat considerabil lupta țărănimii din toate plasele comitatului Turda-Arieș pentru eliberarea socială și națională. Țărănimii îi revenea sarcina de a destrăma și zdrobi restul organelor locale ale aparatului de stat austro-ungar, reprezentat prin preturi, notariate, primării și jandarmerii. Pentru abuzurile săvîrșite de reprezentanții vechiului aparat de stat austro-ungar semnificativ rămîne cazul notarului Biháry din Lupșa.

¹¹⁰ *Idem*, dosar nr. 379/1918.

Intr-o dare de seamă întocmită cu ocazia unei anchete din martie 1919 se spune, că în timpul războiului a rechiziționat fin, paie, cereale și vite, fără să plătească sătenilor prețurile cuvenite. Două tabele anexate dării de seamă arată, că el a păgubit locuitorii din Lupșa cu 26.597 coroane, iar pe cei din Geamăna de 11.407 coroane. Sătenii l-au caracterizat astfel pe notarul Biháry: „A fost cel mai tiran om din județul Turda-Arieș. Lovea cu piciorul femeile ale căror bărbați își vărsau sîngele pe cîmpul de luptă, cînd mergeau la el în cancelarie cu ceva rugare sau plîngere. Pentru a-l scuti de serviciul militar, a luat de la Șpan Ioan din Lupșa o grădină în valoare de 7000 coroane. Petrol și zahăr da numai la aceia ce-i aduceau ouă și unt sau care-i ajutau la edificarea caselor sale“. A doua zi după ce a izbucnit revoluția, notarul știindu-se vinovat a fugit travestit din Lupșa împreună cu familia sa, pentru a scăpa de răzbunarea poporului. La 3 noiembrie țărani înfuriați că notarul abuziv a scăpat de pedeapsă, i-au atacat și i-au distrus locuința. Apoi s-au îndreptat spre notariat și au ars toate actele găsite acolo¹¹¹.

Ziua de 3 noiembrie 1918 a marcat extinderea și generalizarea acțiunilor revoluționare ale țăranilor contra notarilor, primarilor, pretorilor și jandarmilor la scara întregului comitat. Lupta țăranilor împotriva reprezentanților vechilor organe ale puterii de stat a luat forme violente în special în plasele din Munții Apuseni. Conduși de soldații întorși de pe fronturi, din prizonierat sau din garnizoanele diferitelor orașe transilvănene, unde au participat direct sau indirect ori au fost martori oculari ai luptelor revoluționare, moșii au dezarmat și au pus pe fugă jandarmii, au alungat peste tot notarii, primarii și pretorii, au devastat notariatele, primăriile și preturile și au dat foc actelor oficiale „în care vedeau (întruchipată) întreaga nedreptate economică și politică“¹¹². În primele zile ale revoluției, pentru a neutraliza preturile și unitățile de jandarmi din centrele de plasă, moșii nu au ezitat să taie firele telefonice și telegrafice și chiar să demonteze șinele căii ferate care unea Abrudul cu Turda. Astfel în plasa Cîmpeni calea ferată n-a putut fi refăcută decît spre mijlocul lunii noiembrie 1918, iar rețeaua telefonică și telegrafică nu a fost restabilită nici în februarie 1919¹¹³.

Două rapoarte ale preturii Cîmpeni, unul datînd din 10 februarie 1919 și al doilea din 3 mai același an, arată că în timpul revoluției din noiembrie 1918 toți notarii din plasa Cîmpeni „au fost siliți a-și părăsi posturile și a se refugia din comune“. După plecarea lor a urmat devastarea notariatelor, printre acestea numărîndu-se „cele din Săcătura, Albac, Vidra de Jos și Scărișoara“¹¹⁴. La 25 noiembrie 1918 în plasa Rimetea nu mai existau notari decît în Moldovenești și Rimetea, ceilalți „părăsindu-și sediile din cauza tulburărilor“. Despre devastarea notariatelor din Ocolîșu Mare și distrugerea actelor administrative de către țăranii răsculați, pretura plasei Rimetea informa astfel prefectura din Turda la 14 februarie 1919: „Cancelaria notarială în revoluția din 1918 a fost total

¹¹¹ *Idem*, dosar nr. 840/1919, actele nr. 850—935/1919.

¹¹² I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 67.

¹¹³ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, dosar nr. 271/1919, actele nr. 218—286/1919 și *Ellenzék* (Opoziția) din 9 noiembrie 1918.

¹¹⁴ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, dosar nr. 507/1917, actele nr. 286—336; dosar nr. 832/1919, actele nr. 610—839; și I. Clopoțel, *Op. cit.*, p. 67.

nimicită; actele s-au ars... Lipsesc: cadastrul, foaia funduară, matricolele de toată categoria de pe toți anii, precum și arhivul¹¹⁵. La fel s-au petrecut lucrurile în noiembrie 1918 în Ocolîșu Mic, Lupșa, Bunila și alte comune¹¹⁵. În noiembrie 1918 țărani au atacat cu aceeași violență și pe notarii, primarii, pretorii și jandarmii din plasele de șes ale comitatului. Două rapcarte trimise de prefectura din Turda organelor superioare la 9 și 20 noiembrie 1918, informa că în plasa Luduș au fost alungați 9 din cei 14 notari, iar în plasele Turda și Vințu de Sus câte 6 notari. O dare de seamă din 1919 preciza că în plasa Luduș au fost alungați în noiembrie 1918 notarii: Zakariás Aladár din Zaul de Cîmpie, Manasági Iános din Luduș, Mezei Dezső din Singer, Székely Lajos din Chețani etc. Ultimul recunoștea într-o scrisoare, că a fost silit să se refugieze din Chețani în noaptea de 4 spre 5 noiembrie. A doua zi locuitorii comunei i-au devastat locuința, luându-i averea. În comuna Măhaci (plasa Vințu de Sus), țărani răsculați l-au atacat pe notar rănindu-l grav, încît „mai tirziu din cauza rănilor a murit”¹¹⁶.

Exemplele de mai sus demonstrează că lupta țăranimii din noiembrie 1918 a fost hotăritoare pentru sfărîmarea autorității vechilor primari, notari, pretori și jandarmi, acești slujitori credincioși ai burgheziei și moșierimii maghiare și austriece. Distrugînd și înlăturînd prin luptă vechile autorități locale ale puterii de stat, țăranimea din comitatul Turda-Arieș a dat o lovitură zdrobitoare nu numai instrumentelor prin intermediul cărora se exercita asuprirea națională, ci și moșierilor, împletind astfel lupta de eliberare națională cu cea de emancipare socială. Concentrarea unei părți considerabile a pămîntului (aproape o treime din suprafața comitatului) în mîinile unui mic număr de moșieri, în cea mai mare parte maghiari și existența miilor de țărani fără pămînt sau cu pămînt puțin, în covîrșitoarea lor majoritate români, explică împletirea atacurilor date de săteni contra notarilor, primarilor, pretorilor și jandarmilor, cu cele împotriva moșierilor. Împletirea luptei contra aparatului de stat cu cea dusă împotriva moșierilor, încă din primele zile ale revoluției, reflectă dorința țăranilor de a înlătura deodată cu asuprirea națională și exploatarea moșierească.

În primele zile ale revoluției țărani au atacat conacele moșierești și fiscale; grajdurile, hambarele și magaziile găsite la conace; morile aparținînd statului, moșierilor și negustorilor; magaziile și depozitele de stat ale întreprinderilor miniere și forestiere sau ale negustorilor speculanți etc. Alungînd stăpînii acestora, sătenii răsculați au confiscat și au împărțit între ei tot ce a aparținut exploatatorilor: vite, cai, oi, porci, cereale, articole alimentare, vestimentare și alte bunuri de strictă necesitate; lemne de foc și de construcții ș.a.m.d. Astfel, chiar în ziua de 1 noiembrie, sătenii din Opișani și Poiana au confiscat și au împărțit între ei 125,49 chintale griu, 8,56 chintale secară, 26,06 chintale orz și 23,82 chintale porumb din magazia morii sistematice din Poiana, se pare proprietate a orașului Turda¹¹⁷. Peste două zile, la 3 noiembrie, au procedat

¹¹⁵ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, dosar nr. 335/1919, actele nr. 286—336/1918; dosar nr. 280/1919, actele nr. 218—286/1919; dosar nr. 4/1918 și I. Kovács, *Op. cit.*, p. 134—135.

¹¹⁶ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachete neinventariate, dosar nr. 4/1919, actele nr. 1—131/1918; dosar nr. 563/1919, actele nr. 500—609/1918.

¹¹⁷ *Idem*, dosar nr. 13935/1918.

la fel și țărani din Petridul de Jos (plasa Turda) cu cerealele găsite în depozitul morii din satul lor, ce aparțineau negustorului Czákó László. Ei i-au luat: 26 chintale grâu, 10 chintale grâu amestecat cu secară, 6 chintale orz, 28 chintale ovăz, 3 chintale porumb, plus 40 chintale cartofi și 45 kg fasole¹¹⁸.

Ziua de 3 noiembrie marchează generalizarea acțiunilor revoluționare ale țăranimii în toate satele comitatului, nu numai împotriva reprezentanților locali ai aparatului de stat, ci și contra moșierilor. În această zi țăranii români și maghiari din Singer (plasa Luduș) au atacat conacul moșierului Betegh. Acesta, încercînd să se opună, a fost omorît de răsculați. Tot în ziua de 3 noiembrie țăranii români și maghiari din satele Tritenii de Sus și de Jos (plasa Turda) au pătruns în curtea proprietății fiscale, confiscînd 150 boi, 165 chintale grâu, 566 chintale porumb, 18 chintale secară și 36 chintale orz. Țăranii români și maghiari au mai atacat împreună, în ziua de 3 noiembrie și în cele următoare, conacele moșierești din comunele Zaul de Cîmpie, Tăureni (plasa Luduș), Țigăreni și Ceanu Mare (plasa Turda)¹¹⁹. Dintr-un raport al notarului din Feleac (comitatul Cluj), reiese că în zilele de 4—5 noiembrie țăranii răsculați din Vilcele (plasa Turda) au devastat conacele moșierilor Teleki Mihály și Mathé Mozes. Ultimului i-au confiscat 90 chintale grâu, 14 chintale orz, 70 chintale ovăz, 60 chintale cartofi, 200 chintale porumb, 12 chintale fasole, 3 chintale mazăre și 1,5 chintale linte¹²⁰.

Între 5 și 15 noiembrie atacurile țăranilor răsculați împotriva moșierilor au continuat să se desfășoare cu intensitate crescîndă. În 5 noiembrie țăranii din Ceanu Mare (plasa Turda) au devastat proprietățile moșierilor și arendașilor Bocsánczy Tivádor, Kálmán József, Kimperl Florian și Kimperl Anton împărțindu-și, pe lîngă turmele de vite și de alte animale găsite în conacele acestora: 182,10 chintale grâu, 52,80 chintale secară, 37,10 chintale porumb, 279,13 chintale orz, 12 chintale fasole și 8 chintale sîmîntă de cîne¹²¹.

Tot în 5—6 noiembrie au reintrat în acțiune sătenii din Oprișani și Poiana. De astă dată ținta atacurilor lor au fost conacele moșierești. De la conacul celuiui Lázár Simon din Oprișani ei au confiscat și-au împărțit 200 chintale grâu și 200 chintale porumb. În 6 noiembrie însă în apărarea moșierilor au intervenit jandarmii. Ciocnirea dintre jandarmi și țăranii răsculați s-a soldat cu 4 morți și 5 răniți. Dintr-o telegramă trimisă de moșierul Csontos Elek la 6 noiembrie Consiliului Național Român din Cluj rezultă, că sătenii înarmați cu puști și mitraliere i-au confiscat de la conacul din Boian (plasa Turda) 118 chintale grâu, 10 chintale orz, 4 chintale ovăz și 6 chintale făină de grâu. El cerea Consiliului Național să i se trimită „urgent trupă de 30 oameni“, pentru a reprima sătenii răsculați¹²².

¹¹⁸ *Idem*, dosar nr. 1482/1918 și nr. 14257/1918.

¹¹⁹ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Consiliul Național din Cluj, Notele telefonice nr. 17 și nr. 19/1918.

¹²⁰ *Idem*, Nota telefonică nr. 17/1918; Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 14257/1918.

¹²¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fondul Consiliului Național Român. Nota telefonică nr. 19/1918; Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 14215/1918.

¹²² Arh. Stat. Cluj-Napoca. Fond Consiliul Național Român. Notele telefonice nr. 10 și 20/1918; Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, actul nr. 14257/1918.

În 6—7 noiembrie țăranii răsculați au devastat conacul baronului Bornemisza din Micești (plasa Turda), iar în 7—8 noiembrie au atacat: proprietățile bisericii reformate și ale moșierilor laici din Agîrbiciu; moșia contelui Bethlen Iozsef din Bărboși (plasa Luduș); conacul baronului Horváth din Copăcenii (plasa Turda). În aceste zile și-au continuat atacurile împotriva conacelor moșierești și sătenii din Ceanu Mare, Sălcișia (plasa Turda), Tăureni, Lunca Arieșului (plasa Luduș). Țăranii din Miheșu de Cîmpie, care devastaseră curțile contelui Beldi și ale celorlalți mari proprietari din comună, au pretins în 8—9 noiembrie ca moșierii să le împartă 16 vagoane de cereale din magaziile proprii și să-i împrăștiarească cu 60% din pămînturile lor¹²³.

O știre apărută în ziarul *Ellenzék* din Cluj la 9 noiembrie informa, că în zilele anterioare sătenii revoltați din Luncani (plasa Vințu de Sus) au dat foc castelului baronului Bánffy și fabricii de spirt „Hirsch Meyer”. De asemenea, că în Călărași și Copăcenii (plasa Turda) țăranii, care atacau conacele moșierești, au fost împrăștiati de jandarmi¹²⁴.

Generalizarea acțiunilor antimोșierești ale țăranimii rezultă și din următoarea telegramă trimisă de prefectul din Turda Consiliului Național Maghiar din Cluj la 8 noiembrie 1918: „Pe teritoriul județului Turda-Arieș de 8 zile continuă jafurile, devastările și incendierile. Viața și avu-tul populației sînt periclitare. Îndemnurile înțelepte sînt zadarnice. Forță militară nu ni se dă. Fără măsuri energice lucrurile nu vor putea fi îndreptate. Rog dispuneți trimiterea unor forțe puternice pentru restabilirea ordinii”¹²⁵.

Pentru prefectul comitatului Turda-Arieș, reprezentant și apărător fidel al intereselor moșierimii, acțiunile juste ale țăranilor înfometati de a-și lua și a-și împărți rodul muncii lor, de care au fost deposeđati ani de-a rîndul, nu erau altceva decît „jafuri” și „devastări” și prin urmare trebuiau reprimate.

Încercările prefectului de a reprimă cu forțe militare acțiunile antimोșierești ale țăranilor răsculați, n-au dat rezultatele scontate. Dintr-un raport al subprefecturii și dintr-o cerere a prefecturii din Turda — ambele purtînd data de 16 noiembrie 1918 — reiese că acțiunile revoluționare ale sătenilor au continuat și în zilele următoare. În raport se înșiră pe localități numele moșierilor ale căror conace au fost atacate, precum și cantitățile de cereale confiscate și împărțite între săteni. Printre moșierii menționați se numărau: văduva lui Hosszu Elemer din Cocul de Cîmpie (plasa Luduș), căreia i s-au luat 105 chintale grîu și 10 chintale secară; Gogoman Ioandin din Iacobeni (plasa Turda), de la care au ridicat 190 chintale grîu, 25 chintale porumb, 20 chintale secară, 25 chintale orz, 7 chintale de ovăz și 4 chintale fasole; Betegh Miklos din Sîncrai (plasa Vințu de Sus), căruia țăranii răsculați i-au confiscat 54,40 chintale grîu,

---

¹²³ V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, 1960, p. 499.

¹²⁴ *Ellenzék* din 9 noiembrie 1918.

¹²⁵ Arh. Stat. Cluj-Napoca. Fond Consiliul Național Maghiar din Cluj, pachet nr. 2, dosar nr. 108/1918; L. Vajda, *Documente despre mișcările țăărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului*, nr. 5/1957, p. 154.

4 chintale secară, 160 chintale orz, 180 chintale porumb, 95 chintale car-tofi și 2 chintale fasole etc.¹²⁶. Prin cererea prefecturii din Turda se so-licita Consiliului Național Român din Cluj „forța publică“ pentru resta-bilirea „ordinii“ în mai multe comune, printre care Unirea (plasa Vințu de Sus), și Bărboși (plasa Luduș). Prefectura informa că în Bărboși sătenii și-au împărțit animalele, cerealele și celelalte bunuri luate de la co-nacul contelui Bethlen Jozsef¹²⁷.

În plasele de șes ale comitatului Turda-Arieș acțiunile țărănești n-au încetat nici spre sfârșitul lunii noiembrie. Dovadă adresa din 28 noiem-brie trimisă de Consiliul Național din Cluj celui din Turda, prin care-i cerea să restabilească liniștea și să asigure „averea statului din Tritenii de Jos și din Luncani“¹²⁸.

În plasele de munte ale comitatului Turda-Arieș marile proprietăți de stat predominau față de cele particulare. De aceea, acțiunile revoluțio-nare ale moșilor țărani și mineri din noiembrie 1918 s-au îndreptat în pri-mul rind contra domeniilor și întreprinderilor fiscale. Bineînțeles că n-au fost cruțate nici conacele moșierești acolo unde existau. De asemenea, moșii n-au cruțat nici administratorii jecmănitori ai moșiilor și între-prinderilor fiscale, nici magaziile, depozitele, prăvăliile și circiumele ce aparțineau statului, funcționarilor de stat, moșierilor sau negustorilor spe-culanți.

Dintr-un raport telefonic înaintat Inspectoratului jandarmeriei din Budapesta reiese că și acțiunile din Munții Apuseni au început din pri-mele zile ale revoluției. Raportul menționează că în zilele de 3—4 noiem-brie „locuitorii comunelor din sectorul postului (de jandarmi) Săvădisla (plasa Iara) s-au răsculat. Unele persoane oficiale și proprietari mai mari au fost bătuți grav și chiar mortal, (iar) averile lor au fost distruse“¹²⁹. La 4 noiembrie sătenii centrului de plasă Rimetea „într-o stare de spirit agitată... și foarte zgomotoasă“, secondați de prizonierii ruși, au distri-buit între ei mărfurile găsite în magazinul local de aprovizionare¹³⁰. În 4—5 noiembrie moșii mineri din Baia de Arieș, Muncel, Sartăș, Cioara de Sus, Bistra, Cimpeni și Lupșa au atacat magaziile și crescătoriile de animale rezervate pentru aprovizionarea funcționarilor publici, împărțin-du-și între ei: 86 porci grași, 20 scroafe, 2 vieri „de prăsilă“, 145 porcei mari, 20 porcei sub trei luni, 2 cai, 65 kg untură, 1 vagon de ovăz, 55 chintale porumb, 30 chintale sare măcinată etc.¹³¹.

Locuitorii din Valea Ierii și-au însușit în 10 noiembrie două vagoane de făină și de cereale din depozitul firmei „Neuberger“. În aceeași zi mo-șii din Muntele Băișorii au confiscat o jumătate vagon de cereale și făină din depozitul întreprinderii forestiere ce aparținea orașului Cluj¹³².

La 12 noiembrie șeful postului de jandarmi din Sălciua raporta orga-nelor superioare, că în zilele anterioare avuseseră loc agitații și tulburări în Sălciua de Sus și de Jos, precum și în Poșaga de Sus și de Jos. Țăranii din Sălciua de Sus și de Jos și-au împărțit între ei tot ce au găsit în cele

¹²⁶ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, pachet neinventariat, dosar nr. 14257/1918.

¹²⁷ Arh. Stat. Cluj-Napoca. Fond Consiliul Național Român, dosar nr. 278/1918.

¹²⁸ *Idem*, dosar nr. 457/1918.

¹²⁹ L. Vajda, *Op. cit.*, p. 157; V. Liveanu, *Op. cit.*, p. 498.

¹³⁰ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, dosar nr. 13/1919, actele nr. 1—131/1918.

¹³¹ *Idem*, dosar nr. 830/1919, actele nr. 610—839/1919.

¹³² *Idem*, actul nr. 13346/1919.

două prăvălii din satele lor. Șeful postului de jandarmi își încheia raportul arătând că „în lipsă de alimente se prevăd noi tulburări, pe care noi cu plutonul nostru nu le vom putea potoli”¹³³.

O adresă a preturii Iara trimisă în 15 noiembrie Consiliului Național Român din Cluj arăta, că localnicii au atacat de mai multe ori întreprinderea forestieră „Neuberger” din Filea de Jos, deși în 5 noiembrie au căzut 5 morți din rîndurile sătenilor în urma ciocnirii cu jandarmii¹³⁴.

La 17 noiembrie locuitorii din centrul plasei Rimetea au intrat din nou în acțiune, confiscînd vinul și porcii controlorului fiscal Letay József. Porcii „i-au tăiat și carnea au vîndut-o cu cîte 5 coroane kilogramul pentru fondul de ajutorare al orfanilor de război”. Primpretorul din Rimetea informa la 25 noiembrie Consiliul Național Român din Cluj, că în hotarul comunei Poșaga de Sus acționau cete înarmate, care amenințau „ordinea și siguranța publică” pe întreg teritoriul plasei. Pretorul informa de asemenea, că în urma tulburărilor în Moldovenesti au fost împărțite toate cerealele rechiziționate¹³⁵.

La Cîmpeni răsculați au atacat, în a doua jumătate a lunii noiembrie, magaziiile cu cereale, fabrica de spirt și casa de păstrare a economiilor, însușindu-și cele găsite și căutînd să-și suplinească pe această cale lipsurile îndurate în anii grei ai războiului¹³⁶.

Exemplele de mai sus demonstrează, că atacarea de către țăranii răsculați a marilor proprietăți moșierești, a depozitelor și prăvăliilor cu articole de strictă necesitate, a cunoscut o mare amploare pe întreg teritoriul comitatului Turda-Arieș în tot decursul lunii noiembrie. Împărțirea produselor luate de la moșieri, speculanți și statul burghezo-moșieresc austro-ungar, constituia pentru țăranime un act just, deoarece toate acestea proveneau în ultimă instanță din exploatarea muncii ei. Totodată, confiscarea bunurilor de strictă necesitate era un mijloc imediat pentru a pune capăt foametei chinuitoare, subalimentației și privațiunilor la care fuseseră supuse familiile țărănești în anii îndelungați ai războiului.

Atacarea conacelor, confiscarea și împărțirea cerealelor, animalelor, furajelor, uneltelor agricole și a celorlalte bunuri aparținînd moșierilor și fiscului, exprimau în același timp dorința și tendința țăranilor români și maghiari de a-i alunga pentru totdeauna pe exploatare, de a-i forța să nu se mai întoarcă niciodată în satele lor, pentru ca în felul acesta să pună mina pe pămîntul moșieresc, lucrat de ei și strămoșii lor de-a lungul veacurilor. Din revendicarea formulată de sătenii din Miheșu de Cîmpie de a li se împărți cea mai mare parte a pămîntului moșieresc, se poate deduce că atacarea și devastarea conacelor nu constituia decît preludiul luptei pe care țăranimea o va duce ulterior pentru înfăptuirea unei largi reforme agrare.

Moșierii atacați și alungați de țărani în noiembrie 1918 proveneau în cea mai mare parte și în comitatul Turda-Arieș din rîndurile aristocrației maghiare. Prin atacarea conacelor moșierești și alungarea stăpînilor

¹³³ Arh. Stat. Cluj-Napoca. Fond Consiliul Național Român, dosar nr. 136/1918; Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, dosar nr. 506/1918; actele nr. 500—609.

¹³⁴ Arh. Stat. Cluj-Napoca. Fond Consiliul Național Român, dosar nr. 459/1918 și nota telefonică nr. 14/5 nov. 1918.

¹³⁵ Arh. pref. comitat. Turda-Arieș, dosar nr. 1—131/1919; dosar nr. 450/1918 și 454/1918.

¹³⁶ *Ellenzék* din 2 decembrie 1918.

acestora, țăranii au dat lovituri serioase puterii economice a exploatatorilor lor, au subminat cel mai puternic factor social al asupririi sociale și naționale. Ei au împletit astfel lupta de emancipare socială cu cea de eliberare națională.

Lupta desfășurată de muncitorii din Turda, de minerii din jurul Băii de Arieș și de țărani s-a soldat așadar cu alungarea moșierilor și cu nimicirea vechilor autorități locale. Ea a jucat un rol decisiv în procesul de înlocuire a vechilor autorități cu noile organe locale ale puterii: consiliile naționale. Ziarul „Glasul Ardealului” din Brașov, în numărul său din 24 noiembrie 1918 redă în felul următor rolul populației din Munții Apuseni în acțiunea de nimicire a vechilor organe ale puterii de stat și de înlocuire a lor cu altele noi: „trezindu-se poporul, revoluția a spulberat administrația și așa Comitetele (Consiliile naționale) locale au fost necesitate să ia în mîinile lor conducerea”¹³⁷.

Consiliile naționale române create la nivelul comitatului, plaselor și comunelor au apărut în focul luptelor revoluționare din primele două-trei săptămîni ale lunii noiembrie. Consiliul Național Român al comitatului Turda-Arieș a luat ființă în prima săptămîină a lunii noiembrie și era alcătuit din reprezentanți ai muncitorilor, meseriașilor și intelectualilor români. El avea în frunte pe Al. Rațiu (urmaș al lui Ion Rațiu) și I. Boeriu. Tot în prima săptămîină a lunii noiembrie s-au constituit consiliile naționale de plasă. În componența lor au intrat numeroși țărani români alături de intelectualii și micii meseriași ai satelor. Printre comitetele de plasă poate fi amintit pentru activitatea depusă cel de la Cîmpești, care a fost condus de avocatul Zosim Chirtop.

După constituirea Consiliului Național Român comitatens și a celor de plasă, începînd cu 7—8 noiembrie au luat ființă și consiliile naționale comunale alcătuite din 15—20 membri. Consiliile comunale au prezentat de la început voința întregii țărănime, devenind în a doua jumătate a lunii noiembrie organele conducătoare ale lumii satelor, în lupta pentru eliberarea socială și națională¹³⁸.

Consiliile naționale aveau un caracter democratic. Ele reprezentau interesele tuturor categoriilor sociale din care era constituită majoritatea românească a populației comitatului¹³⁹. Faptul că organizațiile secției române a Partidului Social Democrat au participat alături de cele ale Partidului Național Român la constituirea consiliilor naționale de la cele de plasă și comitat pînă la cele comunale, a lărgit caracterul lor democratic. Caracterul democratic al consiliilor naționale locale a fost întărit și de faptul că în ele erau reprezentate nu numai cele două partide politice, ci și diferitele organizații de masă: syndicatele, uniunile de meseriași, uniunile de femei, asociațiile cu caracter cultural etc.¹⁴⁰.

Consiliile comunale erau subordonate celor de plasă, iar cele de plasă celui comitatens. Acesta, la rîndul lui, era subordonat Consiliului Național Român Central din Arad (apărut la începutul revoluției ca organ al

¹³⁷ *Glasul Ardealului* (Brașov) din 24 noiembrie 1918.

¹³⁸ T. Albani, *Douăzeci de ani de la unire*, Oradea, 1938, p. 160—161; I. Clopoțel, *Op. cit.*, p. 68—69.

¹³⁹ În comunele unde alături de țărani români exista și o populație ungurească, au luat ființă și consilii naționale maghiare.

¹⁴⁰ A. Deac, *Mișcarea muncitorească și Unirea Țărilor Române*, în *Analele Inst. de ist. a partidului*, nr. 1/1966, p. 105; I. Clopoțel, *Op. cit.*, p. 66.

P.S.D. și P.N.R.). La 13 noiembrie C.N.R.C. a devenit unicul for de conducere al întregii populații românești din Banat și Transilvania, inclusiv comitatele vestice¹⁴¹.

Organizate ierarhic și recunoscând autoritatea supremă a C.N.R.C., Consiliile naționale din comitatul Turda-Arieș și-au asumat treptat, către mijlocul lunii noiembrie, cele mai variate funcții administrative deținute înainte de vechile organe locale de stat austro-ungare. În plasele din Munții Apuseni au preluat în întregime problemele aprovizionării populației și administrării domeniilor și întreprinderilor fiscale; au instituit controlul asupra depozitelor alimentare și de echipament, precum și asupra circulației vitelor, cerealelor și a celorlalte bunuri de consum etc.¹⁴².

Pentru a-și putea îndeplini atribuțiile pe care și le-au asumat, între 7—13 noiembrie consiliile naționale și-au constituit gărzii naționale, menite să umple golul lăsat de vechea forță publică sfărâmată pe cale revoluționară. Mai întâi au luat ființă gărzile naționale comitatense și de plase, care au fost de altfel cele mai numeroase, mai instruite și mai bine echipate. Garda națională din plasa Cîmpeni, de exemplu, a fost înzestrată cu armament și muniții din depozitul militar de la Alba Iulia, aidoma celor de la Abrud, Arad, Oradea și Alba Iulia¹⁴³. Constituirea gărzilor naționale comunale a continuat pînă către sfîrșitul lunii noiembrie. În comuna Oroiu de Cîmpie și în celelalte sate înconjurătoare din plasa Luduș, gărzile naționale au luat ființă în 20 noiembrie și în zilele următoare. În general, gărzile naționale sătenești aveau efectiv redus, însă în comunele mai mari au ajuns la 50 și chiar la peste 100 membri¹⁴⁴.

Caracterul democratic al gărzilor naționale se desprinde atît din compoziția lor socială, cît și din atitudinea lor față de acțiunile și marile probleme ce frămîntau țărănimea. În general, în gărzile naționale românești au intrat țărani, muncitori, mici meseriași și intelectuali, foști soldați, sergenți și ofițeri de rezervă în armata austro-ungară.

Gărzile naționale române erau subordonate consiliilor naționale. Ele au acționat în direcția satisfacerii doleanțelor sătenilor și au avut menirea de a apăra țărănimea împotriva acțiunilor represive ale vechii jandarmerii.

Importanța deosebită a consiliilor și gărzilor naționale constă în aceea că ele au mobilizat întregul popor român din Transilvania la Marea Adunare Națională inițiată de C.N.R.C. pentru data de 1 decembrie, cu scopul votării unirii cu România. După 15, dar mai ales după 20 noiembrie, cînd hotărîrea convocării Adunării Naționale a devenit publică, membrii consiliilor și gărzilor naționale de comitat și de plase s-au deplasat pe sate, participînd zilnic la adunări populare. Atît intelectualii, membri ai P.N.R., cît și muncitorii socialiști încadrați în consiliile și gărzile naționale, care au participat la aceste adunări, au ajutat țăranilor să dezbata și să înțeleagă problemele sociale și politice ale timpului, reformele

¹⁴¹ M. Constantinescu, *Date noi cu privire la unirea Transilvaniei cu România, în Viața Românească*, nr. 12/1966, p. 146.

¹⁴² V. Liveanu, *Op. cit.*, p. 518—519; I. Clopoșel, *Op. cit.*, p. 68—69; Șt. Hurmuzache, I. Adam, *Consiliile Naționale Române în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*, în *Revista Arhivelor*, XI, 1968, nr. 2, p. 135—152.

¹⁴³ T. Albani, *Op. cit.*, p. 209.

¹⁴⁴ Arh. Stat. Cluj-Napoca. Fond B.A.F., pachet nearanjat, dosar nr. 21/1918; V. Arimia, *Gărzile naționale române în lupta pentru înfăptuirea unității de stat a României*, în *RevArh*, XI, 1968, nr. 2, p. 153—166.

largi ce trebuiau să însoțească unirea cu România. În comunele unde influența socialiștilor a fost mai mare, țăranii au cerut ca forma de stat a României să fie republicană. Astfel au procedat de pildă sătenii români și maghiari din comuna Mihai Viteazul (de lângă Turda) încă în ziua de 15 noiembrie¹⁴⁵.

Întrunirile populare ținute între 20—30 noiembrie în toate localitățile comitatului Turda-Arieș s-au încheiat cu alegerea, atît a deputaților pentru Adunarea Națională oficială, cit și a celor 10—12 delegați de fiecare comună pentru marea adunare populară de la Alba Iulia. Potrivit vechiului sistem electoral desemnarea deputaților oficiali trebuia să se facă prin vot indirect de către adunarea comitatensă, formată din reprezentanți ai comunelor aleși în adunările populare. Dar, în adunarea comitatensă întrunită la Turda entuziasmul pentru actul național ce se pregătea a fost atît de mare, încît deputații oficiali s-au ales nu prin votare, „ci prin aclamarea celor propuși de consiliile naționale române locale”¹⁴⁶.

Între cei 1228 deputați întruniți la 1 decembrie 1918 în casina militară de la Alba Iulia, 53 erau aleși comitatului Turda-Arieș. Dintre aceștia 30 au fost împuterniciți ai cercurilor electorale din comitat; doi ai organizației comitatense a secției române a P.S.D. (Ioan Pescariu și Ioan Chișiu din Turda); doi ai Reuniunii meseriașilor din Turda (Silviu Bologa și Alexandru Chiș); unul al Reuniunii meseriașilor din Baia de Arieș (Emilian Faur); cinci ai Reuniunilor de învățători din întreg comitatul; doi ai gărzilor naționale din Turda; șase ai Reuniunilor de femei și ai societăților culturale din comitat; restul de cinci contau ca deputați de drept¹⁴⁷.

Spre deosebire de deputații de drept care erau protopopi, cei aleși îi reprezentau pe muncitori, mici meșteșugari, mici negustori, intelectuali și țărani. Prin urmare, cei aleși erau exponenți ai tuturor claselor și categoriilor sociale din care era constituită populația comitatului Turda-Arieș. Împreună cu ceilalți deputați reprezentînd întreaga populație românească din Transilvania, Banat, Satu Mare, Crișana și Maramureș, împuterniciții comitatului Turda-Arieș care au făcut parte din Marea Adunare Națională oficială au votat într-o atmosferă de mare entuziasm la 1 decembrie 1918 unirea cu România, inclusiv principiile democratice ce trebuiau să stea la baza statului național întregit.

Între deputații oficiali aleși de cercurile electorale din comitatul Turda-Arieș poate fi menționat și țăranul Ioan Bucur din Turda. El a fost cooperat, împreună cu alți șapte deputați ai comitatului, în calitate de membru al „Marelui Sfat Național Român” ales de către Marea Adunare Națională oficială de la Alba Iulia ca parlament provincial provizoriu pînă la convocarea adunării constituante unice a României¹⁴⁸. Dacă în Adunarea Națională oficială țăranii au avut o prezență mai modestă, în schimb în marea adunare populară de peste 100.000 oameni (reprezentînd într-o măsură și mai cuprinzătoare decît deputații oficiali întreaga populație

¹⁴⁵ *A magyar munkásmogalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente ale istoriei mișcării muncitorești), vol. V, p. 341.

¹⁴⁶ V. Liveanu, *Op. cit.*, p. 559.

¹⁴⁷ *Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Acte și documente*, București, 1 decembrie 1943, p. 53—75.

¹⁴⁸ *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia în 1 decembrie 1918. Acte și documente*, f. 1., 1928, p. 20—21.

românească din Transilvania), numărul lor a fost de cel puțin câteva sute. Alba Iulia fiind relativ aproape, se poate afirma că n-a fost sat cu populație românească din plasele Vințu de Sus, Luduș, Turda, Iara, Rimetea sau Cîmpeni, care să nu fi trimis mai mult de 10—12 delegați, cifra minimă fixată de C.N.R. pentru fiecare localitate rurală.

Delegații țăranilor și muncitorilor din comitatul Turda-Arieș au reținut mai ales ideea înfăptuirii unui regim democratic și a unei largi reforme agrare, ridicată de deputatul socialist Ion Miheușiu și cuprinsă în alineatul cinci din punctul III al Declarației adoptată de Marea Adunare Națională oficială¹⁴⁹. Împreună cu zecile de mii de delegați din Adunarea populară, delegații țăranimii din comitatul Turda-Arieș au întărit și ei prin aclamații entuziaste votarea de către Adunarea Națională oficială a marelui act al unirii Transilvaniei cu România.

Unirea votată de populația românească din Transilvania, deci și de comitatul Turda-Arieș, în ziua de 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, marchează încheierea procesului legic de făurire a statului național român unitar. Unirea cu România a pus capăt asupririi naționale seculare și a deschis perspective superioare dezvoltării economice și spirituale pentru covârșitoarea majoritate a populației transilvănene.

Importanța excepțională a marelui act ce se înfăptuia la Alba Iulia a făcut ca oamenii muncii rămași acasă să se întrunească în aceeași zi de 1 decembrie 1918 în adunări locale, pentru a demonstra că în întreg comitatul Turda-Arieș românii erau pentru unirea cu România. De altfel, în ziua de 1 decembrie au avut loc manifestații entuziaste nu numai în comitatele transilvănene, ci pe întreg teritoriul locuit de români. Acest lucru a fost subliniat de către tovarășul Nicolae Ceaușescu cu următoarele cuvinte: „Marea Adunare populară de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei cu patria mamă, uriașele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile românești, au consfințit voința de unire a întregii națiuni”¹⁵⁰.

LIVIU BOTEZAN

și

ADRIAN STOICA

LA SITUATION DE LA PAYSANNERIE DU COMITAT DE TURDA-ARIEȘ ET SA LUTTE POUR LA LIBERATION SOCIALE ET NATIONALE ENTRE 1850—1918

(Résumé)

La comitat de Turda-Arieș a été l'une des unités administratives territoriales de la Transylvanie jusqu'en 1918. Il est apparu à la suite de la réforme administrative de 1876, résultat de l'unification de la partie ouest du comitat médiéval de Turda et du petit district d'Arieș. Entre 1850—1918, il garda son caractère émi-

¹⁴⁹ I. Clopoțel, *Op. cit.*, p. 116; *Idem*, *Frământările unui an 1918*, Sibiu, 1919, p. 72.

¹⁵⁰ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea rostită cu prilejul unei jumătăți de secol de la marea epopee națională a Măărășetilor*, în *Scînteia*, nr. 7431 din 13 august 1967.

nemment agraire. A la veille même de la première guerre mondiale, les paysans continuaient de représenter entre 85—90% de la population du comitat. Il provenaient en majorité des serfs libérés des servitudes féodales par la réforme agraire de 1848—1854. Dans la deuxième moitié du XIXe siècle, les paysans subissent un puissant processus de différenciation. Conformément aux données du recensement officiel de 1895, sur le total des exploitations agricoles du comitat: 4783 étaient pourvues de moins de 1 iugerum (ou 0,57 ha) et représentaient le semi-prolétariat et la prolétariat agraire; 6610 détenaient entre 1—5 iugerums et constituaient la paysannerie pauvre; 5722 avaient en propriété 5—10 iugerums et formaient une catégorie intermédiaire entre les paysans pauvres et ceux de condition moyenne; 5408 possédaient entre 10—20 iugerums et peuvent être considérés de condition moyenne; 3851 exploitaient entre 20—100 iugerums et constituaient la bourgeoisie des villages, les koulaks. Toutes ces catégories d'exploitations paysannes détenaient ensemble 60,51% du total des propriétés foncières privées du comitat. Le restant de 39,49% appartenait aux 312 exploitations de plus de 100 iugerums, détenues par les grands propriétaires terriens. Ces derniers, ainsi que les koulaks, ont exploité les paysans pauvres, semi-prolétaires et prolétaires, durant toute la période entre 1850—1914. L'exploitation a revêtu la forme du métayage, du travail journalier dans les périodes de pointe des travaux agricoles, ainsi que l'embauchement des salariés permanents comme homme de peine ou serviteurs.

Pour la majorité de la population du comitat, l'exploitation sociale a été doublée par l'oppression nationale. Conformément au recensement officiel de 1910, sur un total de 176375 habitants, 125.668 étaient roumains, 44630 hongrois et le rest d'autre nationalité. Donc, les Roumains formaient le 3/4 de la population du comitat. L'oppression nationale consistait en: privation des droits politiques élémentaires; tentative permanente de magyarisation par l'intermédiaire de l'école et de l'Eglise; introduction d'éléments ethniques hongrois dans les régions à majorité roumaine. Les instruments d'application des différentes formes d'oppression nationale étaient représentés par les organes locaux de l'Etat austro-hongrois: préfecture, prétures, notariats, mairies, gendarmeries. Les premiers étaient sous la contrôle des grands propriétaires terriens hongrois, et les derniers constituaient de simples instruments de ceux-ci. Donc, les grands propriétaires incarnaient, tant, l'exploitation sociale, que l'oppression nationale.

L'exploitation sociale et l'oppression nationale ont revêtu des formes particulièrement graves aux années de la première guerre mondiale, spécialement après l'entrée de la Roumanie dans le camp de l'Entente. Les familles paysannes ont été affectées par: la perte de la principale force de travail, les hommes envoyés au front; la réquisition annuelle de céréales et d'animaux; impôts et d'autres charges publiques, en croissance permanente dans les conditions de guerre; empirées à la suite des abus des représentants locaux de l'Etat austro-hongrois; la privation de tout droit et liberté politiques. C'est pour cela que dès 1915—1916 encore, l'esprit d'ostilité envers la guerre naquit et se développa parmi les paysans. En 1917 il s'est transformé en élan révolutionnaire, dont l'intensité s'accroîtra de plus en plus jusqu'en 1918, quand, en automne, il deviendra révolution.

En Transylvanie — et par conséquent aussi dans le comitat de Turda — la révolution bourgeoise-démocratique s'est déclenchée le 1 novembre. Elle s'est manifestée avec force durant tout le mois de novembre, entraînant dans son sillage autant les masses urbaines que rurales.

La paysannerie du comitat de Turda est entrée en lutte les premières jours du mois de novembre. Pendant toris à quatre semaines a attaqué les domaines et les entreprises appartenant à l'Etat Austro-Hongrois, ainsi que les résidences des grands propriétaires fonciers. Durant ces semaines, la paysannerie a attaqué avec non moins de décision les anciennes autorités locales austro-hongroises.

Les grands propriétaires une fois chassés et l'ancien appareil d'Etat brisé par la lutte révolutionnaire des masses, les Roumains du comitat de Turda ont pu se donner leurs propres organes de direction: les Conseils Nationaux. Ceux-ci ont ensuite mobilisé les masses, entre le 20 et le 30 novembre, en vue de l'élection et de la délégation des ses représentants à la Grande Assemblée Nationale,

convoquée par le Conseil National Roumain Central pour le 1 décembre 1918 à Alba Iulia. Parmi les 1228 députés de tous les Roumains de Transylvanie réunis à l'Assemblée Nationale officielle, 53 étaient les représentants des différentes classes et catégories sociales de la population roumaine du comitat de Turda. De même, quelques centaines pour le moins de plus de 100.000 délégués de la grande assemblée populaire représentaient la paysannerie du comitat de Turda. A côté des députés et des délégués de toute la Transylvanie, ceux du comitat de Turda ont voté et acclamé à l'unanimité l'union de la Transylvanie à la Roumaine. Ainsi, le 1 décembre grâce à la lutte et à la volonté de la majorité de la population transylvaine, s'est accomplie l'unité du peuple roumain et a pris fin la longue période d'oppression nationale.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN TURDA ÎN TOAMNA ANULUI 1920 ȘI REFLECTAREA EI ÎN ZIARUL LOCAL

Unirea Transilvaniei cu România a impulsionat dezvoltarea economică, socială și culturală a orașului Turda, oraș situat într-o zonă cu bogate resurse umane și materiale. Dezvoltarea industrială a orașului Turda, încă începută în primii ani de după unire, a dus totuși la creșterea numărului de muncitori. Existau, după datele statistice din anii 1920—1922 în orașul Turda 36 de întreprinderi industriale particulare dintre care 9 aveau peste 25 de muncitori: 2 fabrici de ciment cu 420 de muncitori, 2 fabrici de sodă cu 300 de muncitori, o fabrică de bere cu 120 de muncitori, 1 de ceramică și o carieră de piatră cu câte 150 de muncitori fiecare, o fabrică de mobilă, fierăstraie pentru prelucrarea lemnului, un atelier de metalurgie¹. În total lucrau în întreprinderile particulare ale orașului 1467 de muncitori².

La acestea se mai adăugau și câteva întreprinderi ale statului (printre care uzina electrică, uzina de apă, uzinele chimice „Solvay”) care aveau un capital și un personal mai numeros. În anii 1920—1921 se estimează că în Turda se aflau aproape 6000 de muncitori³. De asemenea, numărul populației orașului crește, tot consecința acestei dezvoltări, de la 13455 locuitori cit consemna recensământul din 19 decembrie 1912; la 20023 locuitori în 1930⁴.

Pe plan cultural se observă, de asemenea, un avânt sesizat, îndată după unire, prin apariția unor școli profesionale românești particulare sau subvenționate de stat; astfel în decembrie 1919, se deschid cursurile unei școli profesionale de țesături și cusături naționale românești⁵, iar în octombrie 1920 ia ființă o școală de agricultură și una de viticultură subvenționate de stat⁶.

Tot acum cercurile locale românești, intelectualitatea și burghezia, scot o gazetă săptămînală intitulată „Foaia noastră” care are câteva apariții în primăvara anului 1919, iar apoi, reapărînd la 21 nov. 1919 își ia numele de „Turda, organul românilor din județul Turda-Arieș”⁷. Editată de un grup de intelectuali și subvenționată de comercianți și industriași locali ea își propunea să publice „tot ce poate fi de folos și interes, în lungul și latul județului nostru” pentru a sluji un frumos țel: „Vrem să fie această gazetă un izvor de luminare, cultivare și deșteptare”⁸.

¹ *Buletinul muncii și ocrotirilor sociale*, an III, aprilie 1922, martie 1923, p. 331—368.

² *Ibidem*.

³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. 760, f. 86—87.

⁴ V. Cucu, *Orașele României*, Editura științifică, Buc., 1971, p. 360.

⁵ *Turda*, nr. 6 din 28 dec. 1919.

⁶ *Turda*, nr. 39 din 3 oct. 1920.

⁷ B.A.R.S.R., cota P. III 5398.

⁸ *Turda*, nr. 2 din 30 nov. 1919.

Gazeta deși făcea eforturi de a deveni cât mai interesantă, nu găsește însă ecoul dorit în rîndul localnicilor, schimbîndu-și în cursul anului 1920 de trei ori proprietarul și redactorul responsabil⁹, iar cu nr. 45 din 14 nov. 1920 își încetează aproape un an apariția.¹⁰

Reflectînd interesele burgheziei locale gazeta se adresează în primul rînd acesteia, intelectualilor, micilor proprietari și comercianți din oraș. De aceea, în majoritatea articolelor apar gîndurile și preocupările acestor cercuri, creînd impresia cititorului necunosător al structurii sociale din oraș, că aici exista în această perioadă o deplină armonie socială. Cunoașterea situației celor aproape 6000 de muncitori nu a intrat în preocuparea gazetei. De aceea, marile frămîntări muncitorești care au avut loc în această perioadă în România și la care participau într-o oarecare măsură și muncitorii turdeni, nu și-au găsit aproape de loc reflectarea în paginile gazetei. Totuși, cînd acțiunile muncitorilor locali devin mai puternice amenințînd interesele patronilor, gazeta ia poziție încercînd să minimalizeze în ochii cititorilor importanța acestora. Aceste lucruri se petrec în toamna anului 1920 culminînd cu greva generală din 20 octombrie.

Cu toată această încercare de minimalizare sau chiar de denaturare a acțiunilor muncitorilor turdeni din toamna anului 1920, totuși informațiile din gazetă preluate cu discernămint și analizate critic în raport cu alte informații oferite de documente, pot aduce completări interesante care să lărgască și să întregască imaginea asupra evenimentelor.

În întreaga Romînie perioada anilor 1918—1921 s-a caracterizat printr-un puternic avînt revoluționar al maselor muncitoare, avînt dezvoltat pe fondul unei grele situații economice, sociale și politice și sub impulsul unei puternice dezvoltări a mișcării muncitorești internaționale. Expresia cea mai elocventă a rapidei dezvoltări pe care a luat-o mișcarea muncitorească o găsim atît în numărul impresionant al secțiunilor socialiste și al membrilor partidului socialist care și-au desfășurat activitatea în această perioadă, cît și în numărul foarte mare al acțiunilor demonstrative și greviste. În Transilvania, la sfîrșitul lui iunie 1920, erau constituite 44 de secțiuni socialiste cu un număr de 83309 membri. Printre aceste secțiuni se număra și Turda¹¹. Date interesante ne dă în acest sens gazeta locală care afirmă că majoritatea muncitorilor din oraș erau socialiști, iar o mare parte dintre aceștia luptaseră în 1919 în cadrul detașamentelor revoluționare pentru apărarea Republicii maghiare a sfaturilor¹².

În cursul anilor 1919—1920 au avut loc numeroase greve ale muncitorimii din întreaga țară împotriva stării de asediu și a cenzurii, pentru obținerea unei îmbunătățiri a situației lor materiale. În șirul numeroaselor acțiuni greva generală demonstrativă de o oră a muncitorilor din Transilvania de la 1 sept. 1920 a fost foarte importantă. Scopul grevei a fost „să atragă atenția guvernului și forurilor competente că muncitorimea nu mai poate suferi starea de asediu, cenzura, situația produsă

---

⁹ Proprietarul a fost la început Societatea cooperatistă „Arieșul” iar redactor responsabil prof. T. Mureșanu; începînd cu nr. 13 proprietar și redactor responsabil devine Ioan Pescariu, iar de la nr. 30 Nicolae Arbor.

¹⁰ Gazeta reapare la 1 oct. 1921 avînd ca proprietar și redactor responsabil pe Gregoriu Rațiu.

¹¹ *Tribuna socialistă*, nr. 32 din iunie 1920.

¹² *Turda*, nr. 45 din 14 nov. 1920.

de legea reglementării muncii și scumpeței, care se urcă cu pași uriași¹³. Această grevă, la care a participat și muncitorimea din Turda, a determinat guvernul să ridice starea de asediu și cenzura, arătând totodată conducătorilor Partidului socialist din Transilvania și Banat unitatea de acțiune a muncitorimii.¹⁴

Grevei demonstrative generale, îi urmează la Turda, în ziua de 13 septembrie o puternică manifestație socialistă care se transformă în grevă¹⁵. În această zi secțiunea socialistă locală a organizat o adunare la care au participat circa 5000 de muncitori, precum și 2 delegați socialiști veniți de la Cluj, reprezentând Comitetul executiv al Partidului socialist din Transilvania și Banat. La întrunire vorbitorii, printre care și cei doi delegați au înfierat teroarea statului, au vorbit — relata Siguranța — „contra guvernului, despre revoluția rusă, laudând faptele și rezultatele acestei revoluții”¹⁶. Pentru înăbușirea acestei manifestații revoluționare organele locale au trimis jandarmi care au arestat, potrivit afirmațiilor ziareului local, pe cei doi socialiști veniți de la Cluj¹⁷. Ca răspuns la această măsură represivă muncitorimea din Turda „de la toate fabricile, apeduct și lumină electrică” au declarat grevă obligând autoritățile să-i elibereze pe arestați¹⁸. Într-un raport al Prefecturii locale se arată că greva este consecința agitației care „s-a dezvoltat între socialiștii muncitori”¹⁹, împotriva autorităților și armatei.

Acțiunile socialiste din septembrie, care au avut loc la Turda și în alte foarte multe centre muncitorești, vesteau și pregăteau de fapt condițiile pentru desfășurarea grevei generale din octombrie.

În această atmosferă revoluționară, la 10—11 octombrie 1920 s-au întrunit Consiliul general al Partidului socialist și sindicatele muncitorești care au adoptat un amplu memoriu de revendicări ce a fost prezentat guvernului. În memoriu au fost introduse unele dintre cele mai importante cereri ale muncitorilor ca: respectarea dreptului de asociație, recunoașterea delegațiilor și a Consiliilor muncitorești în toate întreprinderile, reîncadrarea în muncă a tuturor lucrătorilor concediați sau suspendați, acordarea revendicărilor economice formulate de muncitori, suspendarea legislației antigreviste, suspendarea legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă și întocmirea altora favorabile muncitorilor, desființarea stării de asediu și a cenzurii, etc.²⁰ Guvernul era avertizat că, dacă revendicările formulate nu vor fi satisfăcute pînă la 20 octombrie, muncitorimea va fi chemată să le cucerească printr-o grevă generală. La 20 oct. 1920, în urma refuzului guvernului Alexandru Averescu de a lua în considerație memoriile, a fost declarată greva generală. La ea a participat întreg proletariatul industrial din România.

Potrivit afirmațiilor gazetei locale, o parte din muncitorimea turdeană a intrat în grevă încă din ziua de 20 oct., miercuri, Turda fiind printre primele orașe transilvănene intrate în grevă. „Pe fețele tuturor

¹³ *Minerul* din 24 sept. 1920.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Turda*, nr. 36—37 din 26 sept. 1920.

¹⁶ Arhivele statului București, Consiliul dirigent, dos. 1365, f. 357—364, și *Turda*, nr. 36—37 din 26 sept. 1920.

¹⁷ *Turda*, nr. 36—37 din 26 sept. 1920.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 71, dos. 6676.

²⁰ *Socialismul*, din 20 oct. 1920.

concețtenilor noștri — scrie gazeta — se putea vedea o bucurie deosebită în dimineața zilei de 20 când buciulul de la fabrică (fabrica de ciment n.n.) anunță oprirea muncii. Cravatele roșii răsăriseră ca din pământ, chiar și copiii de 6—7 ani purtau bumbi roșii. Ba erau denumiți chiar și comisarii²¹ (membrii comitetului de grevă). În dimineața zilei de 21 oct. întreaga muncitorime din Turda se afla în grevă²². Cei 6000 de muncitori greviști „toți muncitorii orașului” au încredințat paza instalațiilor din uzine, pichetelor de grevă. Autoritățile au considerat orașul Turda ca un centru dintre cele mai periculoase. „Situația din Turda a fost cam îngrijorătoare raportează șeful poliției regionale din Cluj, în urma știrilor pe care le-am primit. Împreună cu dl. procuror general și cu dl. prefect regional azi dimineață ne-am transportat la Turda: acolo am luat lugațura cu dl. prefect și prim procuror. Ambii ne-au spus faptele: toți lucrătorii s-au pus în grevă, aproape 6000”²⁴. Încercările repetate ale autorităților de a duce tratative cu muncitorii în vederea reluării lucrului fără a fi îndeplinite cererile lor, au fost respinse de reprezentanții greviștilor, care au declarat că „vor parlamenta numai cu guvernul, de la care așteaptă îndreptarea situației și satisfacerea cererilor lor. Iar dacă nu vor fi satisfăcute cererile lor, vor lua altă cale”²⁵.

Interesant de menționat este trimiterea de agitatori în satele din jurul orașului pentru a atrage țărănimea de partea luptei muncitorilor, fapt rar întâlnit în cursul desfășurării grevei generale²⁶.

Autoritățile înspăimântate au trimis la Turda, pentru reprimarea grevei, două escadroane de călărași care împreună cu poliția locală au trecut la ocuparea obiectivelor industriale din oraș. În ziua de 23 oct. poliția a arestat după afirmațiile gazetei „Turda” de la casele lor un număr de 25 greviști, frunțași socialiști locali, printre care: Marton Chiș, strungar în fier; Ștefan Tamas, de la fabrica de ciment; Petru Popa, fochist; Ioan Selian, mecanic; Ioan Kis, lemnar la fabrica de ciment; Andrei Benkő, mecanic; Ioan Stan, cojocar, Petru Czakay, tipograf.²⁷ Aceștia au fost transportați în aceeași zi cu camioanele militare la Cluj.

Cu toată represiunea organizată și cu toate că gazetarul de la ziarul local, satisfăcut de arestările făcute, scria: „credem că va mai trece multă apă pe Arieș pînă se va mai declara încă o grevă”, rezistența muncitorilor turdeni a continuat pînă în ziua de 30 oct.²⁸

Cu toate că greva generală a muncitorilor din România a fost înfrîntă, muncitorimea nu a abandonat lupta pentru o viață mai dreaptă și mai bună. Sub conducerea P.C.R. ea va desfășura o continuă și titanică luptă timp de peste două decenii, reușind să-și îndeplinească idealurile sale. În cadrul acestei lupte muncitorimea din Turda își va aduce contribuția sa, alături de muncitorimea altor localități din țară.

MARCU PARASCHIV

²¹ *Turda*, nr. 42—43 din 31 oct. 1920.

²² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 71, dos. 9741, fila 15.

²³ Idem, fond 5, dos. 760, fila 87.

²⁴ Ibidem, fila 86—87.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ *Turda*, nr. 42—43 din 31 oct. 1920.

²⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., dos. 765, fila 16.

LUPTELE DESFĂȘURATE ÎN TOAMNA ANULUI 1944 PE VALEA ARIEȘULUI

În comunicarea de față ne-am propus înfățișarea succintă a acțiunilor militare care au avut loc în toamna anului 1944 pe valea Arieșului și în spațiul apropiat acesteia, subliniind în mod deosebit pe acelea care au ieșit în afara cadrului clasic de ducere a luptei în cîmpul tactic, conferindu-le un caracter aparte cu profunde rezonanțe de problematică militară recentă.

Reliefarea notei de specialitate nu ne-am propus-o ca un scop în sine, ea rezultînd din însăși comandamentul de căpetenie ce animă cercetarea istorică în țara noastră — de a oferi, prin studierea și cunoașterea experienței trecutului glorios de luptă al poporului român, învățăminte și soluții în făurirea prezentului și jalonarea viitorului.

Luptele din toamna anului 1944 de pe valea Arieșului constituie un izvor important de informare istorică, bogat în învățăminte, atît pentru organele de decizie ale forțelor noastre armate preocupate să transpună în viață indicațiile conducerii de partid și de stat, care concep apărarea patriei socialiste nu numai drept cauză, ci și operă a întregului popor, cît și pentru fiecare cetățean care deține o anumită responsabilitate în cadrul procesului larg instructiv-educativ care se desfășoară în armată, în instituții, întreprinderi, facultăți, școli, la sate etc. Locuitorii văii Arieșului, urmași ai lui Horia și Avram Iancu, păstrători ai unor strălucite tradiții de luptă pentru libertate socială și națională, au oferit în perioada la care ne referim, alături de ostașii veniți de pe alte plaiuri, să apere și să întregească glia străbună ciuntită prin dictatul de la Viena, un pilduitor exemplu de vitejie și eroism în care munții, stîncile și brazii însuflețiți de bărbăția apărătorilor, s-au dovedit obstacole de netrecut în calea invadatorilor.

Declanșarea insurecției armate, expresie explozivă la scară națională a întregii mișcări de rezistență anterioară, s-a materializat pe plan militar în executarea a două acțiuni simultane care s-au condiționat reciproc. În timp ce forțele principale ale armatei române și formațiunile de luptă patriotice, organizate și conduse de P.C.R., s-au angajat în luptele de curățire a teritoriului de trupele germane, unitățile și marile unități ale Armatei I române din Podișul Transilvaniei, din Crișana și Banat s-au instalat în apărare pentru a interzice pătrunderea unor noi trupe inamice din afară și a păstra astfel, la nord de Carpații Meridionali și la vest de Carpații Occidentali un vast cap de pod strategic care să asigure afluirea și concentrarea trupelor române și sovietice în vederea pregătirii operațiunilor care aveau să ducă la desăvîrșirea eliberării întregului teritoriu național.

Alături de trupele Armatei I, au luptat cu hotărîre și abnegație unitățile de grăniceri de pe linia de demarcație — frontieră vremelnică —

stabilită prin dictatul fascist de la Viena — și de pe o bună parte a frontierei de vest, precum și batalioanele fixe regionale. În ansamblul acțiunilor militare din Transilvania, luptele de apărare din zona Munților Apuseni au avut un rol important, această regiune jucînd de la început rolul de placă turnantă a dispozitivului operativ de apărare organizat la est și vest de munți.

În cele ce urmează vom face scurte considerații asupra evenimentelor militare care au avut ca teatru de desfășurare valea Arieșului și regiunile adiacente ei, între 5 septembrie 1944, data declanșării ofensivei germano-maghiare și 9 octombrie, ziua de început a operației Cluj, prin dezvoltarea căreia — pînă la 25 octombrie — forțele române acționînd în strînsă cooperare cu cele sovietice, au zdrobit rezistențele germane și ungare pe Mureș și Someș, pe Munții Meseș și Făget, din fața orașelor Carei și Satu Mare, alungînd trupele fasciste peste hotarele țării noastre.

La începutul lunii septembrie cînd ofensiva trupelor germane era iminentă, direcțiile care conduceau dinspre vest și dinspre nord spre inima Apusenilor și de acolo spre zona centrală a Podișului Transilvaniei, erau apărate de divizii și regimente, de batalioane fixe regionale și de grăniceri, astfel: pe pantele nordice ale munților la vest de Gilău se aflau în dispozitiv 3 batalioane fixe regionale, constituite în grupul „Bihor“; valea Crișului Negru era interzisă de Divizia 3 munte de sub comanda generalului Leonard Mociulschi, valea Crișului Alb de Divizia 1 infanterie instrucție, iar direcția Arad—Lipova, care conducea spre gura defileului Mureșului de Divizia I cavalerie instrucție (recruți)¹. La est de masiv, între Gilău și Teiuș, Corpul 6 teritorial, în subordinea căruia se afla și batalionul fix regional Cluj, apăra direcțiile care conduceau din zonele Cluj, Turda spre valea Mureșului către Alba Iulia — Deva și spre Sibiu — Turnu Roșu, cu posibilități de deschidere a văii Oltului².

Din analiza succintă a modului cum erau dispuse forțele române în apărare de o parte și de alta a Munților Apuseni, rezultă că împotriva trupelor germane și ungare, care, trecînd la ofensivă în dimineața zilei de 5 septembrie, urmăreau să respingă unitățile noastre și să cucerească bariera muntoasă a Carpaților Meridionali în fața căreia, sconta comandamentul inamic, puteau fi oprite pentru un timp îndelungat grosul armatei române și forțele sovietice, au luptat și batalioane fixe regionale. Acestea erau subunități înființate la începutul anului 1942 din muncitori, țărani, intelectuali din satele și orașele apropiate sau de pe linia frontului, necuprinși în statele de mobilizare ale unităților și formațiunilor militare³.

Organizarea, instruirea și misiunile pe care aceste subunități le aveau de îndeplinit le conferea un caracter specific, asemănător în parte celui pe care îl au astăzi gărzile patriotice.

Menținerea zonei centrale a Apusenilor și, în special, interzicerea forțării de către inamic a rîului Arieș pe cursul său superior a fost

¹ Cf. General-maior dr. Ion Cupșa, *Armata română pe frontul antihitlerist*, București, 1971, p. 69.

² *Ibidem*, p. 46.

³ Cf. Locotenent-colonel Petre Ilie, colonel în rezervă Costachi Mindru, *Batalioanele fixe regionale în lupta pentru eliberarea părții de nord-vest a României (23 august 1944—25 octombrie 1944)*, în *Oastea cea mare*, București, 1972, p. 304.

asigurată, deci, în primele zile ale luptelor, chiar de locuitorii ei. Misiunea, de care aceștia s-au achitat cu cinste, a avut o importanță deosebită deoarece o eventuală depășire a defileului Arieșului ar fi permis trupelor atacatoare să se infiltreze între Armata I și Armata IV română și să execute acțiuni prin surprindere asupra unităților de la aripile interioare ale celor două mari unități operative.

Vom prezenta în cele ce urmează acțiunile militare care au avut loc pe două din direcțiile de ofensivă folosite de inamic: Gilău — Buru și Cluj — Alba Iulia.

Pe prima direcție, Gilău — Buru, inamicul a atacat cu un detașament din Divizia 7 infanterie ungară, care avea ca prim obiectiv cucerirea defileului Arieșului. Până la sosirea unor unități militare române, gruparea inamicului s-a izbit de rezistența subunităților de moți cărora li s-au alăturat premilitarii, oamenii din apărarea pasivă, plugarii, ciubărarii, lemnarii din Hășdate și Iara, din Buru și Ocoliș, feroviarii care deserveau linia de cale ferată Turda — Abrud și minerii de la Baia de Arieș.

Întreaga populație a Apusenilor a răspuns în acele zile de foc, înălțându-și răsunetul apel lansat de Partidul Comunist Român la 6 septembrie 1944 către patrioții români din Transilvania, apel în care se spunea: „Distrugeți căile de comunicație din spatele cotropitorilor, dezarmați-i, predați-i armatei române și armatei roșii sau nimiciți-i. Cu ajutorul armatelor aliate faceți din Ardealul cotropit mormîntul călăilor lui Horia, Cloșca și Crișan, ai lui Gheorghe Doja și Avram Iancu”⁴.

Particularitățile geografice militare ale văii superioare a râului Arieș au fost folosite din plin de apărătorii ei. Minusurile din dotare au fost suplinite în luptă printr-o folosire la maximum a avantajului pe care terenul muntos le ofereau celor care-i cunoșteau toate particularitățile și-și apărau familia, satul și țara.

Artificierii din Baia de Arieș au barat prin dinamitări șosele și drumuri, iar din trunchiuri de copaci au apărut, peste noapte, baraje de netrecut în calea invadatorilor. Subunități din batalionul fix regional Arieș, au ocupat înălțimile favorabile organizării apărării la punctele obligatorii de trecere, opunînd o rezistență dirză încercărilor de forțare întreprinse de inamic. În același timp au fost executate contraatacuri pe căi ocolitoare, cunoscute numai de localnici, trupele invadatoare fiind supuse unor continui presiuni. Timp de mai multe zile, după declanșarea ofensivei inamicului, direcția Iara — Buru a fost interzisă invadatorilor. După sosirea marilor unități române și sovietice în zonă, subunitățile fixe au acționat fie independent, fie în legătură cu ele, executînd misiuni de siguranță sau de lichidare a unor elemente diversioniste din zonă.

Nici pe cea de a doua direcție Cluj — Alba Iulia, inamicul nu a putut obține rezultatele pe care și le-a propus. Cu toate că pe această direcție au fost aruncate în luptă Divizia 26 infanterie ungară, precum și unități din Divizia 7 infanterie, care erau sprijinite de tancuri și aviație, trupele române sprijinite de batalioane fixe și de populația transilvăneană a oprit înaintarea invadatorilor⁵.

⁴ Pentru eliberarea patriei, București, 1972, p. 95.

⁵ Cf. *România în războiul antihitlerist, 23 august 1944—9 mai 1945*, București, 1966, p. 177.

Pe locurile unde Arieșul își domolește undele, unitățile române au înscris, în perioada dintre 5 septembrie și 4 octombrie pagini de nepieritoare vitejie în filele istoriei de două ori milenară a poporului nostru.

Inițial, ele s-au aflat în apărare, reușind prin acțiuni active și dinamice executate de detașamente înaintate (în compunerea detașamentului Corpului 6 teritorial s-a aflat și batalionul regional Cluj), să întîrzie ofensiva inamicului, să producă pierderi grele unităților sale, creînd astfel condiții pentru trecerea ulterioară la ofensivă. În adevăr, după unele înaintări realizate de inamic, la 8 septembrie Armata 4 română din Podișul Transilvaniei a trecut la ofensivă, a preluat total inițiativa și în numai cîteva zile a aruncat forțele dușmane dincolo de Mureș și Arieș. În acțiunile din zona Turda mai ales, au intervenit în luptă, alături de trupele române, primele mari unități sovietice sosite în Transilvania după un marș lung executat prin trecătorile din partea sudică a Carpaților Orientali sau din Poarta Focșanilor, străbătînd apoi teritoriul eliberat de forțele insurecționale române și trecînd în Transilvania prin trecătorile Olt și Jiu, libere de inamic, la adăpostul frontului format aici de forțele noastre. Lupte din cele mai grele s-au desfășurat în cursul lunii septembrie în zona orașului Turda unde inamicul a opus o rezistență înverșunată. Către începutul lunii octombrie, tancurile sovietice și infanteriștii români au zdrobit apărarea trupelor germane și ungare, au eliberat orașul, cucerind cîteva capete de pod peste Arieș.

Ziarul „Pravda” din 17 septembrie referindu-se la acțiunile militare din Podișul Transilvaniei, consemna următoarele: „Agățîndu-se cu disperare de orice întăritură naturală a terenului, fasciștii luptă pentru fiecare sat, pentru fiecare înălțime.

Li s-a ordonat să stăvilească prin orice mijloace înaintarea Armatei roșii, care luptă umăr la umăr cu trupele române (...). Dar toate acestea n-au putut opri înaintarea noastră. Românii luptă alături de noi cu aceeași dirzenie, cucerind cu vitejie fiecare metru de pămînt, fiecare nod de cale ferată, fiecare sat. Deseori duelurile de artilerie sînt urmate corp la corp. Podișul Transilvaniei arde sub picioarele ocupanților germani și unguri”⁶.

Din capetele de pod realizate peste Mureș și Arieș în cursul luptelor din Podișul Transilvaniei va porni, la 9 septembrie 1944 puternica ofensivă a armatelor române și sovietice pe direcția generală Cluj — Zalău — Carei.

Din cele prezentate pe scurt rezultă că pe valea Arieșului în toamna anului 1944 trupele române, batalioanele fixe regionale, grănicerii, însuflețiți de caracterul drept al războiului, de idealul eliberării patriei și de chemările înflăcărate ale P.C.R. au purtat lupte aprige, contribuind la înfrîngerea trupelor germane și ungare, la eliberarea întregului teritoriu al țării noastre. În timpul acestor acțiuni, comandanții de toate treptele, ofițerii din statele majore s-au dovedit la înălțimea misiunii primite. Ei s-au adaptat repede situației, au luat hotărîri rapide și juste, au aplicat metode și procedee ingenioase determinate pe de o parte de caracteristicile terenului, iar pe de altă parte de raportul de forțe, care nu o dată a fost în favoarea adversarului. În Munții Apuseni, pe valea Arieșului, vînătorii de munte, infanteriștii, artileriștii, geniștii și

---

⁶ *Apud. România în războiul antihitlerist.*

alături de ei luptătorii din batalioanele fixe regionale, preluînd tradițiile glorioase făurite de oastea țărănească a lui Horea, de moșii lui Avram Iancu, au zdrobit un adversar puternic, numeros și bine înarmat, făcîndu-și din crestele munților, din văi și păduri, un aliat de nădejde. Realizarea surprinderii, acțiunile executate în flancuri și în spatele unităților dușmane, luptele corp la corp angajate adesea — în care ostașii români s-au dovedit neîntrepuși — au măcinat treptat capacitatea combativă a inamicului. La Turda și Vișoara pe Arieș, la Luduș, Oarba de Mureș și Iernut — marile unități și unitățile române, cot la cot cu forțele sovietice, au reușit, de asemenea, să zădărnicească toate atacurile executate de inamic, silindu-l în cele din urmă să treacă la apărare.

Luptele din toamna anului 1944 de pe teatrul de acțiuni al văii Arieșului, sînt o expresie vie a îngemănării perfecte între obiectivele poporului român și misiunile armatei sale. Populația locală a participat nemijlocit la desfășurarea acțiunilor militare, imprimîndu-le un caracter specific, apropiat concepției în care poporul român se pregătește pentru a face față unei eventuale agresiuni imperialiste îndreptate împotriva independenței și suveranității sale. Pentru spiritul lor de sacrificiu, pentru maniera în care au răspuns comandamentelor patriei, aducem prinosul nostru de recunoștință celor care în toamna anului 1944, pe frumoasa dar zbuciumata vale a Arieșului, alături de ostașii români și sovietici, și-au jertfit viața apărînd glia strămoșească.

IOAN TALPEȘ

LUPTA MASELOR POPULARE DIN NORDUL TRANSILVANIEI PENTRU TRIUMFUL DEMOCRAȚIEI*

Triumful insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din 1944 a constituit o strălucită încununare a eroiceii lupte revoluționare purtată de oamenii muncii, de toate forțele progresiste ale societății în frunte cu Partidul Comunist Român. Poporul nostru a pășit în faza revoluției populare, în care vor fi înlăturate una după alta dominația imperialistă, jugul exploatării moșierimii și al burgheziei. Evenimentele începutului revoluției populare trebuiau să consfințească pentru prima oară în istoria țării victoria spiritului cu adevărat democratic, izbînda vrierii și hotărîrii celor mulți și asupriți. Și tot așa, ca de atîtea ori în decursul veacurilor, în lupta pentru cucerirea puterii democratice, poporul nostru, toate forțele cinstite, progresiste, democratice române și a naționalităților conlocuitoare (maghiari, germani, sîrbi și alții) s-au mobilizat într-un larg front unitar, împotriva dușmanului comun: războiul, fascismul, reacțiunea.

În cuvîntarea rostită cu prilejul a 25 de ani de la instaurarea guvernului democratic dr. Petru Groza, tovarășul Nicolae Ceaușescu referindu-se la lupta comună a oamenilor muncii români și de alte naționalități pentru triumful democrației arăta: „Sărbătorind azi marea victorie de la 6 martie 1945 putem afirma cu mîndrie că ea este rodul luptei eroice a clasei noastre muncitoare aliată cu țărănimea, cu intelectualitatea și celelalte categorii sociale, rezultatul luptei unite a oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități, desfășurată sub conducerea Partidului Comunist Român... În mod deosebit doresc să menționez aportul valoros al oamenilor muncii de naționalitate maghiară, germană, sîrbă precum și de alte naționalități, care, alături de oamenii muncii români, au luat parte la toate bătăliile împotriva reacțiunii, pentru un guvern democratic popular. În aceste mari acțiuni revoluționare, ca de atîtea ori în trecutul de luptă comun, unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, s-a dovedit a fi o forță de neînvins”.¹

Cele 196 de zile și tot atîtea nopți ale luptei acerbe pentru puterea democratică din august 1944 pînă în martie 1945, au înregistrat numeroase cazuri și exemple ale înfruntării dure între forțele democrației, indiferent de naționalitate și cele ale reacțiunii de orice neam.

Cu toate că insurecția din august 1944 a avut caracterul unei revoluții democratice și antifasciste, ea nu a afectat însă baza economică și socială a regimului burghezo-moșieresc. Din punct de vedere politic forțele reacțiunii dețineau încă poziții importante atît în guvernul de la 23 august. cît și în celelalte două formate pînă la 6 martie 1945; aparatul de

---

* O variantă a acestui studiu a apărut în Acta Musei Napocensis, nr. VII, 1970.

¹ *Scînteia*, 7 martie 1970.

stat se afla în majoritatea lui în mâinile elementelor antonesciene sub oblăduirea cărora se reactivizau organizații reacționare, legionare etc.

Față în față cu voința maselor de a asigura o dezvoltare democratică țării, se situau deci forțele reacțiunii interne grupate în jurul monarhiei, care se bucura de sprijinul cercurilor imperialiste internaționale. Scopul reacțiunii era menținerea cu orice chip a vechilor rînduieli și pentru a-și atinge țelul ea nu pregeta să utilizeze cele mai felurite metode și forme ale sabotajului politic și economic, ale teorii și intimidării, ale constrîngerilor economice și ale înfometării, ale atacurilor perfide și huliganice etc.

Imediat după 23 august 1944, regroupindu-și într-un timp extrem de rapid forțele în noile condiții ale legalității, Partidul Comunist Român a făcut o analiză științifică condițiilor noi în care începuse să se dezvolte revoluția, dovedindu-și și în aceste împrejurări de luptă capacitatea politică și forța organizatorică, autoritatea și influența sa crescîndă în rîndul maselor. În aceste condiții, Partidul Comunist Român, celelalte forțe antifasciste, democratice și politice aveau ca obiective principale de luptă următoarele: „mobilizarea tuturor forțelor poporului în scopul ducerii războiului pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei și participarea în continuare, alături de Armata Sovietică, la lupta pentru victoria finală, împotriva fascismului; intensificarea luptei maselor largi populare, a tuturor forțelor democratice și politice pentru apărarea intereselor celor ce muncesc; înfăptuirea unor reforme economice și, îndeosebi a reformei agrare; democratizarea țării, instaurarea unui guvern care să garanteze realizarea tuturor acestor țeluri”².

În împrejurările zilelor istorice cînd alături de trupele sovietice, trupele române duceau lupte grele pentru eliberarea părții de nord a Transilvaniei, Partidul Comunist Român a adresat în septembrie 1944 o înflăcărată chemare maselor populare din teritoriul cîmpit de trupele fasciste, chemîndu-le la acțiuni hotărîte împotriva dușmanului. În chemare, printre altele se spunea: „Patrioți români din Ardealul cîmpit; distrugeți căile de comunicații în spatele cîmpitorilor, dezarmați-i, predați-i Armatei Române și Armatei Roșii, sau nimiciți-i. Țărani români și maghiari, nu dați vite și căruțe, pentru retragerea hitleriștilor, nu-i găzduiți în satele voastre, loviți-i din toate părțile”³. Ecoul chemărilor Partidului Comunist Român nu a rămas fără urmă. Organizațiile locale ale partidului, comuniștii români, germani, maghiari au mobilizat masele populare la luptă împotriva ocupanților fasciști. La începutul lunii octombrie 1944, într-un manifest al comuniștilor din Carei, tipărit în limba maghiară se lansa următorul apel: „Muncitori, tovarăși, luptați împotriva tilharilor naziști, soarta voastră este în mâinile voastre”⁴.

Frontul larg al luptei duse pentru eliberarea întregului teritoriu al României a cuprins nu numai țărăimea, muncitorimea, intelectualitatea și alte grupări democratice române, ci și oameni ai muncii din rîndurile naționalităților conlocuitoare, care și-au unit cu toții eforturile în lupta grea dusă împotriva armatelor fasciste ocupante. În partea de nord-vest a țării, în timpul ocupației horthyste-hitleriste, oamenii muncii de dife-

² *Idem.*

³ Arh. I.S.I.S.P., Cota A XVIII — 24.

⁴ Arh. I.S.I.S.P., fondul nr. 29, dosar 8867, f. 221.

rite naționalități s-au convins încă odată că numai printr-o luptă comună își vor putea dobândi drepturile și libertățile democratice, la care de mult aspirau. În mobilizarea lor la lupta pentru alungarea din țară a armatelor fasciste, un rol bine definit l-au jucat organizațiile democratice ale naționalităților conlocuitoare. Organizația democratică MADOSZ încă la începutul lunii octombrie a lansat un apel către populația maghiară, cerându-i să sprijine cu toate forțele lupta de eliberare a nordului Transilvaniei. În apel se preciza: „Madosz-ul sprijină din toate puterile eliberarea Transilvaniei de nord, a poporului român și a fraților noștri maghiari și secui de sub domnia bandiților hitleriști și a magnaților maghiari reacționari”⁵.

Partidul Comunist Român chiar din primele zile ale revoluției populare, și-a stabilit strategia și tactica de realizare a unei largi coaliții de forțe și în strânsă interdependență de obiectivele majore ale revoluției. În aplicarea acestei tactici, P.C.R. a manifestat suplețea necesară, împlebind politica de alianțe cu demascarea și combaterea acelor poziții și acțiuni care contraveneau țelurilor comune propuse; în același cadru, sistemul de alianțe a cunoscut o pronunțată dinamică, în funcție de evoluția raportului de forțe și de natura obiectivelor urmărite⁶.

Organizînd lupta întregului popor român pentru susținerea efectivă a războiului dus alături de Puterile Aliate împotriva Germaniei hitleriste și a democratizării vieții social-politice a țării, partidul comunist considera că acestea erau părți constitutive ale unui proces revoluționar de desăvîrșire a transformărilor burghezo-democratice a căror înfăptuire avea să deschidă calea trecerii la revoluția socialistă⁷.

Revoluția populară urmărea împlinirea unor arzătoare idealuri de libertate și progres, care interesau imensa majoritate a poporului nostru, reușindu-se astfel unirea sub steagul clasei muncitoare a unor largi forțe social-politice, indiferent de naționalitate, apartenență politică, confesiune religioasă etc.

Partidul Comunist Român a acordat o deosebită atenție organizării și întăririi unității de acțiune a clasei muncitoare, forța socială căreia îi revenea rolul conducător în revoluție. Ca urmare la 1 septembrie 1944 delegațiile Comitetelor Centrale al Partidului Comunist Român și Partidului social-democrat se constituie în Comisia de organizare a mișcării sindicale unite, pas important pe calea înfăptuirii treptate a unității politice a clasei muncitoare din țara noastră⁸. S-a reorganizat Uniunea Tineretului Comunist pentru a antrena tineretul muncitor din fabrici și de la sate, din școli și facultăți la reforme și democratizarea țării.

Reprezentînd marea majoritate a poporului țării, țărănimea era vital interesată în realizarea transformărilor democratice, constituind o mare rezervă de energie revoluționară. Tocmai de aceea P.C.R. a acordat o mare atenție organizării maselor de bază ale țărânimii și comitetele

⁵ *Scînteia*, 7 oct. 1944.

⁶ Aron Petric „6 martie — eveniment memorabil în istoria poporului român”, în *Anale de istorie*, nr. 1/1970, p. 4.

⁷ *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, Editura Politică, București, 1969, p. 273.

⁸ A. Petric, Gh. Țuțui, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, Edit. Acad., București, 1968, p. 51.

țărănești, extinzînd și întărind Frontul Plugarilor, organizație democratică cu largă adeziune la sate.

Organizarea clasei muncitoare, a țăranimii a influențat puternic și alte categorii ale populației (mica burghezie orășenească, intelectualitatea) care s-au încadrat în organizații de masă cu caracter antifascist ca Apărarea Patriotică, Uniunea Patrioților. Concomitent a luat o dezvoltare de mari proporții organizația democratică a oamenilor muncii maghiari — MADOSZ (din noiembrie 1944, Uniunea populară maghiară), care a depus o activitate susținută în rîndurile muncitorilor, țăranilor și intelectualilor, aducîndu-și un important aport la lupta pentru democratizarea țării. Desfășurarea activității acestor organizații de masă, sub îndrumarea politică a partidului comunist, căruia i-au recunoscut rolul conducător, a asigurat orientarea lor pe linia intereselor poporului, a revoluției.⁹

Evoluția vieții social-politice în țară, ca și desfășurarea evenimentelor pe plan internațional, la cîteva săptămîni după insurecție, dovedeau că Blocul național democrat devenea tot mai mult o coaliție politică depășită, deoarece partidele „istorice” nu înțelegeau să îndeplinească nici obiectivele care fuseseră așezate la temelia sa, îndeosebi în ceea ce privește instaurarea unui regim democratic, cu toate că primul guvern Sănătescu constituit pe baza B.N.D. a luat în primele zile o serie de măsuri pozitive: lichidarea legislației fasciste, la 31 august 1944 și revenirea la constituția din 1923, curățirea întregului teritoriu al țării de ocupanții fasciști. Apoi însă, miniștri dominați de liderii P.N.Ț. și P.N.L. au început să se situeze pe poziții tot mai reacționare, frînînd acțiunile pentru desfășurarea aparatului de stat și întronarea unui regim cu adevărat democratic.

Partidul Comunist Român sesizînd aceste carențe a cerut lărgirea cadrului politic al Blocului național-democrat, propunînd includerea tuturor organizațiilor politice și de masă cu caracter democratic (Sindicatul Unite, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Madosz-ul etc.) și formarea unui guvern care să exprime raportul de forțe social-politic din țară. Baza programatică a noii grupări de forțe denumită Frontul Național Democrat urma să o constituie platforma al cărui proiect a fost elaborat de Partidul Comunist Român la 24 septembrie 1944 și care cuprindea obiective cu caracter general-democratic, ce interesau majoritatea poporului; instaurarea unui guvern democratic, sprijinirea prin toate mijloacele a războiului antihitlerist pînă la înfringerea definitivă a Germaniei fasciste, înfăptuirea reformei agrare, refacerea economică a țării și îmbunătățirea condițiilor de trai ale oamenilor muncii, promovarea unei politici de egalitate și prietenie între poporul român și naționalitățile conlocuitoare. În domeniul relațiilor externe se preconiza o politică de prietenie cu Uniunea Sovietică și cu celelalte țări democrate.¹⁰

Reprezentînd voința majorității poporului, platforma lansată în numele Frontului Unic Muncitoresc la 2 octombrie 1944 a intrunit în cîteva zile, adeziunea largă a grupărilor și organizațiilor democrate, a mișcării sindicale, a Uniunii Tineretului Comunist, a Frontului Plugarilor, a Uniunii Patrioților, a Apărării Patriotice, a Madosz-ului și a altor

⁹ *Anale de istorie*, nr. 2/1978, p. 41.

¹⁰ *Scînteia*, 26 sept. 1944.

organizații democratice. În acest sens, un document semnificativ a fost elaborat la 4—5 oct. 1944 în cadrul dezbaterilor ce au avut loc în sinul Madosz-ului. După două zile de dezbateri organizația Madosz a hotărât să adere cu toată însuflețirea la Platforma F.N.D. În documentul publicat de Madosz la 6 oct. 1944 se spune printre altele: „Poporul român a pornit pe calea de a-și lua soarta în propriile mâini — după răsturnarea regimului de teroare fascisto-hitlerist.

Noi, ungurii din România nu putem despărți pentru nici un moment soarta noastră de soarta fraților noștri români.

Uniunea oamenilor muncii maghiari din România a fost și în trecut adepta neclintită a colaborării pașnice între cele două popoare. A trăit în strinsă legătură cu urmașii lui Horia, Cloșca și Crișan. Ea are să strângă acum și mai mult această legătură în spiritul lui Buday Nagy Antal și Gheorghe Doja.

Conducătorii tinerei democrații române cheamă forțele populare din țară într-un larg Front Național Democrat din România, la propunerea Frontului Unic Muncitoresc...

Cercetînd întreg conținutul Proiectului de colaborare, avînd în vedere problemele naționale specifice, conștiința de răspunderea ce o avem, acceptăm în întregime Proiectul de colaborare...

Sîntem ferm convinși că nu putem asigura liniștea poporului nostru decît dacă toate forțele democratice vor realiza — pe baza Proiectului de colaborare — Frontul Național Democrat și guvernul țării¹¹.

În 12 octombrie 1944 s-a constituit Consiliul Național al Frontului Național Democrat. El cuprindea reprezentanții organizațiilor componente, printre care Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, C. Titel-Petrescu, Lothar Rădăceanu, Chivu Stoica, Al. Sencovici, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, prof. dr. S. Stoilov, Bányai László, Gheorghe Micle și alții. Constituirea Consiliului Național al F.N.D., „a marcat o treaptă importantă în procesul de făurire a unei largi coaliții de forțe, care grupa clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii de la orașe, naționalitățile conlocuitoare interesate în înfăptuirea unor adinci transformări democratice în viața social-politică a țării¹².

Frontul democratic de luptă comună a maselor muncitoare române, maghiare și de alte naționalități s-a încheat pe întreg cuprinsul țării nu numai în marile centre ca: București, Cluj, Tg. Mureș, Oradea, Sibiu, Brașov, Arad, Satu Mare, Timișoara etc., ci și în zeci și zeci de alte localități, mai mari sau mai mici. El s-a manifestat în cele mai diverse forme și aspecte ale procesului de democratizare a țării, de la lupta pentru cîștigarea pozițiilor în aparatul de stat central și local, pînă la înființarea gărzilor patriotice înarmate, a comitetelor sindicale din întreprinderi, uzine și fabrici, a comitetelor țărănești care au trecut la înfăptuirea reformei agrare. Pretutindeni, în toate sectoarele vieții, forțele democratice române, maghiare și de alte naționalități, înfăptuiau măsuri politice, sociale și economice cu caracter democratic¹³.

Pe măsura eliberării de sub ocupația horthystă a nordului Transilvaniei, a fost introdusă în mod treptat administrația românească. Sub

¹¹ *Világosság*, Cluj, an. 1, nr. 8, 26 oct. 1944, p. 4.

¹² *Anale de istorie*, 1/1970, p. 11.

¹³ Gh. I. Bodea, *Lupta comună a oamenilor muncii români și de alte naționalități pentru democrație*, Făclia, Cluj, 3 martie 1970.

acțiunea maselor populare, avind în frunte pe comuniști în numeroase județe, orașe și comune au fost instaurate autorități democrate, care acționau în sensul năzuințelor poporului. În același timp s-a trecut la refacerea organizațiilor P.C.R. și a altor organizații de masă, pe baza indicațiilor date de C.C. al P.C.R. În aceste condiții, forțele retrograde, folosind majoritatea de care dispuneau în guvernul Sănătescu, au încercat să frneze sau să împiedice dezvoltarea prefacerilor revoluționare. În unele localități din nordul Transilvaniei au fost trimise autorități civile, alcătuite în mare parte din elemente îmbibate de spirit șovin, precum și așa numitele „gărzi Iuliu Maniu” formate din elemente reacționare care au comis acte teroriste îndeosebi în rîndurile populației maghiare. În același timp, în regiunile muntoase din Transilvania acționau bande fasciste maghiare și germane. Toate acestea aduceau prejudicii în calea stabilirii unui climat de colaborare între români și maghiari, fapt semnalat de dr. Petru Groza — vicepreședinte în cel de-al doilea guvern Sănătescu — în ședința guvernului din 13 noiembrie 1944.

La 24 octombrie 1944, comandamentul sovietic a instituit în nordul Transilvaniei administrația militară sovietică, avind drept sarcină asigurarea în spatele frontului a ordinii necesare continuării operațiilor militare. Acest regim a rămas în vigoare pînă în 9 martie, cînd în condițiile existenței unui regim democratic, administrația românească a fost reintrodusă pe teritoriul nordului Transilvaniei.

În toată această perioadă autoritățile locale erau propuse spre aprobare Comandamentului sovietic de către comisiile locale ale Frontului național democrat, care se consulta în prealabil cu organizațiile P.C.R. și cu Consiliul Central al F.N.D. În acest fel în ciuda unei situații particulare existente pe plan administrativ în nordul Transilvaniei, unitatea fusese, în fapt, restabilită pe întreg teritoriul țării.¹⁴ În cursul lunii octombrie 1944, în mai multe județe cum ar fi Cluj, Oradea, Odorhei, Maramureș, Satu-Mare și altele masele populare în frunte cu forțele democratice, în condițiile eliberării de sub jugul fascist a acestor teritorii de către armata română și sovietică, au reușit să aleagă de la început prefecți comuniști, democrați.

Eliberarea de sub ocupația horthysto-fascistă a Clujului la 11 octombrie 1944, a fost primită cu entuziasm și bucurie de întreaga populație a țării, care vedea în acest act, simbolul eliberării populației (în marea ei majoritate românească) din nordul Transilvaniei, teritoriu răpit din trupul țării prin Dictatul de la Viena. Eliberarea Clujului era în același timp o etapă importantă în desăvîrșirea luptei antifasciste, antihorthyste, pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei. În aceeași zi, în numele C.C. al P.C.R., Lucrețiu Pătrășcanu a făcut o declarație patriotică, în care a relevat meritele deosebite ale ostașilor români și sovietici în înfăptuirea acestui act de majoră importanță, lansind o vibrantă chemare adresată populației pentru continuarea luptei antifasciste. „Lupta nu s-a terminat, — se arăta în chemare. Războiul trebuie dus pînă la capăt. Înfringerea totală a dușmanului hitlerist este condiția existenței noastre ca popor liber.

---

¹⁴ L. Bányai, A. Petric, *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 458—459.

Pentru victorie nu precupețiți nici o efortare, nici un sacrificiu. Întreg poporul să participe la lupta pentru izbînda finală.

Partidul comunist vă cheamă la luptă împotriva hitleriștilor din afară și dinăuntru. Susțineți prin toate mijloacele armatele eliberatoare sovietice și române.¹⁵

Primul ziar apărut în Cluj după eliberare, „Tribuna Ardealului” relatează la 18 octombrie 1944: „Bucuria este mare în întreaga țară. Dar ea este și mai mare în sinul populației de aici. Cei care au petrecut ultimii patru ani în acest oraș se bucură că au ajuns și ei ziua mare a libertății”.

La 12 octombrie 1944, după numai 24 de ore de la eliberare în Cluj are loc restabilirea administrației publice.

În urma consfăturii inițiată de comuniști ce s-a ținut cu reprezentanții sindicatelor muncitorești și a consultării mai multor persoane conducerea orașului și a județului a fost preluată de comuniști atunci ieșiți din ilegalitate și elemente progresiste, democratice. Astfel s-a delegat ca primar al Clujului prof. Tudor Bugnariu iar ca ajutor de primar Demeter János. Totodată pentru organizarea administrației din județ au fost delegați ca prefect Teofil Vescan — senior, ca subprefect dr. Csögör Ludovic, iar pentru paza avutului și asigurarea securității cetățenești s-a organizat Poliția orășenească sub conducerea ing. Virgil Salvan.¹⁶

La 12 ianuarie 1945 muncitorii și țăranii români și maghiari din județul și orașul Tg. Mureș „uniți în Partidul Comunist, în Uniunea Populară Maghiară, în syndicatele unite și în Frontul Plugarilor, salută noua conducere cu cea mai mare dragoste, expresia democrației adevărate, a frăției între popoare și a muncii de reconstrucție.”¹⁷ Noua conducere democratică a județului avea în componență comuniști, social-democrați, oameni progresiști, ca prefectul dr. Victor Groza, subprefectul dr. Antalffy Andrei, iar la primăria orașului, printre alții, erau dr. Ioan Olteanu și Soós Jozsef.

La Oradea, pentru prima oară în istoria orașului, un muncitor, Ványai Károly a ajuns primar¹⁸, ca urmare a victoriei Frontului Național Democrat.

Peste tot, în județele și regiunile recent eliberate, forțele democratice luptă pentru asigurarea unui regim cu adevărat democratic, pentru încetarea vrajbei între naționalități. La 18 octombrie 1944 Prefectura Cluj prin ordinul nr. 4 cere în fiecare comună delegarea unui primar și a unui consiliu comunal format din elemente cinstite, democratice.¹⁹

După cîteva zile de febrilă activitate comuniștii din partea de nord a Transilvaniei reușesc să restabilească legătura cu C.C. al P.C.R., întreruptă în 1940. Această veste este dată publicității la 21 oct. 1944 printr-un comunicat în care se spune că la Cluj va funcționa Comitetul regional pentru nordul Transilvaniei al P.C.R. care va urma linia și directivele C.C. al P.C.R.²⁰

¹⁵ *Tribuna Ardealului*, Cluj, 18 oct. 1944.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Szabad Szó*, Tg. Mureș, 15 noiembrie 1944.

¹⁸ *Viața Nouă*, Oradea, 3 februarie 1945.

¹⁹ *Tribuna Ardealului*, Cluj, 18 oct. 1944.

²⁰ *Tribuna Ardealului*, Cluj, 21 oct. 1944.

Reorganizarea și activitatea desfășurată de organele și organizațiile P.C.R. din județele recent eliberate de sub ocupația hitleristă-hortystă a stat la temelia luptei oamenilor muncii pentru triumful democrației în zilele fierbinți ale lunilor dinainte de 6 martie 1945.

Ieșirea din ilegalitate a comuniștilor în regiunile unde continuau încă luptele și reluarea legăturii cu C.C. al P.C.R. din București a fost o operațiune complexă și curajoasă. Înfruntând riscurile, din dorința fierbinte de a se situa în fruntea maselor în lupta împotriva fascismului, pentru înfăptuiri democratice, comuniștii români, maghiari și de alte naționalități din Cluj, Tg. Mureș, Oradea etc., au reușit, atît cei închiși (care au evadat din lagăre și închisori), cit și cei aflați în libertate, să formeze comitete provizorii de partid și să reia (după multe greutăți) legătura cu Bucureștiul și cu comitetul regional din Cluj²¹. Într-un timp relativ scurt (pînă la începutul lunii noiembrie 1944) datorită unei activități hotărîte și eficace, în întregul nord al Transilvaniei de cîteva zile eliberat au luat ființă organizații locale a P.C.R. și s-a inaugurat întreaga rețea organizatorică (sectoare, municipii, județe, regionale etc.).

Pretutindeni, aceste organizații ale P.C.R. au militat pentru mobilizarea oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități, la înțelegere frățească, la luptă comună împotriva dușmanului comun: războiul, fascismul. Edificator în acest sens este apelul lansat de Comitetul județean P.C.R. Mureș la 18 noiembrie 1944 țăranilor români și maghiari din județ: „Agricultori români! Să nu vă lăsați ațîțați împotriva agricultorilor maghiari. Să nu permițeți nici în școli, nici în biserici, ațîțarea națională, răspîndirea urii... Să-i predați autorităților pe aceia, care ațîță la ură între naționalități.

Agricultori români, agricultori maghiari, numai atunci veți fi într-adevăr liberi și vă veți putea bucura de libertate și de o viață mai bună, dacă vă veți înțelege frățește. Să distrugeți ura și ațîțarea din satele și județele noastre“. Apelul se încheie cu îndemnul: „Intrați în organizația agricultorilor, agricultorii români în Frontul Plugarilor, agricultorii maghiari în Uniunea Populară Maghiară.“²²

Comitetul regional pentru nordul Transilvaniei al P.C.R. cu sediul în Cluj, în ultima săptămînă a lunii noiembrie într-o entuziastă chemare face apel la toate organizațiile Partidului Social-Democrat, ale Sindicatelor Unite, ale Blocului Național Democrat, ale Madosz-ului, ale Uniunii Patrioților, Organizația democrată a evreilor, să se întrunească la 26 noiembrie 1944 orele 15 în localul primăriei din Cluj pentru elaborarea în comun a modalităților privind colaborarea sinceră și democratică în rezolvarea multiplelor probleme ivite.²³ În același sens au loc la începutul lunii decembrie 1944 și acțiuni inițiate de Comitetul județean Bihor a Partidului Comunist Român²⁴, precum și cele coordonate de Comitetul județean Satu Mare a P.C.R. (incluzînd pe atunci și plasa Baia Mare).²⁵ Ca pretutindeni în țară, concomitent cu reorganizarea partidului comunist și a activității sale în noile condiții legale în aceste regiuni recent eliberate s-a trecut la organizarea activității sindicatelor unite, a U.T.C.,

²¹ Arhiva Comitetului județean P.C.R. Mureș, fond 1, dos. 1, f. 8—10.

²² Szabad Szó, Tg. Mureș, an. I, nr. 12, 18 noiembrie 1944, p. 2.

²³ Világosság, Cluj, an. I, nr. 31, 24 noiembrie 1944, p. 3.

²⁴ Arhiva Comitetului județean P.C.R. Bihor, Fond 2, dos. 3, f. 6—8.

²⁵ Arhiva Comitetului județean P.C.R. Maramureș, fond. 1, dos. 1, p. 1.

a Frontului Plugarilor, Uniunii Patriotice, a Uniunii Populare Maghiare, a organizațiilor de femei, de mici meseriași și a altor organizații democratice.

Reorganizarea sindicatelor muncitorești la Cluj a început de fapt încă cu câteva zile înainte de eliberarea orașului de către cadrele comuniste de bază, astfel încît în după masa zilei de 12 octombrie 1944, cînd comandamentul militar s-a instalat în clădirea primăriei, reprezentanții tuturor sindicatelor și branșelor s-au prezentat pentru a saluta eliberarea și pentru a începe organizarea muncii de reconstrucție. Sindicatul muncitorilor de la căile ferate avînd în frunte pe Gheorghe Timofi a început curățirea ruinelor din gară și a atelierelor C.F.R. La fel au procedat și alte organizații syndicate de la „Dermata“, „Junász“ etc.²⁶.

Reorganizarea sindicală rapidă a muncitorilor clujeni a determinat ca și noua administrație provizorie să recurgă în primul rînd la serviciile sindicatelor, care din zi în zi au ajuns la o influență tot mai mare în toate compartimentele vieții. La începutul lunii martie forța sindicatelor clujene a crescut în mod deosebit ajungînd la cifra de 20.000 membri, aproape totalitatea muncitorilor și salariaților publici și particulari²⁷, grupați în cele 25 syndicate profesionale.

În rîndul opiniei publice, a maselor largi populare se formase în aceste luni de luptă convingerea că „dacă membrii conducători își vor face datoria atunci syndicatele își vor împlini rostul de a deveni fermentii progresului în România democratică, liberă și independentă, care trebuie să fie patria bună a tuturor cetățenilor loiali, muncitori și cinstiți, fără deosebire la originea lor etnică sau la crezul lor“.²⁸

Din inițiativa Consiliului Sindicatelor Unite din Cluj, în chiar primele zile după eliberare, au început lucrările publice pentru curățirea ruinelor, reconstruirea podurilor, continuarea producției în uzinele și întreprinderile publice și particulare părăsite de conducătorii sau patronii lor, reglementarea lefurilor prin salarii minimale și maxime pentru prevenirea scumpetei, a inflației. Consiliul Sindicatelor Unite a dus o vastă acțiune împotriva speculei și a scumpetei, pentru armonizarea prețurilor industriale și prețurile produselor agricole maximalizate; s-a constituit apoi Cooperativa Economică a Muncitorilor din Cluj etc. Importanța luptei titanice a muncitorilor sindicalisti, români, maghiari și de alte naționalități pentru democratizarea și normalizarea vieții economice a fost semnalată încă atunci de presa democratică. La 28 martie 1945; în articolul „Rolul sindicatelor din România democratică“, ziarul „Făclia“ din Cluj nota: „Sîntem convinși că autorii manualelor de istorie vor consacra un capitol special sfortărilor aproape supraomenești depuse de organizațiile muncitorești în aceste timpuri de tranziții, pentru normalizarea vieții economice“, pentru „democratizarea și consolidarea vieții economice în cadrul statului democrat român“.

La Oradea în primele zile după 12 octombrie 1944 muncitorii în frunte cu comuniștii au reînființat Căminul Muncitoresc și au trecut imediat la refacerea orașului, la continuarea și reluarea producției instituind

²⁶ *Făclia*, Cluj, 25 martie 1945.

²⁷ *Idem*.

²⁸ *Ibidem*.

comitete sindicale de fabrică, comitete de încredere. S-a înființat o organizație economică „Comitetul de producție“, care avea sarcina de a reface uzinele fără stăpini, a asigura aprovizionarea cu materii prime și distribuirea produselor finite. O sarcină deosebită a sindicatelor muncitorești unite din Oradea a fost lupta împotriva șovinismului. Folosind orice prilej, conducătorii celor peste 15.000 muncitori sindicaliști bihoreni au arătat că „dacă înfăptuim unitatea între muncitorimea română și maghiară, dacă împăcăm poporul român și maghiar, atunci vom putea să democratizăm și țara și vom putea realiza un sistem democratic, care asigură drepturi egale pentru fiecare cetățean. Azi majoritatea muncitorilor vede că sindicatele înaintază pe un drum just și în această privință“²⁹.

La Tg. Mureș, Sindicatul Unite și-au ținut prima adunare generală în ziua de 4 noiembrie 1944 în sala mare a Palatului Culturii și — după cum relatează ziarul „Szabad Szó“ din localitate — la această adunare au participat câteva mii de muncitori sindicaliști care au aprobat un proiect de hotărâri în care își propun să lupte pentru refacerea și construcția țării, pentru drepturi și îndatoriri egale tuturor muncitorilor, fără deosebire de naționalitate, pentru dezvoltarea culturii muncitorești etc. Adunarea a ascultat pe delegatul Frontului Național Democrat din București care a transmis mesajul de salut al forțelor democratice din capitală către muncitorimea română și maghiară din Tg. Mureș și județ.³⁰

Tot aici, la această ședință s-a dat citire proiectului de hotărâri al Asociației meseriașilor maghiari din Tg. Mureș care declarau: „Noi am participat și vom participa la luptele duse pentru zdrobirea fascismului și vom face totul ca să construim societatea nouă, liberă, democratică, apărătoare a drepturilor omenești fără deosebire. Deja, aici afirmăm că vom lupta nu numai împotriva fascismului extern, dar și a celui intern, fie el de orice naționalitate“³¹.

Organizarea muncitorimii maramureșene în cadrul Sindicatelor unite are loc în lunile noiembrie și decembrie 1944. Pentru buna desfășurare a acestei acțiuni, organele locale atrag atenția că sindicatele „numai atunci vor avea putere executivă, dacă fiecare muncitor fără deosebire de sex, naționalitate sau religie, prin intrarea sa în sindicat, va sprijini munca Sindicatelor Unite Muncitorești și va depune o muncă suplimentară în spiritul înțelegerii muncii colective și a colaborării pașnice deoarece: MUNCA COMUNĂ—PUTEREA COMUNĂ!“³²

Toate aceste realizări pe frontul luptei pentru democrație au fost posibile și datorită faptului că încă în primele zile după eliberare, înțelegând pulsul nou al vremurilor, conștienți de rolul și de importanță majoră ce le revine, muncitorii comuniști și social-democrați și-au dat mâna înfăptuind Frontul Unic Muncitoresc și în aceste regiuni ale țării. „Înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare — a spus tovarășul Nicolae Ceaușescu — a avut o însemnătate deosebită, așa putea spune

²⁹ Erdélyi Szikra, Oradea, an 1, nr. 4, 29 martie 1945, p. 2.

³⁰ Szabad Szó, Tg. Mureș, an. I, nr. 3, 7 noiembrie 1944, p. 1—2.

³¹ Idem.

³² Poporul, Sighet, 25 decembrie 1944.

hotărîtoare, pentru desfășurarea cu succes a luptelor democratice și revoluționare din țara noastră.³³

La Cluj, încă la 21 octombrie 1944 are loc o consfătuire între delegații organizației clujene a Partidului Comunist Român și ai organizației clujene a Partidului social-democrat. Moțiunea prezentată de delegația P.C.R. avea 18 puncte și ea a stat la baza frontului unic. Propunându-și drept scop final al luptei construirea unei Românie cu adevărat democratice, moțiunea la punctul 4 cerea printre altele: „Egalizarea și drepturi tuturor cetățenilor țării, indiferent de naționalitate, religie ori sex. Trebuie să se realizeze conviețuirea prietenească între toate naționalitățile țării. Persecuția națională și religioasă trebuie urmărită și reprimată prin lege.

Trebuie să se asigure dreptul cuvîntului, a presei, a întrunirilor, a organizării, ca drepturi ale democrației libere. Organizațiile fasciste și profasciste trebuie desființate definitiv.³⁴ Enumerînd toate condițiile politice, economice, sociale și naționale care sînt necesare pentru asigurarea triumfului democrației, moțiunea, în ultimul ei punct, conchidea: „Acest program nu poate fi realizat decît de un guvern care reprezintă toate forțele naționale și democratice ale țării și se bucură de sprijinul activ al maselor largi populare din România“.

Începînd cu 21 octombrie 1944 F.U.M. a pornit din Cluj lupta pentru democratizarea tuturor regiunilor recent eliberate, fiind inițiatorul și organizatorul vieții publice din partea de nord a Transilvaniei, în cel mai desăvîrșit spirit democratic.

Referindu-se la activitatea depusă în perioada octombrie 1944 martie 1945, de F.U.M. în această parte a țării, manifestul de 1 Mai a F.U.M. din Cluj specifică: „Partidele din Frontul unic muncitoresc au apărut cu cea mai mare energie drepturile tuturor cetățenilor, egalitatea lor în fața legilor și egalitatea naționalităților din România“.³⁵

O activitate deosebită pentru triumful cauzei democrației a depus în primele luni de după eliberare organizația democratică Frontul Plugarilor a cărei organizație regională (pentru mai multe județe din nord-vestul țării) s-a înființat la Cluj în ziua de 11 noiembrie 1944 avînd în frunte comuniști și vechi activiști ai Frontului Plugarilor ca Bojan Pavel, Bălaj Iosif, Romulus Hatos, Olpretean Maria, Someșfălean Teodor.³⁶

Organizațiile Frontului Plugarilor au început să se înmulțească în noiembrie—decembrie 1944 pe întregul teritoriu aflat sub îndrumarea Comitetului din Cluj: la Bistrița-Năsăud, în județul Mureș, în Maramureș.³⁷ La mijlocul lunii februarie 1945 organizația județeană Mureș avea deja aproape 2500 membri înscrși.³⁸

---

³³ N. Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă cu prilejul celei de-a 25-a aniversare a instaurării guvernului democratic de la 6 martie 1945, în România liberă*, 7 martie 1970, p. 1.

³⁴ *Világosság*, Cluj, an I, nr. 8, 26 octombrie 1944.

³⁵ *Adevărul Ardealului*, Cluj, 1 mai 1945.

³⁶ *Plugarii*, Cluj, 11 noiembrie 1944.

³⁷ *Szabad Szó*, Tg. Mureș, 19 februarie 1945; vezi și Arhiva Comitetului județean Maramureș, Fond. O, dos. 1.

³⁸ *Szabad Szó*, Tg. Mureș, 19 februarie 1945.

Dintre acțiunile politice și economice de mare anvergură realizate de Frontul Plugarilor în lunile dinaintea instaurării guvernului dr. Petru Groza, este demnă de relevat organizarea adunării generale a Frontului Plugarilor din regiunea Cluj (cuprinzând mai multe județe) la 11 februarie 1945. Au fost de față peste 150 de delegați. După cum se anunță în comunicatul publicat la 15 februarie 1945, „plugarii... și-au trimis din comune reprezentanții, care să spună în amănunte pentru fiecare unghiu apropiat sau depărtat ale județului, tot ceea ce îi preocupă în legătură cu reforma agrară și toate celelalte probleme politice, sociale, economice și culturale de cari se ocupă fiecare cetățean democrat al țării.”³⁹

Înafara stringentei probleme a reformei agrare, participanții la această adunare au „cerut insistent ca la conducerea țării să fie instalat un guvern sincer-democratic, un guvern al Frontului Național Democrat.”⁴⁰

În momentele când țărănimea din întreaga țară, ascultînd îndemnul Partidului comunist și trecînd peste capul forțelor reacționare au început să împartă pămînturile moșierești, organul Frontului Plugarilor din regiunea Cluj, „Plugarii”, publică la 28 februarie 1945 articolul „Frontul Plugarilor și reforma agrară” în care se dă răspuns la întrebarea „cine, cînd și cum trebuie să facă reforma agrară?” Autorul articolului, Bojan Pavel, demască Comisia de reformă agrară din București care „de 4 luni discută această problemă și nici pînă azi nu a găsit nici o modalitate, fiindcă nici nu vrea să găsească”, aducînd la cunoștința tuturor că „țărani nu mai așteaptă și au început să înfăptuiască reforma agrară într-o serie de județe.” În continuare este expus punctul de vedere al organizației județene a Frontului Plugarilor pentru înfăptuirea cît mai grabnică a reformei agrare.

Printre cele zece puncte ale programului de reformă agrară, Frontul Plugarilor prevede că: „La reforma agrară nu trebuie făcută nici o deosebire între naționalități. Dușmanii poporului nu trebuie să beneficieze de reforma agrară. Populația comunei, în frunte cu comitetul sătesc, cunosc faptele tuturor conlocuitorilor și ei trebuie să aducă o hotărîre dreaptă în asemenea cazuri, să aibă grijă, să nu devină apărătorii uneltelor fasciste”.

Încadrat în marele front democrat din România, Madoszul, organizație revoluționară cu un frumos trecut de luptă și-a propus imediat după eliberarea regiunilor din nord-vestul țării reînființarea organizațiilor distruse în 1940 de către stăpînirea fascisto-horthystă. Încă la 20 octombrie 1944, organul de presă al Madoszului, organizația regională Cluj, „Világosság” publică un călduros apel intitulat „Înainte de inaugurarea drapelului”, în care se anunță că peste 2 zile va avea loc la Cluj reînființarea organizației regionale a Madoszului. În acest apel se expune programul de muncă și luptă al organizației care își propune „concentrarea într-o unitate a tuturor forțelor populare maghiare din Transilvania... și încadrarea în sinul acelor mișcări, partide și uniuni democratice care fără a face deosebire de rasă, naționalitate, urmăresc în mod unitar democratizarea vieții publice peste tot”⁴².

³⁹ *Plugarii*, Cluj, 10 februarie 1944.

⁴⁰ *Idem*.

⁴¹ *Plugarii*, Cluj, 28 februarie 1945.

⁴² *Világosság*, Cluj, 20 oct. 1944.

La 24 octombrie 1944 apare în același ziar apelul Madoszului adresat populației maghiare din nordul Transilvaniei în vederea reînființării organizațiilor Madosz care sînt chemate împreună cu poporul român, să militeze în slujba progresului democratic pentru victoria Frontului Național Democrat. Manifestul e semnat printre alții, de Szepesy Sándor, Mezei Lajos, Tar Károly, Fodor Pataki Adam, Koos Károly, Balogh Edgár, Nagy István⁴³.

Un apel similar elaborase încă la 15 octombrie 1944 organizația județeană din Tg. Mureș a Madoszului, care cerea „alianța forțelor democratice în scopul nimicirii necruțătoare a fascismului” și „colaborarea maghiaro-română pentru încetarea contradicțiilor naționale atîtate în mod artificial”⁴⁴. Aceiași organizație va publica la 15 decembrie 1944 un apel către locuitorii satelor în care arată că „agricultorii români și maghiari, trebuie să se înțeleagă între ei și trebuie să se unească împotriva dușmanului comun, fascismul. Tineretul trebuie educat în spiritul dragostei frățești între naționalitățile conlocuitoare, fiindcă numai astfel putem construi o viață mai bună”.

Activitatea Uniunii Populare Maghiare pentru victoria democrației în România ia forme tot mai accentuate în lunile decembrie 1944, ianuarie—februarie 1945 pe măsură ce crește numărul organizațiilor sale în comunele județului Bihor, Satu-Mare, Tg. Mureș. În acest sens este semnificativă hotărîrea publicată la 31 ianuarie 1945 în ziarul „Szabad Szó” din Tg. Mureș în care se arată că „democrații maghiari din județul Mureș—Turda consideră necesară realizarea cît mai rapidă a democratizării sincere și totale. În acest scop, se angajează la luptă unită cu toate organizațiile democratice ale națiunilor conlocuitoare, în cadrul Uniunii Populare Maghiare, care a adoptat programul de activitate guvernamental, propus de Partidul Comunist”.

Lupta comună a maselor muncitoare românești și maghiare din nordul Transilvaniei pentru victoria forțelor democratice în țara noastră, se poate urmări — și în lunile premergătoare zilei de 6 martie 1945 — de la centrele muncitorești importante ca Cluj, Oradea, Tg. Mureș, Baia-Mare, Satu-Mare, pînă în cele mai îndepărtate comune. Această luptă a antrenat mase largi de țărani, muncitori, intelectuali, români și maghiari deopotrivă. Bineînțeles că rolul de coordonare, de îngemănare a tuturor energiilor democratice a revenit Frontului Național Democrat, care a acționat cu succes chiar din primele zile ale eliberării. Astfel, la Cluj încă la 24 octombrie 1944 organizația locală a F.N.D. convoacă pentru 29 octombrie 1944 în Piața Libertății o mare adunare populară pentru sărbătorirea eliberării orașului, și pentru mobilizarea maselor populare la luptă în vederea democratizării țării.

Din cauza pregătirii unui atac banditesc de către elementele legionare—fasciste, această adunare a maselor populare românești și maghiare din Cluj s-a ținut în cinci locuri separate dejucîndu-se astfel planul atentatorilor. Referindu-se la acest fapt, ziarul „Plugarul” din 5 noiembrie 1944 arată că în cele cinci locuri s-au adunate peste 10.000

⁴³ *Cronica evenimentelor și acțiunilor maselor muncitoare din județul Cluj pentru triumful democrației*, oct. 1944, în *Făclia*, Cluj, 24 februarie 1970.

⁴⁴ *Szabad Szó*, Tg. Mureș, an. I, nr. 2, 5 noiembrie 1944.

⁴⁵ *Făclia*, Cluj, 24 februarie 1970.

de români și maghiari care s-au pronunțat pentru colaborarea oamenilor muncii indiferent de naționalitate „și pentru democratizarea țării”.

După cum relatează „Tribuna Ardealului” din 1 noiembrie 1944 la adunările ce au fost ținute „oratorii au vorbit despre necesitatea înfrățirii popoarelor conviețuitoare, fapt pentru care merită numai cuvinte de laudă și de aprobare unanimă”.

În hotărîrea comună adoptată în cele cinci adunări se spune că populația democratică, română și maghiară, din Cluj, „se alătură în unanimitate la lupta maselor concentrate în Frontul Național Democrat. Se alătură acelei mișcări care luptă pentru un guvern al tuturor forțelor democratice sub președinția lui Petru Groza”. „Numai un guvern democrat poate asigura în România drepturi egale naționalităților și conviețuire frățească, pașnică, poporului român și maghiar”⁴⁶.

La Tg. Mureș în dimineața zilei de 19 noiembrie 1944 o mulțime de mii de oameni a luat parte la adunarea democratică, organizată de Uniunea Populară Maghiară avînd drept scop mobilizarea maselor la lupta necruțătoare împotriva fascismului prin ajutorarea activă a armatei sovietice și române, strînsă colaborare a forțelor democratice române și maghiare, reconstrucția vieții economice etc. Participanții la această adunare au propus înființarea unei divizii de voluntari, numită „Gábor Áron” care să lupte pe frontul antihitlerist alături de armata sovietică și română⁴⁷. Vorbitorii (printre care Antalffy Endre, Iustin Petras, — acesta în numele Uniunii Patriotice) au relevat necesitatea înfrățirii tuturor elementelor democratice indiferent de naționalitate pentru asigurarea victoriei în lupta împotriva fascismului intern și internațional, a reacțiunii române și maghiare. Luînd cuvîntul reprezentantul Uniunii Populare Maghiare a spus printre altele: „Ne-am născut pe același pămînt, respirăm același aer, în același fel ară plugul indiferent cine ține coarnele plugului, muncitorul român sau maghiar, și în același pămînt ne găsim odihna veșnică.

Pe acest pămînt putem să trăim numai în strînsă prietenie și frăție”.

În luna noiembrie 1944 se înregistrează și acțiuni democratice româno-maghiare, concomitente, organizate de Frontul Plugarilor și Madosz. Așa au fost cele două adunări din Cluj ținute de cele două organizații în ziua de 12 noiembrie care în moțiunile votate au cerut întărirea Frontului Național Democrat și s-au angajat să lupte în comun pentru „victoria democrației, pentru pace și bună conviețuire a tuturor cetățenilor acestei țări, fără deosebire de limbă și credință”⁴⁸.

La 14 noiembrie 1944 prefectul, conducerea prefecturii din Tg. Mureș publică un apel fierbinte către toți cetățenii județului „fără deosebire de naționalitate, să-și întindă mîinile în semn de pace ca să putem înfăptui pe teritoriul județului acea ordine democratică, pe care toți o dorim din întreaga inimă”⁴⁹. A doua zi, la Cluj, studenții maghiari progresiști își exprimă, în spiritul democrației, solidaritatea cu studențimea română. Tot la Cluj în 14 noiembrie 1944 delegații agricultorilor maghiari din județ, întruniți într-o mare adunare, evocînd tradiția co-

⁴⁶ *Világosság*, Cluj, 31 octombrie 1944.

⁴⁷ *Szabad Szó*, Tg. Mureș, 21 noiembrie 1944.

⁴⁸ *Plugarii*, Cluj, 28 noiembrie 1944.

⁴⁹ *Szabad Szó*, Tg. Mureș, 15 noiembrie 1944.

mună româno-maghiară, au hotărît să lupte împotriva elementelor fasciste propovăduitoare ale șovinismului și vrajbei și, împreună cu întreaga populație a județului, să se integreze în uriașa uniune a forțelor democratice.

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1944 lupta pentru democratizare a cuprins și satele județului Cluj. În mai multe comune au început, sub îndrumarea comuniștilor, organizarea consiliilor comunale de către delegații Prefecturii, susținuți de delegații Frontului Plugarilor, iar în comunele cu populație mixtă și de delegații Madosz. Aceste consilii prezintă voința țăranimii, ele fiind alese de către adunările satești, desfășurate în mod democratic. Astfel de adunări au fost ținute în localitățile: Gădălin, Nădășel, Viștea, Florești, Gilău, Căpușu Mare, Căpușu Mic etc.⁵⁰.

La 1 decembrie 1944 Frontul Național Democrat din Cluj, în consfătuirea ce a avut loc în clădirea orașului, a hotărît să înființeze un colegiu consultativ central pentru județele din nordul Transilvaniei, în vederea înfăptuirii sarcinilor revoluției populare conform programului și sub îndrumarea F.N.D. din România, exercitînd un rol de conducere a organelor de stat. În componența acestui Colegiu au intrat delegați ai organizațiilor P.C.R., P.S.D., Consiliul Sindical, Uniunea Populară Maghiară, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Apărarea Patriotică etc. Peste cîteva zile, la 7 decembrie a avut loc prima ședință plenară a Colegiului nou ales unde s-a votat în unanimitate ralierea Colegiului la Proiectul de platformă F.N.D.⁵¹.

Un emoționant salut de luptă transmite la 31 decembrie 1944 organizației județene Mureș a Frontului Plugarilor, organizația similară a Uniunii Populare Maghiare. Evocînd tradițiile de luptă comune din anii grei ai ilegalității cînd aceste organizații de masă, conduse de partidul comunist au militat „împreună împotriva regimurilor reacționare și fasciste, precum și împotriva guvernelor lor, care în aceeași măsură i-au asuprit pe purtătorii libertății române cît și maghiare“, salutul se încheie astfel: „Astăzi ne leagă platforma propusă de Partidul Comunist, pe baza căreia luptăm pentru scopuri comune. Am fost prieteni sinceri și vom fi și în viitor. Uniți, luptăm pentru scopurile fixate, pentru pămînt, pîine, libertate, viață pașnică și înțelegere frățească a popoarelor“⁵².

Anul 1944 s-a încheiat în plină frămîntare și iureș de luptă. Infruntînd cerberia forțelor reacționare masele populare române, maghiare și de alte naționalități din nord-vestul țării în primele săptămîni ale noului an au ieșit tot mai mult pe străzi în mari manifestații și demonstrații, cerînd, înlăturarea guvernului Rădescu și instaurarea unui guvern cu adevărat democratic.

Din inițiativa Partidului Comunist, după o prealabilă pregătire minuoasă, în a doua jumătate a lunii ianuarie s-a constituit la Oradea Consiliul județean Bihor al Frontului Național Democrat. Adunarea ce a avut loc cu această ocazie s-a transformat într-o adevărată manifestație în favoarea democrației, iar vorbitorii, români și maghiari, și-au exprimat hotărîrea de a lupta „pentru democratizarea vieții noastre publice. Tre-

⁵⁰ *Plugarii*, Cluj, 28 noiembrie 1944.

⁵¹ *Făclia*, Cluj, 26 februarie, 1970.

⁵² *Szabad Szó*, an I, nr. 40, 31 dec. 1944, p. 2.

buie să anulăm toate legile, decretul reacționare și antipopulare și să le înlocuim cu altele, care vor asigura egalitatea deplină a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, religie și sex⁵³.

Eficiența constituirii puternicului front național democratic și la Oradea s-a văzut peste câteva zile când în prima ședință a Consiliului, secretarul Comitetului județean al P.C.R. a anunțat că s-a intervenit pentru demiterea primarului și a ajutorului său, deoarece primarul a refuzat să colaboreze cu organizațiile democratice, nu a căutat să colaboreze cu sindicatele unite, a avut o atitudine reacționară în chestiunea naționalităților. Reprezentanții Frontului Plugarilor, a Uniunii Populare Maghiare, a Apărării Patriotice, a Uniunii Patrioților, au cerut în cadrul ședinței ca la Primăria din Oradea să se instaureze un regim cu adevărat democratic. La cererea forțelor democratice, pentru prima oară în istoria orașului a fost numit un primar democrat⁵⁴.

Lupta comună româno-maghiară împotriva fascismului, pentru democrație este relevantă și în articolul intitulat „Cine seamănă vînt, culege furtună”, publicat în ziarul bilingv „Poporul” (A nép) în Maramureș la sfîrșitul lunii ianuarie 1945. În articolul amintit se spune: „Noi nu cunoaștem deosebire între fasciștii maghiari, români, ucrainieni și evrei, tot așa cum nu cunoaștem diferențiere între democrații maghiari, români, ucrainieni și evrei⁵⁵.

Forțele democratice acționează și în județul Cluj din ce în ce mai intens. La 28 ianuarie 1945 are loc adunarea unui impunător număr de membri ai Uniunii Patrioților în cartierul Mănăstur din Cluj care s-a desfășurat sub lozinci democratice. Concomitent, în aceeași zi, locuitorii maghiari democrați din circumscripția a III-a din Cluj muncitori, funcționari, intelectuali, într-o mare adunare ținută la cinematograful Edison, au hotărît ca, în spiritul F.N.D. să contribuie cu toate puterile la democratizarea țării⁵⁶. În condițiile în care raportul de forțe se schimbase în favoarea forțelor democratice, care dețineau poziții îmbunătățite în guvern, în aparatul de stat central și local, Partidul Comunist Român a apreciat că a sosit momentul declanșării bătăliei pentru putere, lansînd în ianuarie 1945, programul de guvernare al F.N.D. la care a aderat P.S.D., Sindicatele Unite, Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Patrioților.

În nordul Transilvaniei, ca și în întreaga țară, programul de guvernare F.N.D. a fost primit cu deplină adeziune de către oamenii muncii români, maghiari și de alte naționalități. În înfierbîntatele zile ale lunii februarie 1945 au loc mitinguri, demonstrații, manifestații pe străzile orașelor Cluj, Dej, Bistrița, Zalău, Oradea, Satu Mare etc., unde oamenii muncii români, maghiari deopotrivă cer răsturnarea guvernului Rădescu și instaurarea guvernului F.N.D.

Procesul de democratizare în nordul Transilvaniei a întîmpinat piedici serioase, provocate atît de reacțiunea maghiară, cît și de cea română care, deși despărțite pe o serie de probleme de ordin politic, erau unite în încercarea de zăgăzuire a procesului revoluționar. Astfel, unele

⁵³ *Viața Nouă*, Oradea, 20 ianuarie 1945.

⁵⁴ *Idem*, Oradea, 21 ianuarie 1945.

⁵⁵ *Poporul*, Sighet, 21 ianuarie 1945.

⁵⁶ *Világosság*, Cluj, 21 ianuarie 1945.

elemente naționaliste maghiare făceau agitație în favoarea unei pretense „autonomii“, prin care urmăreau împiedicarea reintegrării nordului Transilvaniei la România. Împotriva acestei linii reacționare militau organizațiile politice democratice aflate sub conducerea organelor centrale de la București. Uniunea Populară Maghiară, care-și avea Comitetul executiv central la Brașov, a desfășurat o intensă activitate în direcția luptei maselor populare maghiare, alături de oamenii muncii români, pentru instaurarea unui regim democrat în România, singura garanție a rezolvării problemei naționale. Un prim succes în acest sens, a fost adoptarea la 6 februarie 1945 sub presiunea opiniei publice democratice și a reprezentanților F.N.D. în guvernul prezidat de N. Rădescu, a Statutului naționalităților, care proclamau abrogarea legilor rasiste și de discriminare națională, egalitatea civilă și politică a tuturor cetățenilor în fața legii, indiferent de rasă, limbă, naționalitate și religie, hotărîndu-se pedepsirea prin lege a oricărei manifestări a urii de rasă sau de naționalitate. Deși reacțiunea a împiedicat aplicarea consecventă a prevederilor statutului, totuși adoptarea sa a însemnat un pas înainte în lichidarea rămășițelor sumbre ale trecutului⁵⁷.

Luna februarie a anului 1945 marchează o accentuare deosebită a înclăștării pe viață și pe moarte dintre forțele democrației și cele ale reacțiunii. Lupta maselor populare din întreaga țară se exprimă prin țeluri politice clar formulate. Strada, piețele publice se transformă în vaste scene pe care masele populare făureau istoria. P.C.R. organizează mari adunări și demonstrații democratice în toate colțurile țării. La 4 februarie 1945, peste 7000 de persoane din Dej, Gherla și împrejurimi au susținut o uriașă adunare la Dej, la care au participat reprezentanții F.N.D. Participanții — țărani și muncitori — au cerut trecerea imediată la efectuarea reformei agrare. Cei peste 7.000 de oameni au cerut instalarea la cîrma țării a unui guvern F.N.D.

Organizația F.N.D. își intensifică activitatea zi de zi. La 5 februarie la Cluj în cadrul adunării publice organizată de Uniunea Patrioților au fost expuse pe larg punctele Platformei F.N.D. din România. La 7 februarie, F.N.D. din Cluj a organizat o ședință unde au fost prezentate dările de seamă ale delegaților clujeni, la Congresul General al Sindicatelor din România, desfășurat la București între 26—30 ianuarie 1945. Delegații clujeni au accentuat hotărîrea maselor muncitoare române și maghiare de a lupta pentru democratizarea țării, pentru alegerea unui guvern cu adevărat democratic.

În ziua de 11 februarie 1945, 5.000 de cetățeni din Turda și din împrejurimi într-o demonstrație de amploare, au cerut instaurarea la cîrma țării a unui guvern F.N.D. În aceeași zi la Cluj are loc adunarea Frontului Plugarilor din județ, formată din 150 delegați din 25 comune, care au cerut cu hotărîre ca la conducerea țării să fie instalat un guvern sincer, democratic, un guvern F.N.D.⁵⁸. În această atmosferă de luptă, la 12 februarie 1945 începe la Cluj Conferința F.N.D. pentru nordul Transilvaniei. În zilele cît a ținut conferința, au luat cuvîntul mulți vorbitori români, maghiari și de alte naționalități, care au reliefat faptul că în țară, de mai bine de 6 luni se duce o luptă crîncenă pentru victoria

⁵⁷ L. Bányai — A. Petric, *op. cit.*, p. 459.

⁵⁸ *Plugarii*, Cluj, 19 februarie 1945.

democrației. Conferința a adoptat hotărîrea de a reglementa în spirit democratic problema pămîntului, prin înfăptuirea neîntîrziată a reformei agrare. Într-un spirit unitar și însuflețit, participanții la conferință, fără deosebire de naționalitate, au aderat la programul de guvernare al F.N.D., lansînd un apel către toți oamenii muncii pentru a continua lupta împotriva guvernului Rădescu, pentru instaurarea unui guvern F.N.D. În aceeași zi, organul de limbă maghiară P.S.D. din Cluj „Erdély“, publică un articol intitulat „Vrem guvern F.N.D.“, în care prezintă platforma și programul de guvernare F.N.D.

Un eveniment deosebit în lupta maselor populare din nordul Transilvaniei pentru triumful democrației a avut loc la 15 februarie 1945. În această zi, peste 30.000 de oameni ai muncii români, maghiari și de alte naționalități avînd în frunte pe participanții la Conferința F.N.D. pentru nordul Transilvaniei, au manifestat în Piața Libertății din Cluj pentru instaurarea unui guvern F.N.D.

Manifestanții — după cum relatează ziarul „Plugarii“ din 18 februarie 1945 — purtau lozinci pe care scria: „Vrem pămînt“, „Moarte fasciștilor“, „Trăiască înfrățirea româno-maghiară“, „Trăiască guvernul F.N.D.“ „Să luptăm pentru mărirea producției“ etc. La marea manifestație au luat cuvîntul reprezentanții de frunte ai organizațiilor regionale a P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Patrioților, etc., toți cerînd un guvern F.N.D. Manifestanții, în frunte cu muncitorii de la „Dermata“, au defilat pe străzile Clujului timp de peste încă o oră, scandînd lozinci în care cereau instalarea în fruntea țării a guvernului F.N.D.

Procesul de democratizare cuprinde mase din ce în ce mai largi. La 18 februarie 1945 ziarul „Viața Nouă“ din Oradea anunță că „masele democratice ale Orăzii așteaptă cu viu interes marea adunare a Uniunii Patrioților“ anunțată pentru 25 februarie. Poporul român — scria ziarul — „cere ca la cîrma țării să ajungă un guvern al Frontului Național Democrat“ care „este acea forță capabilă să mobilizeze paturile poporului la lupta antifascistă și în serviciul reconstruirii democratice“. În aceeași zi „Plugarii“ din Cluj, publică articolul „Democrația să facă front comun împotriva șovinistilor“ ca răspuns la unele provocări reacționare.

Încurajînd lupta țărănimii pentru democratizarea vieții sociale și politice, ziarul „Înfrățirea“ din Tg. Mureș publică la 18 februarie 1945 un larg articol de analiză a situației politice din țară arătînd că întreaga populație din România manifestează pentru un guvern al F.N.D., singurul care poate garanta democratizarea țării, făurirea unei Româнии libere, democratice și independente.

Peste 2 zile, la 20 februarie 1945, ziarul „Viața nouă“ din Oradea publică articolul intitulat „Guvern al Frontului Național Democrat“, în care mobilizează masele populare din Bihor la luptă pentru realizarea programului de guvernare a F.N.D., prin instalarea la cîrma țării a acestui guvern, de care „depinde reforma agrară, asigurarea unor salarii omenеști, egalitatea în drepturi dintre naționalitățile conlocuitoare și poporul român, adică realizarea sistemului de conviețuire frățească, democratică“ — conchide ziarul.

În acest sens, la 18 februarie 1945 Uniunea Populară Maghiară a organizat o mare adunare populară în com. Diosig (Crișana) la care au participat reprezentanți județeni ai Uniunii Populare Maghiare și a

Frontului Plugarilor. Adunarea s-a desfășurat în principiul democrației, al înfrățirii oamenilor muncii români și maghiari, uniți în luptă pentru democratizarea țării, prin victoria unui guvern F.N.D.⁵⁹. Tot atunci, o altă mare adunare populară a fost organizată de Uniunea Populară Maghiară în plasa Aleșd, unde participanții români și maghiari deopotrivă au manifestat pentru egalitatea în drepturi a naționalităților din România și pentru lupta comună democratică, sub stindardul F.N.D.

La Oradea, la 18 februarie s-a ținut o mare adunare a femeilor democrate organizată de Comitetul Femeilor din Consiliul Sindical din Oradea. Participantele au cerut instaurarea unui guvern F.N.D.⁶⁰.

La 21 februarie 1945, Comitetul executiv al F.N.D. pentru nordul Transilvaniei, aflînd de provocările reacțiunii la adresa forțelor democrate din București, a trimis regelui o telegramă în care înfierează acțiunile guvernului Rădescu și a clicii reacționare, cerînd arestarea lor și instalarea imediată la cîrma țării a guvernului F.N.D.⁶¹.

Peste cîteva zile, la 26 februarie 1945, comitetul din Bihor al Frontului Național Democrat a convocat o adunare de majoră importanță în care s-au făcut propuneri de a se organiza o mare demonstrație sub egida F.N.D., pentru guvern democrat. S-a trimis o telegramă de protest contra asasinatelor comise de clica reacționară a lui Rădescu în București, la 24 februarie 1945. „Suntem hotărîți — se arăta în telegramă — ca să luptăm pentru un guvern al Frontului Național Democrat, care va realiza democratizarea țării!”⁶²

Ziua de 26 februarie 1945 este marcată la Cluj de un eveniment însemnat. Acum are loc ședința Comitetului executiv al F.N.D. pentru nordul Transilvaniei, la care au participat reprezentanți ai P.C.R., Sindicatelor Unite, P.S.D., Frontului Plugarilor, Uniunii Populare Maghiare etc., printre care Teofil Vescan-junior, Nicolae Goldberger, Vasile Pogăceanu, Tudor Bugnariu, Jakab Sándor, Demeter Iános, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Hedwiga Medrea, Bruder Ferenc, Victor Pocol, Neumann Jenő, Gheorghe Timofi, Veress Pál și alții. La ședință s-a subliniat faptul că „situația actuală a țării pretinde neapărat ca să se alcătuiască imediat guvernul F.N.D.”, mobilizîndu-se masele populare la luptă pentru realizarea acestui deziderat.

În primele zile ale lunii martie, atunci cînd se plămădea victoria primului guvern democratic dr. Petru Groza, în nord-vestul țării, forțele democratice organizează tot mai multe demonstrații de amploare în sprîjinul F.N.D. Astfel, Sindicatele Unite din Oradea au organizat o impunătoare manifestație desfășurată sub semnul luptei comune împotriva fascismului, împotriva asasinatului comis de clica lui Rădescu, precum și pentru un guvern al F.N.D. Pe emblema afișată la o adunare se putea citi: „Trăiască lupta comună a muncitorilor români și maghiari împotriva fascismului!”⁶³. Alături de vorbitorii români și maghiari din localitate a luat cuvîntul reprezentantul F.N.D. trimis din București, care a relevat

⁵⁹ *Viața nouă*, Oradea, 24 februarie 1945.

⁶⁰ *Viața nouă*, Oradea, 23 februarie 1945.

⁶¹ *Făclia*, Cluj, 4 martie 1970.

⁶² *Viața nouă*, Oradea, 3 martie 1945.

⁶³ *Viața nouă*, Oradea, 6 martie 1945.

tocmai lupta comună a poporului român și a naționalităților conlocuitoare din România pentru triumful democrației⁶⁴.

A doua zi tot la Oradea are loc adunarea organizată de P.S.D. în care vorbitorii au accentuat că principalul sprijin al luptei duse de F.N.D. este Frontul Unic Muncitoresc, alianța indestructibilă a P.C.R. și a P.S.D.

În aceeași zi au mai fost organizate adunări de amploare de către Uniunea Patrioților, Uniunea Populară Maghiară, Apărarea Patriotică și Comitetul pentru ajutorarea deportaților. Cetățenii participanți la aceste adunări, fără deosebire de naționalitate au cerut stîrpirea fascismului și instaurarea unui guvern al F.N.D.

La 4 martie 1945, ziarul „Înfrățirea“ din Tg. Mureș prin articolul „Apel la unire“, chema la unitate de acțiune toate elementele democratice ale țării, pentru izbînda democrației.

Concomitent cu uriașa demonstrație istorică a maselor muncitoare din București, care a și dus la răsturnarea guvernului Rădescu, peste 10.000 de oameni ai muncii, țărani, muncitori, intelectuali, români, maghiari și de alte naționalități, s-au întrunit la Cluj într-un mare miting și au cerut „înlăturarea imediată a lui Rădescu, asasinul muncitorimii“⁶⁵. Mai tirziu, la aflarea veștii că dr. Petru Groza va fi în fruntea noului guvern — guvernul F.N.D., masele muncitoare din Turda participă la o manifestație ad-hoc, prin care salută cu bucurie și încredere instaurarea primului guvern cu adevărat democratic din istoria țării.

Momentul 6 Martie 1945 reprezintă garanția trecerii la soluționarea în spirit democratic a problemei naționale. Guvernul revoluționar-democratic, cu pronunțat caracter muncitoresc-țărănesc, rodul luptei revoluționare unite a oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități, a situat la baza activității sale asemenea obiective principale cum sînt: accelerarea procesului de democratizare a aparatului de stat, legiferarea și definitivarea reformei agrare, refacerea economiei naționale și îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă ale populației ș.a., de care au beneficiat, în egală măsură, toți oamenii muncii din patria noastră.

GHEORGHE I. BODEA

---

⁶⁴ *Idem.*

⁶⁵ *Făclia*, Cluj, 4 martie 1970.

ASPECTE DIN ACTIVITATEA FORTELOR DEMOCRATICE ÎN FRUNTE CU P.C.R. PENTRU CÎȘTIGAREA BĂTĂLIEI ALEGERILOR DIN NOIEMBRIE 1946, ÎN FOSTELE JUDEȚE CLUJ ȘI TURDA

I

După ce la 9 mai 1945 Germania nazistă capitulase necondiționat, punîndu-se capăt celui de al II-lea război mondial în Europa, la 3 septembrie 1945 pe bordul navei de linie „Missouri” Japonia militaristă semnează și ea capitularea necondiționată. Se încheiase astfel cel de al doilea război mondial, gigantică catastrofă a umanității care a cuprins în vîrtejul ei nimicitor 80% din populația globului, provocînd uciderea, rănirea sau mutilarea a peste 50 de milioane de oameni precum și uriașe distrugerii de valori materiale și culturale. Anii grei ai luptei antifasciste își pusese rămpa amprenta asupra tuturor popoarelor. Omenirea dorea instaurarea unui veritabil climat de pace, pe fundalul căruia să se poată crea toate condițiile unei ascensiuni fără precedent în direcția unitară a progresului și civilizației. Pentru asigurarea acestui climat de pace popoarele doreau și militau, pe deasupra oricăror alte implicații politice, pentru o democrație reală, iar aceasta, în concepția mării majorități a omenirii era determinată de existența la conducerea statelor a partidelor comuniste și muncitorești, acelea care în cumplita înclătare cu fascismul își demonstraseră capacitatea de luptă și legătura strînsă cu masele largi populare a căror aspirație spre civilizație și progres o reprezentau.

II

În țara noastră din lupta eroică a întregului popor pentru zdrobirea fascismului și eliberarea țării s-a dezvoltat lupta revoluționară a maselor populare conduse de Partidul Comunist Român în colaborare cu celelalte forțe democratice, pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice.

Instaurarea, la 6 martie 1945, a guvernului revoluționar-democratic, rezultat al luptei revoluționare a maselor largi populare „nu a reprezentat o simplă schimbare de guvern — după cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu —, ci o schimbare a însuși regimului politic din țara noastră: instaurarea puterii revoluționar-democratice a muncitorilor și țăranilor”.

Acest act revoluționar înfăptuit în peisajul politic românesc prin voința mării majorități a poporului nostru, va fi în mod strălucit confirmat de către alegerile parlamentare din noiembrie 1946, desfășurate într-o atmosferă de ascuțită confruntare politică de clasă dintre masele muncitoare în plin avînt revoluționar și clasele exploatare. Aceste alegeri au constituit o parte integrantă a procesului revoluționar început la 23 August 1944.

Pregătirea și desfășurarea campaniei electorale puna în fața P.C.R. o problemă complexă și importantă, care cerea o intensă și multilaterală activitate politică și organizatorică. P.C.R. aprecia alegerile nu ca o simplă întrecere pentru voturi, ci ca o nouă și crâncenă confruntare politică de amploare a forțelor democratice cu reacțiunea, un important prilej de mobilizare și antrenare a celor mai largi mase populare la o nouă ofensivă politică împotriva reacțiunii, coalizată în jurul P.N.Ț. — Maniu și P.N.L. — Brătianu. Până la această dată P.C.R. biruise partidele politice reacționare ale burgheziei în lupta politică de masă, își dovedise superioritatea față de acestea în analiza realităților românești și în elaborarea unui program de perspectivă, privind refacerea și dezvoltarea țării; acum urma să le înfrunte și pe teren electoral. De victoria forțelor democratice în alegeri depindea în mare măsură continuarea transformărilor revoluționare, consolidarea regimului revoluționar-democratic.

Conduita tactică a forțelor democratice în bătălia alegerilor a fost elaborată și concretizată de Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 25—28 ianuarie 1946, prima de după Conferința Națională a partidului. Crearea, în 17 mai 1946, a Blocului Partidelor Democratice, elaborarea Platformei-program a B.P.D. și a noii legi electorale, au marcat începutul campaniei alegerilor.

III

În timpul campaniei electorale s-a vădit din plin forța conducătoare și mobilizatoare a P.C.R., legăturile sale cu masele largi de oameni ai muncii, capacitatea sa de-a îndruma activitatea diferitelor organizații politice de masă. Concomitent cu popularizarea candidaților B.P.D., folosirea propagandei scrise, s-au desfășurat mari mitinguri electorale ale partidelor și organizațiilor democratice ce alcătuiau B.P.D., mitinguri în cadrul cărora s-au dezbătut principalele probleme politice ale regimului revoluționar-democratic, pe baza Platformei-program.

Numai în primele 4 luni de activitate electorală, B.P.D. a organizat pe întregul teritoriu al țării peste 30.000 întruniri electorale la care au participat circa 10 milioane de cetățeni.

În această ambianță generală, o activitate intensă au desfășurat și forțele democratice din fostele județe Cluj și Turda. Organele și organizațiile de partid, împreună cu celelalte partide și organizații democratice, au desfășurat o largă acțiune politică de masă pentru popularizarea și înfăptuirea Platformei-program, pentru asigurarea victoriei forțelor democratice în alegeri.

IV.

În primăvara și vara anului 1946 și în fostele județe Cluj și Turda, au avut loc numeroase adunări, mitinguri, care au întrunit mase importante de oameni. În cadrul acestor adunări au fost dezbătute punctele din Platforma-program a B.P.D. Astfel, asigurarea regimului democratic și a suveranității depline a statului român, asigurarea drepturilor și libertăților cetățenești, asigurarea drepturilor politice, economice. so-

cială, pentru femei, asigurarea de drepturi tuturor naționalităților conlocuitoare, consolidarea și apărarea păcii; salarii în raport cu munca depusă, scăderea impozitelor pe salarii, credite pentru economate, construirea de case ieftine, îmbunătățirea stării sanitare a populației prin înființarea de noi spitale, dispensare, case de odihnă, protecția mamei și copilului etc. O atenție deosebită se acorda țăranimii muncitoare, Platforma preconizând o serie de măsuri pentru apărarea și întărirea gospodăriilor, ca: împiedicarea trecerii pământului din mâinile țăranilor în cele ale speculanților sau cămătarilor, acordându-se credite accesibile plugarilor, credite ieftine pe termen lung etc.¹. Au luat cuvântul candidații B.P.D., care au prezentat situația politică din țară, realizările obținute de regimul democratic, perspectivele care se deschid României în urma victoriei în alegeri a B.P.D. și au mobilizat masele împotriva uneltilor forțelor reacționare. De asemenea, echipele culturale și caravanele cinematografice au prezentat programe adecvate, mobilizatoare.

Un rol important în cadrul campaniei electorale l-au avut propaganda scrisă difuzată prin: ziare, manifeste, afișe, apeluri ale P.C.R. și organizațiilor democratice, care chemau masele la luptă împotriva reacțiunii, pentru victoria în alegeri a forțelor democratice. O serie de manifeste, apeluri și afișe editate în această perioadă în fostele județe Cluj și Turda ilustrează aspecte ale luptei P.C.R. pentru gruparea tuturor forțelor democratice în cadrul B.P.D.

Subliniind importanța tacticii Frontului Unic în alegeri, organul de presă al P.C.R. „Lupta Ardealului” care apărea la Cluj arăta: „în momentul de față o deosebită importanță are înmănuncherea tuturor forțelor democratice într-un front unic, Blocul Partidelor Democratice. Prin aceasta... s-a încheiat o unitate de luptă puternică, largă și populară care are menirea să lichideze în alegerile ce vin forțele potrivnice intereselor poporului nostru, continuând pe baza Platformei-program a B.P.D. seria de înfăptuiri începute de guvernul Groza în decursul celui mai bine de un an și jumătate scurs de la 6 martie 1945, până azi”². „Alegerile vor fi o bătălie între poporul român și clica de cămătari și moșieri...”³, se arăta într-unul din manifestele editate de P.C.R. În vederea asigurării victoriei în această bătălie, la consfătuirea Comitetului județean al P.C.R. din Cluj, s-a subliniat că „în perioada care precede alegerile, fiecare comunist trebuie să fie în stare de mobilizare. Trebuie să muncim zi și noapte, pentru că reacțiunea trebuie nimicită și lupta trebuie să-o ducem până la victorie”⁴.

Alături de comuniști, un aport prețios în activitatea desfășurată în vederea victoriei în alegeri l-au avut membrii Partidului Social-Democrat. Conclucrarea fructuoasă între cele două partide muncitorești avea o importanță deosebită pentru mobilizarea tuturor forțelor democratice și obținerea victoriei în alegeri. Arătând importanța victoriei Blocului în alegeri, un manifest editat de P.S.D. județean Cluj adresează maselor o călduroasă chemare: „Ziua de 19 noiembrie este data cînd trebuie să desăvîrșim prin votul nostru încrederea deplină acordată guvernului dr. Petru

¹ V. Broșura, *Platforma-Program a Blocului Partidelor Democratice*, în Muzeul de istorie al Transilvaniei, inv. nr. I.N. 20 431.

² *Lupta Ardealului*, nr. 58 din 17 octombrie 1946, p. 4.

³ *Manifest al P.C.R.*, în inst. cit., inv. nr. I.N. 20 671.

⁴ *Lupta Ardealului*, nr. 3 din 11 august 1946, p. 3.

Groza... toți cetățenii cinstiți vor aprecia la justa valoare drepturile câștigate precum și înfăptuirile de folos obștesc care sînt exclusiv aportul de muncă a guvernului ce trebuie sprijinit și pe mai departe în acțiunea de reconstrucție și sinceră democratizare a țării. Deci votați cu încredere lista Blocului Partidelor Democrate reprezentat prin semnul „Soarele”⁵.

De la început și pînă la încheierea campaniei electorale, Comitetele județene ale B.P.D. Cluj și Turda au desfășurat o intensă activitate propagandistică și mobilizatoare în rîndul maselor largi ale alegătorilor explicînd programul și țelurile B.P.D., chemînd alegătorii să sprijine candidații Blocului. Astfel, într-un apel al Comitetului județean B.P.D. Cluj, adresat tuturor cetățenilor și alegătorilor se spunea: „Sîntem în fața alegerilor. Urnele vor decide încotro se va îndrepta țara noastră adică spre dezastru economic, dacă prin absurd ar câștiga reacțiunea sau spre o mare înflorire, cînd va învinge Blocul Partidelor Democrate, ceea ce se va întîmpla oricare ar fi piedicile, manevrele de agitație și calomniile clicilor reacționare”. În continuare se face o trecere în revistă a tuturor realizărilor guvernului, subliniind că „guvernul dr. Petru Groza a depus o muncă uriașă pentru consolidarea economiei țării și pentru industrializare”. Referindu-se la situația din Cluj apelul remarcă: „Orașul împreună cu județul a câștigat enorm în cele 18 luni de guvernare dr. P. Groza”. Dintre realizările acestei perioade amintim: efectuarea de lucrări în valoare de 14.798 milioane lei, însămintarea în anii 1945—1946, a 222.536 ha. pămînt, acordarea de mașini și semințe pentru țărănime, ajutorarea cu materiale din partea Comisiei economice a B.P.D., a 50 comune⁶. Realizări remarcabile au fost obținute și în fostul județ Turda. Astfel, la chemarea P.C.R., muncitorii de la Industria Sîrmei din Cîmpia Turzii au reconstruit fabrica, punînd în funcțiune în primă urgență secțiile care produceau materiale necesare frontului⁷. Referitor la efortul oamenilor muncii ziarul „Cuvîntul poporului” din Turda scria: „Prin efortul tuturor muncitorilor, clădirile și instalațiile au fost refăcute și puse în stare de funcționare. De mult eroism în munca de refacere a întreprinderii au dat dovadă muncitorii de la „Industria Sîrmei” din Cîmpia Turzii. În orașul Turda pentru refacerea străzilor distruse de război s-au executat prestații în natură, cu brațele și cu vehicule proprietate a locuitorilor, în valoare de lei 1.890.506⁸. Fabrica de ciment Turda, care a prevăzut în plan 6.000 tone de ciment, cu o medie zilnică de 387 tone, a reușit ca prin întrecerile patriotice să producă 500 tone pe zi, situîndu-se astfel pe locul doi pe țară. La fabrica de cărămizi, unde se fabricau 10.000 de țigle și 5000 de cărămizi zilnic, prin întrecerea patriotică, producția a fost mărită cu 100%. Întreprinderile din Turda au organizat echipe de muncitori, care se deplasau la sate, pentru a repara uneltele țăranilor muncitori sau pentru a-i ajuta în campaniile agricole⁹.

⁵ *Manifest al P.S.D.*, în inst. cit., inv. nr. I.N. 20 483.

⁶ *Apelul Blocului Partidelor Democrate către alegători*, în inst. cit., inv. nr. I.N. 20 526, publicat și în *Lupta Ardealului*, nr. 83 din 17 noiembrie 1946, p. 3.

⁷ *Industria Sîrmei Cîmpia Turzii*, p. 40—41.

⁸ *Raportul Inspectoratului General Administrativ, Circumscripția I-a Alba Iulia*, dos. nr. 7 din 1945, în Arhivele Consiliului Popular Județean Cluj.

⁹ *Cuvîntul Poporului*, din 23 august 1945.

În cadrul „grandioasei manifestări de la Turda cu ocazia împărțirii titlurilor de împroprietărire“ se arată că 30.000 țărani au adus un entuziast salut guvernului¹⁰. În sala cinematografului „Arpa“ din orașul Turda, în cadrul unei adunări festive la care au participat peste 1000 de cetățeni, au fost împărțite 500 de titluri de proprietate¹¹.

„B.P.D. — se arată într-un manifest — își ia sarcina ca pe viitor, să desăvârșească Platforma — program așa cum și-a propus, și aceasta desigur o va putea face mult mai ușor, cu ajutorul unui parlament, în care el va avea o majoritate zdrobitoare...“¹². Apelul se încheia cu chemarea: „... acum în aceste clipe mari prin care țara noastră trece, în fața conștiinței noastre, în fața patriei și a viitorului ei, fiți demni și patrioți, votând lista nr. 1 a Blocului Partidelor Democratice“¹².

Vizita la Cluj a dr. Petru Groza a prilejuit o mare manifestație de simpatie a maselor față de guvernul revoluționar-democratic. Manifestul intitulat „Cetățeni ai Clujului“ chema pe toți locuitorii orașului la „marea sărbătoare“, cea de a avea „în mijlocul nostru membrii guvernului în frunte cu d-l prim-ministru dr. P. Groza“ încheind cu cuvintele „Trăiască guvernul dr. P. Groza care ne-a readus Ardealul! Trăiască victoria în alegeri a B.P.D.-ului. Votați Soarele“. Primirea călduroasă și entuziastă, făcută în 27 octombrie 1946, reprezentanților guvernului în frunte cu dr. P. Groza a demonstrat poziția maselor largi populare față de guvernul și regimul democrat-revoluționar. În cuvîntul rostit, primul ministru a subliniat că „niciodată în țara noastră românească n-au fost atîția alegători. Avem astăzi peste 7 milioane și jumătate de înscriși pe liste“. Referindu-se la politica dusă de guvern, dr. P. Groza, spunea: „... democrația română a biruit și a înfăptuit ceea ce dorim cu toții, să ne găsim într-o Românie unde fiecare cetățean este egal îndreptățit fără deosebire de naționalitate și religie“¹³.

Alături de P.C.R. și P.S.D. au desfășurat o intensă activitate propagandistică, de popularizare a Platformei-program, de mobilizare a maselor populare la lupta împotriva reacțiunii, pentru victoria în alegeri a B.P.D. și organizațiile democratice de masă din fostele județe Cluj și Turda. Din suita de acțiuni ale acestora, spicuim cîteva. Comisia Locală a Sindicatelor Unite din Cluj, a lansat un „Apel către toți oamenii muncii femei și bărbați organizați în sindicate de pe cuprinsul orașului și județului Cluj“¹⁴. „Guvernul de sub conducerea primului candidat pe lista B.P.D. din județul Cluj, dr. P. Groza — se arată în apel — a asigurat libera dezvoltare a activității sindicale pentru apărarea intereselor noastre economice, profesionale și culturale, pentru ridicarea tuturor categoriilor de muncitori la demnitatea de om și cetățean, liber fără deosebire de naționalitate, sex sau religie“. Demascînd politica reacționară a partidelor „istorice“, apelul cheamă la luptă unită pentru ca „tot ce e reacționar... să fie înlăturat prin voturile noastre. Noi vrem pace, bunăstare

¹⁰ *Lupta Ardealului*, din 16 octombrie 1946.

¹¹ *Idem*, din 21 noiembrie 1946.

¹² *Apelul Blocului Partidelor Democratice către alegători*, în *Lupta Ardealului*, din 17 noiembrie 1946.

¹³ *Idem*, nr. 68 din 29 octombrie 1946, p. 4.

¹⁴ *Apel către toți oamenii muncii, femei și bărbați organizați în sindicatele de pe cuprinsul orașului și județului Cluj*, în inst. cit., inv. nr. I.N. 20 408.

materială și morală. Vrem în schimbul muncii noastre o viață fericită pentru noi și familiile noastre“.

Politica justă a P.C.R. de apărare a intereselor țărănimii a făcut ca țărănimea muncitoare, organizată în Frontul Plugarilor, să susțină Platforma-program, exprimându-și hotărîrea de a lupta alături de Bloc. Într-un manifest intitulat „Frați Plugari“, al Frontului Plugarilor, este chemată țărănimea să-și dea voturile pentru B.P.D. „În ziua de 19 noiembrie — se arată în manifest — vor avea loc alegerile! Alături de întreg poporul își va spune cuvîntul și țărănimea de pe tot cuprînsul țării... Votînd Soarele păcii și libertății fiți siguri frați plugari că votați pentru fericirea voastră și a copiilor voștri“¹⁵.

Uniunea Populară Maghiară a luat și ea parte activă la lupta pentru reconstrucția și democratizarea țării, însușindu-și Platforma-program a B.P.D. și susținînd guvernul revoluționar-democratic în frunte cu dr. Petru Groza. Într-o chemare lansată în această perioadă, U.P.M. își preciza poziția: „În vederea creării parlamentului țării s-a început lupta pentru alegeri. Pentru populația maghiară rezultatul acestei lupte nu poate fi indiferent, tocmai de aceea împotriva reacțiunii... noi sprijinim forțele luptătoare pentru democrație...“¹⁶. De asemenea, într-un alt manifest, U.P.M. adresa un înflăcărat apel de sprijinire a B.P.D. „Analizînd în mod conștient situația noastră — se arată în manifest — vă chemăm ca în alegeri să sprijiniți Blocul Partidelor Democrate, asigurînd cu voturile voastre victoria democrației progresiste a lui Petru Groza...“¹⁷.

O activitate susținută pentru sprijinirea B.P.D. în campania electorală a desfășurat și Apărarea Patriotică. În urma Conferinței pe țară a Apărării Patriotice, din iulie 1946, cînd s-a hotărît aderarea organizației la B.P.D., organizația din Cluj a desfășurat, în perioada ce a urmat pînă la alegeri, o susținută muncă propagandistică, participînd la toate acțiunile întreprinse de Bloc.

Intellectualitatea clujeană — cadre universitare, profesori, artiști etc. — și-a adus, de asemenea, contribuția în marea bătălie a alegerilor. Ca răspuns la Apelul B.P.D., cadrele didactice universitare din Cluj au lansat un apel „Intelctuali să acordăm încredere și votul nostru Blocului Partidelor Democrate“, care adresîndu-se tuturor intelectualilor din Transilvania, după ce arăta că țara noastră trece prin vremuri de prefacere istorică la care, alături de întreg poporul trebuie să participe și intelectualitatea, încheia: „... oameni de știință, cărturari ai Ardealului! Mili-oane de muncitori și plugari prin al căror efort creator se reface și se întărește scumpa noastră Patrie, ne privesc. În ziua de 19 noiembrie 1946 să fim alături de ei, să acordăm încrederea și votul nostru Blocului Partidelor Democrate, întruchiparea năzuințelor de mai bine, ale neamului românesc“¹⁸. Apelul a fost semnat de 80 de cadre universitare. Adeziunea intelectualilor a fost exprimată nu numai prin apeluri și chemări, ci și prin întruniri, mitinguri. La 30 octombrie, la întrunirea intelectualilor transilvăneni, români și maghiari, ce a avut loc la Teatrul Național din

¹⁵ Manifest intitulat *Frați Plugari*, în inst. cit., inv. nr. I.N. 20.489.

¹⁶ *Manifest al Uniunii Populare Maghiare*, în inst. cit., inv. nr. I.N. 20.550.

¹⁷ *Idem*, inv. nr. I.N. 20.567.

¹⁸ *Apelul cadrelor didactice univesitare clujene*, în *Lupta Ardealului*, nr. 81 din 15 noiembrie 1946, p. 1.

Cluj, la care a participat și dr. Petru Groza, vorbitorii, în cuvîntul lor, au asigurat guvernul că vor sprijini cu toate forțele B.P.D.¹⁹.

Efervescentei revoluționare care, cuprinsese masele largi populare în bătălia alegerilor, i s-au alăturat și organizațiile de masă ale tinerețului și femeilor. Astfel, organizația Tineretului Progresist a inițiat, pînă la 19 noiembrie, o întrecere între secțiile din cele două județe cu următoarele puncte: mărirea numărului echipelor artistice, popularizarea candidaților, program cultural pentru ajutorarea regiunilor bîntuite de secetă²⁰, precum și lansarea a numeroase afișe de popularizare a prevederilor Platformei-Program a B.P.D. și de popularizare a candidaților Blocului. Iar, Federația Democratică a Femeilor din România — filiala Cluj se adresa tuturor femeilor, astfel: „Femei, puține zile ne mai despart de ziua de 19 noiembrie, cînd pentru prima dată în România și cuvîntul nostru va avea greutate...²¹, apelul încheindu-se cu chemarea: „Femei! Dacă vreți pace în lume, dacă vreți libertate, belșug, dreptate și bună rînduială în țară, dacă vreți ca hidosul război să nu ne mai amenințe liniștea și siguranța căminelor noastre atunci în ziua de 19 noiembrie cu conștiința împăcată, că vă faceți datoria, puneți votul vostru pe Soare, semnul B.P.D. Soarele este simbolul luminii și căldurii, soarele este simbolul vieții și noi femeile care dăm viață copiilor noștri, avem datoria sacră să apărăm această viață... Trăiască victoria în alegeri a B.P.D.”.

La 19 noiembrie 1946, într-o atmosferă de sărbătoare, poporul nostru a votat liber pentru prima dată în istoria sa. Rezultatele alegerilor sînt edificatoare: din totalul de 6.934.583 alegători și-au dat votul pentru B.P.D. 4.766.630 (71,80%), împreună cu U.P.M., obținînd aproape 80% din voturi²². Marea majoritate a alegătorilor din fostele județe Cluj și Turda — ca de altfel din întreaga țară — și-au dat votul lor B.P.D., forțele democratice obținînd o majoritate zdrobitoare. În fostul județ Cluj, din 203.486 alegători înscriși, au votat 192.440, B.P.D. avînd 113.503 voturi.

Restul voturilor s-au împărțit astfel: U.P.M. 42.989, P.N.Ț. (Maniu) 19.210, independenții 4.112, P.Ț.D. (Lupu) 3.738, anulate 2888 voturi²³.

V.

„Victoria obținută în alegerile din 1946 — se arată în Programul P.C.R. — constituie cea mai elocventă expresie a adeziunii maselor largi populare la politica de transformare democratică, revoluționară a țării, promovată de partid”²⁴.

Întreaga perioadă de după 23 August 1944 și pînă la finele anului 1947 se caracterizează prin mari lupte revoluționare care s-au finalizat prin profunde transformări sociale, prin înfăptuirea unei politici naționale de deplină egalitate în drepturi pentru naționalități, printr-un șir de

¹⁹ *Lupta Ardealului*, nr. 69 din 30 octombrie 1946, p. 3.

²⁰ *Idem*, nr. 64 din 24 octombrie 1946, p. 3.

²¹ *Apelul Federației Democratice a Femeilor din România — Filiala Cluj*, în *Lupta Ardealului*, nr. 82 din 16 noiembrie 1946, p. 3.

²² *Lupta Ardealului*, nr. 89 din 23 noiembrie 1946, p. 1—4.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. Politică, 1975, p. 54.

reforme economice și sociale în favoarea maselor populare. Etapa istorică se caracterizează printr-o intensă activitate în vederea refacerii economiei naționale, a înlăturării reformei agrare și a altor reforme structurale cu caracter democratic-revoluționar, acționându-se ferm pentru creșterea rolului clasei muncitoare și participarea ei nemijlocită la conducerea activității întreprinderilor. Etapa „a marcat înlăturarea revoluției populare-democratice, instaurarea puterii muncitorilor și țăranilor, trecerea poporului nostru pe calea fărâșirii libere a viitorului său”. Punctul nodal al pericadei l-a constituit victoria în alegerile din noiembrie 1946 a B.P.D.

În întreaga perioadă se remarcă afirmarea P.C.R. ca cea mai puternică forță politică din România, care a condus strălucit toate marile bătălii de clasă și mișcări revoluționare de masă, îndeplinindu-și cu cinste misiunea de organizator și conducător al clasei muncitoare, al maselor populare, pe care le-a condus la victorie înspre România socialistă a zilelor noastre.

P. BUNTA — G. PROTOPOPESCU

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DES FORCES DÉMOCRATIQUES, CONDUITES PAR LE P.C.R., POUR LA VICTOIRE DANS LA CAMPAGNE ÉLECTORALE DE NOVEMBRE 1946, DANS LES ANCIENS DÉPARTEMENTS CLUJ ET TURDA

(Résumé)

Au cadre de l'analyse de la situation internationale favorable, les auteurs présentent les implications complexes de la campagne électorale de 1946 dans les anciens départements Cluj et Turda.

On démontre que les élections étaient une partie intégrante du processus révolutionnaire commencé le 23 Août 1944, au cadre duquel le P.C.R. venait d'apprécier les élections non pas comme une simple compétition pour des suffrages, mais comme un nouveau et acharné combat politique d'avergure des forces démocratiques avec la réaction. Ensuite on présente les formes et les méthodes employés par les forces démocratiques, sous la direction du P.C.R., pour la mobilisation des plus larges masses populaires à l'offensive politique envers la réaction dans les anciens départements Cluj et Turda.

En conclusion, les auteurs mettent en évidence les résultats des élections, l'importance de la victoire des forces démocratiques et les conséquences de cette victoire pour le développement de la Roumanie sur le chemin du socialisme.

ASPECTE ALE VIETII TURDENE OGLINDITE ÎN ZIARUL „CUVÎNTUL POPORULUI” 1944—1949

În focul luptelor pentru democratizarea țării apare la Turda la 10 decembrie 1944 ziarul „Cuvîntul poporului”, ziar de orientare democratică, care timp de cinci ani a luptat în coloanele sale pentru traducerea în practică a acestui măreț ideal. În articolul-program al ziarului intitulat „Facem legămînt” este expus programul de luptă al ziarului: „În ziua apariției noastre, facem legămînt să reprezentăm interesele păturilor largi ale muncitorilor și țăranilor, ale orășenilor și intelectualilor”¹, arătîndu-se că se va sprijini aplicarea armistițiului, realizarea platformei F.N.D. și încheindu-se cu legămîntul: „... să contribuim la adevărata democratizare a României și la reintrarea ei pe făgașul destinului sale istorice... Facem legămînt să luptăm pentru pacea, bună înțelegerea și colaborarea între toate popoarele conlocuitoare”².

Comitetul de redacție care a pus bazele acestui ziar a fost format din valoroși luptători democrați: profesorul Iuliu Deheleanu — președinte pînă în martie 1945, Virgil Petrișin — secretar de redacție, Titu Gomboșiu — redactor responsabil pînă în ianuarie 1945, cînd este înlocuit de Aurel Pop. Din 1947 apare sub îngrijirea unui comitet de redacție. Demnă de menționat este și colaborarea valoroasă a doctorului Aurel Negrea și E. Tirnăveanu, care redacta cronică de politică externă.

În decursul anilor 1944 și 1945 ziarul face o intensă propagandă pentru instaurarea unui guvern al F.N.D., publicînd în acest sens programul de guvernare al acestuia. Ziarul caută să coalizeze toate forțele progresiste pentru realizarea instaurării unui guvern democratic. Un larg răsunet în coloanele ziarului a avut instaurarea primului guvern democratic la 6 martie 1945. Numeroase articole acordă mare atenție politicii interne și externe promovată de acest guvern. În special o mare atenție s-a acordat înfăptuirii reformei agrare, cu deosebire în cadrul județului Turda.

Ziarul oglindește pe larg evenimentele externe, predominante de războiul antifascist. O atenție mare se acordă aportului armatei române alături de armata sovietică la înfringerea fascismului.

Propaganda pentru instaurarea unui guvern democratic, pentru democratizarea țării, în general în toate domeniile, a fost atît de intensă încît la sfîrșitul anului 1945, se putea constata de către redacție că ziarul născut „sub imboldul curajos al luptei pentru dreptate socială și democrație... a fost de-a lungul unui an de frămîntată viață politică, tribuna plaiurilor noastre, pusă în slujba adevăratei democrații, în serviciul marilor comandamente ale țării și neamului nostru, odată cu noua cotitură

¹ *Cuvîntul Poporului*, Turda, 10 decembrie 1944, p. 1.

² *Ibidem*.

ce s-a ivit în viața noastră națională³. Se arată că ziarul a fost pus în serviciul largilor mase ale poporului, muncitorilor, țăranilor și intelectualilor. A militat pentru închegarea vieții sindicale, înfăptuirea reformei agrare, ridicarea producției în orice sector de activitate, demascarea sabotajilor și speculanților, închegarea între naționalitățile conlocuitoare de relații prietenești și de reciprocitate, pentru o politică de apropiere de Națiunile Unite și pentru un guvern al poporului⁴.

Anul 1946 se caracterizează printr-o mai intensă luptă pentru democratizarea țării. În acest sens apare un subtitlu al ziarului: „Săptăminal de luptă și atitudine democratică”. Ziarul duce o intensă propagandă în favoarea B.P.D. Se publică platforma-program a B.P.D., indicându-se citirea ei cu atenție „... de către orice cetățean care va fi chemat să-și exprime votul, voința națională fiind condiția principală, pentru ca ea să fie tradusă într-un bun al poporului”⁵. Începând cu nr. 9 apare rubrica „Campania electorală”. În scopul victoriei în alegeri a B.P.D. ziarul publică activitatea pe care o desfășoară Comitetul județean al P.C.R. Turda atît în oraș cit și la sate. În vederea reușitei în alegeri este redat semnul B.P.D. cu îndemnul „Votați soarele!”.

Ca urmare a acestei activități, cu satisfacție redacția ziarului constată la doi ani de la apariția sa următoarele: „Cea mai mare mulțumire a noastră poate fi astăzi triumful avansat al unei cauze drepte — a democrației adevărate, populare — pentru care noi am ostenit cu pana noastră în tot timpul apariției”⁶.

Din mai 1947 apare un nou subtitlu, „Săptăminal local de informație”, pînă în anul 1949, după care ziarul primește titlul de „Turda Nouă”, devenind organul de presă al Comitetului județean al P.M.R. Turda și al Comitetelor provizorii județean și orașenesc. Această perioadă se caracterizează prin oglindirea situației economice și culturale ale orașului și județului Turda. O mare atenție se acordă transformărilor intense prin care trece țara noastră, măsurile în toate domeniile, mai ales după proclamarea R.P.R., eveniment căruia ziarul nostru îi acordă o mare însemnătate.

Un rol important s-a acordat în paginile ziarului problemelor refacerii economice, în toate domeniile ei, a orașului și județului Turda. În numerele din martie 1945 apar o serie de îndrumări privitoare la refacerea economică: „Muncitori ridicați producția prin ore suplimentare!”, „Mărirea producției grăbește sfîrșitul războiului!”, „Țărani nu lăsați o palmă de pămînt nelucrat!”, „Totul pentru front, pentru victorie!”⁷. Astfel știrile publicate în ziar sînt cu privire la refacerea industriei turdene, a celor mai importante fabrici: Sticla, Cimentul, Porțelan, Solvay, precum și a celor din județ: Industria Sîrmei, Industria de lut. Se urmărește cu atenție redarea în funcțiune a diferitelor secții ale întreprinderilor pentru a se obține o producție mărită. Astfel la 23 August 1945 Cimentul lucra cu trei cuptoare, aducîndu-și aportul la lupta pentru cîștigarea războiului prin trimiterea pe Fronturile 2 și 3 ucrai-

³ *Idem*, 11 decembrie 1945, p. 1.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Idem*, 26 mai 1946, p. 1.

⁶ *Idem*, 1 decembrie 1946, p. 1.

⁷ *Idem*, 25 martie, 1945, p. 2.

nian 2.000 t de gips și alabastru⁸. Majorarea producției se constată și la Sticla, uzinele Solvay și Industria Sîrmei.

Un loc important se acordă știrilor ce se referă la refacerea transporturilor, a căilor ferate. Se relevă aportul pe care l-au adus muncitorii oțeriști turdeni și din județ în acest domeniu, concretizat într-un an prin refacerea a 361 de vagoane, 640 de locomotive, refacerea liniei ferate, a podului de peste Arieș și refacerea a patru tunele între Boju și Tunel⁹.

Anul 1946 dă din nou știri privind creșterea producției în întreprinderile turdene. În decursul acestui an o parte a întreprinderilor turdene au intrat cu întreaga capacitate de producție. Ziarul relevă rolul important al muncitorimii turdene în refacerea economică a orașului Turda: „A fost o impetuoasă manifestare reconstructivă, la care trebuie să afirmăm cu tărie că muncitorimea din fabricile locale, din ateliere, a fost prima care și-a dat contribuția serioasă. Muncitorii din fabricile noastre au refăcut instalațiile, muncitorii de la uzinele de gaz, electrică și apă au redat în scurtă vreme uzului public instalațiile de primă și urgentă importantă”¹⁰.

Repararea distrugerilor, refacerea orașului și a economiei continuă însă și în anii următori, 1947, 1948, 1949 și este oglindită în coloanele ziarului „Cuvîntul Poporului”. Astfel, în primul număr din 1947 este publicată cuvîntarea mobilizatoare de anul nou, rostită de Dr. Petru Groza¹¹. În continuare se raportează despre repunerea în stare de producție a salinelor din Turda¹², iar multe numere reflectă preocupările și realizările pe planul reconstrucției orașului, activitatea Comitetului de reconstrucție a orașului Turda, participarea diferitelor pături ale populației la această operă, împrumuturile acordate pentru refacerea orașului și alocarea lor pentru diferite obiective, repararea unor clădiri publice, executări de pavaje și poduri, asigurarea transportului în comun prin autobuse¹³. Reconstrucției îi urma un vast plan de sistematizare a orașului, multe lucrări și investiții de interes obștesc, pavarea străzilor, construcția de clădiri publice și poduri, extinderea canalizării și a luminii electrice în diferite cartiere și înfrumusețarea orașului prin crearea de parcuri și spații verzi¹⁴. Ziarul oglindește și realizările edilitare, la fel de numeroase, din județ. Mai multe numere aduc știri despre repararea de drumuri, poduri, clădiri publice din satele din împrejurimi¹⁵. Un mare aport în aceste acțiuni este adus de populație, de muncitorii din fabrici sau de țărani, mobilizați de către îndrumătorii P.C.R.¹⁶. În afară de o susținută acțiune de amenajări de drumuri și poduri prin muncă voluntară, despre care relatează aproape toate numerele din această perioadă, se remarcă lucrări de împădurire și de îndiguire pe Arieș și Mureș; ziarul relevă aici marea acțiune a populației din 10 sate, care în lunile mai—iunie 1948 au mutat albia Mureșului între Gura Arieșului și Lunca

⁸ *Idem*, 23 august 1945, p. 6.

⁹ *Idem*, 23 august 1945, p. 7.

¹⁰ *Idem*, 6 octombrie 1946, p. 1.

¹¹ *Idem*, 5 ianuarie 1947, p. 1.

¹² *Idem*, 2 martie 1947, p. 1.

¹³ *Idem*, 6 iunie 1948, p. 1.

¹⁴ *Idem*, 18 aprilie 1948, p. 5.

¹⁵ *Idem*, 27 februarie 1949, p. 4.

¹⁶ *Idem*, 23 noiembrie 1947, p. 3.

Mureșului pe o porțiune mereu amenințată și lezată de ape¹⁷. Ziarul menționează și participarea tineretului din Turda la marile șantiere ale țării, cum este șantierul național de la Bumbești-Livezeni¹⁸.

Domeniul cel mai important de care se ocupă ziarul „Cuvîntul Poporului” în continuare, este însă tot cel al industriei. Astfel și după 1946 continuă să apară știri despre refacerea avariilor existente încă la cele mai importante unități industriale din Turda, cum a fost Cimentul, care a fost prima unitate pe ramură din țară care și-a refăcut complet distribuțiile, reluîndu-și producția integrală cu toată capacitatea¹⁹. Reparațiile sînt efectuate în timp record de chiar muncitorii fabricilor. Înafară de mersul ultimelor reparații, ziarul raportează despre intrarea în funcție a tuturor secțiilor și a diferitelor instalații, cum au fost noile instalații electrice la Industria Sîrmei²⁰.

În continuare, mărirea capacității de producție, realizările în muncă, succesele și rezultatele obținute de fabricile turdene la toți indicii constituie problema centrală a ziarului, știrile în acest sens sînt prezente în fiecare număr.

În perioada primilor ani după eliberare, cînd greutățile tehnologice și de aprovizionare, lipsa unor mașini, instalații și materii prime au ajuns la apogeu, și nu odată se iveau situații ce păreau fără ieșire, probleme se rezolvau cu forțe proprii, prin inovații, prin găsirea și fabricarea unor produse indigene, care înlocuiau cu succes cele provenite din import. Lupta muncitorilor de la fabricile turdene pentru intensificarea producției, în vederea livrării unor produse de stringentă necesitate pentru economia țării în această perioadă își găsește pe deplin ecoul în paginile ziarului. Acesta a fost cazul la Industria Sîrmei unde s-au fabricat pentru prima oară cabluri pentru aparate Röntgen²¹ sau bandă izolatoare din materiale indigene²². Tot aici s-a realizat un dispozitiv autohton pentru curățirea pietrei depuse în interiorul țevilor²³. La fabrica de porțelan s-a lucrat cu toate forțele, prin muncă voluntară depusă în ore suplimentare la producerea de izolatoare, necesare refacerii și construirii liniilor telefonice²⁴. La fabrica de sticlă s-a trecut încă în 1945 la producerea de fiole pentru seruri²⁵ și la înlocuirea azbestului provenit din import și reducerea căldurii la cuptoare prin paravane de vată de sticlă, realizate în fabrică²⁶. Noi substanțe înainte importate sînt sintetizate la Uzinele chimice²⁷; inovații prețioase sînt aplicate la fabrica de sticlărie și porcelan și la industria de lut²⁸.

Realizarea de economii la diferite materiale și reducerea prețului de

---

¹⁷ *Idem*, 23 mai 1948, p. 1.

¹⁸ *Idem*, 9 mai 1948, p. 1.

¹⁹ *Idem*, 29 februarie 1948, p. 5.

²⁰ *Idem*, 21 noiembrie 1948, p. 3.

²¹ *Idem*, 20 iunie 1948, p. 1.

²² *Idem*, 28 august 1949, p. 3.

²³ *Idem*, 5 decembrie 1948, p. 1.

²⁴ *Idem*, 29 februarie 1948, p. 5.

²⁵ *Idem*, 8 iulie 1945, p. 6.

²⁶ *Idem*, 23 august 1948, p. 5.

²⁷ *Idem*, 11 aprilie 1948, p. 5.

²⁸ *Idem*, 13 februarie 1949, p. 1 și 20 februarie, p. 5.

cost al produselor a avut, la fel, o deosebită importanță în această perioadă. Aceste probleme își găsesc oglindirea în paginile ziarului nostru²⁹.

Realizărilor li se adaugă angajamentele pentru viitor ale muncitorilor de la Cement, de la uzinele Solvay, de la Industria Sirmei, de la fabrica de sticlărie, de porcelan, de lut și a. Sint salutate cu bucurie și succesele obținute în alte unități și localități, cum este fabricarea primului lot de 100 de tractoare românești la IAR Brașov³⁰.

Un loc permanent îl ocupă reportajele despre munca suplimentară, depusă cu abnegație în fabricile turdene, cât și mai ales, știrile despre întrecerile în muncă. Un rol de seamă l-a avut în acest domeniu Partidul Comunist Român, organizația județeană Turda, care încă în 1945 adresează o chemare, publicată în ziar: „Inițiați în toate fabricile și pe întinsul ogoarelor întreceri patriotice pentru ridicarea producției. Arătați prin aceasta că muncitorimea este conștientă de sarcinile momentului prin care trecem și că patriotismul înseamnă astăzi hărnicie neobosită pentru reconstrucția țării”³¹. Un alt articol, intitulat „Prin întreceri individuale s-au pus bazele întrecerilor socialiste în județul Turda”, definește factorii care trebuie să stea la baza acestor întreceri și anume mărirea productivității muncii, îndeplinirea normelor, realizarea de economii la materii prime și combustibil, reducerea deșeurilor și rebuturilor, micșorarea cheltuielilor de regie, întărirea disciplinei în muncă³². Aceste obiective, mărirea cantitativă și calitativă a producției, au stat în centrul atenției întrecerilor socialiste organizate la fabricile din Turda, mai ales în cinstea zilelor de 1 Mai, 23 August, 7 Noiembrie, 30 Decembrie sau în cinstea alegerilor F.D.P. În lupta pentru ciștigarea Drapelului Muncii participă și muncitorii de la C.F.R. și minierii din Valea Arieșului și nu odată fabricile din Turda dobândesc primul loc pe țară, cum a fost fabrica de ciment în noiembrie 1948 și mai 1949³⁴.

Un eveniment de importanță majoră pentru economia țării noastre, de care ziarul „Cuvîntul Poporului” se ocupă pe larg în coloanele sale, este naționalizarea principalelor mijloace de producție. Ziarul redă comunicatul despre ședința C.C. al P.M.R. din 9—10 iunie 1948, textul Proiectului de naționalizare și legea votată de M.A.N.³⁵. În alt număr se aduce aplicarea legii naționalizării în întreprinderile din județul Turda și numirea noilor directori³⁶. Ziarul relatează și desfășurarea ședinței de lucru organizate în 19 iunie la Cluj pentru noii directori ai întreprinderilor naționalizate. Un larg ecou găsește în coloanele publicației noastre primirea legii naționalizării de către oamenii muncii din județul Turda. Este relatată însuflețirea cu care muncitorii de la Cement, de la fabrica de porțelan, uzinele chimice Solvay, de la Industria Sirmei ș.a. au salutat acest eveniment în mari mitinguri și întruniri³⁷. Ziarul redă primele ședințe de lucru, angajamentele și realizările în producție prin care oa-

²⁹ *Idem*, 13 februarie 1949, p. 1 și 25 septembrie, p. 1.

³⁰ *Idem*, 6 ianuarie 1947, p. 2.

³¹ *Idem*, 11 iulie 1945, p. 3.

³² *Idem*, 19 septembrie 1948, p. 1—3.

³³ *Idem*, 25 aprilie 1948, p. 3, și 17 noiembrie, p. 3—8.

³⁴ *Idem*, 7 noiembrie 1948, p. 3.

³⁵ *Idem*, 13 iunie 1948, p. 1—3.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Idem*, 20 iunie 1948, p. 1—4.

menii muncii din întreprinderile naționalizate din Turda au înțeles să-și manifeste adevărată față de această măsură de importanță covârșitoare a partidului și statului³⁸. Sînt popularizate și marile investiții și perspectivele de dezvoltare ale unităților industriale, proprietate de stat și nu lipsesc nici comparațiile între organizarea și funcționarea întreprinderilor naționalizate și unitățile mici, de același profil, rămase pentru moment proprietate particulară³⁹.

După naționalizare fabricile turdene cunosc o serie de investiții importante, cum a fost la fabrica de ciment sau de porțelan⁴⁰, care sînt reținute de ziarul nostru, la fel ca și construirea unor obiective industriale noi. Printre acestea se numără pe primul loc fabrica de materiale refractare „Silica“, de importanță majoră, ale cărei produse erau indispensabile industriei grele pornite pe drumul dezvoltării și care urma să acopere necesitățile țării noastre și să lucreze și pentru export. Fazele realizării acestui important obiectiv, predat înainte de termen, sînt urmărite de ziar, ca și succesele în muncă obținute după intrarea sa în funcție⁴¹.

O altă problemă economică de mare importanță din această perioadă, oglindită în ziarul nostru este adoptarea primului plan economic general al României. Încă la începutul anului 1948, „Cuvîntul Poporului“ aduce un articol teoretic despre necesitatea planificării economiei în țara noastră⁴². După adoptarea legii planificării, în articolul intitulat „La luptă pentru împlinirea și depășirea planului general economic pe 1949“⁴³ ziarul redă și comentează expunerea secretarului general al C.C. al P.M.R. în fața Marii Adunări Naționale, cu privire la planul de stat. Se arată că planificarea este o lege a economiei socialiste, adoptarea planului fiind posibilă ca urmare a cuceririi puterii de stat de către clasa muncitoare și a naționalizării mijloacelor de producție; prin ea se urmărește construirea temelii orînduirii socialiste și în ultimă instanță prin obținerea mai multor produse de toate felurile, ridicarea nivelului de trai a celor ce muncesc. Același număr publică telegrama muncitorimii sindicalizate din Turda, întrunită în activul de bază sindical la 6 ian. 1949, și adresată Comitetului Central al Confederației Generale a Muncii, în care se arată că a luat cunoștință de obiectivele primului plan general economic și-și ia angajamentul pentru îndeplinirea și depășirea lui. Următoarele numere relatează bătălia în care s-au angajat oamenii muncii din întreprinderile turdene, pentru realizarea și depășirea sarcinilor de plan la Industria Sirmei⁴⁴ la fabrica de ciment, de porțelan, la toate întreprinderile din Turda⁴⁵ și din județ, printre care și la exploatarea miniere de la Baia de Arieș⁴⁶.

Ziarul „Cuvîntul Poporului“ menționează și preocupările pentru calificarea cadrelor în fabricile și uzinele turdene, prin înființarea de școli

³⁸ *Idem*, 11 iulie 1948, p. 3 și 18 iulie, p. 3.

³⁹ *Idem*, 5 septembrie 1948, p. 1, 3.

⁴⁰ *Idem*, 21 noiembrie 1948, p. 1.

⁴¹ *Idem*, 15 august 1948, p. 1; 22 mai 1949, p. 3 și 24 iulie, p. 1.

⁴² *Idem*, 8 februarie 1948, p. 2.

⁴³ *Idem*, 9 ianuarie 1949, p. 1.

⁴⁴ *Idem*, 16 ianuarie 1949, p. 1, 3 și 23 ianuarie, p. 5.

⁴⁵ *Idem*, 6 februarie 1949, p. 1.

⁴⁶ *Idem*, 25 septembrie 1949, p. 2.

cum este școala de ucenici și școala siderurgică și prelucrătoare de lingă uzinele Industria Sîrmei, Școala medie chimică-ceramică, cu secțiile ceramică fină, sticlă, ciment-var, materiale ceramice refractare, sau Școala profesională a fabricii de sticlărie⁴⁷. Același scop l-au urmărit și schimbările de experiență și vizitele făcute de tineri muncitori din Turda la alte unități de interes⁴⁸. „Cuvîntul Poporului” acordă atenție și problemelor de protecția muncii și îmbunătățirea condițiilor de muncă în unitățile industriale din Turda și Cîmpia Turzii. Sînt menționate în primul rînd măsurile luate la Industria Sîrmei, la fabrica de ciment și la fabrica de sticlărie pentru combaterea prafului și a căldurii⁴⁹. Același lucru se observă și în privința realizărilor pe plan social în fabricile din Turda, relatate cu căldură în paginile ziarului. Este vorba despre măsuri luate și înainte, dar mai ales după naționalizare, privind probleme de aprovizionare a salariaților, cantina, asistența medicală, problema ucenicilor⁵⁰.

Dacă ziarul „Cuvîntul Poporului” descrie în primul rînd realizările oamenilor muncii din Turda, eforturile eroice și rezultatele obținute în domeniul industriei, el amintește și unele lipsuri. Astfel se ocupă de piedicile în bunul mers al producției la fabrica de ciment, de delăsările și încercările de sabotaj la fabrica de sticlărie⁵¹, de importanța criticii și a consfătuirilor de producție pentru înlăturarea lipsurilor în muncă⁵².

În domeniul agricol, „Cuvîntul Poporului” își aduce contribuția la mobilizarea și sfătuirea țăranimii în această perioadă cînd se resimt din plin urmările războiului și efectele secetei din 1945—46.

Ziarul acordă o mare atenție Reformei agrare. În paginile sale apar numeroase articole cu titluri ca „Pămîntul este al țăranilor”, care relatează despre înfăptuirea reformei agrare în comunele din județul Turda. După efectuarea împroprietăririi trebuia neapărat realizată dotarea gospodăriilor țăranesti cu unelte agricole care în cea mai mare parte au fost distruse de război. Demn de menționat este ajutorul dat de numeroase echipe de muncitori de la întreprinderile turdene în frunte cu comuniștii, care în fiecare an s-au deplasat la sate și au reparat în mod gratuit uneltele țăranilor⁵³. Știrile despre deplasarea echipelor de muncitori și de tineret sînt numeroase, mai ales în timpul campaniilor agricole.

Cu scopul mobilizării la muncă a țăranimii, în cadrul ziarului apar lozinci ca: „Țara vă cere să nu lăsați nici un petec de pămînt neînsămîntat”⁵⁴. Toate muncile agricole erau urmărite cu atenție de ziar și publicate cu conștiinciozitate. Ele încep cu mobilizarea pentru muncile de primăvară, pentru însămîntări: „A sosit timpul însămîntărilor de primăvară. Rezultatele obținute în campania din toamna anului 1945 ne fac să fim încrezători în ce privește rezultatele din primăvara acestui an, dat fiind dragostea de glie a agricultorului român... Porniți deci la muncă cu tot avîntul și dragostea de pămîntul vostru, pentru ca planul de cultură din primăvara aceasta să fie depășit în realizări spre

⁴⁷ *Idem*, 31 decembrie 1948, p. 6 și 19 septembrie 1949, p. 3.

⁴⁸ *Idem*, 3 octombrie 1948, p. 3, 5.

⁴⁹ *Idem*, 12 iulie 1949, p. 1; 9 octombrie 1949, p. 1.

⁵⁰ *Idem*, 9 ianuarie 1949, p. 3.

⁵¹ *Idem*, 5 septembrie 1948, p. 3; 12 septembrie 1948, p. 1.

⁵² *Idem*, 12 iunie 1949, p. 3; 3 iulie 1949, p. 1.

⁵³ *Idem*, 12 august 1945, p. 3.

⁵⁴ *Idem*, 22 aprilie 1945, p. 4.

binele nostru al tuturor.⁵⁵ Știri regulate relatează în fiecare an mersul arăturilor, al campaniilor de recoltare, al muncilor agricole de toamnă.

În sprijinul refacerii și ridicării agriculturii, ziarul aduce o serie de articole avînd drept scop îndrumarea țăranilor spre practicarea unei agriculturi avansate, spre obținerea de recolte bogate. Ele erau redactate de specialiști, mai ales de ingineri agronomi. Apar articole despre efectuarea corectă, științifică a diferitelor munci agricole de sezon. În unele numere ale ziarului sînt publicate calendare agricole⁵⁶ care specifică principalele munci ce trebuie efectuate în perioada respectivă. Începînd cu numărul din 12 august 1945 ziarul dă o rubrică specială, „Poșta plugarului“, unde se dădeau lămuriri cu privire la problemele ridicate de țăranii. Rubricile „Sfaturi pentru plugari“ și „Sfaturi agricole“ aduc sistematic îndrumări prețioase despre cultura diferitelor plante industriale, ca floarea soarelui și cînepa și popularizează o serie de cunoștințe utile din domeniul horticulurii (de ex. despre dăunătorii plantelor de cultură), grădina de legume, îngrijirea pomilor fructiferi, cultivarea viilor, apărarea împotriva înghețurilor. Ziarul militează pentru refacerea culturilor păgubite de secetă și a șeptelului de animale decimat, prin intense măsuri zootehnice, pentru remedierea situației deficitare, mai ales în zonele de munte, prin mărirea suprafețelor arabile și a randamentului la ha⁵⁷.

Și în domeniul agricol sînt inițiate de P.C.R. întreceri în județ, ale căror rezultate sînt mereu publicate de ziar.

„Cuvîntul Poporului“ tratează pe larg măsurile și ajutorul statului pentru ridicarea agriculturii în județul Turda. Astfel el salută organizarea primelor expoziții agricole după război și înființarea școlilor tehnice agricole și horticoale din județul Turda și a școlilor de calificare pentru tractoriști, agenți agricoli și veterinari⁵⁸ care toate urmăreau pregătirea viitoarelor cadre tehnice pentru socializarea agriculturii. Este relevată mai ales activitatea acelor școli ale căror ferme au ajuns adevărate modele pentru țăranii, pe care-i ajutau înafară de sfaturi și prin distribuirea de semințe de soi și efectuarea unor lucrări mecanizate⁵⁹.

Un rol important — subliniat de ziarul nostru — în refacerea și ridicarea agriculturii l-au avut în această perioadă și creditele agricole, acordate în condiții avantajoase prin hotărîrea guvernului de Banca Națională etatizată, în scopul sporirii uneltelor și a șeptelului de animale la gospodăriile mici, cit și a procurării de mijloace de transport și animale de tracțiune în regiunile muntoase unde transportul de lemne era aproape unica sursă de venit⁶⁰. În coloanele ziarului nostru se oglindesc și eforturile statului pentru asigurarea semînelor și a mașinilor și uneltelor necesare bunei desfășurări a muncilor agricole. Astfel sînt popularizate înființarea celor 11 centre de mașini și unelte agricole, primele începîndu-și activitatea încă în toamna 1945⁶¹, dispunînd în primăvara anului 1946 de 26 de tractoare și 8 tractoriști calificați⁶². Centre de unelte

⁵⁵ *Idem*, 21 aprilie 1946, p. 3.

⁵⁶ *Idem*, 29 octombrie 1945, p. 5.

⁵⁷ *Idem*, 1947, p. 2.

⁵⁸ *Idem*, 5 septembrie 1948, p. 3; 30 ianuarie 1949, p. 1.

⁵⁹ *Idem*, 18 aprilie 1948, p. 5; 18 iulie 1948, p. 3.

⁶⁰ *Idem*, 4 aprilie 1948, p. 2.

⁶¹ *Idem*, 29 octombrie 1945, p. 5.

agricole funcționează în anii următori pe lângă cooperativele sătești. Aceeași misiune o au și primele S.M.T.-uri înființate în județul Turda. Ziarul „Cuvîntul Poporului“ oglindește în același context și activitatea celor 179 centre de selecționare și tratare a semințelor din județ, cit și a Stațiunii experimentale agricole și de înmulțire a semințelor selecționate din Cîmpia Turzii⁶³.

Publicația noastră salută naționalizarea unităților agricole moșierești în martie 1949 și urmărește cu atenție succesele gospodăriilor de stat și a fermelor model în aplicarea unor metode agricole științifice înaintate⁶⁴.

O problemă căreia ziarul „Cuvîntul Poporului“ îi acordă toată atenția și entuziasmul este începutul colectivizării agriculturii. Încă numerele din martie 1949 relatează dorința exprimată de unii țărani de a lucra pămîntul în colectiv. Totodată ziarul relevă lucrarea pămîntului țăranilor asociați și întovărășiți cu mașinile și tractoarele S.M.T.-urilor. În articole entuziaste „Cuvîntul Poporului“ salută înființarea primelor 5 gospodării agricole colective din țară în iulie 1949 și apoi a primei G.A.C. din județ, gospodăria „Horea“ din satul Sutu de lângă Petrești, în plasa Iara, în prezența a peste 4000 de țărani din împrejurimi și muncitori din fabricile turdene⁶⁵. Această primă unitate agricolă socialistă este însoțită de atenția continuă a ziarului care consemnează toate realizările în muncă și întărirea acestei gospodării colective cit și ajutorul ce-i este acordat de către muncitorii din Turda.

Numeroase știri care apar în fiecare număr al ziarului „Cuvîntul Poporului“ sînt legate de problemele de comerț și aprovizionare, de lupta împotriva speculei, atît de acute în primii ani după război. Sînt relevante eforturile statului în vederea aprovizionării cu produse-lipsă, cum a fost cazul cu unele alimente de primă necesitate ca făina sau zahărul. Statul a căutat să asigure și să îmbunătățească aprovizionarea prin organizarea de economate în fabrici și uzine și de magazine de desfacere rațională a produselor prin sistemul cartelelor, concomitent cu obligarea comercianților particulari de a se aproviziona bine și a desface mărfurile, și cu lărgirea dreptului de desfacere liberă a unei serii de mărfuri de către producători. Ziarul face publicitate în jurul tuturor măsurilor, menite să asigure alimentația populației din Turda. Printre ele se numără deschiderea centrelor pentru distribuirea laptelui pentru copii, în Turda și județ, a unor centre de conservare a fructelor și legumelor pentru aprovizionarea populației și cantinelor și căminelor, organizarea de noi piețe de zarzavat, deschiderea de magazine alimentare, măcelării, lăptării și gherete de zarzavat, de stat, care să contribuie, prin concurență legală, la ieftinirea pieții orașului⁶⁶. În același context ziarul salută reducerile de prețuri, întreprinse de stat și autorizarea fabricării de piine fără cartelă la sfîrșitul lunii august 1948⁶⁷.

O problemă care este tratată pe larg în coloanele ziarului nostru, este Reforma monetară din vara anului 1947. În luna iunie, articolele ridică problema stabilizării monetare ca o chestiune ce trebuie rezolvată. Ediții

⁶² *Idem*, 24 martie 1946, p. 1—2.

⁶³ *Idem*, 31 decembrie 1948, p. 7; 9 octombrie 1949, p. 3.

⁶⁴ *Idem*, 6 martie 1949, p. 1; 6 noiembrie 1949, p. 5.

⁶⁵ *Idem*, 18 septembrie 1949, p. 1.

⁶⁶ *Idem*, 4 iulie 1948, p. 1.

⁶⁷ *Idem*, 29 august 1948, p. 1.

speciale își aduc contribuția la campania de lămurire a populației în legătură cu propunerile P.C.R. pentru refacerea economico-financiară a țării, despre cauzele, necesitatea și obiectivele stabilizării monetare. Aceste ediții publică și Decizia Comisiei interministeriale pentru redresarea economică și stabilizarea monetară, operațiunile de preschimbare a banilor, noile salarii și noile prețuri⁶⁸. Ziarul „Cuvîntul Poporului” oglindește și adeziunea oamenilor muncii din Turda și împrejurimi față de măsurile de redresare economică și de stabilizare, mitingurile și angajamentele prin care aceștia își exprimă satisfacția și hotărîrea de a sprijini politica economică și financiară a statului⁶⁹.

În coloanele mai multor numere următoare apar știri despre viața economică și problemele ivite după stabilizare, eforturile și măsurile pentru traducerea în fapt a redresării economice și îmbunătățirea aprovizionării, lupta împotriva dispariției de pe piață a produselor de primă necesitate și a alimentelor în urma fixării prețurilor maxime, și împotriva stocării lor pentru „piața neagră”, lupta împotriva speculei și a tendinței urcării prețurilor, pentru apărarea leului stabilizat. În acest context paginile ziarului nostru sînt pline cu știri despre măsurile luate de stat privind colectarea cerealelor, reglementarea tăierilor de animale, regimul alimentelor raționalizate și regimul transporturilor produselor alimentare pe C.F.R., cit și obligativitatea declarării stocurilor de materii prime și produse finite de către industriași și comercianți, a afișării prețurilor și a vânzărilor cu factură. La fel, ziarul publică în fiecare număr pedepsele și amenzile aplicate în cazurile de speculă, mai ales cu alimente, foarte frecvente în această perioadă. Un mare rol în combaterea speculei și a sabotajului l-a avut Oficiul Economic de Control, înființat în 17 iulie 1947, căruia îi revenea misiunea supravegherii întregii vieți economice a județului și care-și desfășura activitatea cu specialiști din toate domeniile⁷⁰. Ziarul „Cuvîntul Poporului” relatează în fiecare număr descoperirile Serviciului economic de control, mai ales în privința abaterilor de la regimul colectărilor de cereale și a tăierilor de animale, a speculei cu alimente, neregulile comise de comercianți și patroni de restaurante, cit și la cooperativele sătęști cu vânzarea mărfurilor în special dosiri de mărfuri nedeclarate și vânzări cu suprapreț. Grave sînt cazurile de trafic de aur în Munții Apuseni⁷¹, și marile acțiuni de speculă și sabotaj economic descoperite de Controlul economic la fabricile și uzinele turdene înainte de naționalizare și cele descoperite după etatizare. Astfel, „Cuvîntul Poporului” relatează despre nedeclararea și vânzarea ilegală de vagoane de produse la fabrica de porțelan⁷² și acțiuni grave comise la fabrica de ciment, Solvay, la federala Arieșul și la fabrica de drojdii din Luduș, descoperite cu ocazia controlului din toamna anului 1947⁷³ și soldate cu trimiteri în judecată pentru crimă de sabotaj. Aceleași măsuri s-au aplicat foștilor directori și proprietari de fabrici din Turda în vara anului 1948, cînd controlul economic a descoperit după naționalizare mari fraude și falsuri care au adus pagube însemnate eco-

⁶⁸ *Idem*, 11 august 1948, ediție specială.

⁶⁹ *Idem*, 23 august 1948, p. 1.

⁷⁰ *Idem*, 2 noiembrie 1947, p. 3.

⁷¹ *Idem*, 7 martie 1948, p. 6.

⁷² *Idem*, 30 noiembrie 1947, p. 1.

⁷³ *Idem*, 19 octombrie 1947, p. 1.

nomiei întregii țări⁷⁴. Ziarul „Cuvîntul Poporului face un bilanț sumar al activității Controlului Economic din Turda în primul an de existență, care a fost totodată și cel mai intens an de activitate: 380 procese de speculă și sabotaj economic intentate, și confiscări de mărfuri în valoare de 4 000 000 lei, noi, mărfuri care au fost repartizate spitalelor, cantinelor, resp. cooperativelor și fabricilor⁷⁵.

Un rol important în desfășurarea schimbului de mărfuri între oraș și sat în această perioadă l-a avut cooperația. „Cuvîntul Poporului“ elucidează în câteva articole rolul și misiunea organizațiilor cooperatiste, definite drept „instituiții economice pentru apărarea intereselor populației rurale“, „mijloace de socializare“ sau „pîrghii în construirea socialismului“⁷⁶. Aceste articole explică rolul specific al cooperativelor de credit, de aprovizionare și desfacere, al cooperativelor de consum și al cooperativelor de producție meșteșugărească. Ele se ocupă de activitatea Comisiei județene de organizare a cooperativelor, de federala „Arieșul“, de coop. meșteșugărească „Vulturul“ din Turda, cu realizările pozitive și lipsurile în activitatea lor⁷⁷.

Ziarul „Cuvîntul Poporului“ oglindește înafară de acestea cele mai diverse probleme economice, aducînd știri variate din acest domeniu. Întîlnim în primul rînd dispoziții privind normele de circulație a diferitelor produse, rolul Oficiilor industriale pentru repartizarea materiilor prime, probleme de repartizare a creditului spre sectoare productive, rolul economic al sindicatelor, problemele reglementate în noul contract colectiv al salariaților, înlesnirilor fiscale acordate unor categorii de salariați și producători și scopul creditelor acordate de prima agenție a Băncii Naționale din Turda. Ziarul aduce știri despre diverse realizări din județ, cum sînt acțiunile de împădurire, apărarea, administrarea și exploatarea rațională a pădurilor prin creerea ocoalelor silvice⁷⁸ cît și succesele obținute pe șantierele de exploatare și de construire a conductei de gaz metan spre Cluj⁷⁹.

În acest fel, ziarul „Cuvîntul Poporului“ constituie o oglindire fidelă și mobilizatoare a vieții economice din Turda și județ în perioada frămîntată și plină de avînt a reconstrucției, a marilor prefaceri economice și trecerii la construirea temeliiilor economice socialiste.

Ziarul „Cuvîntul Poporului“ oglindește și probleme cu importante implicații sociale, cum a fost problema locativă și cea sanitară. Astfel, în coloanele sale își găsește expresia reconsiderarea problemei locative, concretizată prin creerea Comisiei de recensămint a locuințelor și apoi a oficiului de închiriere din Turda⁸⁰. Cu atenție urmărește ziarul nostru și acțiunile pe plan sanitar din orașul și județul Turda. El aduce știri despre reparații efectuate la spitalul din Turda și la diferite dispensare sătești, despre activitatea Sindicatului sanitar în mediul rural și mai ales despre desfășurarea campaniilor antiepidemice. Astfel, în ru-

⁷⁴ *Idem*, 4 iulie 1948, p. 1.

⁷⁵ *Idem*, 29 august 1948, p. 1.

⁷⁶ *Idem*, 22 iunie 1947; p. 1; 8 februarie 1948, p. 2; 12 iunie 1949, p. 1.

⁷⁷ *Idem*, 2 noiembrie 1947, p. 3; 12 decembrie 1948, p. 3.

⁷⁸ *Idem*, 5 septembrie 1948, p. 4; 8 februarie 1948, p. 4.

⁷⁹ *Idem*, 8 februarie 1948, p. 4; 23 mai 1948, p. 1, 3.

⁸⁰ *Idem*, 12 decembrie 1948, p. 1, 4; 9 ianuarie 1949, p. 1.

brica „Bătălie sanitară“, ziarul relatează despre campania contra dizenteriei și tifosului, despre acțiuni de vaccinare, despre construirea de case de naștere și lupta împotriva mortalității infantile, care toate constituiau probleme acute în primii ani după eliberare, când se trecea pe scară națională la rezolvarea lor.

Deschizând în istoria țării o epocă de transformări revoluționare ce aveau să ducă la o reorganizare socială. Eliberarea a marcat și începutul unor mari prefaceri în domeniul culturii. Ia naștere o cultură nouă, legată de clasa muncitoare, pusă în slujba îmbogățirii orizontului cultural al oamenilor muncii. Răspîndirea culturii în masele cele mai largi a constituit obiectivul esențial al acestei perioade. Toate aceste evenimente au fost oglindite în ziarul „Cuvîntul Poporului“.

Paralel cu democratizarea vieții politice și economice, ziarul a urmărit și democratizarea vieții culturale. În acest sens un loc primordial îl ocupa reorganizarea vieții școlare în conformitate cu noile cerințe: „Căutăm o școală a democratizării reale, o școală fondată pe idealul libertății, păcii și trăirii vieții pe linia comandamentelor superioare ale existenței umane“⁸¹. Cu ocazia consfățuirii inspectorilor școlari din județ se prevedea reorganizarea programului de învățămînt, întreprinderea unor acțiuni de reeducare în primul rînd a cadrelor didactice și a mulțimii prin conferințe și manifestații culturale, potrivit concepțiilor de viață a acelei actualități⁸². În octombrie 1945 ia ființă la Turda organizația „Școala Nouă“ care avea deviza „carte și cultură pentru toți“ și prevedea în program: mobilizarea tuturor forțelor didactice în vederea democratizării învățămîntului prin conferințe, comunicări, vizionări de filme, serbări, etc. Această organizație a ridicat și problema lichidării analfabetismului. Culturalizarea și alfabetizarea, se specifica în ziar, contribuia la ridicarea nivelului cultural al poporului și prin aceasta, școala se situa pe o adevărată linie democratică.

Ziarul urmărește cu atenție lupta pentru lichidarea analfabetismului. Cu entuziasm anunță începerea recensămîntului general pentru depistarea analfabeților⁸³. În acest sens a luat ființă în februarie 1948 Comitetul județean pentru coordonarea acțiunii de alfabetizare. „Cuvîntul Poporului“ urmărește campania împotriva analfabetismului, redînd aspecte și chiar numărul școlilor de alfabetizare din orașul Turda și județ⁸⁴. Combaterea analfabetismului a pătruns și în mediul muncitoresc, unde se prezentau învățători voluntari, ajutați în ținerea cursurilor de alfabetizare de către sindicat.

În sprijinul noii orientări a școlii apar o serie de materiale în care sînt coalizate toate forțele ce contribuie la progresul școlii: „Între școală și familie“, „Educația prin școală“, „Școala și cultura poporului“.

În urma distrugerilor de război se ridică problema construirii noilor localuri de școli. În orașul Turda pe lângă reparația vechilor școli se pune problema ridicării unor noi școli, exemplu cea din cartierul fabricilor⁸⁵. În județ s-au ridicat cu sprijinul țărânimii noi școli, în: Tritenii

⁸¹ *Idem*, 8 aprilie 1945, p. 4.

⁸² *Idem*, 10 iunie 1945, p. 2.

⁸³ *Idem*, 25 ianuarie 1948, p. 3.

⁸⁴ *Idem*, 20 martie 1949, p. 2.

⁸⁵ *Idem*, 15 septembrie 1946, p. 2.

de Jos, Ceanu Mare, Mărtinești, Luna, Aiton, iar pentru tinerii țărani s-au înființat școli speciale pe lângă fermele de stat.

În urma reformei învățământului au fost înființate și I.C.D. care au contribuit la perfecționarea cadrelor didactice. Astfel de cursuri de perfecționare au avut loc și la Turda începînd cu 1948, dar mai organizate în 1949.

Cu satisfacție ziarul semnalează înființarea „Universității muncitorești” cu secțiile de: istorie, sociologie, geografie și un conservator popular de muzică și artă dramatică⁸⁶. Inaugurarea acestei universități a avut loc la 6 decembrie 1946.

„Cuvîntul Poporului” insistă în paginile sale pentru crearea de cămine culturale și biblioteci, instituții care servesc scopului de culturalizare a maselor populare de la orașe și sate. În acest sens apar o serie de articole de îndrumare ca: „La muncă pe șantierul cultural”, „Nici un sat fără cămin cultural, nici un cămin fără bibliotecă”⁸⁷. În cadrul căminelor culturale ziarul constată desfășurarea unei bogate activități. Cu prilejul sărbătorilor evenimentelor importante sau la simple șezători se dădeau bogate spectacole: piese, coruri, recitări. La aceste spectacole participau formațiuni locale sau ansambluri ale întreprinderilor turdene. Alături de căminele culturale un rol deosebit aveau și bibliotecile în culturalizarea maselor. În acest sens apar o serie de materiale: „Culturalizarea prin bibliotecă”⁸⁸, sau uneori sînt redată cifric numărul bibliotecilor și volumele de care dispuneau. Cu scopul trezirii gustului pentru citit ziarul inițiază apariția unei noi rubrici „Cărți noi apărute” și „Ce să citim”. Uneori apăreau și recenzii ale acestor cărți.

Încă din primii ani de apariție apar medalioane literare, cu numele răsunătoare din literatura universală și internă. În preajma evenimentelor istorice legate de istoria patriei apar o serie de materiale: „Nicolae Bălcescu despre Republică”, „Grivița roșie”, „8 Martie”.

O atenție mărită s-a acordat în culturalizarea maselor populare filmului și radioului. În primii ani de după Eliberare, filmul era dus și la sate de caravana muncitorească, prezentîndu-se pelicule documentare, aspecte din munca rodnică a poporului nostru. Paralel s-a trecut și la înzestrarea a numeroase cămine culturale cu aparate de radio.

După Eliberare tradiția artistică teatrală a fost reluată. S-a înființat Teatrul poporului, care prin repertoriul său variat și bogat a contribuit la ridicarea nivelului cultural al maselor populare. Din martie 1949 se transformă în „Teatrul de Stat” a cărui repertoriu se caracterizează prin scopul educativ și instructiv al maselor. Teatrul de Stat a efectuat turnee la căminele culturale din județ, a instruit echipele artistice sindicale. Toate acestea se oglindesc pe larg în coloanele publicației noastre.

În lupta pentru culturalizare sînt semnalate de ziar o serie de audiții muzicale precum și turnee ale Operei române și maghiare.

Începînd cu martie 1948 apare o rubrică intitulată „Pagina culturală”, care, sublinia ziarul, contribuie la lămurirea ideologică a cititorului și dă posibilitate la afirmarea tinerelor talente. În cuvîntul înainte se expune scopul acestei rubrici: ca să dispară diferența între muncitor

⁸⁶ *Idem*, 3 decembrie 1946, p. 3.

⁸⁷ *Idem*, 11 iulie 1948, p. 2.

⁸⁸ *Idem*, 29 februarie 1948, p. 4.

și intelectual, este necesar ca muncitorimea să posede un nivel cultural ridicat. Literatura trebuie să devină o călăuză permanentă a omului în acțiunile sale⁸⁹.

Pentru a sprijini afirmarea tineretului talentat din Turda și împrejurimi se înființează în mai 1949 „Cenacul literar“ de pe lângă „Cuvîntul Poporului“, din inițiativa unui grup de muncitori și intelectuali. Roadele acestui cenaclu se văd din publicarea a o serie de poezii ale tinerilor talentați din județul Turda.

În concluzie putem susține că ziarul turdean „Cuvîntul Poporului“ constituie o oglindire fidelă a vieții politice, social-economice și culturale din această perioadă de mari transformări și ca atare poate fi considerat document.

Totodată el a fost un factor militant și mobilizator în marea operă de democratizare a țării, pentru înfăptuirea politicii forțelor democratice, ale guvernului democrat, ale partidului comunist în refacerea economică și trecerea la construirea socialismului.

M. MIREL — M. JUDE — A. M. ARDOS

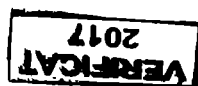
---

⁸⁹ *Idem*, 14 martie 1948, p. 2.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

- ACIN** = Actes du 8-ème Congrès International de Numismatique. New-York—Washington, sept. 1973, Paris—Bâle, 1976.
- ActaArchBp** = Acta Archaeologica. Budapest, I (1951) și urm.
- ActaMN** = Acta Musei Napocensis, Cluj, I (1964) și urm.
- AIIC** = Anuarul Institutului de Istorie Cluj. Cluj I (1958) și urm.
- AIAC** = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj (continuare a publicației AIIC).
- AISC** = Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I (1928) — V (1949).
- Apulum** = Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia. Alba-Iulia, I (1939—1942), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (= Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965), VI (1967), VII/1—2 (1968—1969), VIII (1970), IX (1971), X (1972), XI (1973), XII (1974), XIII (1975), XIV (1976).
- ArhISISP** = Arhiva Institutului de Studii Istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. București.
- ArchÉrt** = Archaeologiai Értesítő. Budapest, 1869 și urm.
- ArchKözl** = Archaeologiai Közlemények. Budapest, I (1859) — XXII (1899).
- ArchHung** = Archaeologia Hungarica. Budapest, I (1926) și urm.
- AVSL** = Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.
- BARSR** = Biblioteca Academiei R.S.R.
- BCMI** = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. București, I (1908) — XXXVIII (1945).
- BMI** = Buletinul Monumentelor Istorice. București, 1971 și urm.
- CIL** = Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin.
- CNH** = L. Réthy, Corpus Numorum Hungariae, vol. I, Budapest, 1899.
- DA** = Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et roumaines. Paris, I—V (1877—1919).
- Dacia** = Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București I (1924)—XII (1948); N. S. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I (1957) și urm.
- DIR.C.** = Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania, București, 1954.
- Dolg** = Dolgozat az Erdély Nemzeti Múzeum Erem-és Régiségtárából. Kolozsvár — Cluj, I (1910 — X (1919) (= DolgCluj).
- EDR** = Ephemeris Dacoromana. Roma, I (1923) — X (1945).
- IDR** = Inscriptiile Daciei Romane. vol. I (1975).
- IstRom** = Istoria României. București, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).
- LexMyth** = Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. H. Roscher). Leipzig, I (1884) — IV (1937).
- Materiale** = Materiale și cercetări arheologice. București, I (1953) și urm.
- MemAnt** = Memoria Antiquitatis. Piatra-Neamț.

NK	= Numizmatikai Közlöny. Budapest.
ProblMuz	= Probleme de muzeografie. Cluj, 1960, [1964].
RE	= Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa-Kroll). Stuttgart, I (1893) și urm.
RevArh	= Revista Arhivelor. București, I (1924) — VII (1946/47); Seria nouă I (1958) și urm.
RevMuz	= Revista Muzeelor. București.
Sargetia	= Sargetia, Buletinul Muzeului Regional Hunedoara, Deva, I (1937) II (1941), III (=Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966) și urm.
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche. București, I (1950) — 24 (1973) Vezi și SCIVA.
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București, 25 (1974) și urm. Continuă publicația SCIV.
SCI	= Studii și cercetări de istorie. Cluj, VIII (1957).
SCN	= Studii și cercetări de numismatică. București, I (1957) și urm.
StCom	= Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Sibiu.
Studia	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj, I (1956) și urm.
T.I.R.	= Tabula Imperii Romani. L 34, Budapest, 1968; L 35, București, 1969.
U	= E. Unger, Magyar Éremhatározó (determinator de monede maghiare) Ed. II, Budapest, 1977.

VERIFICAT
2007

Intreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca c. 620/1979

LEI 30,-

